

RĒZEKNES AUGSTSKOLA

Via Latgalica

Humanitāro zinātņu žurnāls

Journal of Humanities

LATGALISTIKYS KONGRESU MATERIALI

PROCEEDINGS OF THE CONGRESS ON LATGALISTICS

III

ERNSTA MORICA ARNDA GREIFSVALDIS UNIVERSITATE
A. MICKEVIČA UNIVERSITATĒ POZNAŅĀ
LATVEJIS UNIVERSITATE
RĒZEKNIS AUGSTŠKOLA
SANKTPĪTERBURGYS VAĻSTS UNIVERSITATE

VOLŪDU EKOLOGEJA BAĻTEJIS JIURYS REGIONĀ: REGIONALUOS VOLŪDYS GLOBALIZACEJIS LAIKŪS

*Konferençe veļteita Fraņča Kempa
kulturviesturiskuos skicis „Latgalieši“ symts godim*

3. storptautyskuo latgalistikys konferençe

Greifsvalde,
2010. goda 21.–22. oktobris

„Volūdu ekoloģija Baļtejis jūrys reģionā: regionaluos volūdys globalizacejis laikūs“. Konference veļteita Fraņča Kempa kulturviesturiskuos skicis „Latgalieši“ symts godim. 3. storptautyskuo latgalistikys konference (Greifsvaļde, 2010. goda 21.–22. oktobris) / Redakcejis koleģeja: A. Andronovs, L. Leikuma, N. Naua, I. Šuplinska. — Rēzekne: Rēzeknis Augstškola, 2011. — 278 pl. — (Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, III)

Žurnala „Via Latgalica“ sereja „Latgalistikys kongresu materiali“ publiceļ rokstus piec storptautyskajuos latgalistikys konferenceš skaiteitūs referatu.

The series “Proceedings of the Congress on Latgalistics” of the journal “Via Latgalica” publishes articles based on talks given at the International Conferences on Latgalistics.

Redakcejis koleģeja / Editorial board:

Aleksejs Andronovs (Sanktpīterburgys Vaļsts universitate)
/ Aleksey Andronov (St. Petersburg State University)

Lideja Leikuma (Latvejis Universitate / University of Latvia)

Nikole Naua (A. Mickeviča Universitate Poznaņā)

/ Nicole Nau (Adam Mickiewicz University Poznań)

Ilga Šuplinska (Rēzeknis Augstškola / Rēzekne University College)

Kruojumam „Latgalistikys kongresu materiali, III“ finašsiali paleidz:

Vaļsts pietejumu programma „Nacionālā identitāte
(valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība)“

Ernsta Morica Arnda
Greifsvaļdis universitate

ERNST MORITZ ARNDT
UNIVERSITÄT GREIFSWALD

Daļa pietejumu rodušis ar ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā“ (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) atspaidu

Ieguldījums tavā nākotnē!

Angļu volūdys konsultants *Māris Mednis*

Vuoku zeimiejs *Māris Justs*

Kartis puorzeimiejs *Edmunds Trumpa*

Gruomotu maketiejs *Aleksejs Andronovs*

ISSN 1691-5569

© Ernsta Morica Arnda Greifsvaļdis universitate, 2011

© Rēzeknis Augstškola, 2011

© Latvejis Universitate, 2011

© A. Mickeviča Universitate Poznaņā, 2011

© Sanktpīterburgys Vaļsts universitate, 2011

© Autoru kolektivs, 2011

Prīškvuordi

2010. goda 21.–22. oktobrī Vuocejis zīmeļaustrumu vacajā Hanzys piļsātā Greifsvaļdē nūtyka 3. storptautyskuo latgalistikys konference „Volūdu ekoloģeja Baļtejis jiurys regionā: regionaluos volūdys globalizacejis laikūs“.

Konference turpynoj 2008. godā suoktū tradiceju vītuos, kurom ir sakars ar baltistiku, reikuoit latgalīšu volūdys i kulturys vaicuojumim veļteitu zynuotnysku dūmu apmaiņu (tai beja 2008. godā Sanktpīterburgā, tai — 2009. godā Rēzeknē). Vuocu dzejnīka Ernsta Morica Arndta vuordā nūsauktuos Greifsvaļdis Universitatis Baltistikys nūdaļa par konferenceis vītu tyka izalaseita partū, ka tei ir vīneiguo universitate Vuocejā, kurei realizej baltu filoloģejis studeju programys kai bakalaura, tai magistra leiminī.

Konferenceis nūsaukums ruoda, ka atšķireibā nu cytu godu konferenceču pīsadaleit tyka praseiti na tik latgalistikys specialisti, a i zynuotnīki, kurī pietej Baļtejis jiurys regiona cytys mozuos volūdys. Taidis aizdavums tyka izvierzeits, kab varātu saleidzynuot situaceju ar mozajom i regionalajom volūdom vysaiduos vaļstīs. Zynuotnīki meklēja atsaceišonys iz vai ruok vaicuojumu: kai kur teik dūmuots par volūdu izglobošoņu i jūs korpusu atteisteišonu, kaidis oficialais statuss atteiceigom volūdom kuramā navīņ vaļstī ir daškierts, kai tys ir grūzejs runuotuoju i plotuokys sabīdreibys attīksmi. Globalizacejis laikūs aug lelūs, storptautyskūs volūdu nūzeime, deļtuo aktualizejās vaicuojums: a kas tūlaik nūteik ar mozajom volūdom? Voi juoļauņ jom aizīt nabyuteibā ci juoroda augšonai pīmāruota vide, kab vystik juos nūturēt, kab nūsorguot i deļ bārnu bārnu, kai tys nūteik ar ratim, aizsorgojamim, zeimoj — seviški kūpamim i žālojamim, augim. Taidi augi sevkurai vītai daškir vierteibu i unikalitati, tai tys var byut i ar mozajom volūdom, kuruos boguotynoj regionu, kur juos teik lītuotys.

Konference par īprīkš pīmynātajim vaicuojumim izastuoja 36 zynuotnīki nu Latvejis, Pūlejis, Krīvejis, Italejis, Vuocejis, Beļgejis i Francejis. Jūs pietejumu tematikys īspaideiguo daudzveideiba atsakluoj ituo kruojuma rokstūs, kur var skaiteit par latgalīšu i cytu mozūs volūdu ci dialektu lingvistiskajim, socialajim i politiskajim vaicuojumim, par viesturis, folk-

lorys i literaturys aktualitatem. Ite atrūnami pietejumi par latgalīšu ābecem, latgalīšu puorsokom i cytim folklorys žanrim, par latgalīšu volūdu presē, regiona publiskajā telpā i dzīšmu tekstūs. Taipat teik apsavārts Latgolys tāls latvīšu volūdā raksteitajā literaturā, guoduotais par Latgolu i latgalīšim viesturiskā grīzumā i pat vaicuota eisti filozofiska atsaceišona, kū zeimoj raksteit latgaliski — aplīcynuot sovu pateibu, byut sovaaiduokam par aplicejim ci vēļ koč kū.

Rokstūs var īsapazeit ar jau 2. latgalistikys konference prezentātu pietejuma „Volūdys Austrumlatvejā“ rezultatim, metodologeju, taipat — ar jaunuos lingvoteritorialuos vuordineicys koncepciju i izstruodis pryncypim.

Kruojuma autori ir saleidzynuojūši tekstus latgalīšu volūdā ar tekstim lejisvuocu volūdā, pīsavārsuši Krīvejis minoritašu lītuotajim lejisvuocu volūdys variantim, zvīdru volūdys paveidim i Beļgejis regionalajom volūdom, atseviškys roksts dūts par kašubu volūdu, kam nu 2005. goda Pūlejā ir regionaluos volūdys statuss.

3. storptautyskuo latgalistikys konference tyka veļteita Fraņča Kempa kulturviesturiskuos skicis „Latgalieši“ symts godim. Gruomota izguoja 1910. godā Reigā ar moto: „Pusmiljona tauta ir tikpat dzīves spējīga kā arī miljons...“ Naskaidrajā 20. godu symta suokuma etnopolitiskajā situacejā piec Latgolys izcylo publicista, pedagoga i sabīdriskuo darbinīka F. Kempa daudzynuojuma laikrokstā „Baltijas Vēstnesis“ i cytur vuordi „Latgale“ i „latgalieši“ suoce īsaīt latvīšu kulturys dzeivis apriņē. Myusu dīnuos ir pījimts runuot par vīnu tautu — latvīšim, a par latgalīšim (= Latgolys latvīšim) — kai naatjamamu ituos tautys daļu, koč na vysod īvārojūt, ka ituos dalis — Latvejis kulturviesturiskuo nūvoda Latgolys — ļaudim ir sovs (i na mozs) kulturys montuojums, sovs raksteitais vuords, sova dzymtuo mēle. Vystik Fraņča Kempa vuordi ir pīsapildejuši — i piec symts godu itei latvīšu tautys daļa aplīcynoj sovu dzeivuot spieju, turpynojūt lītuot, atteisteit i pieteit dzymtū volūdu, reikojūt konferenceis, kab vēļ dziļuok i vyspu-seiguok izzynuot sovu paguotni, a caur jū — dūmuotu par nuokūtni.

Konferenceis organizacejis komitejis vuordā
— Sanita Lazdiņa

Das Plautdietsche der russlanddeutschen Aussiedler in Deutschland: die symbolische Rolle der Sprache im Kontext des Sprechergemeinschaftswandels

Einleitung

Plautdietsch, eine der ostniederdeutschen Mundarten, deren Ursprung im Ostseeraum liegt, gilt als die traditionelle Sprache der russlanddeutschen Mennoniten und ist neben der Konfession das wichtigste Merkmal der Gruppenmitgliedschaft. Diese Mundart wurde von den Mennoniten im 17.–18. Jh. im Raum des Weichseldeltas als Umgangssprache übernommen und später in den Mennonitengemeinden Russlands und anderer Länder in der Innengruppenkommunikation aktiv gebraucht. Der folgende Beitrag ist einer bestimmten Gruppe der russlanddeutschen Mennoniten gewidmet, die in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts aus den mennonitischen Dörfern Westsibiriens nach Nordrhein-Westfalen (Deutschland) ausgewandert sind. An deren Beispiel wird analysiert, ob und wie sich die symbolische Funktion des Plautdietschen beim Wandel der Sprechergemeinschaft ändert.

Unter dem Wandel der Sprechergemeinschaft werden 2 Prozesse verstanden, die für die jeweilige Gruppe von besonderer Bedeutung sind. Der erste folgt aus dem Status ihrer Mitglieder als Spätaussiedler und ist die Anpassung ans neue soziale und sprachliche Milieu. Ein Aspekt dieses komplizierten und vielseitigen Prozesses scheint für die diskutierte Frage besonders interessant zu sein. Mit dem Auswandern seiner Sprecher nach Deutschland kommt Plautdietsch in Kontakt mit einer sprachlichen Umgebung, die ihm nahe verwandt ist. Wie wird die Mundart in dieser neuen Situation von der Gemeinschaft wahrgenommen? Wird sie anders bewertet als zuvor im russischsprachigen Milieu? Der zweite Prozess, der den Wandel der jeweiligen Sprechergemeinschaft bestimmt, ist für die mennonitischen Aussiedler in Deutschland nicht spezifisch und kann in den Mennonitengemeinden weltweit beobachtet werden¹. Es geht um die Verselbstständigung der religiösen, sprachlichen und ethnischen Merkmale der Mennonitengemeinschaften (Stölting-Richert 1994: 188).

¹ Der Situation der Spätaussiedler können allerdings bestimmte Besonderheiten eigen sein.

Der Beitrag gründet sich auf die Daten aus der Feldforschung in den mennonitischen Gemeinden Deutschlands (Nordrhein-Westfalen) und Russlands (Westsibirien, Omsker Gebiet), die von der Autorin 2008 und 2009 durchgeführt wurde. Die Hauptmethoden dieser Forschung waren

- meine Beobachtung für das Sprachverhalten der Plautdietschen in verschiedenen kommunikativen Situationen,
- halbstrukturierte Interviews, die Fragen nach dem früheren und heutigen Sprachgebrauch, der Sprachbiographie, den Spracheinstellungen und der ethnischen Identität einschlossen.

In diesem Beitrag habe ich es nicht zum Ziel, die Normen des Sprachgebrauchs in der betrachteten Gemeinschaft ausführlich zu beschreiben und zu interpretieren. Diese Informationen werden hier in dem Maße dargestellt, wie es für den Schwerpunkt des Beitrags — der Analyse des Wandels der symbolischen Funktion der Mundart — relevant ist. So interessiert mich nicht eigentlich der Sprachgebrauch, sondern vor allem die Urteile der Sprecher über Normen des Sprachgebrauchs, ob die jeweilige Sprachvarietät passend ist usw.

Der „russische“ Teil der Feldforschung wurde in den mennonitischen Dörfern des Omsker Gebiets durchgeführt: Solnzewka (СОЛНЦЕВКА), Petrowka (Петровка), Apollonowka (АПОЛЛОНОВКА) und Miroljubowka (МИРОЛЮБОВКА)².

In Deutschland arbeitete ich vor allem in den mennonitischen Gemeinden der Städte Meschede (Nordrhein-Westfalen, Hochsauerland) und Marienheide (Nordrhein-Westfalen, Oberbergischer Kreis). Zu meinen Gewährspersonen wurden vor allem Mennoniten, die aus den plautdietschen Dörfern des Omsker Gebiets nach Deutschland gekommen waren.

Die Mennoniten, die heutzutage in Deutschland wohnen, bilden eine heterogene Gruppe und unterscheiden sich untereinander stark sowohl durch Modelle des Sprachgebrauchs als auch in kultureller Hinsicht (z. B. ob sie einer mennonitischen Gemeinde angehören oder nicht). Diese Unterschiede beruhen vor allem auf 2 Faktoren 1) Zeitpunkt der Aussiedlung 2) Wohnort in der Sowjetunion bzw. Russland. Aufgrund dieser Kriterien lassen sich unter den heute in Deutschland lebenden Russlandmennoniten 3 Gruppen ausgliedern: 1) Russlandmennoniten, die infolge der Ereignisse des zweiten Weltkriegs nach Deutschland gerieten, und deren schon in Deutschland geborene Nachkommen; 2) Russlandmennoniten, die in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts nach Deutschland übersiedelten; 3) Russlandmennoniten, die ab Ende der 80er Jahre des 20. Jahrhunderts nach

² Die Geschichte dieser Dörfer beschreibe ich detaillierter weiter.

Deutschland übersiedelten. Die letztgenannte Gruppe ist am größten und dabei besonders heterogen. Meine Untersuchung wurde vor allem unter den Mitgliedern dieser Gruppe geführt.

Geschichte der Gemeinschaft

Die Mennoniten, die sich nach ihrem geistigen Führer Menno Simons nennen, entstanden als ein Zweig der Reformationsbewegung im 16. Jahrhundert. Diese Glaubensrichtung war unter anderem gegen die Kindertaufe, Kriegsdienst und Gewalt gerichtet. Da die Mennoniten harten Verfolgungen ausgesetzt wurden, waren sie gezwungen, mehrmals umzusiedeln. Eines der Zentren des Mennonitentums bildete sich in den Niederlanden. Dann flüchteten sie nach Ostfriesland und Schleswig-Holstein. In der Folgezeit strömten viele dieser Flüchtlinge in das Weichseldelta, ins Gebiet von Danzig. Dort lebte etwa zweieinhalb Jahrhunderte eine große Gruppe Mennoniten. Im Raum des Weichseldeltas übernahmen sie als Umgangssprache die Mundart ihrer Nachbarn, eine der niederpreussischen Mundarten Plautdietsch (Найдич 2003: 233; Nieuweboer 2000: 118).

Als Russlandmennoniten (russlanddeutsche Mennoniten) werden die Nachkommen der Mennoniten bezeichnet, die ab Ende des 18. Jahrhunderts aus dem westpreußischen Weichseldelta nach Südrussland in das Gebiet der heutigen Ukraine auswanderten und sich später in verschiedenen Migrationswellen auch nach Kanada, Süd- und Mittelamerika ausgebreitet haben. So bezeichnet man als Russlandmennoniten alle Menschen mit plautdietschem Hintergrund, obwohl viele von ihnen mit Russland nichts direkt zu tun haben, z. B. die großen mennonitischen Gemeinden in Nord- und Südamerika.

Plautdietsch vor und nach der Aussiedlung: wie „fremd“ ist die Mundart in der alten und neuen Umgebung?

Zu Beginn beschreibe ich kurz die Sprachsituation in den mennonitischen Dörfern in Sibirien vor dem Auswandern der Mennoniten nach Deutschland.

Bekanntlich ist es gerade den Mennoniten unter allen Russlanddeutschen in höchstem Maße gelungen, ihre traditionelle Sprache zu bewahren. Darauf wirkten sich die kompakte Ansiedlung, der geschlossene Charakter der Gemeinden, Endogamie — Heirat nur innerhalb der Gruppe — und die Rolle der Sprache als Merkmal der ethnisch-konfessionellen Zugehörigkeit aus. In der Fremd- und Selbstbeschreibung während der Sowjetzeit galten die Mennoniten aufgrund ihrer traditionellen Lebensweise als die „echtesten Deutschen“. Auch der aktive Gebrauch des Plautdietschen wurde oft so begründet: „Wir sind Deutsche, deshalb müssen wir Deutsch sprechen“.

Die relative Stabilität des Plautdietschen der Russlandmennoniten Westsibiriens als Sprache der Familie und Kommunikation innerhalb der Gruppe ist mit der Geschichte der beschriebenen Dörfer als alte plautdietsche Dörfer verbunden. Es sind dies traditionell mennonitische Siedlungen sowohl ihrer Geschichte nach als auch in der subjektiven Bewertung ihrer Bewohner. Die meisten dieser Dörfer wurden Anfang des 20. Jahrhunderts von russlanddeutschen Mennoniten gegründet, die aus der Ukraine nach Sibirien übersiedelten. Man kann diese Siedlungen als „alte deutsche Siedlungen“ bezeichnen — zum Unterschied von vielen Siedlungen im Ural, in Sibirien und Kasachstan, in die deutschstämmige Menschen, die während des 2. Weltkrieges aus dem europäischen Teil der Sowjetunion deportiert wurden, nach dem Krieg gerieten und die ethnisch ganz bunt waren.

Zu solchen alten plautdietschen Siedlungen gehören 4 Dörfer, in denen ich arbeitete: Solnzewka, Apollonowka, Petrowka und Miroljubowka. Sie wurden von Mennoniten gegründet und hatten ursprünglich deutsche Namen. Apollonowka hieß Waldheim, Miroljubowka — Alexanderkron, Solnzewka entwickelte sich aus drei kleinen Siedlungen: Rosenort, Friedensruh und Tiegerweide. Diese plautdietschen Siedlungen wurden durch den zweiten Weltkrieg nicht zerstört, da die Sibriendeutschen im Unterschied zu den Deutschen, die im europäischen Teil der Sowjetunion wohnten, nicht deportiert wurden. Sie mussten auch zur so genannten Trudarmee, und dann blieben sie bis 1956 in Zwangssiedlungen. Danach konnten sie aber in ihre eigenen Dörfer zurückkehren, wo Plautdietsche kompakt wohnten. Deshalb gab es in diesen Dörfern ein deutschsprachiges Milieu, das es ihnen ermöglichte, wieder das vertraute Plautdietsch zu sprechen.

Bis zum Zweiten Weltkrieg waren diese Dörfer in ethnischer, sprachlicher und konfessioneller Hinsicht homogen. Erst in der Kriegs- und Nachkriegszeit kamen Menschen anderer Ethnien, z. B. Russen und deportierte Wolgadeutsche hinzu. Trotzdem existierten kompakte Ansiedlungen der Plautdietschen hier auch in der Nachkriegszeit. Zuletzt veränderte sich die demographische Struktur dieser Dörfer gründlich Anfang 1990er Jahre. Zu dieser Zeit übersiedelte die Mehrheit der Plautdietschen nach Deutschland.

Dem traditionellen Sprachgebrauch der Mennoniten in Sibirien ist die feste Anbindung des Gebrauchs der eigenen Varietät ans Heimatdorf charakteristisch. Diesem Gebrauch steht die Sprachwahl außerhalb des Dorfes gegenüber: es war gar nicht ohne weiteres möglich, dort die eigene Sprache zu sprechen. In den eigenen Dörfern war es Brauch, Plautdietsch

zu sprechen. Es gehörte zum Komplex der kulturellen Normen dieser Sprechergemeinschaft. Diese Sprechergemeinschaft kann man als traditionell orientiert beschreiben, womit die Tendenz zur Sprachbewahrung eng verbunden ist.

So hatte Plautdietsch in Sibirien einen Status der lokalen Sprachvarietät und war im Bewusstsein der Sprecher ganz klar mit der lokalen Gemeinschaft verbunden. Ich führe ein Zitat aus einem Interview als Beispiel dazu an:

I n t e r v i e w e r : Und nachdem Sie geheiratet haben, haben Sie gleich angefangen, Plautdietsch miteinander zu sprechen?

G e w ä h r p e r s o n : Ja.

I n t e r v i e w e r : Sie haben gesagt, mit ihren Gleichaltrigen in ihrem Heimatdorf haben Sie Russisch gesprochen, sowie mit ihren Geschwistern. Warum denn mit ihrer Frau Plautdietsch?

G e w ä h r p e r s o n : Denn ich wusste, dass es unsere Sprache ist und dass man bei ihnen zu Hause Russisch nicht sprach. Und überhaupt in ihrem deutschen Dorf war es nicht angebracht, Russisch zu sprechen. Und es war bei mir automatisch (anzufangen Deutsch zu sprechen).

(Marienheide, 2009 — M., 1959³)

Mit dem Auswandern seiner Sprecher nach Deutschland verliert Plautdietsch seine Verbindung zu den ethnisch und sprachlich homogenen (und — was vielleicht auch wichtiger ist — als plautdietsch geltenden) Dörfern in Sibirien und damit seinen Status als lokale Sprachvarietät („es ist unser Dorf, unsere Gemeinschaft, wir sprechen unsere Sprache hier“). In diesem Sinne ist Plautdietsch in dem neuen Milieu fremder als zuvor, obwohl es mit der neuen sprachlichen Umwelt nahe verwandt ist.

Es wird zur Migrantensprache, die paradoxerweise nach dem Auswandern der Mennoniten nach Deutschland ihre Sprecher als Russen markiert, obwohl es in Russland das wichtigste Symbol des Deutschtums war. Unter den Russlandmennoniten in Deutschland ist die Vorstellung sehr verbreitet, dass ihre Nachbarn (hiesige Deutsche) Plautdietsch für Russisch halten. Die meisten Informanten sagten aus: wenn die Hiesigen Plautdietsch hören, dann schreiben sie gleich den Plautdietsch sprechenden Menschen den Russen zu.

Eine Nachbarin von uns hat gedacht, dass ich Russisch spreche, obwohl ich in dem Moment Plautdietsch gesprochen habe. Hiesige meinen, dass wir auf Russisch (sprechen), diejenigen, denen Plattdeutsch überhaupt nicht bekannt ist. (Marienheide, 2009 — F., 1953)

³ Es werden das Geschlecht und den Jahrgang der Gewährspersonen angegeben.

Andrejs Bruder arbeitet an einer Firma, wo die meisten Mitarbeiter hiesig sind, aber es gibt auch ein Paar Russlanddeutsche dazwischen. Manche sprechen Russisch miteinander. Dann sagen die Hiesigen: „Na, wieder Russisch!“ Vor kurzem hat Andrei seinen Bruder besucht, und die sprachen Plautdietsch miteinander. Da hat ein Kollege gesagt: „Oh, ich verstehe Russisch!“. Andrej: „Jo, etj ha Plautdietsch jered, oba nich Rusch“⁴.

(Meschede, 2009 — F., 1960)

Es ist zu unterstreichen, dass solche Urteile vor allem als Selbstbild interpretiert werden müssen. Wenn die Mundart in den plautdietschen Dörfern in Sibirien die Perspektive „unser“ akzentuiert hat, dann drückt sie in Deutschland in der Vorstellung ihrer Sprecher das Merkmal „fremd“ aus.

Andererseits kann man aber vermuten, dass die Mennoniten ihre niederdeutsche Mundart in dieser Situation als Instrument der „Einbürgerung“ der Gruppe in das neue Milieu durch das Vergleichen mit den autochthonen niederdeutschen Mundarten wahrnehmen. In der Ecke Hochsauerland ist es besonders aktuell, da dieses Gebiet zum niederdeutschen Raum gehört.

Aber hier in Deutschland verstehen viele Hiesige Plattdeutsch. Davon schliesse ich, dass einige Ursprünge unserer Sprache hier liegen. Ich hab in der Firma mit meiner Familie auf Plautdietsch telefoniert. Mein Chef hat gesagt, er habe alles verstanden. Ich habe gedacht, er kann es nicht verstehen. Dann hat er gelacht und sagte, dass seine Eltern auch so ähnlich sprechen. Das heißt, man hat hier früher auch so gesprochen. Daraus schließe ich, dass unsere Ursprünge genau hier liegen.

(Meschede, 2009 — M., 1973)

So kann die Interpretation der eigenen Mundart als eine dem autochthonen Niederdeutschen ähnliche Varietät den Status der eigenen Gruppe sicherer machen, das Recht der Mennoniten begründen, in Deutschland zu wohnen.

Ein weiterer Punkt, der regelmäßig als Grund zum Vergleich der eigenen Mundart mit den autochthonen niederdeutschen Mundarten dient, ist der Prozess der Sprachverschiebung. Viele Informanten haben betont, dass hiesige Deutsche Plattdeutsch nur ganz wenig sprechen oder es gar nicht können. Einerseits funktioniert dieser Vergleich als eine Entschuldigung, dass die Russlandmennoniten ihre Mundart auch allmählich aufgeben. Andererseits tragen Hinweise auf gleiche Entwicklungen der Sprachsituation dazu bei, das Gemeinsame zwischen der eigenen Gruppe und den hiesigen Deutschen hervorzuheben, was für die mennonitischen Aussiedler von Bedeutung ist.

⁴ ‘Ja, ich habe Plattdeutsch geredet, aber nicht Russisch’.

Wieviel „Mundartliches“ reicht für die Realisierung der symbolischen Funktion der Mundart aus?

Die symbolische Funktion des Plautdietschen geht allmählich von dem aktiven Gebrauch der Mundart zu einem Spiel mit deren einzelnen Elementen über. Ein klares Beispiel dazu stellt eine Reihe von „neuen“ plautdietschen Wörtern dar. Diese werden von den Aussiedlern für die Bezeichnung solcher Realien scherzweise erfunden, die der Gruppe erst in Deutschland bekannt wurden.

Als Beispiel kann man die Bezeichnung *Tschernobykkastrul* für ‘Mikrowelle’ anführen. Das Grundwort *Kastrul* ist ein plautdietsches Wort, das aus dem Russischen (*кастрюля*) entlehnt wurde und ‘Kochtopf’ bedeutet. Das erste Wortteil bezieht sich auf die Ereignisse von Tschernobyl. Ein weiteres Beispiel ist das Wort *Lutschbassem*, das für ‘Staubsauger’ steht. *Bassem* (plautdietsch) ist ‘Besen’. Das erste Wortteil hat mit dem russischen Verb *сосать* zu tun. Im Russischen werden die Bedeutungen ‘lutschen’ und ‘saugen’ durch denselben Stamm ausgedrückt, der auch im russischen Wort *пылесос* (Staubsauger) vorhanden ist⁵.

Diese Wörter sind in der beschriebenen Gruppe sehr beliebt. Sie werden im plautdietschen Freundeskreis genannt und weitererzählt. Daran sind auch Menschen beteiligt, die einen plautdietschen Hintergrund haben, aber Plautdietsch aktiv nicht mehr sprechen. So lässt sich dieser Gebrauch als eine modifizierte symbolische Funktion der Sprache einschätzen. In der Situation der Sprachverschiebung markiert er die Mennoniten (die Plautdietschen) als Gruppe mit demselben Hintergrund.

Fazit

Mit dem Auswandern der Russlandmennoniten aus den plautdietschen Dörfern Westsibiriens nach Deutschland ändert sich die symbolische Funktion des Plautdietschen. In Russland standen seine Rolle als Merkmal der Gruppenmitgliedschaft und die Perspektive „unser“ im Vordergrund. In Deutschland wird die Komponente „fremd“ betont. Es wird eher mit dem Feld „Russisch“, als mit dem Feld „Deutsch“ verbunden. Sein symbolisches Potenzial, die Russlandmennoniten als Deutsche zu interpretieren, wird in der ihm nahe verwandten sprachlichen Umgebung durch den Vergleich mit den autochthonen niederdeutschen Mundarten verwirklicht. Diese Funktion wird auch durch die Hinweise auf gleiche Tendenzen der Sprachverschiebung realisiert. In der Situation der Sprach-

⁵ Im Plautdietschen entsprechen die Verben „lutsche“ und „süe“ den standardsprachlichen „lutschen“ und „saugen“ (Thiessen 2003).

verschiebung bewahrt Plautdietsch seine symbolische Rolle als Merkmal der Gruppenmitgliedschaft, die immer mehr nicht durch den „normalen“ Sprachgebrauch, sondern durch einzelne mundartliche Elemente verwirklicht wird.

Bibliographie

- Nieuweboer 2000 — R. Nieuweboer. Das Plautdiitsche der russlanddeutschen Mennoniten vor und nach der Aussiedlung // Jahrbuch des Vereins für Niederdeutsche Sprachforschung, 123, 2000. — S. 115–143.
- Stölting-Richert 1994 — W. Stölting-Richert. Glaube und Sprache: Die Rolle der Konfession bei sprachsoziologischen Wandlungen in deutschen Sprachinseln // Sprachinselforschung: eine Gedenkschrift für Hugo Jedig. Frankfurt a. M., 1994. — S. 179–192.
- Thiessen 2003 — J. Thiessen. Mennonite Low German Dictionary. Madison, 2003.
- Найдич 2003 — Л. Э. Найдич. Об особенностях консонантизма в нижненемецком островном диалекте меннонитов. Синхрония и диахрония // Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований. Т. 1. Ч. 1. СПб., 2003. — С. 233–246.

Menonītu lejasvācu valodas simboliskā funkcija pirms un pēc valodas kopienas maiņas

Šajā rakstā koncentrēta uzmanība uz Krievijas menonītu grupu, kuri 20. gadsimta pēdējās desmitgadēs no Rietumsibīrijas devās uz Vāciju. Attēlots lejasvācu valodas („Plautdietsch“) stāvoklis krievu menonītu kopienās Krievijā un Vācijā. „Plautdietsch“ ir lejasvācu valodas austrumu dialekts, kura saknes meklējamas Baltijas jūras reģionā un kurā runā Krievijas menonīti. Tas ir svarīgs Krievijas menonītu identitātes faktors, paralēli viņu reliģiskajām tradīcijām. Autore salīdzina „Plautdietsch“ simboliskās funkcijas dažādās valodu un sociāli kulturālajās vidēs. Valodu spēles, iesaistot dialekta elementus, tiek aprakstītas kā modificēta „Plautdietsch“ simboliskās funkcijas izpratne. Dokumenta pamatā ir empīriskie dati, kas iegūti lauka pētījumos krievu menonītu kopienās Krievijā (Omskas reģions) un Vācijā (Ziemeļreina — Vestfāle) 2008. un 2009. gadā.

ИРИНА АЛЕКСЕЕВНА БАХМУТОВА
ira.bach@gmail.com

Европейский университет в Санкт-Петербурге
Факультет антропологии

Гагаринская ул., д. 3
Санкт-Петербург, 191187, Россия

Franča Kempa ābeču nozīme latgaliešu rakstības un lasītmācīšanas attīstībā

Viens no populārākajiem latgaliešu oriģinālābeču autoriem ir bijis Francis (Franšs) Kempš. Viņš ir pirmais latgaliešu ābece autors, kurš izmantoja skaņu metodi novecojušās burtošanas metodes vietā.

Pirms F. Kempa ir tikušas izdotas 32 latgaliešu ābece (Cibuļs 2009: 139–154). Tikai divās no tām rādīti rakstītie burti. Tās ir „Jauns elementars ar eisu kateķizmu deļ katoļu barnim“ (Reiga, 1902) un „Pilns elementiers deļ zemniku puišķinu“ (Reiga, 1903).

18. un 19. gadsimtā ābeču sastādītāji ievietoja šai pirmmācības grāmatā to, ko viņuprāt vispirms vajadzētu zināt zemniekam. Tāpēc ābecē bija īss katķisms un lūgšanu teksti. Tās visas ir tā sauktās katķisma ābece. Vārds *katehisms* jeb *katķisms* radies no latīņu val. *catēchismus*, sengrieķu val. *κατηχισμός*, kas nozīmē ‘pamācība’ — īss kristīgās mācības pamatu izklāsts jautājumu un atbilžu formā. Tradicionāli tas ir dialogs starp skolotāju un skolēnu vai vienu no vecākiem un bērnu. F. Kempa ābece ir pirmās latgaliešu ābece, ko varētu dēvēt par laicīgām ābecēm.

Latgaliešu ābecēs izmantotā burtošanas un skaņu metode

Pirms sīkāk iztirzāt F. Kempa ābece, kurās pirmo reizi lietota skaņu metode atšķirībā no katķisma ābecēs lietotās burtošanas metodes, īsumā ir jāaplūko abas šīs metodes un to atšķirības, lai saprastu skaņu metodes priekšrocības latgaliešu valodas lasītmācīšanā.

No autora izvēlētās metodes ir atkarīga ābece uzbūve, bet, galvenais, — tās efektivitāte, mācot bērnu lasīt. Ir tikuši meklēti paņēmieni, kā šo procesu padarīt interesantāku un patīkamāku.

Tiek uzskatīts, ka tajās valodās, kurās lieto alfabētisko rakstību, visvarīgākais lasītmācīšanā ir atsevišķa skaņa un tās grafiskais atveidojums — burts.

Burtošanas (boksterēšanas) metodi izmantoja jau senie romieši. Šīs metodes būtība ir tā, ka bērni vispirms iepazīstas ar alfabēta burtiem pēc kārtas, tad mācās tos nosaukt, burtu nosaukumus savienot zilbēs un zilbes — vārdos. Burtošanas metode ir visnedabiskākais lasītmācīšanas veids, jo no trim valodas elementiem — skaņas, skaņas apzīmējuma jeb burta un

burta nosaukuma — pirmajā vietā tiek izvirzīts tas, kam būtu jābūt pašam pēdējam, t. i., burta nosaukums.

Burtošanas metodes galvenie trūkumi ir šādi:

- burtu un zilbju mācīšana ir mehāniska, jo mācīšanās process balstīts pārsvarā uz redzes uztveri;
- lasītmākas apgūšana prasa daudz laika (parasti 2–3 gadus).

Burtošanas metodes galvenā pazīme — „lai apgūtu lasītmāku, nepieciešams iemācīties burtus alfabēta secībā pēc to nosaukumiem; prast lasīt zilbes (bez sakara ar vārdiem), pēc zilbju apgūšanas vingrināties tekstu lasīšanā“ (Nesterovs 1974: 7). Lai gan burtošanas metodei ir būtiski trūkumi, Latvijas skolās pēc tās bērnus mācīja līdz 19. gadsimta trešajam ceturksnim, bet mājniecībā pat līdz 20. gadsimta pirmajiem gadu desmitiem.

Pretstatā burtošanas metodei skaņu metodes un tās visu triju variantu (analītiskā skaņu, sintētiskā skaņu un analītiski sintētiskā skaņu) pamatā ir nevis burts, bet tam atbilstošā skaņa.

Šādās ābecēs ir ļoti rūpīgi atlasīti teksti, daudz ilustrāciju; var būt pievienoti norādījumi, kā strādāt ar ābeci. Lasīt un rakstīt māca vienlaicīgi, sadalot (analizējot) teikumu vārdos, vārdus zilbēs, zilbes skaņās. Lasīšana pa zilbēm — svarīgs pārejas posms lasīšanas iemaņu attīstībā.

Apkopojot dažādos avotos minētos skaņu metodes principus, kā svarīgākos var minēt šādus:

- skaņas un dažāda tipa zilbes bērniem tiek mācītas noteiktā secībā, ko nosaka to apgūšanas grūtību pakāpe;
- skaņas māca, tās pretstatot;
- konsekventi notiek divi procesi — skaņu analīze un skaņu sintēze;
- analīzes un sintēzes paņēmieni atbilst mācāmo skaņu un zilbju īpatnībām un tiek variēti atkarībā no šīm īpatnībām;
- lasīšana un rakstīšana noris vienlaicīgi, balstoties uz vieniem un tiem pašiem analīzes un sintēzes paņēmieniem;
- visa mācīšanas sistēma paredz plašu uzskates līdzekļu izmantošanu un balstās uz skolēnu runas un domāšanas attīstīšanu (Cibuļs 2009: 23).

Franča Kempa ābeču vispārīgs raksturojums

Ir zināmas trīs F. Kempa ābeces (Cibuļs 2009: 152–154).

Atsevišķos avotos minētas vēl citas iespējamās F. Kempa ābeces. 1900. gadā Kempa iespiež ābeci „Lementers latvišu bērniem“ (Rudko, Tretjuks 1990: 77); 1900. g. Fr. K. saraksta un izdod ābeci — „Lementars latvišu bērniem“ (Kempas 1938: 3); apejot drukas aizliegumu, 1901. gadā Pēterburgā izdots Kempa „Lementars latvišu bērniem“ (Paukšte 2008: 249).

Pagaidām tās nav atrastas; nav rasts arī apstiprinājums, ka tādas patiešām ir tikušas izdotas.

Turpmāk aplūkotas visas trīs zināmās F. Kempa ābece.

Lementars Mozim Latvišu barnim. Pyrma mociba lasit un rakstit, Casûs (Wendenâ), 1905 (1. att.)

Izdošanas gads ābecē nav norādīts, izņemot cenzūras atzīmi krievu valodā „Cenzūras atļauta, Rīga, 1905. gada 7. aprīlī“.

Ābece sākumā ir īsa pamācība tiem, kuri gribēs mācīt bērnus pēc šīs ābece. Burti tiek saukti *literi*, bet jau nākamajā lappusē aiz vārda *literi* iekavās rakstīts vārds *burti*. Priekšvārdā „Ejsa pamociba“ (3. lpp.) autors vispirms iesaka mācīt mazos iespiestos burtus, jo vārdi sastāvot no mazajiem burtiem, taču pašā ābecē vispirms ir rādīti lielie burti.

Grāmatā daudz zīmējumu, kuros attēloti dažādi priekšmeti, dzīvnieki, zem zīmējumiem ir to nosaukumi. Priekšvārdā atgādināts, ka bērns ir spējīgs pateikt, ko redz zīmējumā, kaut arī viņš vēl neprot lasīt. Kad vārds ir izrunāts, bērnu vajag iepazīstināt ar burtiem, no kuriem sastāv attiecīgs vārds. Kad ābece ir izlasīta un bērns prot lasīt viens pats, jāķeras pie rakstīšanas. Vispirms jāraksta burti, pēc tam veseli vārdi. Lasīt ir jā māca jau no piecu sešu gadu vecuma.

Pēc burtu mācības dažas lappuses aizņem dzejoļi, pasakas, mīklas, parunas, tautasdziesmas, pašās beigās — cipari un to nosaukumi (20. lpp.).

Visi zīmējumi ir raksturīgi Latgalei, izņemot vienu, — pie burta *T* attēlots turks (13. lpp.).

Ābecē patskaņa garuma apzīmēšanai lokatīva galotnē lietots jumtiņš, piemēram, *gonûs*, *gromotâ*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta, piemēram, *pliaun*, *kliowam*, *dzeniam*, *mosenia*.

Šajā ābecē dots katra alfabēta burta nosaukums (izņemot *č*, kurš netiek mācīts atsevišķi, un *h*, kuru ābecē vispār nemāca).

1. att.

2. att.

Uz ābece vāka ir moto „Barni, mocatis lasit un rakstit“. F. Kempa uzskatīja, ka bērni ir jā māca ne tikai lasīt, bet arī rakstīt, jo: „Pat izauguši latviši pa lelokai daliai namok latwyski rakstit; un westules syuta uz dzimtini swešā woludā. Tys mums latwišim por kaunu! Wajag wysim un wysim jaunajim izamocit latwysku rokstu“ (5. lpp.) (sk. 3. att.).

3. lpp. doti īsie patskaņi, nākamajā — iespiestie un rakstītie lielie burti. Ir piezīme par līdzskaņa *l* cietu izrunu pirms *a*, *o*, *u*, *y* un mīkstinājumu, to apzīmējot ar komatu zem burta *l*: *ļauds*, *ļuti*, *miļot*, *ļyuņs* (komats ir pavērsts otrādi un neatrodas tieši zem burta), taču ābecē autors to neievēro un raksta: *liuti*, *pliaun*, *nedeliu*. Ne alfabētā, ne ābecē netiek lietots burts *ņ*, izņemot piezīmē minēto vienīgo vārdu *ļyuņs*. Citur ābecē *ņ* apzīmēts ar *ni*, piemēram, *Joniuks*, *kaiminia*, *rocinius*.

LEMENTARS MOZIM LATWISU BARNIM, Dwinskā, 1908 (2. att.)

Ābece izdota Daugavpilī, iespiesta Viļņā. Tās autors apzīmēts ar *X* (tas ir F. Kempa (Bukšs 1957: 733)). Arī uz Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas krājumā esošā eksemplāra ar roku uzrakstīts *Kempas*.

5 —

Itymā lementarā pi drukotim literim (burtim) stow dalkiti rakstiti literi, todel, ka barnus wajag mocit na tik win lasit (skaitit), bet ari rakstit. Pat izauguši latwiši pa lelokai daliai namok latwyski rakstit; un westules syuta uz dzimtini swešā woludā. Tys mums latwišim por kaunu! Wajag wysim un wysim jaunajim izamocit latwysku rokstu.

3. att.

Seko zilbju mācība, norādot, ka nav jāmāca burtojojot, piemēram, *be-a*, bet uzreiz jālasa — *ba*.

Ābecē ievietoti 10 teksti lasīšanai, vairākas lappuses (21.–24.) aizņem „Pamocišonas gobobi“ (*goboli* — J. C.), kuros uzdoti dažādi jautājumi un sniegtas gatavas atbildes, piemēram:

W. Wai lobok mocitis wai nasamocit?
Lobok mocitis.

W. Wai lobi dora barni, kuri lomojas, lod un nachinej wacokus?
Ji dora liuti nalabi, taidim barnim Diws napaleidzes. (22. lpp.)

25. lpp. ievietotas sešas mīklas (aiz tām ir jautājuma zīmes) un atminējumi (*TZRAISIŠONAS (IZRAISIŠONAS* — J. C.)). 25.–30. lpp. veltītas skaitļa vārdu lasīšanai un rakstīšanai (*kai skaitos un rokstos skaitliu zeimes*) līdz miljonam. Pēdējā lappusē ir latīņu valodas alfabēta lielie burti.

Ābecē patskaņa garums vietumis apzīmēts ar gravi, piemēram, *tù* (norādāmais vietniekvārds), iespējams, lai nejauktu ar personas vietniekvārdu *tu*. Lokatīva galotnē lietots jumtiņš, piemēram, *itymâ lementarâ, ellê, debesîs*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta, piemēram, *Stoniuks, Antiuks, ustobeniâ, tiate*.

Lai gan ābece sākumā ievietotajā alfabētā ir gan *v*, gan *w*, tekstā viscaur lietots tikai *w*: *wyss, latwyski, wajag*.

Nav konsekvences personas vietniekvārdu lietojumā, tā sastopams gan *winia*, gan *ji*, arī piedēkļu izvēlē: *mosenia, galwinia/galwenia*. Ābecē lietotas izskaņas *-ets, -ete*: *zakets, Anete, Werete*, divskanis *yu* rakstīts arī vārda sākumā, piemēram, *yudens*.

LEMENTARS ABA MOZA ABECE MOZIM LATWIŠU BARNIM. Pyrma mociba lasit un rakstit. Utrajs izdawums. Dwinskâ, 1909. (4. att.)

1909. gadā iznāca F. Kempa 1905. g. ābece 2. izdevums ar plašāku

4. att.

saturu. To izdevis V. Gaudze Daugavpilī, bet iespiedis J. Zavadzkis Viļņā. Atšķirībā no 1908. gadā Daugavpilī iznākušās Kempa ābeces zilbju mācības šajā izdevumā vairs nav. V. Seile raksta, ka „silbōšona jau atmasta“ (Seiļs 1935: 8).

Lasīšanas vingrinājumiem pievienots daudz attēlu. Lasāmie teksti (stāstiņi, dzejoļi, mīklas un lūgšanas) aizņem desmit lappušu. Priekšvārdā (3. lpp.) autors ieteic iemācīt visus mazos burtus un tikai tad sākt lasīšanu. Autors uzsver, ka tikai pēc lasīšanas apgūšanas jāsāk mācīties rakstīt. Toties lasīšanu ieteic bērniem mācīt jau no piecu sešu gadu vecuma (sk. 5. att.).

Teksta ilustrācijai izmantotajos zīmējumos attēloti dažādi dzīvnieki un priekšmeti, zem attēliem dots to nosaukums. Bērnam ir jāizskaidro tie burti, no kuriem sastāv vārds. Katra teksta beigās ir kāds izteiciens vai rindiņa no tautasdziesmas.

Rakstīt ieteikts mācīt tikai tad, kad bērns jau prot lasīt bez grūtībām.

Pēc burtu mācības ievietoti stāstiņi, dzejoļi, mīklas, parunas, tautasdziesmas un viena pasaka, kā arī cipari. Atšķirībā no pirmā izdevuma šajā ir ievietotas arī lūgšanas, desmit Dieva baušļi, pieci Baznīcas baušļi, septiņi svētie sakramenti u. c. (sk. 6. att.).

Franča Kempa ābecēs lietotā latgaliešu rakstība

1905. un 1909. gadā izdotajās ābecēs alfabētā ir 26 burti *aba literi*: *a b c č d e f g h i j k l m n o p r s š t u w y z ž*. 1908. gadā izdotās ābecē alfabētā ir 27 burti. Šis papildu burts ir *v*, kurš gan sastopams tikai alfabētā. Savukārt 1905. gada ābecē, kurā *v* burta alfabētā nav vispār, tas vienu reizi tomēr ieraugāms — vietas nosaukumā titullapā rakstīts *Vendenâ*, lai gan uz vāka ir *Wendenâ*.

F. Kemps šais abās savās ābecēs zem burta apaļajās iekavās dod burta nosaukumu: *a be ce de e ge i jot ka el em en o pe er es ša te u we ygrek zet žet*. Nav doti burtu *č* un *h* nosaukumi.

EISA PAMOCIBA.

Tam, kas ityma Lementarâ gribes barnus mocit, nabyus par liku mozs padums. Pa prišku wajag barnam parodit mozus drukojamus literus, todet ka wordi wairok sastow nu mozim literim. Kad barns jau zynos itus literus un wares jus nusaukt, tad war stotis pi lasišonas. Lementarâ ir daudz izzeimets wysaidu litu, zweru un lupu. Zam kotras bildes atsarun jos nusaukšona. Barns, wel namocedams druši lasit, jau war pasaukt un izrunot tus wordus. Pec to, kad words jau izrunots, wajag barnam izskaidrot tus literus, nu kurim words ir salykts.

Pi kotras bilžu eiles ir wina rindenia drukota ar rokstamim literim. Kad jau barni izit wysu Lementaru un war jau wigli lasit gromotâ wini paši, tad wajag stotis pi rakstišonas. Rakstīt pa prišku pašus literus un pec to wasalus wordus.

Barni ir jo-soc mocit gromotâ jau nu picu — sešu godu.

Fr. Kemps.

5. att.

Drukojami literi (burti).

Aa Bb Cc Čč Dd Ee Ff
Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm
Nn Oo Pp Rr Ss Šš Tt
Uu Ww Yy Zz Žž

Rokstami literi (burti).

*Aa Bb Cc Čč Dd Ee
Ff Gg Hh Ii Jj Kk
Ll Mm Nn Oo Pp Rr
Ss Šš Tt Uu Ww Yy
Zz Žž*

Mozi drukojami literi (burti).

a b c č d e f g h i j k l m n o p r
s š t u w y z ž

A a

(a)

At-sla-ga

At-sla-ga

a-cis

a-cis

auss

auss

au-zas, auk-la, a-zars, au-sa-klys, ap-au-ši.
Au-nu ko-jas, e-ju go-nūs.

A-sa-ram sor-ko-nas spu-ras.

B b

(be)

Bat-wi-ni

Bat-wi-ni

bu-ca

bu-ca

bli-se

bli-se

ba-da, bo-ba, bu-te-le, baz-ni-ca, bi-te, bol-ka.

Mo-zi bar-ni pa-klau-si-gi.

Be-ja bi-tei ba-da, ka spor-ni sa-mer-ka.

wo-nogs, wa-ba-le, wo-guls, we-ži, wor-ti,
wa-zums, wo-so-ra.

Wo-nogs sa-ple-se wys-tai ca-ku-lu.

Pi-ci wyl-ki wyl-ku wyl-ka pa sly-do-nu
e-ze-re-niu.

Y y (y-grek)

Yu-dins

Yu-dins

čyu-ška

čyu-ška

cyu-ka

cyu-ka

yud-ris, pyu-po-la, rud-dzu kyu-li, dza-gu-ze
kyu-koj, syu-na.

Yud-ris pa yu-di-ni dzei-woj.

Ko-del pei-le na-grimst yu-di-ni?

Z z (zet)

Za-kits

Za-kits

zwei-ni-ki

zwei-ni-ki

zyrgs

zyrgs

zo-bo-ki, zi-di-ni, zo-le, zi-wis, zu-bi, zalts,
zwer-buls.

Pa-ze-mi-gu gol-wu zu-byns na-cart.

Pa za-liu zo-li-ti lu-pe-ni stai-goj.

Ž ž (žet)

Žeids

Žeids

žugs

žugs

me-ža wep-ris

me-ža wep-ris

Patskaņa garuma un divskaņa *uo* apzīmēšanai lietota diakritiskā zīme *gravis* — *sèjat, tù; wòrdi, tò*; lokatīva galotnē virs patskaņa lietots jumtiņš (iespējams, tā norādot arī laužto intonāciju), piemēram,

— *gromotâ, lementarâ, golwâ, rukâ, Rejgâ*;

— *kanepês, ellê*;

— *yudinî, debesî, menesî, sewî*;

— *rukôs*;

— *gonûs, palnûs, mežûs*.

Diakritisko zīmju lietošana atšķiras tikai 1909. gadā izdotās ābece pielikumā, tas ir, katķismā, piemēram: *Swàta krusta zeime. Ikš wòrda Dì-wa Tàwa, un Dála un Gora swàta. Amen; Tew byús swàtdinas swètít; dél tò; kàrdynóšona; wysulobóka*.

1908. gadā izdotajā ābecē ir piezīme par līdzskaņa *l* cietu izrunu pirms *a, o, u, y* un mīkstinājumu (*sameikšinošona*), to apzīmējot ar komatu zem burta *l* un kā piemērus minot vārdus *ļauds, ļuti, miļot*. Tomēr pats autors teikto neievēro un raksta, piemēram, *liuti, pliaun, nedeliu*. Arī 1905. un 1909. gada ābecēs līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar burtu *i* aiz līdzskaņa burta, piemēram, *pliaun, kliowam, dzeniam, mosenia*.

Tiek mācīti arī tikai svešvārdos sastopamie burti *f* un *h*: 1905. un 1909. gada ābecēs burts *f* — *fabrika*; 1908. g. ābecē *f* un *h* — *fa, fe, fo, fi, fu; ha, he, ho, hi, hu; Figes kuki auga na tik Heroda dorzâ*.

F. Kemps savās 1905. un 1909. gada ābecēs māca burtus (un vārdus, kuros ir šie burti) alfabēta secībā, kas nav piemērots paņēmiens bērniem vai pieaugušajiem, kuri neprot lasīt un visus burtus vēl nepazīst. Atbilstoši skaņu metodei bērni vai pieaugušie ir jā māca lasīt, sākot ar kādu vienu burtu vai diviem burtiem, kas apzīmē vārdu (ja tāds valodā ir) vai parasti dabā dzirdamu skaņu, piemēram, *ā* (ārsts lūdz atvērt muti, parādīt mēli un teikt *ā*), *u-ū* (sauc ganus mājās) u. tml.; tad ir jā māca nākamais burts, kurš savienojumā ar jau mācīto burtu rada jaunu jēdzienu, piemēram, *n + ā = nā* (noliegums) vai *m + ū = mū* (govs mauj) u. tml. Šāda pāriešana no burta uz burtu ābece sastādītājam var būt ļoti grūta, taču tā ir visdabiskākā lasīt-mācīšanas metode, kas turklāt ir visvairāk piemērota tādām valodām, kur vārda rakstība neatšķiras vai maz atšķiras no tā izrunas, kā tas ir, piemēram, latgaliešu valodā.

Savukārt 1908. gada ābecē, kura būtiski atšķiras no 1905. un 1909. g. ābecēm, autors sāk ar zilbju mācību, piemēram, *Ba, be, bo, bi, bu, by* (līdzskanis savienojumā ar patskani), taču reizēm māca arī tādas zilbes kā *Ea, ec, ed* (patskanis savienojumā ar patskani un patskanis savienojumā ar līdzskani), kā arī tādas zilbes, kādu latgaliešu valodā nav (*ea, ii*) vai kuras

ābece posmā parasti netiek mācītas (*ec, ed, oz, ug*). Vārdu dalīšanai zilbēs izmanto defisi, piemēram, *ca - ca, ga - lia, ke - ša* (ar tukšumzīmēm pirms un pēc defises) vai *na-ži* (bez tukšumzīmēm pirms un pēc defises); tiek paskaidrots, ka šādi sadalīts vārds ir tas pats veselais vārds: *ca - ca = caca, ga - lia = galia, ke - ša = kaša* (acīmredzot *e* vietā lietotais *a* ir pārrakstīšanās — J. C.), *na-ži = naži*.

Secinājumi

Var teikt, ka F. Kempa savās ābecēs pārsvarā ir izmantojis tikai atsevišķus skaņu metodes elementus, bet ne šo metodi kopumā. Tomēr F. Kempa ir celmlauzis šajā jomā, jo burtošanas metode viņa grāmatās netiek lietota. Tas ir liels progress lasītmācīšanas attīstībā.

Francis Kempa ir pirmais:

- 1) latgaliešu oriģinālābece autors;
- 2) skaņu metodes izmantotājs burtošanas metodes vietā;
- 3) kurš ābecē blakus burtam norāda tā nosaukumu;
- 5) kurš ābecē māca rakstīt („Barni mocatis lasit un rakstit“ (1908. g.));
- 6) kura ābecē gandrīz visi zīmējumi ir raksturīgi Latgalei;
- 7) kura ābecē nav katķisma jeb pātaru gabalu. 1909. gada ābecē tie gan parādās (piecas lpp.). Spriežot pēc rakstības, kas atšķiras no ābecē lietotās, var domāt, ka katķisms ir pievienots no kāda reliģiska satura izdevuma;
- 8) kurš ābecē tik plaši māca skaitļus (līdz miljonam);
- 9) kurš norāda vecumu, no kura bērņus vajag mācīt lasīt (5–6 gadi).

Ar F. Kempa ābecēm sākas jauns posms latgaliešu ābeču sastādīšanā un pirmmācībā; to noteica ne tikai skaņu metodes izmantošana ābeču sastādīšanā, bet arī F. Kempa uzskati par dzimtās valodas lasītmācīšanas un rakstītmācīšanas nepieciešamību jau agrā bērņībā.

Tabulā pievienotais atsevišķu vārdu rakstības salīdzinājums F. Kempa 1905. gadā un 1909. gadā (2. izdevums) izdotajās ābecēs rāda gan rakstības maiņu, gan autora nekonsekvenci. Tā kā 1908. gadā izdotā ābece atšķiras no iepriekšminētajām gan pēc uzbūves, gan tekstiem, piemēri no tās minēti tikai atsevišķos gadījumos.

1905. g. izdotajā ābecē	1909. g. izdotajā ābecē (1905. g. ābece 2. izd.)	1908. g. izdotajā ābecē
j un i		
<i>ejles, izzejmets, kyukoi, lejgačas, patejk, Rejgā, tejklys, tejrums, zejle, žejds</i> bet: <i>karawejri, trejs</i>	<i>eiles, izzeimets, kyukoj, leigačas, pateik, Reigā, teiklys, teirums, zeile, žeids</i> bet: <i>karawejri, trejs</i>	

Līdzskaņu l un n mīkstinājuma apzīmēšana		
<i>dzilia, ezeliām cauniu, suniām</i>	<i>dzilia, ezeliām cauniu, suniām</i>	
č vai k, dž vai g		
<i>pučes, začits jurdžine</i>	<i>puķes, zakits jurgine</i>	
y vai i		
<i>kauly</i>	<i>kauli</i>	
Skaitļa vārdu pareizrakstība		
<i>septendesmit devendesmit diwdesmit wins diwdesmit diwi</i>	<i>septindesmit devindesmit diwdesmit wins diwdesmit diwi</i>	<i>septindesmit devindesmit diwdesmitwins diwdesmitdiw 0 ringets (tā oriģinālā — J. C.)</i>
Atgriezenisko darbības vārdu un lietvārdu rakstība		
<i>nazalilej</i>		<i>aizakaunetis aizajemšona, bet sasaceļšona izadališona, bet isakardinošona</i>
Lietvārda galotņu un izskaņu rakstība		
<i>sunis mosenia un asarinia yudens</i>		<i>sapns mosenia un asarinia yudins</i>
Nekonsekvence apstākļa vārdu lietojumā		
<i>kodel, todel</i>		<i>par ku, par tū</i>

Avoti

- Fr. K[emps]. Lementars mozim latvīšu bērniem: Pırma muoceiba laseit un raksteit. Cāsūs (Vendenā), 1905.
- X. [F. Kemps]. Lementars mozim latvīšu bērniem. Dvinskā, 1908.
- [F. Kemps]. Lementars aba moza ābece mozim latvīšu bērniem: Pırma moceiba laseit un raksteit. 2. izd. Dvinskā, 1909.

Literatūra

- Bukšs 1957 — M. Bukšs. Mōceibas grōmotas latgaļu rokstu volūdā // Latgaļu literatūras vēsture. [Minhene], 1957. — 733.–734. lpp.
- Cibuļs 2009 — J. Cibuļs. Latgaliešu ābece. Rīga, 2009.
- Kemps 1938 — F. Kemps. Latgales likteņi. Rēzekne, 1938.
- LKV — Ābece // Latviešu konversācijas vārdnīca. 1. sēj. Rīga, 1927–28. — 1399.–1400. lpp.

- Ņesterovs 1974 — O. Ņesterovs. Latviešu valodas un literatūras mācīšanas metodikas attīstība. Rīga, 1974.
- Paukšte u. c. 2008 — Latgales kultūras darbinieki / Sast. J. Paukšte u. c. Rīga, 2008.
- Rudko, Tretjuks 1990 — N. Rudko, P. Tretjuks. Ieskats Latgales skolu vēsturē. Viļāni, 1990.
- Seiļš 1935 — V. Seiļš. Sistematisks līdz 1935. gadam latgalīšu izlūksnē izdūtās grāmatu rādītājs. Rēzekne, 1935.
- Skujiņa 2008 — Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca / Sast. autoru kolektīvs V. Skujiņas vadībā. Rīga, 2007.

Significance of Primers by Francis Kemps in Development of Latgalian Orthography and Teaching to Read

Francis (Frāncis) Kemps has been one of the most popular authors of the Latgalian original ABC-books. He took part in the progressive movement for improvement of elementary education and he is the first author of a Latgalian ABC-book to have used a sound method instead of the spelling method having become obsolete.

A short insight in the comparison of the spelling and sound methods has been given in the introductory part emphasising the progressive aspects of the sound method and the appropriateness just of this method for teaching to read in the Latgalian language.

The greater part of the article has been dedicated to the usage of the Latgalian orthography in the ABC-books by F. Kemps. The diacritic mark [^] has been used above the last monophthong in the ending of the locative case, for example, *itymā lementarā, ellē, debesīs*. Palatalisation of consonants has been marked by *i* following the consonant, for example, *Stoniuks, Antiuks, ustobeniā, tiate*. Irrespective of the author's note as regards the hard pronunciation of the consonant *l* before *a, o, u* and *y* and palatalisation by marking it with a comma under the letter *l*, the author ignores the rule and writes as follows: *liuti, kliowam, pliaun, nedeliu*. Although in the alphabets in the ABC-books published in 1908 and 1909 both *v* and *w* have been included entirely *w* has been used, for example, *wyss, latwyski, wajag*. No consistency is observed in the usage of the personal pronouns of the third person, for example, *winia, ji* as well as in the usage of suffixes together with endings, for example, *mosenia, galwinia/galwenia*. The following suffixes together with endings have been used, such as *-ets, -ete*, for example, *zakets, Anete, Werete*; the diphthong *yu* has been used also in the beginning of the word, for example, *yudens*.

In the conclusion other topical issues of elementary education nowadays have been mentioned, namely mandatory school age, teaching to write, illustrating of ABC-books, etc.

JURIS CIBUĻS
juriscibuls@hotmail.com
juriscibuls@mail.ru

pastkaste 147
Rīga, LV-1050, Latvija

Zur Eigenart der Phrasembestände von Regionalsprachen (Lettgallisch und Niederdeutsch)⁶

Regionalsprachen verfügen als natürliche Sprachen über Eigenarten auf allen Sprachebenen, d. h. auf der phonetisch-phonologischen, grammatischen (morphologischen und syntaktischen) und auf der lexikalisch-phraseologischen Ebene. Sie haben daher nicht nur ein ihnen eigenes lexikalisches System, sondern zeichnen sich auch durch einen ihnen eigenartigen Bestand an Phraseologismen aus. Auf einige dieser Einheiten, beschränkt auf die Phraseme (nominativischen Phraseologismen, die Bestandteile von Sätzen darstellen) will ich mich im Folgenden beschränken. Meine Ausführungen sind notwendigerweise kurz gehalten, und ich kann hier nur auf einige Fragestellungen aufmerksam machen und einige wenige Beispiele aus dem Lettgallischen und Niederdeutschen besprechen, die diese Fragestellungen illustrieren. Dabei spielt der Aspekt der Gegenüberstellung dieser Einheiten aus den Regionalsprachen mit den entsprechenden Standardsprachen (d. h. mit der lettischen Schriftsprache und der neuhochdeutschen Schriftsprache) eine bestimmte Rolle.

Die Hauptschwierigkeit bei der Erforschung der Phrasemik des Lettgallischen besteht m. E. darin, dass es keine speziellen Wörterbücher der nominativischen Phraseologismen des Lettgallischen gibt (wie z. B. LFV oder VĪV für die lettische Standardsprache) und diese in den lexikalischen Beschreibungen dieser Regionalsprache auch nur sehr sporadisch und zufällig Aufnahme finden. Auch einige wenige spezielle Aufsätze zur lettgallischen Phrasemik sind erst in allerletzter Zeit erschienen, nämlich Šuplinska (2009) und Ūdre (2010).

In einer ersten Annäherung lässt sich hinsichtlich des Entsprechungsgrades von Phrasemen des Lettgallischen und der lettischen Standardsprache folgende Grobgliederung darstellen:

⁶ Die Teilnahme an der 3. Internationalen Konferenz zur Lettgallistik in Greifswald war für mich eine große Freude und ein besonderes Glück zugleich. Zum einen, weil ich mich seit Jahren mit der Ernst-Moritz-Arndt Universität verbunden fühle — im November 2010 waren es 19 Jahre her, dass ich hier meine Antrittsvorlesung gehalten habe — zum anderen ist mein Interesse am Lettgallischen und seiner Erforschung in den letzten Jahren gewachsen, und ich habe mich bereits mehrmals in verschiedenen Veröffentlichungen dazu geäußert (Eckert 2010a, 2010b, 2011).

1. Weitreichende Entsprechungen, d. h. Übereinstimmungen im Komponentenbestand, hinsichtlich der Grammatik und Semantik, aber Unterschiede auf der phonetisch-phonologischen Ebene. Hierher ist ein bedeutender Teil der Phrasemik zu stellen, der es natürlich leicht ermöglicht, von der Regionalsprache zur Standardsprache und umgekehrt überzugehen. Gerade hier ist natürlich auch mit dem anhaltenden Einfluss der Standardsprache auf die Regionalsprache zu rechnen.

Zu dieser ersten Gruppe von lettgallischen Phrasemen sind folgende Beispiele zu rechnen:

- (1) lettgall. *aug kai sēņs pēc leita* (Šuplinska 2009: 151) : lett. (*augt*) *kā sēnes pēc lietus* (LFV II: 332–333) ‘wachsen wie Pilze nach dem Regen’;
- (2) lettgall. *gleita kai lele* (Šuplinska 2009: 151) : *skaista kā lellīte* (LFV I: 600–601) ‘hübsch / schön wie eine Puppe / ein Püppchen’;
- (3) lettgall. *nu bārna kuojis* : lett. *no bērna kājas* (VĪV, 59) ‘von Kindes Beinen; seit früher Kindheit’;

2. Eine zweite Gruppe bilden Fälle, in denen die Unterschiede zwischen den Phrasemen des Lettgallischen und der lettischen Standardsprache über die phonetisch-phonologische Ebene hinausgehen und auch andere Ebenen erfassen, wie z.B. im Falle des unterschiedlichen Komponentenbestandes oder auch der unterschiedlichen Komponentenanzahl (Dimension). Man vergleiche:

- (4) lettgall. *Guož kai nu spaņa (viedra)* (LLKSV 2008: 84) : lett. *Gāž kā nuo spaiņa* (oder: *ar spaiņiem*) (VĪV: 264) ‘(Es) regnet wie aus Kannen’. Hier ist im Lettgallischen außerdem eine Variante mit der Form *viedra* ‘Eimer’ bekannt, man vgl. russ. *Льёт как из ведра*. Im letztgenannten Falle würde der Unterschied zwischen den Phrasemen auch den Bestand der lexikalischen Komponenten betreffen.

Das ist auch der Fall im folgenden Beispiel:

- (5) lettgall. *sasarōve sevī kai ezis komulī* (Šuplinska 2009: 150) : lett. *ie-raujas (ievelkas) sevī kā ezis [adatās, kažokā]* (LFV I: 322) — sagt man, wenn jemand sich abgrenzt oder zurückzieht von den anderen. Das lettgallische Komparativphrasem weist die Komponente *komuļs* ‘Knäuel’ auf im Gegensatz zu den fakultativen Komponenten *adatas* ‘Stacheln’ und *kažoks* ‘Pelz(mantel)’ im Standardlettischen.

(6) lettgall. *sēd kai apsyunōjis calms* (Šuplinska 2009: 150) : lett. *sēž kā celms* (LFV I: 162) — sagt man von jemandem, wenn er nichts macht (ev. ausspannt) ‘sitzt wie ein bemooster Stubben’ im Lettgallischen und ‘sitzt wie ein Stubben’ im Lettischen, d. h. den Unterschied macht nur die Determinierung im Lettgallischen aus, die natürlich gleichzeitig zu einer Bedeutungsverstärkung führt. Ein weiteres separates Phrasem dazu ist in VĪV: 65 angeführt: lett. *apsūnojis kā vecs celms* (wörtlich: ‘bemoost wie ein alter Stubben’), das allerdings die Bedeutung ‘senil, unbeweglich geworden’ (‘kļūvis senils, nekustīgs’) hat.

3. Eine besondere Gruppe von Beispielen bilden Fälle, in denen keine Übereinstimmung vorliegt, d. h. die entsprechenden Phraseme stellen völlig eigenartige Einheiten für die Regionalsprache oder die Standardsprache dar. Sie bilden den Kernbereich der Eigenart der Phrasemik der entsprechenden Sprachen. Auf Grund der bereits erwähnten ungenügenden Erforschtheit und Fixiertheit der lettgallischen Phraseologie ist es nicht leicht, für diesen Bereich eine Anzahl von Beispielen bereitzustellen. Ich beschränke mich auf folgendes Beispiel aus der Gruppe der Komparativphraseme:

(7) lettgall. *sasaknīpe kai kumalāns (zyrgs)* in den Beispielen: *sasaknīpe kai kumalāns i aizguoja* ‘Biss die Lippen zusammen wie ein Fohlen und ging weg’ (Šuplinska 2009: 152) und *Sēdēja sasaknīps kai zyrgs, pastateits caurvējā* ‘Saß mit zusammengekniffenen Lippen wie ein Pferd (da), das in die Zugluft gestellt worden ist’ (Šuplinska 2009: 151). Šuplinska (2009: 151) führt dieses Komparativphrasem in zwei Varianten an und kommentiert das zuletzt genannte Beispiel als Erweiterung (*frazeoloģisms ar paskaidrojumu*) durch *pastateits caurvējā*. In den phraseologischen Wörterbüchern der lettischen Standardsprache (LFV I–II; VĪV) ist kein derartiges Phrasem festgehalten. Nur im vorzüglichen Wörterbuch von Mühlenbach/Endzelin (ME III: 652) finden wir unter *sakniept* ‘aufwerfen; zukneifen (die Lippen)’ den Beispielsatz *zirgs sakniepa² lūpu* ‘Das Pferd kneift die Lippen zusammen’ sowie das Reflexivum *sakniepties* (dem das lettgall. *sasaknīpt* entspricht) im Beispielsatz *jaunkundze iet sakniepusies* ‘Das Fräulein geht mit zusammengekniffenen Lippen’. Die Beispiele aus ME zeigen den Hintergrund für die Herausbildung des Komparativphrasems im Lettgallischen,

aber stellen keineswegs einen Beleg für ein standardsprachliches lettisches Phrasem dar.

Im Artikel von I. Šuplinska (2009: 150) werden zwei Komparativphraseme mit der onymischen Komponente (Familiennamen bzw. Spitznamen) *Mutuļs* angeführt, die sicher keine Entsprechung im Standardlettischen haben:

(8) *skrīn kai Mutuļs* und

(9) *aizmāršeiġs kai Mutuļs* ‘vergesslich wie Mutuļs’.

Zum erstgenannten kann man im Standardlettischen eine ganze Gruppe paralleler (aber autonomer) Phraseme des Typs lett. *skrien kā apsvilis*; *skrien kā aizsvilies* ‘rennt wie ein Besessener (wie eine gesengte Sau)’; *skrien kā (velna) plēsts* ‘rennen wie ein Verrückter’ stellen. Auch ein Phraseotextem, in unserem Falle ein Sprichwort, lässt sich hierher stellen; denn es enthält auch die onymische Komponente *Mutuļs*, vgl.

(10) lettgall. *Deveni omoti, dasmyts bods kai Mutuļam*. Ihm entspricht das lettische Sprichwort *deviņi amati, desmitais bads* (wörtlich: ‘Neun Berufe, ein zehnter — der Hunger’), was soviel bedeutet wie ‘Viele Berufe, viel Unglück’ (ME I: 70). Alle diese Phraseologismen (Phraseme und Phraseotexteme) mit dem echt lettgallischen *Mutuļs*, sind typisch lettgallische Einheiten, doch ist hier wohl sicher mit okkasionellen Bildungen (Okkasionalismen des Autors) zu rechnen.

Einige wenige Bemerkungen zur niederdeutschen (abgekürzt: nd.) Phraseologie, speziell wieder zu nominativischen Phraseologismen oder satzteiläquivalenten Einheiten (Phrasemen).

Als Textgrundlage habe ich Fritz Reuters „Ut mine Festungstid“ (eingeleitet und herausgegeben von Prof. Dr. Karl Theodor Gaedertz, Reclam-Ausgabe ohne Jahreszahl, 272 S.) benutzt.

1. Auch hier ist es so, dass ein großer Teil der Phraseme neben dem Niederdeutschen auch in der neuhochdeutschen (abgekürzt: nhd.) Schriftsprache vorhanden sind und diese sich nur in ihrer Lautung unterscheiden. Man vgl. z. B.

(11) nd. as Uhl mang de Kreihen : nhd. als Eule unter den Krähen, vgl. *Dor was hei denn nu as Uhl mang de Kreihen; alle Offziers bi dat Regiment wiren Eddellüd’, hei was de einzigste Börgerliche, un dorüm wullen sei em also wegbiten* (FT, 32) ‘Da war er nun also als Eule unter den Krähen; alle Offiziere bei dem Regiment

waren Edelleute, er war der einzige Bürgerliche, und deshalb wollen sie ihn wegbeißen⁷. L. Röhrig (LSWR 1973 I: 249) gibt zu dem Komparativphrasem folgenden Kommentar: ‘Wer von seiner Umgebung verspottet wird und doch seinen Wert hat, der heisst die Eule unter den Krähen. Er wird geneckt und verfolgt, wie die Eule, wenn sie sich am Tage sehen lässt’;

(12) nd. *oewer den Faut spannt* (FT: 180; 230) : nhd. *mit jem. über den Fuß gespannt sein* ‘sich in schlechtem Einvernehmen mit ihm befinden, sich nicht vertragen’ (LSWR 1973, I: 297). Vgl. nd. *...denn mit dem Erzbischof bün ik nu ok all wedder oewer den Faut spannt* ‘...denn mit dem Erzbischof bin ich nun auch wiederum über den Fuß gespannt’ (d. h. ‘in schlechtem Einvernehmen’); nd. *Mit Don Juannen was de Philosoph glik in de irsten acht Dag’ oewer den Faut spannt* ‘mit Don Juan war der Philosoph gleich in den ersten acht Tagen über den Fuß gespannt’ (d. h. ‘hat er sich nicht vertragen’);

(13) nd. *von’t Pird’ up den Esel kommen* : nhd. *vom Pferd auf den Esel kommen*: nd. *...wi kemen up de Ort mit unsen Spaziergang von’t Pird’ up den Esel* ‘wir kamen auf die Art (und Weise) mit unserem Spaziergang vom Pferd auf den Esel’. L. Röhrig (LSWR 1973, III: 725–726) semantisiert das Phrasem *vom Pferd auf den Esel kommen* auf folgende Weise: ‘herunterkommen, aus leidlichem Wohlstand in ärmliche Verhältnisse geraten’ und weist darauf hin, dass es schon eine lateinische Wendung (bei Erasmus von Rotterdam) mit derselben Bedeutung gab, nämlich: *ab equis ad asinos*. Eine Reihe von Belegen seit dem Anfang des 14. Jahrhunderts ist aus verschiedenen deutschsprachigen Gegenden bekannt. In der modernen deutschen Schriftsprache scheint das Phrasem nicht mehr geläufig zu sein. Es fehlt z. B. bei Friedrich MDI und auch mir war es unbekannt. Nicht aber Reuter. Von besonderem Interesse ist, dass er (der nach Ausweis von K. Th. Gaedertz sogar eine spätere Erzählung „Von’t Pird’ up den Esel“ betitelt hat) in seiner „Festungstid“ nochmals das Phrasem gebraucht, allerdings in einer Form, die seinen Gehalt ins Gegenteil verwandelt, indem er die Komponenten *Pird* und *Esel* in ihrer Reihenfolge vertauscht:

⁷ Die Übersetzung der niederdeutschen Zitate stammt von mir. — R. E.

(14) nd. *So wüssten wi jo denn nu Bescheid, un wil wi't so gaud noch meindag' nich hatt hadden un von den Esel up't Pird kamen wirren...* 'So wussten wir ja nun Bescheid, und weil wir es so gut unser Lebtage noch nicht gehabt hatten und vom Esel aufs Pferd gekommen waren... (d. h. 'aus schlechten Verhältnissen in eine gute Lage geraten waren')'. Reuters Vertrautheit mit diesem Phrasem kommt eben auch hier durch die Verformung, die den gegenteiligen Sinn bewirkt, zum Ausdruck.

2. Auch Beispiele für Unterschiede im Komponentenbestand der Phraseme der Regionalsprache im Vergleich mit der Hochsprache lassen sich beibringen. Z. B.

(15) nd. *Hans vör allen Hoegen* : nhd. *Hans Dampf in allen Gassen*, vgl. nd. *...un ein' von uns, de dat Mul nich recht hollen kunn un immer Hans vör allen Hoegen was, de Baukhändler Cornelius ut Stralsund...* (FT, 100) '...und einer von uns, der das Maul nicht recht halten konnte und immer Hans Dampf in allen Gassen war, der Bauchhändler Cornelius aus Stralsund...'. In der heutigen deutschen Standardsprache (auch mit Zusammenschreibung: *Hansdampf*) ist nur diese Lautung geläufig (s. Friedrich, MDI: 195; WUW: 250), während in der Sprichwörtersammlung von Johannes Agricola (Hagenau 1527) noch die Form *Hans in allen Gassen* festgehalten ist. Die aus dem Niederdeutschen bekannte Komponente *Hoegen* steht wohl mit *Hag*, *Hagen* 'Dorngebüsch; Hecke; Umzäunung; umzäunter Ort' in Beziehung. Dann wäre das niederdeutsche Phrasem vielleicht als 'Hans vor allen Zäunen' zu erklären.

3. Ein wohl ausschließlich niederdeutsches Phrasem liegt vor in *as Thomas achter die Hamel kamen*, vgl.

(16) nd. *Na, taulezt, taulezt süll hei ok dorachter kamen, as Thomas achter de Hamel; oewer üm dormit klor tau warden, möt ik 'ne Hackwenning taurügg trecken* (FT: 158) 'Na, zuletzt, zuletzt würde er auch dahinter kommen, wie Thomas hinter die Hammel; um über ihn klar zu werden (Klarheit zu bekommen), müsste ich eine Hakenwendung (den Pflug) zurückziehen' (d. h. 'etwas weiter ausholen'). K. Th. Gaedertz übersetzt das Phrasem *as Thomas achter die Hamel kamen* mit 'es begreifen', vgl. *dahinterkommen* übertr. 'erfahren; erraten'. Röhrich (LSWR, II: 377) führt aus, dass im niederdeutschen Raum mit seinen großen Schafzuchtgebieten der Hammel in vielen Vergleichen, Sprichwörtern und Redensarten

genannt wird und geht neben einigen anderen Phrasemen auch auf die hier interessierende Einheit ein. Er schreibt: „*Hei kümmt der achter as Thoms hinner (achter) die Hamel* ‘Er kommt dahinter wie Thoms hinter die Herde’. Thoms, der Schäfer, pflegte, weil er ein schlechter Schäfer war, stets vor seiner Herde zu gehen, bis diese eines Tages über ihn hinwegging. So kam er *achter die Hamel*“. Es liegt hier sicher ein Wortspiel mit der bildlichen und wörtlichen Bedeutung von *dahinterkommen* vor. Diese Ausführungen bestärken mich im Komparativphrasem nd. *kümmt der achter as Thoms (Thomas) hinner (achter) die Hamel* ein typisch (d. h. ausschließlich) niederdeutsches (eben regionalsprachliches) Phrasem zu erblicken.

Es war mir ein Bedürfnis auf der hier in Greifswald in einem niederdeutschen Gebiet stattfindenden Konferenz wenigstens in einigen wenigen Beispielen, diese große deutsche Regionalsprache (hier das Mecklenburger Platt des Fritz Reuter) erklingen zu lassen. Letztlich ist ja auch nicht von der Hand zu weisen, dass das Lettische (die Schriftsprache ebenso wie die Dialekte und auch in einem gewissen, allerdings sehr geringen Masse die lettische Regionalsprache Lettgallisch) in seiner Geschichte einen nicht zu unterschätzenden Einfluss seitens des Niederdeutschen erfahren hat, was ebenfalls für das Baltendeutsche gilt⁸.

Bibliographie

- Eckert 2010a — R. Eckert. Lettgallisch — eine baltische Regionalsprache // *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis* 17. Daugavpils, 2010. — S. 52–59.
- Eckert 2010b — R. Eckert. Die baltischen Sprachen in Europa // *Handbuch der Euro-linguistik* / Herausgegeben von Uwe Hinrichs unter Mitarbeit von Petra Himstedt-Vaid. Wiesbaden, 2010. — S. 247–261.
- Eckert 2011 — R. Eckert. Die drei ersten internationalen Konferenzen zur Lettgallistik // *Zeitschrift für Slawistik*, Bd. 56, H. 2. Berlin, 2011. — S. 231–234.
- Friedrich MDI — W. Friedrich. *Moderne deutsche Idiomatik*. 2. neubearbeitete Auflage. München, 1976.
- FT — F. Reuter. *Ut mine Festungstid*. Leipzig: Verlag von Philipp Reclam jun. (ohne Jahresangabe).
- LFV I–II — A. Laua, A. Ezeriņa, S. Veinberga. *Latviešu frazeoloģijas vārdnīca*. S. I–II. Rīga, 1996.
- LLKSV — A. Andronovs, L. Leikuma. *Latgalīšu-latvīšu-krīvu sarunu vuordineica*. Ačynskys; Reiga, 2008.

⁸ Frau Prof. Dr. Elisabeth Piirainen (Steinfurt) danke ich für zahlreiche Korrekturen und wertvolle Ratschläge zum Niederdeutschen.

- LSWR — L. Röhrich. Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten. Bd. I–IV. 3. Auflage. Freiburg im Breisgau, 1973.
- ME, I–IV — K. Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch / Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelin. Bd. I–IV. Riga, 1923–1932.
- Šuplinska 2009 — I. Šuplinska. Komisma elementi Ontona Rupaiņa prozā // Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, I. Rēzekne, 2009. — 143.–153. lpp.
- Ūdre 2010 — S. Ūdre. Konceptu „dzāruojs“ atspeidinojūšī frazeologismi latgalīšu dramaturģejā // Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, II. Rēzekne, 2010. — 170.–186. lpp.
- VĪV — V. Rūķe-Draviņa. Vārds īstā vietā. Frazeoloģismu krājums. Stockholm, 1974.
- WUW — Wörter und Wendungen / Herausgegeben von Erhard Agricola unter Mitwirkung von Herbert Görner und Ruth Küfner. Leipzig, 1975.

К своеобразию фраземных составов в региональных языках (латгальский и нижненемецкий)

В работе обосновывается мысль о своеобразии лексико-фразеологического уровня языка (как и остальных уровней) во всех региональных языках. Одно из самых существенных препятствий при изучении латгальской фразеологии — неразработанность соответствующей тематики (отсутствие специальных словарей и исследований).

Дается краткий анализ различий между фраземами регионального и стандартного языков.

Для латгальского языка выделяются: 1) группа фразем, отличающихся лишь по фонетико-фонологическим признакам, 2) группа фразем, отличающихся также грамматически и по компонентному составу и, наконец, 3) группа своеобразных фразем, свойственных только данному языку. Обращается внимание на необходимость отличать узуальные образования от окказиональных сочетаний.

Аналогичному анализу подвергаются нижненемецкие фраземы (из повести «Ut mine Festungstid» Фрица Ройтера).

RAINER ECKERT
rainer_eckert@gmx.net

Murtzener Ring 16
Berlin, D-12681, Deutschland

Jean-Luc Fauconnier

(Conseil des Langues régionales endogènes de la Communauté française de Belgique)

Poems in Walloon language written in Greifswald: Émile Lempereur, “Greifswald, powèmes di prijonî”

1. Walloon

Walloon is a regional language belonging to the oil cluster of the Romance of Gaul. It is spoken in Wallonia — one of the components of the Belgian State —, in the provinces Liège, Namur, Luxembourg and Hainaut. The other regional languages in use in that region are Picard (in the western half of the province Hainaut), Lorrain (in the south of the province Luxembourg) and Champenois (in a few villages of the western part of the province Luxembourg). Besides those four regional Romance languages, a few “islands” wherein Germanic languages are used are found in Wallonia: Moselle Frankish (around Arlon) and Ripuarian Frankish (in the north-east of the province Liège).

All those regional languages are endogenous and they are granted a co-official status within the French-speaking Community of Belgium, a component of the federal Belgian State which runs the parts of the country where French is the official language. It is interesting to mention that the three official languages of Belgium (German, French and Dutch) are exogenous.

The Walloon language has four main variants: Western Walloon (provinces Hainaut and Namur), Central Walloon (province Namur), Eastern Walloon (province Liège) and Southern Walloon (province Luxembourg).

Linguistic censures are not authorized in Belgium, so that it is difficult to advance a number of speakers. However that may be, the said regional languages are on the decline, and the diglossic process is leading to an ever increasing predominance of French.

The defenders of the regional languages of Wallonia militate in favour of the integration of the latter into the schools, hoping thereby to slow down, or even to check that diglossic process.

Walloon has a very prolific literary output and it enjoys an effective transcription system that was created in the beginning of the twentieth century by Jules Feller (1859–1940). In this instance, it must be pointed out that the Walloon literature expresses itself most successfully with the aid of theatre, because nearly three hundred theatre companies regularly put on shows in Walloon.

2. Émile Lempereur

He was born in Châtelet in 1909⁹. His native town was at that time very prosperous: coalmines, potteries, steelworks provided with work an industrious population whose vernacular was Walloon.

Émile Lempereur's parents kept a butcher's shop in the suburb of that town, more especially in the Tiène Robô, an extremely popular district. Having been a brilliant pupil at the local school in the centre of the town, he carried on with studying in the teacher training college of Mons to be a primary school teacher. Later on, he returned to his native town to work as a teacher. The young schoolmaster was exceptionally curious about everything; he was interested in literature, in fine arts, in cinema. He published French poetry but adopted very soon the Walloon language as his means of literary expression. He considered Walloon his true mother tongue, but he deplored the fact that it was being used by scribblers who were fond of balderdash or even scatology.

In his opinion, Walloon was worth much more than degrading creations: it was a language which was able to express the most elevated ideas, to treat all subjects. He defended his ideas during a congress which was held in Charleroi in 1933 nineteen thirty three. His talk shocked a great number of participants at that congress, but it aroused the enthusiasm of young authors — intellectuals for the most part —, who applied his “conceptions” in a number of creations — poetry and prose —, and who remarkably brought fame to a so often discredited language.

Émile Lempereur himself put his ideas into practice in a few collections of poems which were praised above all from the critics, and he began to serve those who wanted to write in Walloon. The teacher got the upper hand over the artist. In other words, he devoted all his time to literary criticism, to lecturing on the defence of Walloon, to taking part in radio broadcasts where he brought to light the literary works of the others. He also devoted much time in publishing old or contemporary texts, and in writing books about literary history. He was, for a very long time, the driving force behind the monthly magazine “èl bourdon”¹⁰, the organ of the Walloon literary Association of Charleroi, an association over which he presided for decades.

At the end of his long life — he left us just a few months before being a centenarian! —, in the course of a conversation with the author of

⁹ The biographical elements which are evoked here are taken from Émile Lempereur's biography contained in the book “Greifswald, powèmes di prijonîs” (pp. 98 and 99).

¹⁰ Traditionally, the title of this monthly review is written without a capital.

this article (21 February 2009), he himself acknowledged that he had neglected his own literary production which remained very often unpublished, scattered as it was among an impressive amount of all kinds of documents.

3. The circumstances and the “lost notebook”

Émile Lempereur did his military service in 1929 in the 18th Mounted Artillery Regiment. He was mobilized in 1940 nineteen forty when with the rank of sergeant and took part in the “Eighteen days Campaign” which began on the 10th tenth may nineteen forty when the German troops invaded Belgium, and ended on 28th twenty eighth may when King Leopold III the three decided the surrender of the Belgian army.

The soldiers of that quickly defeated army were taken away in captivity to Germany, and so Émile Lempereur was locked up in the *Stalag II C* in Greifswald. This *Stalag* had been first set up in Woldenberg (Dobiegniew, at present in Poland) to “welcome” Polish soldiers who were later transferred to Greifswald, where many Walloon, French and Czech soldiers arrived after them. It must be reminded on this occasion that the Belgian soldiers who could assert a “Flemish identity” had been granted permission to go back home quickly.

As a non-commissioned officer, Émile Lempereur was not forced to work. Therefore, he remained in the *Stalag*, dealing with the organization of a wide range of cultural activities (conferences, language lessons), and reading avidly all the French books he could find in the camp library.

He fell gravely ill and could enjoy a repatriation on medical grounds in 1941. He then returned to his native town where he met up again with his wife, Jeanne, and with his daughter, Jacqueline, who had been born little before the mobilization of 1940. He was also back in his class at the local school in the centre of Châtelet.

While he was in captivity, he wrote poems in Walloon, which he put down in a 54 pages notebook covered with black leatherette; he translated those texts, or more exactly adapted them in French, and could finally bring them back in his poor luggage when he got back from the *Stalag*.

The said texts remained unpublished. It was only after his death in 2009 that his widow, Jeanne Fostier, found the notebook again and left it in the care of the Walloon literary Association of Charleroi to be published.

It makes you wonder why the Greifswald “notebook” remained hidden for such a long time and why Émile Lempereur did not have it pub-

lished just after the war, in a period during which the publications of captivity memoirs were in vogue.

A fundamental explanation might be suggested for this: most of those stories were impregnated with hatred, showing a spirit of revenge and a heightened nationalism; others were only a series of anecdotes, certainly pleasant, but not going any further than an everyday life description restricted to material aspects.

The texts of the “notebook” are by no means tinged with acrimony towards the victors of the “Eighteen days Campaign”; there are no hostile feelings to be found towards the jailers. In fact, the main theme of the said anthology is a questioning of war which can only cause the collapse of any form of humanism.

Such a perception of the events that shook Belgium during the second world war was obviously nearly incongruous in the course of the years that followed the conflict, and some form of decency possibly drove Émile Lempereur to leave aside an anthology that would have been out of place. He was not the only one who kept secret a literary work concerning the aforesaid conflict. In the same way, professor Willy Bal did not — and not without any hesitation —, have *Warum Krieg?* (‘Why war?’), a very nice prose book written in Western Walloon, published until nineteen ninety six. The title of the story, as well as the story itself, are revealing: a young Belgian non-commissioned officer who has just been captured is put in charge of burying combatants’ corpses; a dying German soldier whispers to him in his last breath the words: “Warum Krieg?”, which remain unanswered.

4. The language and the translation

Émile Lempereur’s mother tongue was Walloon. This was the language he was used to hear in the family butcher’s shop, a form of Western Walloon with some Central Walloon features. He knew admirably his native language. Surprisingly, he was an exception as a schoolmaster because at that time, the primary school teachers prevented their pupils to use Walloon; they wanted the latter to know French perfectly with the very praiseworthy aim of rising socially, and they were quite convinced that Walloon was likely to hinder such a social promotion.

Émile Lempereur did not share that view; on the contrary, he considered that savinian educational methods could be put into practice in Wallonia, the knowledge of the local language being likely to favour the acquisition of a good command of French.

After his above said talk in 1933 nineteen thirty three, he put into practice the theoretical elements he had developed in a remarkable free verse collection entitled “Spites d’âmes” ‘Souls’ spots’. This anthology is coupled with an adaptation in French, and it is in the same spirit that he wrote his other literary prose or verse works.

The “notebook” with which we are dealing here also contains poems in their original Walloon version with a French translation which, in some cases, becomes a real adaptation.

Like all the regional languages, Walloon is characterized by the richness of its concrete-based expressions, which are a colourful means of reaching the abstract. So, when the author has to “translate” into French such colourful expressions, he resorts to the adaptation process.

We might have added in this edition word for word translations of the Walloon texts; after some hesitation, we decided not to do so in order not to misrepresent the author and not to carry out a too “academic” edition.

Let us pick out some examples in “Droci” ‘Here’:

Nos-ârons apris, / Branmint toudis, / A r’trouvêr, sins mô, sins rûjes, / Çu qu’i-gn-a d’ pus simpe, / Çu qu’i-gn-a d’ mèyeû, / Li pirète di l’ome... (p. 52)
‘We will have learned, / Much, / To find again easily, / The simplest, / And the best, / In us...’

The practically pleonastic Walloon expression (the use of pleonasms leading to a form of absurd is a habitual feature in that language) “...sins mô, sins rûjes...”, meaning word for word ‘without toil, without difficulties’ (*rûje* corresponds to French ‘ruse’, but with a different meaning, has been “adapted” in the guise of the adverb “easily”, which is certainly more rational but much more neutral. The term *pirète*, meaning word for word ‘small stone’ designates a fruit stone (cherry, plum...); the author uses it in a more abstract meaning and so is forced to have recourse to adaptation in his French version, “Li pirète di l’ome” becoming “In us”.

In “Li bos d’ Tchèss’lèt” ‘The Châtelet wood’, we also find a particularly representative passage:

On vét d’aprinde qui l’ chèt indyin, / C’è-st-in clatcheû, c’è-st-in man’dây, / Qu’a sès deûs-oûys qui s’ don’nut l’ mwin... (p. 74)
‘We have just learned that the Indian chief, / He is a boaster, he is a dirty pig, / Who has a squint...’

The word for word translation of the passage “Qu’a sès deûs-oûys qui s’ don’nut l’ mwin” is: ‘Whose both eyes are holding hands’, a very colourful and absurd expression that cannot be easily translated into French and

about which the author chose a much more neutral version, that is to say: ‘Who has a squint...’. In the same passage, two terms can be picked on which, in Walloon, have relatively many meanings. The first one, *clatcheû*, means both ‘braggart, boaster’, but also ‘inveterate liar, storyteller’. The second one, *man’dây*, designates an odd-job man, an unskilled apprentice, but also an incompetent and a person who is no good at anything. The author has chosen ‘boaster’ and ‘dirty pig’, two perfectly correct translations that nevertheless do not render neither the first nor the derived meanings of such words which, in Walloon, have moreover a very strong emotive power.

This is obviously by no means exceptional and it can be found in any form of literary translation.

5. The treated themes

We have already explained that the main theme of the whole anthology is the “Warum Krieg?”, the ‘Why war?’ that underlies the whole.

The author’s captivity in a *Stalag* is only referred to in the anthology through a few allusions to food or clothes; such allusions enable him each time to evoke his family or his country, and they are sometimes pleasant.

The recalling of a happy past that it seems the author wants to remember appears to be more important than the vicissitudes of the present. This is certainly an attitude which allowed the prisoner to endure better the said vicissitudes. The following three examples bear witness to this.

Dji vike pus’ du solia qui d’ôte chôte / Mins dji don’reu sins babyî /
Mi plène samwène di pwin gris, / Di sôcisson, d’ maquéye, di marmêlåde, /
Di Knackelbrot sêch come du strin / Pou ène après din.nér dins l’ bos d’
Tchèss’lèt, / Avou m’n-èfant èyèt m’ feume / Minme s’i ploût.

‘I’m living more on sun than on something else / But I would give readily / My whole weekly ration of stale bread, / Of sausage, of fromage blanc, of jam, / of *Knackelbrot* as dry as hay / To spend an afternoon in the Châtelet wood, / In company with my child and my wife / Even if it is raining.’ (“Dji don’reu” ‘I would give’, p. 16)

Avou m’ capote di Polonès, / M’ djaquète di Tchèque, mi culote di Francès, / Dji n’ sâré pus qwè dire adon.

‘With my Pole’s greatcoat, / My Czech’s jacket, my Frenchman’s trousers, / I shall not be able then to say anything.’

(“Toudis pus tôrd” ‘Always later’, p. 24)

Pa d’zeûs l’ ronde tâbe dèl grande cûjène, / Pou l’ dîsième còp dispûs l’ matin, / Gaston asprouve ène rèyussite, / Camile, wèspiçant, s’abîye come èn-èsquimô, / Pour li ralér an Bèljiqe.

‘Above the round table in the great kitchen, / For the tenth time since the morning, / Gaston is playing patience, / Camille, lively, is getting dressed like an Eskimo, / To go back to Belgium.’

(“Sint Nicolas 1940” ‘St Nicolas’s Day 1940’, p. 78)

The recalling of his in the homeland remained family is felt everywhere and it occupies the major part of the anthology. He recalls his family (his father, his mother, his brother) both with tenderness and lucid irony. The author, doubtless often by pure modesty, soothes his nostalgia with some humour and even with some kind of self-derision.

Such an attitude is one of the main features of many Walloons’ character. This can be found in both quotations below.

I r’boute du keûr a tous lès-ôtes / Alôrs qui s’ keûr da li s’ûse a chaque momint, / Va mwins’ d’ène place a l’ôte pou n’ né / Moustrér qu’il-è-st-énèrvè, / Si dit seûr èt cèrtin qui s’ fî vike / Alôrs qui l’angouche / Come ène étricwèsse / Lyi broye si stoumac’.

‘He bucks up all the others / While his own heart is constantly wearing out, / Moves less often from a room to another / In order to conceal his nervousness, / Claims that he is sure that his son is alive / While a feeling of anxiety / Like pincers would do / Is crushing his stomach.’

(“Pa” ‘My father’, p. 36)

Dji m’ rapèle, maman, quand vos stichîz / Li rosti après l’awè toûrnè saquants côps / Dins l’ bûre avou l’ pwinte di vo coutia, / Èt qui vos dijîz: « Atincion a vos pîds! » / Paç’ qui dji lès-aveu su li stûve, / Dji lîjeu Jules Verne, Gustave Aymard.

‘I remember, mother, when you put / The roasting meat after turning it over several times / In the white butter with the point of your knife, / And when you said: “Be careful of your feet!” / Because I had laid them on the stove, / I was reading Jules Verne, Gustave Aymard.’

(“Mame” ‘My mother’, p. 40)

This ironical nostalgia coupled with self-mockery is found entirely in the recalling of his childhood; a happy childhood, that of a group of kids who could enjoy together a form of freedom that was conceivable in the beginning of the 20th century in a popular semi-urban environment.

Li chèv dèl binde routeut l’ preumî, / Lumant lès poûyes èt lès peumîs, / Tchimîje, djaquète, brayète ô lôdje, / Al grosse morbleu, skeuweut d’ssus s’ d’rî, / Dins-ène gazète sicrotéye ô vî, / Li crousse ô bûre èt al sirope.

‘The leader of the band walks in front, / Watching for hens and apple trees, / With shirt, jacket, fly wide open, / Around his back careless rolling, / Wrapped in a newspaper stolen from his father, / The crust of bread with butter and syrup.’ (“Li Sôte” ‘The Sarte’, p. 70)

In the texts where the author evokes his wife and his daughter, tenderness, but also a great optimism, are felt everywhere; he is not doubtful of the fact that he will find again that momentarily lost happiness. One might also wonder here if it not a matter of some kind of auto-suggestion. Once again, if the author recalls his family, he does it only in the context of their living place, the town of Châtelet which he loved above all.

Soye, soye, Marîye qui soye, / Su l' trotwêr d'èmon Roscây, / Dji ratind
qu'èle s'èn-n-èvâye / Du coûrs dèl Crwès Roudje...

'Saw, saw, sawing Mary, / On the pavement of the café Roscaille, / I 'm
waiting for her to get out of the Red Cross class...' ("Plouve" 'Rain', p. 56)

A revealing detail found in the poem "Ô bôrd du Rhône" 'By the Rhone' is the following one: in the main body of that poem, the author does not mention the name of the French river, but he uses the name of the watercourse which bathes his town, namely the Sambre river; this is a form of reappropriation of his living place.

Vo man, avou s' tchapia as-èles, / Pôjêre come li batia qui duveut ridér /
Su Sambe, pa d'rî zèles, a lèyi montér / Dissus sès lèpes, dins sès-oûys, tout
li / Lôme qui suke si keûr môgré lès-angouches / Èt lès zines.

'Your mother, with her straw hat, / Quiet like the boat that must have
been gliding / Over the Sambre, behind them, has let go up / On her lips,
into her eyes, all the / Honey that sweetens her heart in spite of her
anxieties / And her hare-brained ideas.'

("Ô bôrd du Rhône" 'By the Rhone', p. 82)

As we already said above, there is no trace in those texts of hostile feelings, of hatred which some would suppose to find there; there are no portraits of grotesque jailers, but there is of course an underlying questioning about the uselessness of the suffering caused by war. Besides, a short poem "Droci" 'Here' sums up the whole anthology and is worth being used here as a conclusion.

Nos-ârons apris, / Branmint, toudis, / A r'trouvêr sins mô, sins rûjes / Çu
qu'i-gn-a d' pus simpe, / Çu qu'i-gn-a d' mèyeû, / Li pirète di l'ome / Mins
çu qu'i-gn-a d' pus pîre ètou: Lès broûs.

'We will have learned, / Much, / To find again easily / The simplest, /
And the best, / In us / The basest also: / Mud.' ("Droci" 'Here', p. 52)

Source

Émile Lempereur. Greifswald — Powènes di prijonîs / illustrations d'Angela Mahler.
Charleroi: "èl bourdon", 2010.

**Greifswaldē rakstītie dzejoļi valoņu valodā:
Émile Lempereur, “Greifswald, powèmes di prijonî”**

Emīls Lamperērs (Émile Lempereur) (1909–2009) dzimis Šatlē (Beļģija, Valonija), kur viņš strādāja par skolotāju pamatskolā, vienlaikus kaislīgi interesēdamies par literatūru, novadpētniecību, antroponīmiju, toponīmiku, tēlotāju mākslu un, pirmām kārtām, valoņu valodu. Viņš rakstīja dzeju un prozu sava reģiona valodā, kas pieder pie romāņu valodu oīl grupas. Viņš rakstīja arī grāmatas par šajā valodā sarakstītās literatūras vēsturi.

Pēc Beļģijas armijas kapitulācijas 1940. gadā E. Lamperērs tika saņemts gūstā un nosūtīts uz karagūstekņu nometni „Stalag II C” Greifswaldē, Vācijā. Ieslodzījumā viņš rakstīja dzejoļus valoņu valodā, atsaucot atmiņā savu dzimto pilsētu, vecākus un savu gūstekņa stāvokli.

Autors uzrakstītos tekstus iztulkoja franču valodā, tulkojumus pierakstīja bloknotā, un, kad tika repatriēts uz Beļģiju sliktā veselības stāvokļa dēļ, tad varēja tos paņemt līdzī savā nabadzīgajā bagāžā.

Šie teksti netika publicēti, līdz viņa atraitne Žanna Fostjē (Jeanne Fostier) atkal atrada minēto bloknotu, kārtojot nelaiķa vīra dokumentus. Dzejoļu publicēšanu viņa uzticēja Valonijas Literatūras asociācijai „Šarleruā”, kuras priekšsēdētājs ilgu gadus bijis arī Emīls Lamperērs. Tie ir iekļauti darbā ar nosaukumu „Greifswald, powèmes di prijonî”, kas tika publicēts 2010. gadā ar oriģinālajām Angelas Māleres fotoilustrācijām.

JEAN-LUC FAUCONNIER
jean.luc.fauconnier@skynet.be

Conseil des Langues régionales endogènes
de la Communauté française de Belgique,
Ministère de la Communauté française de Belgique

Local 1A125
Boulevard Léopold II, 44
B-1080, Bruxelles, Belgique

Latgaliešu mūzikas nozīme latgaliskās pašapziņas celšanā

Sava veida jauna Latgales atmoda sākās 21. gadsimta sākumā, kad vairāki jaunieši (*Dj Guntix*, *Ultimāts* u. c.) dažādās Latgales vietās mēģināja modernizēt latgaliešu valodas lietojumu, iedziedot, ierunājot, ierepojot kaut ko latgaliski, tādējādi atdzīvinot latgalisko vārdu sākumā Latgalē un tad, pateicoties internetam, arī visā Latvijā. Viņu iesākto daudz nopietnāk turpināja jaunie mūziķi (*da Gunchi*, īst. v. Guntis Rasims, vēlāk grupas „Bez PVN” līderis, *Betmenc*, īst. v. Aigars Runčis, vēlāk grupas „Borowa MC” līderis), kas arī nekautrējās, bet tieši otrādi — lepojās ar savām latgaliskajām saknēm. Viņu entuziasms un pārliecība par latgalisko latviskumu, spēcīgā pašapziņa, kas ļāva un ļauj iemiesot daudzus Latgales mūzikas vēsturei svarīgus pasākumus (projekti „Latgolys radeja”, „Taiseits Latgolā”, „Boņuka goda bolva” u. c), iedvesmoja un iedrošināja noteiktāk rīkoties arī citu sfēru pārstāvjus un nevalstiskās organizācijas. Precīzāk — aktivitātes mūzikā aktualizēja latgalisko latviskumu plašā sabiedrībā (īpaši jauniešu vidē), paralēli rādot, ka ir virkne organizāciju — Latgolys Studentu centrs, Latgaliešu valodas, literatūras un kultūrvēstures skolotāju asociācija u. c., kas risina latgaliešu valodas attīstībai svarīgus jautājumus.

ESF projektā „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) tika veikta anketēšana, kuras rezultātā apzinātas Latgalei raksturīgākās kultūras zīmes, simboli, pamatpriekšstati un asociācijas.

Raksturojot anketēšanas rezultātus pārstāvētajās mākslas jomās vai ar to saistītajās sfērās, jāatzīst, ka respondenti par visvairāk atpazīstamu uzskata keramikas nozari, savukārt no plašsaziņas līdzekļiem — žurnālu „Katōļu Dzeive” un „Latgolys radeju”. Pārskatot ar mūziku saistīto zīmju reitingu, var secināt, ka visbiežāk minētas ir tautā zināmās dziesmas „Tik skaidra volūda”, „Tuoli dzeivoj muna meiluo”, „Auga, auga, rūžeņa” u. c., arī Kārsavas mūziķu apvienība „Bez PVN”.

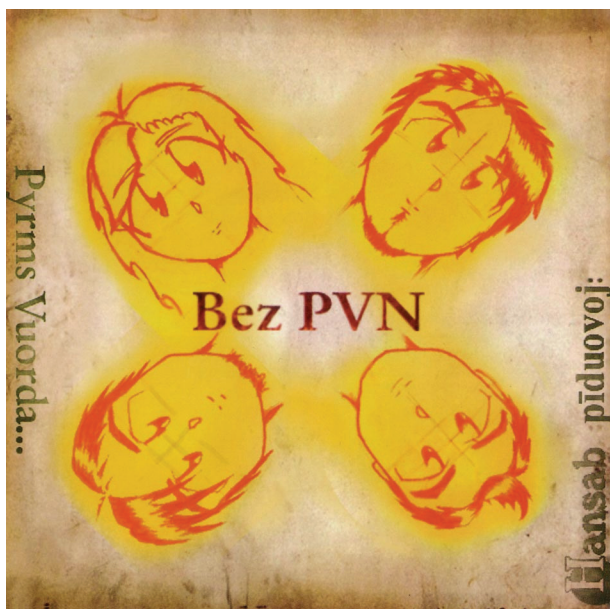
Tā kā lingvoteritoriālai vārdnīcai tiks pētīti arī ar mūziku saistītie koncepti, tad šajā rakstā, pamatojoties uz grupu „Borowa MC” un „Bez PVN” debijas albumu tekstu analīzes, portālu diskusijām par latgaliešu mūzikas adresātu, adresantu, tiek akcentētas mūsdienu latgaliskās pamatvērtības, kā arī ieskicētas adresanta un adresāta izpausmes, proti, kā dziesmu tekstu

potenciālais adresāts „iemiesojas“ reālajā, kādas ir potenciālā un reālā klausītāja (retāk dziesmu tekstu lasītāja) vēlmes, estētiskā baudījuma prasības.

Pētījuma pamatā izmantota receptīvās estētikas pieeja (Бовер 2002, Эко 2007 u. c.), kas ļauj ne tikai iezīmēt adresanta un adresāta raksturojumu 21. gs. pirmās desmitgades latgaliešu modernajā mūzikā, bet arī atklāt latgaliskuma pamatvērtības.

Abas populārākās latgaliešu grupas („Borowa MC“ un „Bez PVN“) savus debijas albumus (sk. attēlu) sāka rakstīt apmēram vienā laikā 2005. gadā, katra savā studijā, tomēr reizēm tiekoties un pārrunājot jaunumus un sadarbības iespējas, — dažas dziesmas muzikanti izpildīja kopā. Tā kā grupu „Borowa MC“ uz to laiku aktīvi atbalstīja izdevējkompanija MICREC, sanāca, ka *borovieši* savu albumu „Trepis iz nakuṛīni“ izdeva pirmie (prezentācija 2005. gada 10. novembrī). Iespējams, ka tam sekojošā pārspīlētā plašsaziņas līdzekļu un publikas uzmanība grupai „Borowa MC“, izvirzot priekšplānā šo apvienību, aizkavēja grupas „Bez PVN“ albuma izdošanu līdz pat 2007. gada sākumam¹¹. Līdz ar to šos debijas albumus šķir vairāk nekā gads, lai gan lielākā daļa muzikālā materiāla ir sarakstīta vienā laikā. Tieši šie albumi tiek izmantoti kā pētījuma avoti.

Grupas „Borowa MC“ albumā „Trepis iz nakuṛīni“ ir 13, savukārt grupas „Bez PVN“ albumā „Pyrms Vuorda...“ ir 16 dziesmas, no kurām viena dziesma „Sovā nazinī“ ir abos albumos, jo ir grupu kopdarbs.

¹¹ Uz diska kā izdošanas laiks norādīts 2006. g., tomēr oficiālā prezentācija notika 2007. g. 10. janvārī (Pyrms Vuorda 2007).

Pirmās asociācijas par albumu nosaukumiem — „Trepis iz nakurīni“, „Pyrms Vuorda...“ — var tikt saistītas ar ārpus apziņas realitāti. Grupas „Borowa MC“ nosaukumā vairāk valda nolemtības noskaņa, neziņa par rītdienu, jebkādu rezultātu, savukārt grupas „Bez PVN“ nosaukumā ieskaņas cerīgums, jauna dzimšana, klusums, doma, ko gaida. Pētījuma autors, jautājot grupu līderiem viedokli par debijas albumu virsrakstu izvēli, ieguvis arī citus grupu nosaukumu skaidrojumus. Grupas „Borowa MC“ vadītājs Aigars Runčis atzīst: „...mes nazynuom, kur myusus iroksts aizvess. Dūmoju, ka arī īsadūmuot navarējam. Trepis — kai simbols tam, ka vīnmār juosatīc iz augšu, lai arī kurp tys vastu“ (Gusāns 2010)¹². Savukārt Guntis Rasims („Bez PVN“) par nosaukumu „Pyrms Vuorda...“ saka: „Itys ir grupys pyrmīs aļbums, deļ tuo nūsaukuma izveidī apzynuoti tyka īlykta dūma, ka pyrmīs aļbums tūmār navar byut grupys augstuokijs karjerys punkts ī materiala kvalītatis kolngols. Grupai pyrmīs aļbums praktiski ir kai moza bārna elpa pyrms pyrmuo pascātuo vuorda. Kod daudz kas vēļ ir nasaprūtams, jauns ī da gola naizpīeteits. Lai gon koč kas jau ir drupeit darāts ī izdarāts, kam zynoms apstyprynuojums ī ir pyrmīs grupys CD, sova veida izlase par pyrmīm sūlim, bez apzynuotys koncepcējis ci kūpejuos albuma stilistikys. Par diska nūformiejumu. CD vuoks ir zeimuots japāņu mangu zeimeišonys stilā. Iz vuoka atainuoti 4 grupys daleibnīki manguos. Itys latvīšu kulturai narakstureigīs stils beja jimts apzynuoti deļ tuo, ka ī latgalīšu muzyka ī kultūra Latvejis mārūgā tam laikam beja pīteikami eksotiska ī varbyut lelai daļai ī nasaprūtama“ (Gusāns 2010). Abu grupu līderu komentāros ieskaņas doma, ka, tā kā latgaliešu mūzika nebija zināma plašākai sabiedrībai, tad nebija paredzama reakcija uz albumiem, jo tas, ko grupas piedāvāja, bija pietiekami inovatīvs Latvijas mūzikas tirgum vismaz uz to ieskaņošanas brīdi.

Adresants šajos dziesmu tekstos funkcionē dažādu lomu tēlojumā. Tēlojumu daudzveidība atklāj adresanta sajūtas, pieredzi, pagātņi, tagadņi, attieksmi un idejisko funkciju sabiedrībā. Lai gan nenoliedzami, ka nozīmīgu lomu muzikālās darbības turpinājumā nosaka adresāts un viņa reakcija, tomēr šajā plāksnē var runāt par autora un adresāta dialogu ar dziesmu tekstu starpniecību: „Ļoti liela nozīme uztverē ir daiļdarba ontoloģiskā statusa tapšanai. Dziesmu tekstu piedzimšana nebeidzas ar rakstnieka ieceres iemiesošanu un dziesmu tekstu radīšanu, jo īstā sociālā esība sākas un realizējas tā patērēšanas procesā, mijiedarbībā. Lai nodibinātos mākslinieciskie sakari, adresantam teksts ir jāsaprot. Tikai tādā gadījumā autora domas un jūtas var tapt pārraidītas adresātam un adresāts var tās apgūt un

¹² Citātos saglabātas grupas līderu rakstības īpatnības.

piesavināties, tikai tādā gadījumā dziesma var idejiski un mākslinieciski ietekmēt adresantu, var funkcionēt sabiedrībā un būt sociāli iedarbīga. Cilvēks, kas uztver mākslas darbu, izturas pret to kā pret savdabīgu īstenību un vienlaikus redz reālo īstenību visu tās mākslinieciskā atveida īpatnību gaismā“ (Боpев 2002: 482).

Pārskatot dziesmu tekstus, var secināt, ka viena no populārākajām adresanta lomām ir *l a i m ī g s / n e l a i m ī g s m ī l ē t ā j s*, jo sevišķi grupas „Borowa MC“ tekstos, piemēram, dziesma „Vysskaistuokajai meitinei“:

Es mīloju tevi
Par tū smaidu tovuos acīs,
Par tovu rūku gluostu.
Par kotru vuordu teiktū.
Par tū, kas asmu es
Tik mirkli blokus stuovūt tev! (Bo, Vysskaistuokajai meitinei)¹³

Dziesma „Siļva“:

Pruotā dažaidi trūkšni,
Sirdī nūjauta, kas klīdz :
„Tu zaudejs esi jū!“ (Bo, Siļva)

Grupa „Bez PVN“ šo tēmu atklāj divējādi — vai nu ar spēcīgu metonīmisku izteiksmi, piemēram, dziesma „Nazynu“:

Ar Tevi kūpā miennešam ar ānu svīst,
Ar Tevi kūpā osorā īkrist. (Be, Nazynu)

vai arī izmantojot vienkāršu, viegli humoristisku, „savējisku“ attieksmi:

Pīguoju jai kluot i sacieju nu sirds:
Voi tu mozuo byusi muna?
Jei pasavierēs iz mani i sacieja: labi! (Be, Mozuo)

Otra populārākā adresanta loma, kas prevalē grupas „Bez PVN“ tekstos, ir dzīves novērotājs, filozofs, piemēram, dziesma „Vieja skotlūgi“:

Prīkšā viņ taisneiba,
Nazkam cytaida,
Vīnam myužeiga,
Ūtram aizviejī īkolta, izdūmuota... (Be, Vieja skotlūgi)

Grupas „Bez PVN“ tekstos adresants daudz biežāk ir tādā starpstāvoklī, krustcelēs, neziņā, patiesībā, tipiskā jaunieša pozīcijā, kurš prāto, meklē sevi, sev tuvos, padomu, mīlestību, veidu, kā izteikt savas jūtas, savu pasaules skatījumu:

¹³ Turpmāk saīsinājums *Bo* nozīmē grupas „Borowa MC“ albumu, bet saīsinājums *Be* — grupas „Bez PVN“ albumu, aiz tā minēts citētās dziesmas nosaukums.

Paprosit maņ — kas es asmu, kur eimu i deļ kuo!

Paprosit maņ nazkū nasakareigu, bet saprūtamu! (Be, Lai ir kai reit)

Šāds starpstāvoklis atklājas arī tādās dziesmās kā „Nazynu“, „Bez pasaūļa vysī nūkrystu“. Novērotāja, filozofa loma ieskanas arī grupas „Borowa MC“ tekstos, piemēram, dziesmas „Dvēselis osorys“, „Sašyutuo rāta“.

Kopumā visas šīs adresanta izpausmes, iemiesošanās dažādos tēlos ir tipiskas jebkuram jauniešim/jaunietei personības tapšanas periodā, neatkarīgi no etnosa. Minētās lomas ir kā sava veida attīstības posmi, kuri ir svarīgi jaunieša iniciācijas ceļā, kļūstot par pilnvērtīgu sabiedrības locekli.

Latgales jauniešis atšķirībā no pārnovadu latviešiem, ja grib saglabāt savu identitāti, valodu, tiek uztverts kā dumpinieks, jo apliecina to, kas pastāv aiz normas vai vispār nav fiksēts (likumdošanā, izglītības sistēmā u. c.) kā esošs. Tāpēc dumpiniecišķums ir viena no grupu tekstu iezīmēm:

I gona myusus muocāt,

A paleidzit sev... (Be, Mes poši).

Bet par spīti es nirstu i peldu, i saprūtu, ka tūmār — naizšķiert tai myus...

(Bo, Kod nakod)

Šādi un līdzīgi teksti tikai apliecina, ka „...katrs rakstnieks (šajā gadījumā dziesmas teksta autors — I. G.) kaut vai intuitīvi „plāno“ māksliniecisku iedarbību un lasītāja (š. g. klausītāja — I. G.) postreceptīvu aktivitāti“ (Борев 2002: 107). Šī potenciālā aktivitāte arī veido atgriezenisko saiti ar teksta autoru, kas savukārt adresantam var dot zināmu viņa izpausmes formu vērtējumu, stimulu tālākai darbībai un mūzikas stila uzturēšanai vai maiņai.

Pievēršoties stilam, jāatzīmē, ka grupas „Borowa MC“ dziesmām tas ir tiešāks, bez īpašiem poētiskajiem izskaistinājumiem. No vienas puses, to pieprasa repa mūzikas stils (sarežģītus vārdus ne tikai grūti izrunāt, bet arī grūti uztvert), no otras puses, tā ir masu kultūras (reps kā viena no subkultūrām) pazīme, jo ir jāatrod tādi vārdi, mūzika, pasniegšanas veids, kas uzrunā klausītājus, piemēram,

Klauns raud,

bet jis cylvāks

taipat kai vysī jiu.

I jam suop,

Bet iz skatuvis jis kuop

i mieginoj caur smīklīm patīseību ruodēt. (Bo, Klauns)

No minētajiem piemēriem redzams, ka grupas rauga rakstīt dažādus tekstus, pamatā, protams, tam adresātu kopumam, ko pašas pārstāv. Svarī-

gi, ka viņi mēģina to darīt dabiski, neuzsverot kā ko īpašu, ka darītais notiek latgaliski. Latgaliskais tiek pasniegts kā dabisks un pašsaprotams:

Doba ir skaista, bet golvanais ir cylvāki,
eisti latgalīši, kas vīnmār daluos maizē,
kas nažāloj čaji, kod iudini tim lyudz! (..)
Pīroduši pi dorba, tī nasabeist gryuteibu,
nūmat svātku kuortu i zemē īkšā raušās. (..)
Šeit cylvāki jau naguļ, ar pirmīm gailim ceļās,
puorzakrysta, nūzamozgoj, paād mozu brūkašku,
uzsuok tī otkon sovu ikdīnas gaitu. (Bo, Es eju nu Latgalis)

A. Runčis, kas ir grupas „Borowa MC“ lielākās daļas tekstu autors, tajos ataino savu pieredzi un latgaliešu ierasto dzīves ritu. Neapšaubāmi, Aigaram kā tekstu autoram savas domas izvērsumam debijas albumā ļoti palīdz jau esošo dzejas tekstu izmantošana, kas bieži vien ir bijusi par pamatu jauna teksta radīšanai. Tā piedziedājumos tiek izmantota Valentīna Lukaševiča, Marijas Andžānes, Vladislava Briuca (Bryuca) dzeja, arī tautasdziesmu rindas. Tādā veidā adresātam tiek dota iespēja saklausīt ko tuvu un zināmu, saglabāt saikni ar tradīciju. Arī šis tekstu rakstīšanas veids liecina par kolektīvā pārdzīvojuma nozīmību un dominanti grupas „Borowa MC“ tekstos.

Grupai „Bez PVN“ ir cits izejas punkts. Tā ir spēcīga individualitāte, kas gan valodā, gan izteiksmes veidā grib saglabāt savu unikalitāti. Tāpēc viņu teksti ir vairāk individualizēti, brīžiem filozofiskāki, poētiskāki, salīdzinot ar „Borowa MC“ grupas tekstiem. To apliecina arī plašāks māksliniecisko līdzekļu un savdabīgākas leksikas izmantojums (spilgts Kārsavas puses izloksnes leksikas lietojums — *tiemieju, kriļčs* u. c.).

Sākot muzicēt un dziedāt latgaliski, abas grupas neapzināti vai apzināti turpina tradīciju, kas pašiem liekas dabiska, savukārt lielākā daļa klausītāju to uztver kā sensāciju, un tādējādi rodas zināma pretruna, nesaskaņa starp to, ko sagaida klausītājs un ko grib mūzikas autors. Te jāatzīmē, ka tradīcijas pārrāvums tomēr ir bijis diezgan ilgs — kopš 20. gs. 90. gadiem, kad dziedātāja Aija (īst. v. Aija Rimša), „Latgales dāmu pops“ (pirmais albums 1996. gadā), muzikālā apvienība MMD (biogrāfisku datu nav) savā repertuārā iekļāva arī dziesmas latgaliešu valodā. Viens gan ir skaidrs, ka arī šie mākslinieki *a priori* ir atstājuši ietekmi uz šajā pētījumā aplūkojamajām grupām, tikai tad vēl nebija īstais brīdis, nebija īstie vārdi, nebija īstais muzikālais stils, lai latgaliskais izvirzītos, un tie nebija jaunieši, kas bieži vien ir liels sabiedrisku, sociālpolitisku pasākumu virzītājspēks vai arī jaunu, negaidītu, dumpiniecisku ideju akumulētājs.

Kā noteicošo faktoru grupas dziesmu sacerēšanai latgaliešu valodā varētu izvirzīt etnisko pašidentifikāciju, kas kļūst par primāro minēto grupu sākotnējā darbībā, latgaliskās apziņas piepildījumu. Pateicoties „Borowa MC“ uzvarām divās dziesmu aptaujās (Radio SWH un Latvijas Radio 2 „Muzikālās bankas“ 2005. gada populārākā dziesma), uz brīdi ne tikai grupai „Borowa MC“, bet arī grupai „Bez PVN“ radās iespēja konkurēt Latvijas mūzikas tirgū, „ielecot“ tajā praktiski bez „iesildīšanās“, jo uzvaras zināmā mērā apliecināja preces kvalitāti. Daudziem klausītājs likās kas pavisam jauns, svaigs un eksotisks, oriģināls savā vienkāršībā. Kad lielākā daļa klausītāju Latvijā saprata, ka dziesmu saturs ir līdzīgs, ka arī dziesmu struktūras nepārlicina ar savu novitāti, bet tās ir krietni grūtāk uztvert nekā latviešu literārajā valodā dziedātās dziesmas, gan klausītāji, gan mūzikas tirgus veidotāji zaudēja interesi par latgaliešu valodā rakstīto.

No iepriekšteiktā var secināt, ka mūzikas grupu adresantu spilgti raksturo divas pamatzīmes: 1) jaunība, kas ietver sevī personības tapšanas posmā svarīgās lomas — mīlētājs, dumpinieks, meklētājs, kam raksturīgs maksimālisms, pašapliecināšanās, 2) etnoidentifikācija (latgaliskums), kura daļēji pārklājas ar tradīciju, bieži vien neapzinātu, bet tomēr tādu, kas pamato, kāpēc jaunās grupas dzied latgaliski.

Adresanta popularitātei un izaugsmei svarīgs ir adresāts. Pirmkārt, vēlamais, kas ir adresanta līdzinieks, atklājas viņa tekstos. Otrkārt, reālais adresāts, kas šajā pētījumā tiek saistīts ar klausītāju, tā raksturojumam izmantojot internetā paustos komentārus. Ar pēdējo, protams, jāreķinās, sacerot jaunas dziesmas, veidojot koncertprogrammu.

Raksturojot adresātu, grūtības rada nevienmērīgais komentāru sadalījums abām grupām. Izrādās, ka par grupu „Borowa MC“ ir simtiem piezīmju, bet par grupu „Bez PVN“ ilgākā laika posmā tik vien pāri simtam. To var skaidrot ar grupu atšķirīgajiem panākumiem dažādās dziesmu aptaujās un arī albuma realizācijas laiku atšķirību. Jo tad, kad iznāca grupas „Borowa MC“ debijas albums, klausītāju reakcija internetā arī bija nenozīmīga, tā vairāk jūtama bija reālajā sadzīvē. Savukārt uzvaras dziesmu topos deva tos simtus komentāru, kas atklāj reālo klausītāju un viņa reakciju. Līdz ar to turpmāk rakstā lielāka uzmanība tiek pievērsta grupas „Borowa MC“ klausītājiem, kurus var grupēt pēc nacionālās un teritoriālās piederības principa, kur latgalielis tieši no latviešu viedokļa tiek nošķirts kā svešais un noteikti šai nācijai nepiederošais:

- latgalieši (Latgalē, Latvijā, pasaulē),
- latvieši (Latgalē, Latvijā),
- cittautieši (galvenokārt Latgalē).

Aplūkotie komentāri rāda, ka latgaliešu mūzikas grupu etnoidentifikācija ir tas, kas uzrunā vistiešāk. Tāpēc komentāri pārvēršas etnisko attiecību noskaidrošanā, vienas vai otras identitātes pašapliecinājumā, īstās „dūru cīņās“, ja tā var saukt vārdos izteiktos draudus, apvainojumus, retāk uzslavu, ieteikumu vai kādu objektīvu kritiku. Klausītāju iedalījumu palīdz noskaidrot vai nu komentāra autora *niks* (interneta vidē pieņemtais vārds), kas rāda viņa piederību latviešiem, latgaliešiem vai cittautiešiem, vai arī komentārā sniegtā informācija par autora identitāti. Protams, ka ir arī tādi komentāri, kur nevar noteikt klausītāja etnisko piederību. Kopumā tika aplūkoti 2005 komentāri 3 internetvietnēs (www.delfi.lv, www.apollo.lv, www.tvnet.lv, sīkāk sk. literatūras sarakstu).

Ņemot vērā komentāros dominējošo vienkāršrunas un sarunvalodas stilu, varētu analizēt tieši piezīmju valodu, tomēr adresāta raksturojumam gana arī ar attieksmes raksturojumu. Der piebilst, ka lielākā daļa komentāru tika vispārināti, attiecinot tos uz Latgali un latgaliešiem kopumā.

Kā pozitīvus var vērtēt 1120 jeb 55% komentārus. Tika atlasīti daži spilgtākie, kas jau ar lietoto komentāra rakstītāja *niku* ļauj nojaust, saprast klausītāju iedalījumu — latviešos, latgaliešos, cittautiešos, piemēram:

ES NĀKU NO LATGALES UN ESMU PAR TO LEPNA!!! Paldies viņiem par to, ka ir popularizējuši mūsu valodu un mūsu zemi!!!
22.01.2006. 14:26 (www.delfi.lv 1)

RIDZINIECE AR SAKNEM LATGALE, Borowas uzvara ir apliecinājums tam, ka musdienu latgales jaunieshi nekautrejas no savas identitates ka to darija vinju vecaki un vecvecaki. Un dziesmas izvele trapija vienkārshi desmitnieka, jo ka jau te kads mineja, ta raksturo lagalieshu mentalitati. Latgalei otra atmoda sakusies :)), 09.01.2006. 01:25 (www.delfi.lv 2)

Vairāki komentētāji apzināti izvēlējās *nikus* ar teritoriālu apzīmējumu (JELGAVNIEKS, TALSENIECE, VENTSPILNIEKS u. c.), lai rādītu, ka latgaliskais patīk un aizrauj ne tikai pašus latgaliešus. Par pozitīvismu komentāros liecina gan lieli burti, ar kuriem tiek izcelta „Borowa MC“, gan atsevišķu leksikas vienību — *malači* un jo sevišķi biežais no valodas kultūras viedokļa nevēlamā kalka, bet par savējo atzīšanas saukli kļuvušā *rullē* izmantojums.

No visiem komentāriem neitrāli bija 280 jeb 13% komentāri, kas atklāja cilvēku uzskatus, spriedumus par pasākumu un tā organizēšanu, vadītājiem, citu grupu slavinājumus un nopēlumus, citāda veida replikas, kas neattiecas uz mūziku vai grupu „Borowa MC“, vai Latgali.

Savukārt pietiekami daudz bija negatīvu, noliedzošu komentāru — 605 jeb 32% no 2005 komentāriem. Arī šo piezīmju rakstītājos sastopami dažādas etniskās piederības klausītāji, piemēram:

TOĻIKS, Ar sāpēm un piespiešanos skatījos konkursu, gaidot brīnumu, bet... Kāpēc tam latgaļu runātājam nebija subtitri latviešu valodā? Un tā skumjā jaunkundze kas centās dziedāt pa starpām? Kā var muzikālā konkursā piedalīties deklamācijas. Un fenomens — 1. vieta. Te nu ir redzams mūsu klausītāju intelekts. 09.01.2006. 10:42 (www.delfi.lv 2)

ES, varētu teikt ka vienkārši nelabi šito skaistāko meitiņu sasodīts klausīties, izlien te no saviem pākiem kaut kādi rupuči un tik bliež vienu sūdu pēc otra. kur tad ir tā nabadzīgā latgale? ja jau šitādas sumas iztērēja lai savējos dabūtu topā, laikam visi draugi sabraukuši mājās no Īrijas un tagad jēeeee krutie, fuck it! vācieties nelaimes atpakaļ sava smirdīgajā alā un lai cilvēkiem nav jācieš! ieteikums, mēģiniet pirms kāpt uz skatuves paskatīties spogulī! 22.01.2006. 11:09 (www.delfi.lv 1)

Kā redzams, plašajā leksikas izmantojumā iezogas arī lamuvārdi, kas, protams, izraisa elementāru pretreakciju, veicinot savstarpēju ķengāšanos, zākāšanos un pat sabiedrības šķelšanos, par ko plašāk savā pētījumā ir rakstījusi Sarmīte Trūpa (2010: 161–169).

Aplūkojot komentārus, kas attiecināmi uz grupu „Bez PVN“, secināms, ka te reālais adresāts ir 1) latgalietis vai 2) (ne)latgalietis. Paustie viedokļi ir neitrālāki, klausītāju attieksme netiek demonstrēta jau *nika* izvēlē, bieži vien pozitīvas vai negatīvas attieksmes kritērijs ir valoda, kurā rakstīts komentārs. Piemēram, latgalieši lielākoties ir pozitīvi noskaņoti:

LATGOLA RUĻAVOJ!!! Malači, turitēs kai dzeļža zūbi!:) Jyus esit cīš vajadzeigi Latgolai. Albums ir lobs nīpajūkam!!! 07.03.2007. 15:18.
(www.apollo.lv 1)

Pozitīvās jūtas vienmēr ir grūtāk paust vārdos, tāpēc šāda veida komentāri parasti ir īsi un pat banāli, piemēram,

SONE, *baigi labie... :)) visi vnk super cilveecinji.. :))* 11.10.2006. 08:05;
(www.apollo.lv 2)

SIVEENS, *baigie malači!* 11.10.2006. 12:32. (www.apollo.lv 2)

Savukārt (ne)latgaliešu komentāri ir vairāk izvērsti un tie ir tikai latviešu valodā, piemēram,

SS, Tērētie čangaļu brēkuļi, cik vēl čangāļi līdīs no dirsas ārā lai tik varētu pa TV savas paduses pavēdināt. 07.03.2007. 02:24. (www.apollo.lv 1)

Tā nu sanāk, ka, krītoties aktualitātei, mazinās arī komentāru skaits un noplok publikas reakcija uz latgaliski dziedāto moderno mūziku, jo „ik brīdi mūs pārsteidz jaunu personību un līdz ar to jaunu estētisko un kompozicionālo problēmu rašanās. (..) Un vēl kāda mūsdienām raksturīga īpatnība: modernais cilvēks ir tā piesātināts ar informāciju, ka katra sensācija, kultūršoks ātri vien apdziest, aizmirstas“ (Dambis 2003: 4).

Kopumā var secināt, ka grupas „Borowa MC“ un „Bez PVN“ adresants piedāvā līdzīgu vērtību izmantojumu dziesmu tekstos, akcentējot etnoidentifikāciju, uzdrošināšanos, gan personības, gan sabiedrības attīstību. Tomēr neskatoties uz līdzīgo, ir arī atšķirības adresanta vēstījumā, ko visvairāk nosaka spēlētais mūzikas stils. Grupa „Bez PVN“ sevi pozicionē kā latgaliu rock pārstāvjus, un šī grupa ir vairāk vērsta uz individuālā attīstību (teksti filozofiskāki, individuālāki, poētiskāki, lieto retāk dzirdētu leksiku), savukārt grupa „Borowa MC“ spēlē ģitārrupu, moderno latgaliešu mūziku, kas vairāk vērsta uz kolektīvās apziņas aktivizēšanu (pazīstamu autoru piedziedājumi, atkārtojumi, neitrāla, visiem zināma leksikas slāņa dominante). Abu grupu adresāts ir attīstībai atvērts indivīds, latgaliešu kultūras pārstāvis vai tai labvēlīgi noskaņota personība, kas noteikti iesaistās arī diskusijās par abu grupu tekstiem, mūzikas stiliem utt. Šīs diskusijas, galvenokārt, internetvietnēs, uzrāda sabiedrībā aktuālas problēmas, diskursus, piemēram, latgaliskais — savējais vai svešais (no latviskuma viedokļa):

- latgaliešu viedoklis (pamatā, kā piederīgs latviskajam),
- citu latviešu uzskati (domas dalās, daļa uzskata, ka latgaliskais ir piederīgs latviskajam, citi, — ka latgaliskais ir svešs, disharmoniju radošs, slāvisks, iznīdējams),
- cittautiešu domas (pamatā latgaliskais kā savējais, kas kārtējo reizi aplicina, ka Latgalei raksturīga īpaša reģionālā identitāte).

Protams, jāņem vērā, ka par mūziku vairāk interesējas jaunieši un tieši viņi ir galvenā interneta auditorija, savukārt koncertos ir redzamas klausītāju vecuma atšķirības, taču tas komentāros neatspoguļojas.

Apzinot grupu paveikto, nevar noliegt iespaidu, ko abas analīzei izvēlētajās grupas ir atstājušas latgaliešu mūzikā (parādījās daudzas jaunas grupas, festivāli, organizācijas utt.), taču popmūzikas industrijā noturēties ir grūti un arī klausītāja pieprasījums, īpaši krīzes apstākļos, vērsts uz arhetipisku, vienkāršu mūzikas stilu un tekstu. Tieši tāpēc tagad latgaliešu mūzikas ideju popularizēšanu Latvijā ir pārņēmuši latgaliešu šlagerizpildītāji („Baltie lāči“, „Patrioti LG“, Inga un Normunds u. c.).

Lai gan internets ir populārākais informācijas apmaiņas veids, tomēr tas nevar sniegt visu objektīvo informāciju par adresātu, jo liela nozīme ir koncertiem un arī mazākas nozīmes pasākumiem, kur uzstājas grupas un kur notiek tieša komunikācija ar adresātu. Latgalietim šīs dziesmas, ko piedāvā abas grupas, ir tuvas, jo:

- 1) tā ir atgriešanās pie savām saknēm, būtības,
- 2) tiek dota dzimtenes apjauta, apliecinājums tam, ka arī Latgalē cilvēki dzīvo, strādā un mīl,

3) visbiežāk jauniešos veidojas dalītas sajūtas: daļa to uztver kā sava veida modes „kļiedzienu“ latgaliskajam, visam, kas ar reģionālo un mazāklietoto valodu lietotāju un pašas valodas attīstību saistīts; ir arī tādi klausītāji, kas dziesmās pausto uztver kā misiju, apziņu, ka latgaliskais ir jāglābj, jāšargā un jāattīsta.

Tieši pēdējie ir tie, kas viskritiskāk vērtē latgaliešu grupu mūziku un tekstus, jo viņi vēlas, lai grupas joprojām, kaut vai pastarpināti, veiktu latgalisko pamatvērtību cildināšanu, lai dziesmu teksti būtu literāri pareizi un popularizētu senākos valodas slāņus. Tāpēc latgaliešu mūziķiem papildus tiešajam pienākumam — radīt stiprus vārdus un iedarbīgu mūziku — visu laiku jādomā par papildu faktoriem, proti, kā nepazaudēt latgalisko, kā saglabāt klausītāju ne tikai Latgalē, bet arī citur Latvijā, kā noturēt savas pozīcijas mūzikas tirgū un klausītāju sirdīs.

Avoti

Bez PVN — 2006. *Pyrms Vuorda...* Latgolys Producentu Grupa, 2006.

Borowa MC — 2005. *Trepis iz nakurīni*. Mikroфона ieraksti, 2005.

Elektroniskie resursi

www.apollo.lv 1 — „Bez PVN“ piedāvā digitālo gotiņu (Skatīta versija: <http://www.apollo.lv/portal/fun/articles/94811> (14.09.2010.))

www.apollo.lv 2 — Grupa „Bez PVN“ piedāvā jaunāko radiosinglu (Skatīta versija: <http://www.apollo.lv/portal/fun/articles/84493> (14.09.2010.))

www.delfi.lv 1 — „Borowa MC“ uzvar arī „Muzikālās bankas“ aptaujā (Skatīta versija: <http://kultura.delfi.lv/news/entertainment/music/article.php?id=13392388> (15.09.2010.))

www.delfi.lv 2 — Radio SWH Latvijas mūzikas gada topā uzvar „Borowa MC“ (papildināts) (Skatīta versija: <http://kultura.delfi.lv/news/entertainment/music/article.php?id=13253001> (14.09.2010.))

Literatūra

Dambis 2003 — P. Dambis. *20. gadsimta mūzikas vēsture*. Rīga, 2003.

Gusāns 2010 — I. Gusāna intervija ar *da Gunchi* un Betmenu 19.10.2010.

Pyrms Vuorda 2007 — Grupai „Bez PVN“ gadumijā iznāk debijas albums „Pyrms Vuorda...“ // <http://kultura.delfi.lv/news/entertainment/music/article.php?id=16512898>

Trūpa 2010 — S. Trūpa. Vai latgalieši tiek diskriminēti? Naida runas internetā // *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali, II. Rēzekne, 2010.* — 161.–169. lpp.

Борев 2002 — Ю. Б. Борев. *Эстетика*. Москва, 2002.

Эко 2007 — У. Эко. *Роль читателя*. Москва, 2007.

The significance of Latgalian music for the enhancement of Latgalian self-confidence

The article deals with the debut albums of two Latgalian bands — “Trepis iz nakurīni” 2005 by “Borowa MC” and “Pyrms Vuorda...” by “Bez PVN”. The analysis of the texts shows that the addresser of the texts of the bands “Borowa MC” and “Bez PVN” apply similar lyrical concepts. These stress ethnic identification, challenges, and they relate to the development of personality and society. Notwithstanding similarities, there are also notable differences regarding the addresser, however, these are mostly determined by the style of music chosen. “Bez PVN” positions itself as a representative of *Latgalian rock* and focuses on individual development, whereas “Borowa MC” plays *guitar rap in modern Latgalian style*, thereby focussing on a collective awareness. The addressees of both bands are individuals open for development, representatives of Latgalian culture or individuals in favour of it, who are involved in discussions about the lyrics and musical styles of both bands. These discussions mainly take place on the Internet and are indicative of the topical problems and discourses prevailing in society. For example, from a Latvian perspective, the following answers are given to the question whether Latgalian “belongs to us” or whether it is “foreign”:

- Latgalian belongs to Latvian,
- mixed opinions — some think that Latgalian belongs to Latvian, others consider it as alien, Slavonic and extinguishable,
- views of other nationalities — Latgalian is considered as by itself proving that Latgale has its specific regional identity.

Of course it must be taken into consideration that young listeners are mostly interested in the music and that they are the main audience writing comments in the Internet. This proves that the target audience of both bands in the Internet is practically the same. However, in concerts one can observe age differences among the audience which are not reflected in the comments.

INGARS GUSĀNS
sovvalniks@inbox.lv

Rēzeknes Augstskola
Reģionālistikas institūts
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV-4600, Latvija

Maikls Hornsbijš (Michael Hornsby)
Tomašs Viherkevičš (Tomasz Wicherkiewicz)
(Adama Mickeviča universitāte Poznaņā)

Būt vai nebūt (minoritātei)? Kašubu valodas situācija Polijā

Ievads

Pirms gadiem divdesmit cilvēki, kas Polijā piederēja pie jebkura veida minoritātes, šādus jautājumus publiski apspriest negribēja. Tendence ir mainījusies, un 2005. gada „Likumā par nacionālajām un etniskajām minoritātēm un reģionālo valodu“ (Act 2005; turpmāk — Likums) minētas kādas trīspadsmit mazākumtautību (valodu) grupas Polijā, un arī vēl citas grupas sāk pieprasīt mazākumtautības statusu (piemēram, silēzieši un vilamovicieši). Īpatnēji, ka Polijas valdība pret vienu grupu — kašubiem — ir nolēmusi izturēties atšķirīgi no pārējām tai aspektā, ka viņu valoda ir nosaukta par reģionālo, nevis mazākumtautības valodu, pat ja tam praksē nav lielas nozīmes (piemēram, valdības finansējuma ziņā).

Šai rakstā, atsaucoties uz iepriekš minēto dokumentu, aplūkots pamatojums tam, kāpēc kašubu valoda, kas ir rietumslāvu valoda un ko runā uz ziemeļrietumiem, dienvidrietumiem un rietumiem no Gdaņskas ostas, apzīmēta kā reģionālā valoda, bet visas pārējās mazāk lietotās valodas Polijā ir apzīmētas kā „mazākumtautību“ valodas. Kā galvenais šajā pētījumā izmantots valodas ideoloģijas koncepts, lai izskaidrotu šo valodu hierarhijas noteikšanu. Dažādajiem valodas statusa apzīmējumiem ir būtiska ietekme uz sabiedrības izpratni par šīm valodām gan pašās reģionālo/mazākumtautību valodu kopienās, gan arī plašākā Polijas sabiedrībā.

Kašubu valodas gadījumā var redzēt, ka Polijas valdība ir izmantojusi teritoriālo pieeju, pamatojoties uz priekšstatu par Kašubiju kā atsevišķu reģionu; piemēram, 2005. gada „Likuma par nacionālajām un etniskajām minoritātēm un reģionālo valodu“ 19. panta 2. daļā kašubu valoda tika pieteikta Polijas tiesību sistēmā kā oficiāli atzīta valsts reģionālā valoda: „Kašubu valoda ir reģionālā valoda likuma izpratnē (..)“. Šā likuma sākumā ir paskaidrojošs priekšvārds — izraksts no „Eiropas reģionālo vai mazākumtautību valodu hartas“ 1. panta:

Šā likuma izpratnē un saskaņā ar Eiropas (..) hartu, „reģionālā valoda“ nozīmē valodu: (1) kuru noteiktā Valsts teritorijā tradicionāli lieto tie šīs Valsts pavalstnieki, kas veido skaitliski mazāku grupu nekā pārējā Valsts

iedzīvotāju daļa; un (2) kas ir atšķirīga/-s no šīs Valsts oficiālās (oficiālajām) valodas/-ām¹⁴.

2005. gada Likumā tika atzītas arī deviņas nacionālās minoritātes: baltkrievi, čehi, lietuvieši, vācieši, armēņi, krievi, slovāki, ukraiņi, ebreji (2. panta 1. daļa), definējot tos kā:

Polijas pilsoņu grupas, kuru etniskās grupas atbilst šādiem nosacījumiem: 1) ir skaitliski mazākas nekā pārējā Polijas iedzīvotāju daļa; 2) būtiski atšķiras no pārējiem pilsoņiem ar savu valodu, kultūru vai tradīcijām; 3) cenšas saglabāt savu valodu, kultūru vai tradīcijas; 4) apzinās savu vēsturisko, nacionālo kopību un ir orientētas uz tās izpaušanu un aizsardzību; 5) viņu senči vismaz 100 gadus ir dzīvojuši pašreizējā Polijas Republikas teritorijā; 6) identificē sevi ar nāciju, kas organizējusi savu valsti.

Turklāt četrām grupām tika piešķirts etniskās minoritātes statuss, un, proti, karaāmiem, lemkiem (rusīniem), romiem (čigāniem) un tatāriem (2. panta 4. daļa). Šī statusa definīcija (2. panta 3. daļa) atkārti iepriekšējās reģionālās valodas pazīmes ar atšķirīgu formulējumu 6. punktā: šī grupa „neidentificē sevi ar nāciju, kas organizējusi savu valsti“. Šāds mākslīgs terminoloģisks sadalījums starp „nacionālajām“ un „etniskajām“ minoritātēm, kad faktiski netiek paredzētas nekādas atšķirības starp juridiskajām tiesībām, kādas ar Likumu piešķirtas abām minoritāšu grupām, ir izraisījis ievērojamas diskusijas un kritiku no juridisko aprindu puses un ir radījis iebildumus attiecībā uz pašu jēdzienu „reģionālās valodas“. Ir vērts uzsvērt faktu, ka patiesībā visi Likumā paredzētie noteikumi (ieskaitot valodu tiesības) līdzīgā veidā un apmērā attiecas uz visām trijām grupām — nacionālajām un etniskajām minoritātēm un „personām, kas lieto reģionālo valodu“.

Kašubu identitāte un valodas politika

Ir kāds bēdīgi slavens precedents, kas attiecas uz kašubu valodas lietotāju identitātes aspektu Polijā. Pret kašubu valodu īpaši vērsās komunistu valdība pēc 1945. gada un valodas deleģitimizācija tika paplašināta līdz skaidri izteiktam aizliegumam lietot terminu „valoda“ tās apzīmēšanai, tāpēc tās runātāji un atbalstītāji tā vietā izmantoja terminus „kašubisms“ (poļu valodā *kaszubszczyzna*, kašubu valodā *kaszëbizna*) un „kašubu runa“ (poļu valodā *mowa kaszubska*, kašubu valodā *kaszëbskô mòwa*) (Mercator 2004; Nestor, Hickey 2009: 97–98). Šī stratēģija bija tik efek-

¹⁴ www.mswia.gov.pl/portal.php?serwis=pl&dzial=353&id=4392&sid=a52d5ee252af08 (skatīts 11.12.2010)

tīva, ka daudzi poļi joprojām ir pārliecināti, ka kašubu valoda faktiski ir dialekts (Nestor, Hickey 2009: 116):

Šī ideja par „kašubismu“ (nevis kašubu valodas lingvistisko identitāti) ir vērojama joprojām. Par pēdējiem sešpadsmit gadiem man jāsaka, ka notikušas būtiskas izmaiņas. Pirms septiņpadsmit gadiem neviens nebūtu pieminējis kašubu valodu kā valodu. (..) *«Tagad»* mēs esam poļi, bet mums ir divējāda identitāte: mēs jūtamies kā poļi pēc tautības, bet mēs esam arī kašubu etniskā grupa un mums ir mūsu pašu valoda. (Pryczkowski, 2006. gada 4. jūlijs, citēts pēc: Nestor, Hickey 2009: 104).

Tātad vispirms ir uzsvērtā etniskā piederība un tikai kā otrā nāk valodas identitāte („mēs esam (..) kašubu etniskā grupa, un mums ir mūsu pašu valoda“). Varētu pieņemt, ka teikuma pēdējā daļa tiek izņemta un tas daudz nemainītu tautas apziņā esošo priekšstatu par kašubu identitāti.

Galvenā kašubu valodas organizācija „Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie“ (ZK-P) savā 2006. gada stratēģijā kā prioritāti nosaka arī nepieciešamību risināt pašapziņas jautājumu, ko izraisījusi stigmatizācija, kas novedusi pie valodas maiņas, tāpēc ir svarīgi veicināt lepnuma sajūtu par kašubu etnisko piederību un turēt cieņā arī atšķirību. Zīmīgi, ka sākotnēji kašubu organizāciju pārstāvji cenšas pierādīt nepieciešamību apzināties savu identitāti neatkarīgi no valodas prasmes (ZK-P 2006: 21), apgalvojot, ka justies un būt kašubam nav kaut kas nesasniedzams tiem, kas nerunā kašubu valodā. Tādējādi tā visai neuzbāzīgi demonstrē, ka, lai gan valodas maiņas virzienu ir vēlams pagriezt otrādi, tomēr šis virziena maiņas spēks un ātrums būs atkarīgs no etniskā/reģionālā lepnuma veicināšanas un radniecības sajūtas ne tikai ar valodas starpniecību, bet arī ar reģiona un sabiedrības piederības sajūtu kopumā (ZK P 2006: 21).

Sistēmas pārveidošanās, kas sākās 1989. gadā, izraisīja tūlītējas izmaiņas valsts politikā attiecībā uz mazākumtautību jautājumiem, kam sekoja pārsvarā pozitīvs sabiedrības atbalsts, kas tika pausts dažādu līmeņu sabiedriskās diskusijās un intereses pieaugumā par etniskajām un mazākumtautību problēmām. Jaunievēlētais Parlaments (tā jaunajā divpalātu struktūrā) jau 1990. gadā izveidoja īpašu Nacionālo un etnisko minoritāšu komiteju, kuras galvenais uzdevums bija sagatavot tiesību aktu, kas normalizētu situāciju un politiku attiecībā pret tiem Polijas pilsoņiem, kas etniski nav poļi. Tomēr attiecīgo dokumentu sagatavošana tika vairākas reizes pārtraukta, tāpēc kopumā tam bija nepieciešami veseli piecpadsmit gadi, līdz jaunais likums stājās spēkā 2005.–2006. gadā.

Kaut sīki izstrādātais regulējums par (reģionālo un) mazākumtautību valodu statusu un stāvokli atradās sagatavošanas stadijā, būtiskas izmaiņas

valsts oficiālajā valodas politikā augstākajā līmenī tika pasludinātas jau 1997. gada „Polijas Republikas Konstitūcijā“, kurā bija iekļauti divi panti, kas ir attiecināmi tieši uz mazākumtautību tiesībām:

27. pants — Poļu valoda ir Polijas Republikas valsts valoda. Šis noteikums neierobežo nacionālo minoritāšu tiesību ievērošanu, kas izriet no ratificētajiem starptautiskajiem līgumiem.

35. pants — 1. Polijas Republika nodrošina tiem Polijas pilsoņiem, kas pieder pie nacionālajām vai etniskajām minoritātēm, brīvību saglabāt un attīstīt savu valodu, saglabāt paražas un tradīcijas, kā arī attīstīt savu kultūru.
2. Nacionālajām un etniskajām minoritātēm ir tiesības izveidot izglītības un kultūras iestādes un organizācijas, kuru mērķis ir aizsargāt to reliģisko identitāti, kā arī piedalīties to jautājumu risināšanā, kas saistīti ar to kultūras identitāti.

1999. gada „Likumā par poļu valodu“ tika paredzēta iespēja ieviest mazākumtautības valodu kā papildu valodu tajos apgabalos, kur ir „ievērojama daļa nepoļu iedzīvotāju, kur mazākumtautību valodas varētu izmantot bilingvālos vietu nosaukumos, personu vārdos un vietējās pārvaldes iestādēs“. Šis regulējums vēlāk tika paplašināts un precizēts ar Likumu, kas tad vēl bija sagatavošanas stadijā.

1992. gada „Likumā par radio un televīzijas apraidi“ bija ietverts vispārīgs pienākums sabiedriskajos plašsaziņas līdzekļos ievērot nacionālo un etnisko minoritāšu vajadzības.

Ar 1991. gada „Likumu par izglītības sistēmu“ skolēniem tika piešķirtas tiesības saglabāt savu nacionālo, etnisko, reliģisko un lingvistisko identitāti, un jo īpaši, lai tiem notiktu nodarbības dzimtajā valodā, kā arī attiecīgās etniskās grupas vēsturi un kultūru; 1992. gadā tam sekoja „Valsts Izglītības un sporta ministra rīkojums par nosacījumiem un metodēm, kas ļauj saglabāt savu nacionālo, etnisko, lingvistisko vai reliģisko identitāti tiem skolēniem, kuri pieder pie nacionālajām minoritātēm un etniskajām grupām“. Šajā dekrētā 2002. gadā tika izdarīti grozījumi — tomēr jauno versiju minoritāšu organizācijas bija uztvērušas kā salīdzinoši regresīvu: piemēram, tur vairs nav bijis noteikumu par pirmsskolas izglītību mazākumtautību valodās, dzimtās valodas mācīšana mazākumtautību skolās vairs nav bijusi obligāta, un daudzi noteikumi (kā, piemēram, mācot vēsturi un ģeogrāfiju) ietvēra izteicienu „izcelsmes valsts“, kas vedinātu uz domām par attiecīgo mazākumtautību grupu imigrantu raksturu.

Lielākajā daļā no citētajiem noteikumiem tieši vai netieši minētas nacionālās un etniskās minoritātes. Mazākumtautības jēdziens, pat ja tas ļoti plaši tika lietots tiesiskajos noteikumos pirms 2005. gada, nebija pienācīgi

definēts un palika neskaidrs, lai gan lielākā daļa pārvaldes iestāžu visos līmeņos piemēroja visai plašu pieeju, un noteikumi tika attiecināti uz visām atzītajām mazākumtautībām un mazākumtautību valodām, tai skaitā kašubu valodu.

Tajā pašā laikā sekoja diskusijas gan valsts līmenī, gan kašubu organizācijās par to, kā kašubu kopiena un viņu valoda ir klasificējama oficiāli un cik lielā mērā tām ir jārealizē savas tiesības kā mazākumtautībai, tai skaitā savas lingvistiskās tiesības.

Komunistiskā režīma laikā kašubi tika saukti par „etnogrāfisku grupu“. Šis termins ietvēra poļu tautas reģionālās grupas, piemēram, kašubus, silēziešus, guralus (kalniešus), mazūrus un varmiešus, kurpiešus u. c., kas atšķīrās pēc dažām specifiskām vietējās (tautas) kultūras īpatnībām, ko vairāk respektēja etnogrāfi un reģionālās organizācijas, nevis administratīvie dienesti. Oficiālās lingvistiskās klasifikācijas izpratnē „etnogrāfiskās grupas“ bija saistītas, attiecīgi, ar poļu valodas dialektiem (kašubu, silēziešu) vai pat apakšdialektiem (Mazpolijas dialektu Podhales, Spišas vai Oravas paveidiem vai Mazovijas dialekta mazūru, varmiešu un kurpiešu paveidiem). Pēc Otrā pasaules kara, kad Polijas valstī iekļāva tā sauktās „atgūtās zemes“¹⁵, tika darināts īpašs termins „autohtons“ tām reģionālajām grupām, kam tika piedēvēta poļu tautība, bet kuras kā Vācijas pilsoņi apdzīvoja šās teritorijas pirms kara, tai skaitā kašubiem (un pomerāniešiem), silēziešiem, mazūriem un varmiešiem.

Kašubu kā reģionālas „autohtonas“ grupas situācija no 1945. līdz 1989. gadam ir svārstījusies starp acīmredzamu diskrimināciju un arvien pieaugošu reģionālās identitātes izjūtu (Obracht-Prondzyński 2002). Runājot par valodas politiku, kašubu valodas izmantošana bija ierobežota ar folkloras un tautas literatūras jomām. Par jebkādiem mēģinājumiem ļaut kaut nelielā apjomā izmantot šo „dialektu“ poļu valodas nodarbību laikā tika asi diskutēts. Tomēr debates par kašubu valodas saglabāšanu un standartizāciju turpinājās, un, pat ja tas netika pateikts tieši, tā bija viena no galvenajām darbības jomām ZK-P asociācijā. 20. gs. 70. un 80. gados tika likti pamati kašubu valodas mūsdienu (literārā) standarta izstrādāšanai, tai skaitā kašubu gramatikas populāram izklāstam (Breza, Treder 1975¹⁶), kašubu ortogrāfijas principiem (Breza, Treder 1981) un bilingvālām (kašubu un poļu valodas) vārdnīcām. Pat ja kašubu valoda bija marginalizēta un kā tāda tika uztverta galvenokārt no folkloristikas viedokļa, tā netika pakļauta

¹⁵ Agrākie Vācijas Transpomerānijas reģioni ar Ščecinu, Noimarku, Silēziju, Austrumprūsiju un Dancigas brīvpilsētu.

¹⁶ Rediģēts un izdots atkārtoti 1984. gadā.

(socio)lingvistiska sabrukuma procesiem, kas Polijā bija tipiski visiem pārējiem reģiolektiem, dialektiem un apakšdialektiem (ar dažiem izņēmumiem podhaliešu un silēziešu dialektos, sk. Hentschel 2003).

Līdz ar politiskajām un sociālajām pārmaiņām 1989. gadā jēdziens „(nacionālā) minoritāte“ Polijā tika pieteikts publiskās diskusijās, drīz iegūstot vispārinātu nozīmi un tiekot attiecinātam tikai uz vācu minoritāti. Tomēr kašubi un to pārstāvji uzreiz pieņēma lēmumu neizmantojot un pat neatsaukties uz terminu „minoritāte“ kašubu valodas kontekstā. Līdz ar to agrāk tikai speciālajā literatūrā sastopamais jēdziens „etniskā (minoritātes) grupa“ (ko Polijas etnologi izmantoja tikai kopš 1980. gadiem) nokļuva plašsaziņas līdzekļos un kopējā lietošanā, kā arī politiskajā un juridiskajā vārdnīcā, piemēram, parlamenta Nacionālo un etnisko minoritāšu komisijas nosaukumā vai virsrakstā jau iepriekš minētajam Likumam. Adjektīvu „etnisks“ kašubu kustības aktīvisti izmantoja tikpat dedzīgi, kā vēl populārāku terminu „reģionāls“, pēdējam kļūstot par īpaši vēlamu plānotās vietējo pašvaldību reorganizācijas kontekstā, kas tika īstenota 1999. gadā — decentralizācijas un reģionalizācijas reforma, kas iekļāva visu Kašubijas etnolingvistisko teritoriju vienā teritoriālā vienībā — jaunizveidotajā Pomerānijas apgabalā (*województwo Pomorskie*, mēģinājumi nosaukt šo apgabalu par „Kašubiju-Pomerāniju“ līdz šim ir izrādījušies veltīgi).

Kā minēts iepriekš, pārvaldes iestādes neizslēdza kašubu valodu no jauniem tiesību aktiem, kas attiecas uz mazākumtautību valodām un tika pieņemti 20. gs. 90. gados un gadsimtu mijā, kā, piemēram, „Valsts Izglītības un sporta ministra rīkojums par nosacījumiem un metodēm, kas ļauj pie nacionālajām minoritātēm un etniskām grupām piederošajiem skolēniem saglabāt savu nacionālo, etnisko, lingvistisko vai reliģisko identitāti“, kas ir būtiski svarīgi, lai izveidotu pamatus kašubu valodas mācīšanai Pomerānijas skolās, vai „Vispārējā konvencija par nacionālo minoritāšu aizsardzību“ (turpmāk — Konvencija), ko Polija parakstīja 1995. gadā un ratificēja 2000. gadā. Šī Konvencija stājās spēkā 2001. gada aprīlī un tajā tika iekļauti noteikumi par nacionālajām minoritātēm, kā arī īpaša atsauce uz kašubiem kā etnisku grupu Pomerānijas apgabalā, kura attīsta savas reģionālās tradīcijas un lieto valodu, kas atšķiras no poļu valodas; to skaits tiek rēķināts aptuveni uz 350–500 tūkstošiem. Konvencijas noteikumi valodas tiesību jomā tiek attiecināti arī uz šo grupu. Uzraudzības ziņojumi par šīs Konvencijas ieviešanu tika publicēti 2002. un 2007. gadā. Pēdējā ziņojumā tomēr ir norāde par 52 665 personām, kas „lieto reģionālo va-

lodu, sazinoties mājās¹⁷. Vairāk nekā 52 000 cilvēku atzina, ka „lieto reģionālo valodu, sazinoties mājās“. Šie rādītāji kļuva iespējami divu svarīgu notikumu rezultātā:

- 2002. gadā notikusī valsts mēroga tautas skaitīšana (rezultāti publicēti 2003. gadā);
- 2005. gada Likums, ko Polijas parlaments pieņēma 2005. gada janvārī.

2002. gada tautas skaitīšana bija pirmā kopš 1931. gada tautskaites, kurā tika iekļauti jautājumi par respondentu uzrādīto pilsonību un valodu. Lai gan sagatavošanās tautas skaitīšanai, tās metodoloģija un organizācija, kā arī pats process rosināja stipru kritiku un iebildumus no mazākumtautību grupām un institūcijām (Kamusella 2009: 637), tās rezultāti bija saistoši pārvaldes iestādēm, tāpat kā vēlākie noteikumi Likumā. Tautas skaitīšanā bija iekļauti divi jautājumi:

- i. Pie kādas tautības Jūs sevi pieskaitāt?
- ii. Kādu valodu jūs visbiežāk lietojat mājās?

Saskaņā ar tautskaites datiem, 444 590 Polijas pilsoņu pieder pie nacionālajām minoritātēm, un patiesībā šis skaitlis ir ievērojami mazāks par agrāk veiktajām zinātnieku un minoritāšu organizāciju aplēsēm. Bija ļoti grūti sniegt objektīvu atbildi uz jautājumu, pie kuras etniskās vai nacionālās grupas persona pieder. Kopumā 770 000 dalībnieku pat neuzrādīja savu tautību.

Ap 5 000 cilvēku norādīja, ka pieder pie kašubu tautības. Šis fakts būtu pelnījis turpmāku izpēti, īpaši pastāvot iespējai salīdzināt ar nākamās Valsts mēroga tautas skaitīšanas rezultātiem, kas plānota 2011. gadā.

Ņemot vērā visus iebildumus par tautas skaitīšanas pamatnostādņem un metodiku, 52 665 personas, kas lieto kašubu valodu mājās apstākļos, ir pirmais precīzais skaitlis, kas iegūts kopš pētījuma par kašubiem uzsākšanas. Agrākie skaitļi, kas citēti dažādos avotos, svārstījās no aptuveni 70 000 kašubu, atsaucoties uz Prūsijas statistiku (20. gs. 1. desmitgadē), līdz apmēram 500 000, kas minēti Polijas enciklopēdijās (21. gs. sāk.). Pilnīgu sarakstu par skaitļiem, kas attiecas uz kašubu tautības iedzīvotājiem, var atrast Poremskai (Porebska 2006: 56). Ir vērts pieminēt, ka statistiski ticami ir socioloģisko pētījumu projektu rezultāti, kas iegūti:

- 1980. gados (Latoszek 1990) — 332 044 kašubi un 184 117 personu, kas norādīja, ka svārstās par vienas identitātes izvēli, bet daļēji sevi pieskaita pie kašubiem;

¹⁷ http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_2nd_SR_Poland_en.pdf (skatīts 17.12.2010)

- 1990. gados (Synak 2001) — 250 līdz 300 tūkstoši;
- 21. gs. sāk. (Mordawski 2005) — 390 509 kašubi un 176 228 personas „pa pusei“ kašubi.

Tādēļ skaitļiem, kas iegūti 2002. gada tautas skaitīšanā, bija jābūt kā pārsteigumam analītiķiem un pētniekiem, bet vairāk par visu — mazākumtautības aktīvistiem un organizācijām. Šādā gadījumā, iespējams, pilna mēroga analīzei par valodas lietošanas kvantitatīvo aspektu Kašubijā atkal ir jāgaida līdz nākamajai tautas skaitīšanai 2011. gadā, kad izpētes metodoloģija un realizācija neizsauktu tik daudz šaubu un skepses, ko par iepriekšējās norisi izteikuši sociologi, politiķi, reģionālie aktīvisti vai paši respondenti.

Kā minēts iepriekš, 2002. gada tautas skaitīšanas rezultāti izrādījās saistīti ar dažiem noteikumiem „Likumā par nacionālajām un etniskajām minoritātēm un reģionālo valodu“, ko 2005. gada janvārī pieņēma Polijas parlamenta divas palātas. Likums Polijas tiesību sistēmā pieteica kašubu valodu kā oficiāli atzītu reģionālo valodu — 19. panta 2. punkts (sal. iepriekš).

Acīmredzami viegli pamanāms, ka likuma autori necitē attiecīgos Likuma pantus vārdu pa vārdam — tajā lietots tikai termins „reģionālā(-ās) vai minoritāšu valoda(-as)“ gan citētajā teksta fragmentā, gan turpmāk visā tā saturā, bez jebkādas atšķirības starp šiem diviem valodas veidiem. Tādējādi selektīvā un neapšaubāmi manipulatīvā „Eiropas reģionālo un/vai mazākumtautību valodu hartas“ izmantošana, ierobežojot kašubu valodu ar reģionālo statusu, skaidri norāda uz pastāvošiem aizspriedumiem pret valodas teritoriālo nozīmīgumu, ko analizēsim turpmāk šajā rakstā.

Iepriekš minētajā 2005. gada Likumā būtu bijis jāiekļauj arī vairāk detalizēti noteikumi attiecībā uz kašubu valodas klātbūtni un lietojumu (kā reģionālās valodas, vienā līmenī ar visām pārējām oficiāli atzītajām nacionālo un etnisko minoritāšu valodām) sabiedriskajā dzīvē¹⁸:

20. pantā sniegts skaidrojums un sīkāks izklāsts par minēto jautājumu:

1. To personu tiesības, kas izmanto 19. pantā minēto valodu, mācīties vai tikt apmācītiem šajā valodā, tiek īstenotas saskaņā ar principiem un atbilstoši Likumā noteiktajai kārtībai, kas minēta 17. pantā. 2. Valsts pārvaldes iestādēm ir pienākums veikt attiecīgus pasākumus, lai atbalstītu darbības, kuru mērķis ir saglabāt un attīstīt valodu, kas minēta 19. pantā.

¹⁸ Likuma tulkojumu angļu valodā var atrast: <http://www.mswia.gov.pl/portal.php?serwis=pl&dzial=353&id=4392&sid=a52d5ee252af087abdbdb45b9eec0f4a> (skatīts 16.12.2010)

(Attiecīgi tiek piemēroti 18. panta 2., 3. un 5. punkta noteikumi.)
3. Pasākumos, kas minēti 2. punktā, iekļauj arī finanšu līdzekļus, kas no vietējās pašvaldības struktūras budžeta pārskaitīti organizācijām vai iestādēm, kas veic uzdevumus, kuri veicina valodas saglabāšanu un attīstību, kas minēta 19. pantā;

un arī 19. panta 2. punkts:

(..) Attiecīgi tiek piemēroti 7.–15. panti ar nosacījumu, ka „vairāki pašvaldības iedzīvotāji“, kas minēti 14. pantā, ir jāsaprot kā personu skaits, kuras lieto reģiona valodu, kas noskaidrots pēdējā valsts mēroga tautas skaitīšanā.

Nenoliedzami, ka plašākas iespējas Polijas mazākumtautību valodām radās līdz ar grozījumiem, par ko nobalsoja Senāts, lai piešķirtu mazākumtautībām tiesības izmantot savu valodu kā „papildu“/„atbalsta“ iespēju attiecīgās pašvaldībās (*gminy*), ja vismaz 20% iedzīvotāju paziņo par savu piederību mazākumtautībai. Šādā veidā pārvaldes iestādes ļoti veikli izmantoja 2002. gada Valsts mēroga tautas skaitīšanas rezultātus, iepriekš gan nebrīdinot respondentus par viņu atbilžu juridiskajām sekām. Likumā ir iekļauta arī pretrunīga norma par šo jautājumu, proti, 4. panta 2. punkts: „Nevienam nav pienākuma, ja vien tas nav paredzēts likumā, atklāt informāciju par savu piederību minoritātei, izcelsmi, mazākumtautības valodu vai reliģiju.“

Attiecīgi 9. pants:

1. Pašvaldības institūcijās jābūt iespējai izmantot gan valsts valodu, gan arī papildus mazākumtautības valodu. 2. Papildu valodu varētu izmantot tikai tajās pašvaldībās, kurās mazākumtautībai piederošu iedzīvotāju skaits, kuru valoda ir jāizmanto kā atbalsta valoda, ir ne mazāk kā 20% no kopējā pašvaldības iedzīvotāju skaita, un kuri ir ierakstīti oficiālajā pašvaldības reģistrā (..), kurā tiek lietota papildu valoda. 3. Iespēja izmantot papildu valodu nozīmē to, ka personām, kuras pieder pie mazākumtautības (..), ir tiesības: 1) vai nu rakstiski, vai mutiski vērsties pašvaldību iestādēs papildu valodā; 2) pēc sava skaidri formulēta pieprasījuma saņemt atbildi papildu valodā, rakstiskā vai mutiskā veidā;

un izšķirošais 14. pants:

Minoritātei piederošo pašvaldības iedzīvotāju skaits (..) tiek izveidots atbilstoši pēdējās tautas skaitīšanas rezultātā oficiāli konstatētajam skaitam.

2002. gada tautas skaitīšanas rezultāti atklāja 51 pašvaldību, kur vairāk nekā 20% no iedzīvotājiem paziņoja par piederību mazākumtautībai (kašubu gadījumā izšķirošs bija to personu procentuālais daudzums, kas atzina valodas lietošanu): 27 pašvaldībās — vācu (Opoles un Silēzijas ap-

gabalos), 12 — baltkrievu un 1 lietuviešu (Podlases apgabalā) un 10 pašvaldībās — kašubu:

- Przodkowo (Przedkòwò) — 49%,
- Sulęczyno (Sëlęczëno) — 48,6%,
- Stężyca (Stãżëca) — 43,2%,
- Sierakowice (Serakòjce) — 39,9%,
- Somonino (Somònino) — 30,8%,
- Chmielno (Chmielno) — 34,8%,
- Linia (Lëniô) — 35,5%,
- Szemud (Szëmôłd) — 26,3%,
- Parchowo (Parchòwò) — 22,3%,
- Puck (Pùck) — 30,9%.

Praktiski visās attiecīgajās Kašubijas pašvaldībās jau ir veikta sagatavošanās, lai ieviestu kašubu valodu kā palīgvalodu, atbilstoši Likuma noteikumiem.

Vēl kāda svarīga izmaiņa Polijas lingvistiskajā ainavā ir kļuvusi iespējama saskaņā ar 12. panta noteikumiem:

1. Pastāv iespēja izmantot tradicionālos ģeogrāfiskos nosaukumus paralēli: 1) oficiālajiem vietu un fiziogrāfisko objektu nosaukumiem; 2) ielu nosaukumiem, kas noteikti poļu valodā, saskaņā ar atsevišķiem noteikumiem.
2. Papildu nosaukumi (..) tiek izmantoti tikai un vienīgi tajās pašvaldību teritorijās, kas ierakstītas Oficiālajā pašvaldību reģistrā, kur nosaukumi tiek lietoti attiecīgajā mazākumtautības valodā (..). Ieraksti šajā reģistrā tiek izdarīti (..) pēc pašvaldības padomes pieprasījuma (..).
5. Papildu nosaukumi (..) tiek izvietoti pēc attiecīgā poļu valodas nosaukuma, un tos nedrīkst izmantot atsevišķi.
6. Papildu nosaukuma izveidošana attiecīgajā mazākumtautības valodā notiek saskaņā ar attiecīgās valodas pareizrakstības noteikumiem.
7. Vietas vai fiziogrāfiskā objekta papildu nosaukums mazākumtautības valodā tiek izveidots, ja: 1) mazākumtautībai piederošo pašvaldības iedzīvotāju skaits ir ne mazāks par 20% no kopējā šīs pašvaldības iedzīvotāju skaita vai apdzīvotas vietas gadījumā publiskajās apspriedēs (..) vairāk nekā puse no tās iedzīvotājiem, kuri ir piedalījušies publiskajās apspriedēs, bija par to, lai izveidotu papildu ģeogrāfisko nosaukumu minoritātes valodā; 2) pašvaldības domes pieteikums ir saņēmis apstiprinājumu no Komitejas par vietu un fiziogrāfisko objektu nosaukumiem (..).
8. Attiecīgie Likuma noteikumi (..) attiecas uz (..) papildu ielu nosaukumiem mazākumtautības valodā.

15. pantā noteiktas finansiālās saistības, izpildot 9. un 12. pantu:

1. Izmaksas, kas saistītas ar atbalsta valodas ieviešanu un lietošanu pašvaldības teritorijā, un izmaksas, kas saistītas ar papildu nosaukumu ieviešanu (..), sedz no pašvaldības budžeta (..) 2. Izmaksas, kas saistītas ar informācijas stendu nomaiņu, kas izriet no papildu ģeogrāfiskā nosaukuma vai fiziogrāfiskā objekta mazākumtautību valodā pieņemšanas, tiek segtas no valsts budžeta.

Neskatoties uz finansiālajām problēmām, īstenojot pēdējos no iepriekš minētajiem noteikumiem, arvien vairāk ciemu attiecīgās pašvaldībās tiek identificēti ar divvalodu informācijas stendiem. Sākumā šāda ceļa zīme ar oficiālo ciema nosaukumu divās valodās bija izvietotas Šimbarkā (*Szymbark/Szimbark*) 2008. gada vasarā, lai gan neoficiālas ceļa zīmes, plāksnītes ar vietu nosaukumiem, reklāmas vai pat plāksnītes ar ielu nosaukumiem kašubu un poļu valodā Kašubijā sastopamas jau daudzus gadus. Kašubijā ir izskanējuši pilsētu mēru un aktīvistu viedokļi, ka lielāko daļu no Kašubijas teritorijas varētu apgādāt ar šādiem vietu nosaukumiem divās valodās, pamatojoties uz referendumiem, kas minēti 12. panta 7. punktā.

Pēdējais posms valsts jaunās (pēc pārmaiņu) politikas pieņemšanā attiecībā pret reģionālajām un mazākumtautību valodām bija Eiropas Padomes „Eiropas reģionālo vai mazākumtautību valodu hartas“ (turpmāk — Harta) ratifikācija. Polija šo Hartu parakstīja 2003. gadā un pēc ilgām diskusijām un debatēm 2009. gadā to ratificēja kā 24. dalībvalsts. Saskaņā ar Strasbūrā deponētajā ratifikācijas dokumentā ietverto deklarāciju:

Polijas Republika paziņo, ka tā piemēros Hartu saskaņā ar „Likumu par nacionālajām un etniskajām minoritātēm un reģionālo valodu“, kas datēts ar 2005. gada 6. janvāri. Polijas Republika saskaņā ar Hartas 3. panta 1. punktu paziņo, ka Hartas izpratnē mazākumtautību valodas Polijas Republikā ir: baltkrievu, čehu valoda, ivrits, jidišs, karaīmu, kašubu, lietuviešu, lemku, vācu, armēņu, romu, krievu, slovāku, tatāru un ukraiņu valoda. Reģionālā valoda ir kašubu valoda. Nacionālo minoritāšu valodas ir baltkrievu, čehu valoda, ivrits, jidišs, lietuviešu, vācu, armēņu, krievu, slovāku un ukraiņu valoda. Etnisko minoritāšu valodas ir karaīmu, lemku, romu un tatāru valoda. Neteritoriālās valodas ir ivrits, jidišs, karaīmu, armēņu un romu valoda.

Diezgan pārsteidzoša un līdz šim Hartas ratifikācijas praksē pirmoreiz izmantota tik sīki izstrādāta attiecīgo valodu sistematizācija „nacionālo“ vai „etnisko minoritāšu valodās“. Kašubu valoda arī šajā dokumentā oficiāli apzīmēta kā „reģionālā valoda“.

Vēl viens pārsteigums ir bijusi Polijas Iekšlietu un valsts pārvaldes ministrijas atlasīto Hartas noteikumu izvēle, kā arī paziņojums, ka tie visi ir jāpiemēro attiecībā uz visām sarakstā iekļautajām valodām, kas ir acīmredzamā pretrunā ar Hartas garu, saskaņā ar kuru atšķirīgas saistības būtu jāuzņemas stiprām vai vājām valodām un bez jebkādas atšķirības starp Konvencijas II daļu (vispārīgi pienākumi) un III daļu (detalizēti noteikumi). Tādējādi:

Polijas Republika saskaņā ar Hartas 2. panta 2. punktu paziņo, ka iepriekš minētajām valodām tiks piemēroti turpmāk minētie Hartas III daļas noteikumi:

8. pants (Izglītība) — 1. punkts a (i), b (i), c (i), d (iii), e (ii), g, h, i apakšpunkti un 2. punkts;
9. pants (Tiesu varas iestādes) — 2. punkta a apakšpunkts;
10. pants (Administratīvās iestādes un valsts dienesti) — 2. punkta b, g apakšpunkti un 5. punkts;
11. pants (Plašsaziņas līdzekļi) — 1. punkta a (ii), (iii), b (ii), c (ii), d, e (i), f (ii), g apakšpunkti; 2 un 3. punkts;
12. pants (Kultūras pasākumi un iespējas) — 1. punkta a, b, c, d, e, f, g apakšpunkti; 2 un 3. punkts;
13. pants (Saimnieciskā un sabiedriskā dzīve) — 1. punkta b, c, d apakšpunkti un 2. punkta b apakšpunkts;
14. pants (Pārrobežu apmaiņa) — a, b apakšpunkti.

Zīmīgi, ka izglītības un plašsaziņas līdzekļu jomā pastāv diezgan „bagātīga“ noteikumu izvēle, kas ir acīmredzami nerealizējama, ņemot vērā pastāvošos apstākļus šajās jomās. Vienlaikus izvēles, kas veiktas citās jomās, jo īpaši administratīvo iestāžu un sabiedriskās dzīves, kā arī tiesu iestāžu jomā, šķiet diezgan vienkāršas.

Polijas valsts izvēlētās saistības attiecībā uz kašubu valodu, lai arī tās bija labvēlīgākas nekā līdz šim pastāvošais valsts nacionālais regulējums, tomēr palikušas praktiski nepiemērojamas. Pirmais skaidrojošais ziņojums par jaunās konvencijas ieviešanu nesen tika iesniegts Eiropas Padomes ģenerālsekretāram Strasbūrā¹⁹.

Pieeju sociolingvistiskā analīze

Skaidrs, ka kašubu valodas runātāji tiek uzskatīti par atšķirīgiem no citiem Polijas pilsoņiem, kuri lieto vai kuru kopienas tradicionāli ir lietojušas mazāk izmantotu valodu. Tas nepārvēršas nekādā privilīģētā statusā, kas izpaustos kā plašāka finansējuma vai cita veida valsts atbalsta pieejamība — neraugoties uz atšķirību, kas 2005. gada Likumā noteikta starp

¹⁹ www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report (skatīts 11.12.2010)

reģionālajām un mazākumtautību valodām, abām šādi resursi ir vienlīdz pieejami. Tomēr ideoloģiskā līmenī mēs cenšamies pierādīt, ka kašubu valodas kvalificēšana par „reģionālo“ valodu kādā mērā piešķir priekšrocības tai (un tajā runājošajiem). Nacionālajā apziņā tiek uzsvērts, ka kašubi un to valoda nav ienākusi no kaut kurienes un tā nav piederīga kaut kam ārpus Polijas, bet „mazākumtautību“ valodas acīmredzami tādas ir. Kašubi zināmā veidā ir „poliskāki par poļiem“, un šī doma ir apstiprināta kašubu deklarācijās par lojalitāti Polijai, piemēram, „Nav Kašubijas bez Polijas, un nav Polijas bez Kašubijas“ — šo lozungu darinājis Hieronims Jarošs Derdovskis (Hieronim Jarosz Derdowski, 1852–1902), viens no aktīvākajiem kašubu literatūras rakstniekiem; vai Aleksandra Maikovska (Aleksander Majkowski) jaunkašubu kustības platforma „viss kašubiskais ir polisks“ (Obracht-Prondzyński, Wicherkiewicz *forth.*).

Šeit redzam dažādu mazāk lietotu Polijas valodu kopienu sadalījumu divās „nometnēs“, kas balstās uz divām, konkurējošām valodu ideoloģijām. Ja mēs izprotam valodu ideoloģijas antropoloģisko jēdzienu kā „ideju kultūras sistēmu par sabiedriskajām un valodnieciskajām attiecībām, kopā ar to morālo un politisko interešu piepildīšanu“ (Irvine 1989: 255), tad šķiet, ka šāda sistēma ietekmē cilvēku attieksmi un rīcību pret mazāk lietotām valodām daudzos līmeņos. Šīs divas lingvistiskajā ekoloģijā pamatotās ideoloģijas ir identificējuši Makrejs (McRae 1975) un Maihils (Myhill 1999), pirmais saistot valodu ar individuālo identitāti, otrs — ar noteiktu teritoriju. Maihils (Myhill 1999: 34) nosauc tās par „valodas-un-identitātes“ ideoloģiju un „valodas-un-teritorijas“ ideoloģiju. Maihils apgalvo, ka šīs divas ideoloģijas pēc būtības ir konfliktējošas un patiesībā tām ir tendence pretdarboties vienai pret otru. Visbiežāk šīs ideoloģijas apelē pie „veselā saprāta“ jēdzieniem praktiskajās problēmās vai šķēršļos, kā saglabāt, paplašināt vai atdzīvināt mazākumtautību valodas, un bieži vien tās pamatmērķi var būt apslēpti asās diskusijās, ko šādas darbības izraisa.

Valodas-un-identitātes ideoloģijā tiek pieņemts, ka „valoda vairāk vai mazāk ir (etnokulturāla) identitāte, vai vismaz vissvarīgākā identitātes daļa“ (Myhill 1999: 37). Iedzīvotāju valodnieciskās identitātes tiek atspoguļotas ekoloģiskā, gandrīz garīgā veidā, jo saskaņā ar vienu no visproduktīvākajiem šīs ideoloģijas propagandētājiem „dzimtā valoda pati par sevi ir dvēseles aspekts, daļa no dvēseles, ja pat ne dvēsele, kas tiek parādīta“ (Fishman 1989: 276; izcēlums oriģinālā). Turpretī teritoriāli pamatotā ideoloģija, kas koncentrējas uz vēsturisko valodas saistību ar attiecīgu reģionu, cenšas piešķirt priekšrocības demogrāfiski

nelabvēlīgai valodai, padarot to par „dominējošo kādā noteiktā ģeogrāfiskajā apgabalā“ (Myhill 1999: 38). Tādējādi Polijas kontekstā tā sauktās mazākumtautību valodas tiek apskatītas sistēmā, kuras pamatā ir identitātes princips, bet kašubu valoda vairāk pamatojas uz sistēmu, kurā uzsvērts teritorialitātes princips.

Kašubu valodas nodrošinājums

Kašubu valoda pašlaik tiek atbalstīta vairākos veidos. Kašubu valodas padome (*Radzėzna Kaszėbsczėgò Jązėka*), kas dibināta 2006. gada oktobrī, darbojas galvenokārt valodas plānošanas jomā, kur ietilpst apkopošana, statuss, apgūšana un tehnoloģiju plānošana, īpašu uzmanību pievēršot pirmajai jomai un koncentrējoties uz šādiem jautājumiem: kašubu literārās valodas frazeoloģija; privilģētās sintaktiskās konstrukcijas, nenoteiktās locīšanas un pareizrakstības normas; kašubu personvārdi; kašubu valodas normatīvā vārdu krājuma stabilizēšana, tiešsaistes vārdnīcas veidošana; kašubu valodas mācību programmas, literatūrzinātnes, matemātikas, ģeogrāfijas, ķīmijas terminoloģija skolās, valodas paveidu mācīšana; plašsaziņas līdzekļu terminoloģija, kašubu valodas lietošana sabiedriskajā sfērā un tiesiskajos darījumos u. c. Tie paši valodas plānotāji un mācībspēki Gdaņskas universitātē uzskata, ka galvenā (ja ne vienģgā) kašubu valodas forma, ko var saglabāt un veicināt izglģtģba, pārvalde, kultģras iestādes un baznģca, kā arī lietot izglģtģbā, pārvaldģ, kultģras iestādģs un baznģcā, ir tās literārais, vienotais standarts (*lģterackò kaszėbizna*) (Treder 2002: 102–103). Tādģjādi šeit tiek izmantota ideoloģija, kas apvieno gan teritorialitāti, gan standartu. Kamģr teritoriālais princips paredz ierobeģot valodu ar attiecģgu ģeogrāfģsko rajonu, standartizģšanas princips paredz ierobeģot valodu lģdz precģzi noteiktam normu kopumam. Abas pieejas, protams, ir saprotamas, jo pirms 1989. gada nebija nekāda efektģva valodas plānošanas veida, kas nozģmģ, ka bija un ir nepieciešami neatliekami risināģjumi, lai kašubu valoda izdzģvotu aktģvā lietoģuma vidģ 21. gadsimtā. Jāatzģst, ka noteikt lģdz šim neatzģtģs kašubu valodas robeģas ir praktģskākais veids, kā to izdarģt. Tas tomģr izslģdz tos kašubu valodas lietotāģjus, kuri nav nokļģvuģģi „pareizajā“ teritorijā vai kuri nelģeto „pareizo“ (t. i., standartizģto) valodas formu un riskģ atsveģināt tos lietotāģjus, kuri neiegģst kašubu valodas zināģšanas izglģtģbas vidģ.

Teritoriālais princips tiek piemģrots arī kašubu valodas mācģšanas nodroģģnāģšanā un administrācijā. Sākuma punkts izglģtģbai kašubu valodā pģc 1989. gada demokrātģskajām pārmaiģģm koncentrģjas kašubu vidusskolā, kura 1991. gadā uzsāka darbu Brusos, kas atrodas Kašubģjas dienvi-

dos, kā arī Glodnicas sākumskolā netālu no Linjas. Pēc šo divu skolu izveidošanas kašubu valodas mācīšana kļuva populārāka, jo īpaši sākumskolā un pamatskolā. 2003. gadā kašubu valoda tika mācīta 4780 skolēniem 81 skolā. 2005. gada beigās 5196 skolēni mācījās kašubu valodu apmēram 100 sākumskolās, 1345 skolēni — 27 pamatskolās un 261 skolēni — 3 vidusskolās. Saskaņā ar jaunāko statistiku gandrīz 10 000 bērnu un pusaudžu jau ir piedāvāta tā vai cita veida skolas izglītība kašubu valodā.

Secinājumi

Cik noderīga kašubu valodai ir teritoriālā pieeja plānošanā?

Kā redzējām, pamatojoties uz 2002. gada tautas skaitīšanas rezultātiem, tikai desmit pašvaldības ir tiesīgas paredzēt kašubu valodu kā papildu valodu. Pētniekiem būs saistoši salīdzināt, vai šis skaits palielināsies nākamajā tautas skaitīšanā (2011. gadā), pieaugot informētības līmenim un izmantojot lielākas finansējuma iespējas. Pašreizējam kašubu valodas nodrošinājumam un kašubu valodas lietotāju izvietojumam gan pašā Kašubijā, gan ārpus tās teritoriālais princips ievērojami traucē. 20% iedzīvotāju rādītājs jebkurā atsevišķā pašvaldībā, kura paziņo par kašubu identitāti (un pat ne kašubu valodas prasmi), kas ir nepieciešams turpmākam valodas nodrošinājumam, šķiet patvaļīgi izvēlēts, un rodas jautājums, varbūt šī robeža varētu būt 10% vai 70%?

Patiesībā mēs varam saprast valodas plānotāju un valdības amatpersonu nevēlēšanos pieņemt jebkuru risinājumu, kas uzsver vairāk ar identitāti pamatotus rādītājus, ņemot vērā darbības veidu, ko iepriekš bija pieņēmušas komunistu varas iestādes attiecībā pret reģionālajām un mazākumtautību valodām Polijā, kas atvirzīja otrajā plānā valodniecisko aspektu šo kopienas identitātē un kašubu valodas gadījumā reducēja reģionālās identitātes sajūtu līdz „kašubismam“, nevis „kašubu valodā runājošajiem“ (Nestor, Hickey 2009). Kašubu valodas gadījumā identitātes principa atkārtota novērtēšana, nevis pilnīga tā noraidīšana par labu teritoriālajai pieejai, tomēr varētu būt ceļš uz efektīvu valodas plānošanu nākotnē. Elastīgāka pieeja tam, kā „būt kašubam“, kas ietvertu kašubu valodas lietotājus ārpus desmit minētajām pašvaldībām un patiesībā arī ārpus pašas Kašubijas, nodrošinātu, ka lielāks cilvēku skaits ir iesaistīts pašreizējā atdzīvināšanas projektā. Turklāt elastīgāks priekšstats par to, „kas ir kašubs“, ļautu cilvēkiem ar jauktu kultūrvēsturisko mantojumu (vai kam patiesībā kašubu kultūrvēsturiskā mantojuma nav vispār) aktīvāk iesaistīties valodas atdzimšanā. Jebkurā gadījumā etnisko un identitātes robežu sajaukšana un ar to saistītā mazākumtautību un reģionālo valodu lietošana (saskaņā ar dažu

komentētāju viedokli) ir cieši saistīta ar globalizācijas procesiem, kas ietekmē valodu(-as), vienlaikus stimulējot valodas runātāju kopienas „unificēt komunikatīvo praksi“ (Heller 2002: 8), bet ar „hibriditāti kā raksturīgu iezīmi“ (Heller 2000: 10). Skatījums uz šādu „hibriditāti“ kā spēku un iespēju, kas jāizmanto, nevis vājumu, faktiski varētu izrādīties izdevīgs valodas lietotāju kopienām, kas pārdzīvo samazinājumu skaita un to jomu ziņā, kurās valoda joprojām tiek izmantota.

Tomēr valodas plānotāji jūt vajadzību „kļūdīties“ par labu piesardzībai, kad veicina kašubu identitāti, kas ne vienmēr obligāti nozīmē kašubu valodas lietošanu vai kāda cita veida piesaisti valodai, pat ne simboliski. ZK-P uzsvars uz reģionālo un etnisko lepnumu varētu izrādīties neproduktīvs, ja kašubi vairs neizjustu vajadzību saglabāt savu valodu kā daļu no etniskās identitātes, gandrīz tādā pašā veidā, kā lielākā daļa īru neizjūt vajadzību brīvi runāt īru valodā, lai būtu droši par savu nacionālo identitāti. Ņemot vērā pašreizējo tendenci, ka tiek pārtraukta daudzu mazākumtautību valodu regulāra lietošana, lingvistiskās daudzveidības ziņā Polijā būtu žēl, ja visas pūles, kas veltītas kašubu valodas lietošanas saglabāšanai un paplašināšanai, nespētu novērst tās nonākšanu līdz pilnīgai neizmantošanai 21. gadsimtā.

Literatūra

- Act 2005 — Act on national and ethnic minorities and the regional language // www.mswia.gov.pl/portal.php?serwis=pl&dzial=353&id=4392&sid=a52d5ee252af087abbddb45b9eec0f4a (accessed January 2010).
- Boryś, Popowska-Taborska 1994–2006 — W. Boryś, H. Popowska-Taborska. Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. Warszawa, 1994–2006.
- Breza, Treder 1975 — E. Breza, J. Treder. Zasady pisowni kaszubskiej. Gdańsk, 1975.
- Breza, Treder 1981 — E. Breza, J. Treder. Gramatyka kaszubska. Zarys popularny. Gdańsk, 1981.
- Coluzzi 2007 — P. Coluzzi. Minority Language Planning and Micronationalism in Italy. Peter Lang, 2007.
- Eloy 2004 — J.-M. Eloy. Des langues collatérales, Paris, 2004.
- Eurominority. Map of Kasubian dialects // <http://www.eurominority.eu/version/eng/maps-other.asp> (accessed 19.04.2010)
- European Charter for Regional or Minority Languages. 1992 // <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/148.htm> (accessed May 2010).
- Fishman 1989 — J. Fishman. Language and ethnicity in minority sociolinguistic perspective. Clevedon, 1989.
- Heller 2000 — M. Heller. Bilingualism and identity in the post-modern world // *Estudios de Sociolingüística*, 2000, 1: 2, 9–22.
- Heller 2002 — M. Heller. *Éléments d'une sociolinguistique critique*. Paris, 2002.

- Hentschel 2003 — G. Hentschel. New minor Abstandsprachen under the roof of a genetically close literary language? The case of Polish vs. Kashubian, Silesian and Podhalean // J. Sherzer, T. Stolz (eds.) *Minor Languages — Approaches, Definitions, Controversies*. Bochum 2003. Pp. 59–74.
- Kamusella 2009 — T. Kamusella. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Palgrave Macmillan 2009.
- Kloss 1967 — H. Kloss. Abstand Languages and Ausbau Languages // *Anthropological Linguistics* 1967, 9 (7), 29–41.
- Latoszek 1990 — M. Latoszek (ed.). *Kaszubi*. Monografia socjologiczna. Rzeszów, 1990.
- McRae 1975 — K. McRae. The principle of territoriality and the principle of personality in multilingual states // *International Journal of the Sociology of Language*. 1975, 4, 33–54.
- Mercator 2004. — Kashubian: The Kashubian language in education in Poland (Regional dossiers). Ljouwert/Leeuwarden // www1.fa.knaw.nl/mercator/regionale_dossiers/PDFs/kashubian_in_poland.pdf (accessed 16.11.2010).
- Mordawski 2005 — J. Mordawski. *Statystyka ludności Kaszubskiej. Kaszubi u progu XXI Wieku*. Gdańsk, 2005.
- Myhill 1999 — J. Myhill. Identity, territoriality and minority language survival. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1999, 20/1, 34–50.
- Nestor, Hickey 2009 — N. Nestor, T. Hickey. Out of the Communist frying pan and into the EU fire? Exploring the case of Kashubian // *Language, Culture and Curriculum* 2009, 22 (2), 95–119.
- Obracht-Prondzyński 2002 — C. Obracht-Prondzyński. *Kaszubi — między dyskryminacją a regionalną podmiotowością*. Gdańsk, 2002.
- Obracht-Prondzyński, Wicherkiewicz *forth.* — C. Obracht-Prondzyński, T. Wicherkiewicz. *The Kashubs: Past and Present*. Peter Lang, *forth.*
- Porębska 2006 — M. Porębska, *Das Kaschubische: Sprachtod oder Revitalisierung?: Empirische Studien zur ethnolinguistischen Vitalität einer Sprachminderheit in Polen*. Verlag Otto Sagner, 2006.
- Treder 2002 — J. Treder. *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*. Gdańsk, 2002.
- Wicherkiewicz 2003 — T. Wicherkiewicz. Becoming a regional leanguage — a method in language status planning? // *Actes del 2n Congrés Europeu sobre Planificació Lingüística*. Andorra la Vella 14–16 novembre de 2001. Barcelona, 2003, 473–477.
- ZK-P 2006 — *Strategy for the protection and development of the Kashubian language and culture*. Gdańsk, Poland: Zarząd Główny Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego // www.kaszubi.pl/?p=page&page_id=436 (accessed 30.10.2008).

To be or not to be (a minority)? The case of Kashubian in Poland

Twenty years ago, people who belonged to any sort of minority in Poland were loath to discuss such matters publicly. Such a trend has changed and the *Act on na-*

tional and ethnic minorities and the regional language (2005) mentions some thirteen minority (linguistic) groups in Poland, with yet other groups beginning to make claims for minority status (e.g. Silesians and Wilmowiceans). Curiously, the Polish government has decided to treat one group differently from the rest — the Kashubians — in that their language is designated regional, rather than minority, even if this makes little difference in practical terms (e. g. governmental funding).

The present article explores the reasoning behind the designation of Kashubian, a western Slavic language spoken to the north-west, south-west and the west of the port of Gdańsk, as a *regional* language, whereas all other lesser-used languages have been designated ‘minority’ with reference to the above-mentioned document. This exploration employs the central concept of language ideology to explain the hierarchisation of these languages. The different labels employed do have an appreciable effect on the public perception of these languages, both within the regional/minority speech communities themselves and also among the wider Polish public.

MICHAEL HORNSBY

e-mail: mhornsby@ifa.amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Neofilologii
Instytut Filologii Angielskiej
Zakład Języków i Literatur Celtyckich
al. Niepodległości 4
Poznań 61-874 Polska

TOMASZ WICHERKIEWICZ

e-mail: wicher@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Neofilologii
Katedra Orientalistyki
Pracownia Polityki Językowej i Badań nad Mniejszościami
ul. 28 Czerwca 198
Poznań 61-485 Polska

Gabriele Iannàccaro
(University of Milan-Bicocca)
Vittorio Dell’Aquila
(University of Vaasa)

Sociolinguistic distances: a geostatistical approach to Survey Latgale²⁰

1. Sociological and geographical approaches to language are two fundamental tools for the study of linguistic variation: it is interesting to consider them deeply interconnected with two ways of relations to linguistic studies, from an internal and an external point of view. We mean here the linguist’s focus on the internal structures of languages that vary through society and space and the sociologist’s or geographer’s attention to languages as sociologically or spatially variable. On the one hand there are sociolinguistics and the sociology of language that vertically analyse society in a certain place and divide its social structure and the communicative situations in it — without assigning importance to their diatopic variations. On the other hand, geolinguistics and the geography of language focus on linguistic variation from a diatopic point of view without attention for diastratic variation (Dell’Aquila, Iannàccaro 1999: 5). With the words of Harald Thun (Thun 1998: 765):

la Dialectología, monodimensional por tradición pero no por necesidad intrínseca, es una sociolingüística limitada. La Sociolingüística, multidimensional por tradición [por reacción] al espacio, es una dialectología limitada.

That means that dialectology (including geolinguistics) is in this sense a necessarily limited type of sociolinguistics as much as sociolinguistics is a limited type of dialectology (Dell’Aquila, Iannàccaro 2000, Dell’Aquila, 2010). Therefore, if we accept these statements and apply them to the four (sub)disciplines mentioned above, we can define them with a linked set of definitions:

- Sociolinguistics: linguistics that focuses on social variation of language (applying a deep view to social classes, situations and communicative space; little or no interest in geographical variation);
- Geolinguistics: linguistics that focuses on the diatopic variation of language (applying a deep view to the territorial distribution of phenomena of language; little or no interest in social variation);

²⁰ The article is based on the report presented in the 2nd Conference on Latgalistics.

- Sociology of language: sociology with a focus on language (no interest in geographical variation);
- Geography of language: geography with a focus on language (no interest in social variation).

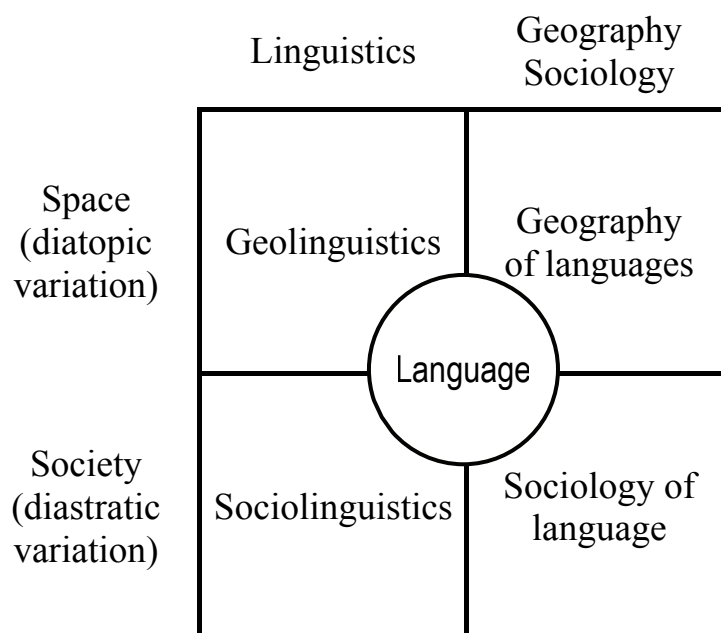

Figure 1: Language as research focus

It is clear that specific studies and scientific analyses can be based on more than one of these (sub)disciplines, or on an overlapping of any of them.

Survey Latgale, for example, the data of which will be taken in consideration here, is a research project that approaches language use from both geographical and sociological points of view. It consists of a large sociolinguistic survey of language use as declared by the residents of Eastern Latvia. It aims at analysing when, where and with whom the languages of the region are used — but not at internal language variation within society. For this survey, more than 9100 persons were interviewed in 125 municipalities of Eastern Latvia — mainly in the historical region of Latgale — grouped into 74 demographically homogeneous areas (see Lazdiņa, Šuplinska 2009, Dell’Aquila, Iannàccaro 2008c and, for a cartographical approach, Dell’Aquila, Iannàccaro 2009).

In this paper we will discuss a type of cross-disciplinary analysis which adds a geographical point of view to sociolinguistics and, more deeply, to sociology of language. In particular we will consider a dialectometric approach to the sociolinguistic data (see also Dell’Aquila, Iannàccaro 2008a, 2008b, and Dell’Aquila 2010).

Dialectometry is a well-known branch of linguistics that measures the interlinguistic distances in a formal and quantitative way on a diatopic basis, according to specific criteria (see Goebel 1982). In particular, it allows us to compare each point of the analysis (corresponding to a geographic point) with each point of the considered area, or compare any point to all others at the same time by means of a GIS elaboration. In this way, the cartographic elaboration of the results — calculated by dialectometric computations — makes the quantified linguistic borders evident on the maps, as well as areas of contrast, of linguistic change and of similar aspects.

Nevertheless it is very easy to draw a correspondence between geographically oriented dialectological and sociolinguistic analysis, since — as was explained above — they are two parallel and mirror-like branches of linguistics: in traditional dialectometry, the original data (which is usually deduced from previous works not conceived in order to support such mathematical treatment) is textual and must be first formalised and transformed into figures (see Goebel 1982). This process requires a strong aid of the linguist through methodological implications, which may utterly vary from one analysis to another. For example, let us suppose analysing the possible modern output of Latin /k/ (+/A/)²¹ within the Romance languages in a specific area displaying the results [k], [ç] and [tʃ] (or [ʃ] as later output). In a first classification we could consider each of the three results as different from the others ($A \neq B \neq C$); in this way we could create three taxa, or categories, and set the three points in the same distance from each other (thus, in reality, conferring them three different entities on the map, each of them distinguished by a different colour or pattern not to scale). A historical linguist's point of view, however, may differ from this division of the results: s/he would classify [ç], [tʃ] (and [ʃ]) together as variants which, in comparison to the original Latin have undergone palatalisation, and would keep [k] on one side. Thereby, only two entities would be created — corresponding to two colours — by the scheme $A \neq (B = C)$. On the other hand, a merely synchronic phonetic view could, instead, separate the occlusive consonants, thereby creating two entities different from each other according to the scheme $(A = B) \neq C$. Alternatively, we could use these data as patterns within different scales of values which fix the distances among these points of articulation: for example a

²¹ Very well-known in Romanistic, this issue (the velar voiceless stop preceding the central unrounded low vowel) has quite a lot of modern outputs in the whole Romance area.

distance 1 between [k] and [c] (only the place of articulation differs) would be distinguished from a distance 2 between [k] and [tʃ] (both place and manner of articulation are different) and so on.

Instead, a sociodialectometric analysis considers data which were formalized previously, since results of (quantitative) surveys of sociology of language are numerical, and, in many cases, have already been statistically elaborated before their publication. The following diagramme (Dell’Aquila, Iannàccaro 2010.) shows parallelisms and differences between classical dialectometry and the proposed sociodialectometry:

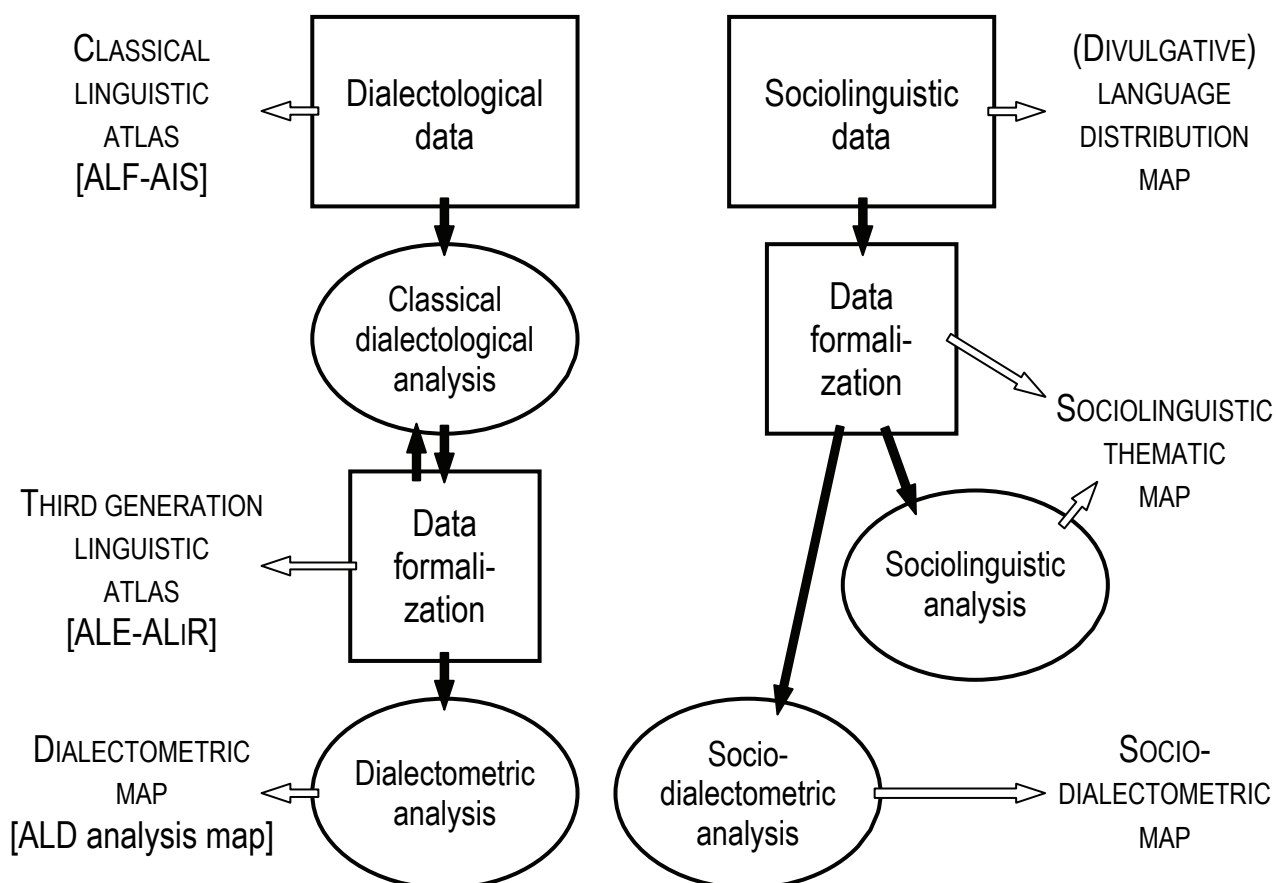

Figure 2:

Parallel dialectological and sociolinguistic developments of geographical analysis

2. For the present analysis we will use the results of 16 questions regarding language use in Latgale. Namely, they regard the languages or dialects spoken by the respondents' with their mothers, fathers, siblings, partners, sons and daughters, older relatives, neighbours, small children, priests, doctors, shop-keepers, schoolmates and colleagues and civil servants in the local administrations; and the languages which the interviewees used in writing for personal or for professional reasons and in which

they read books and newspapers. Moreover, the answers to a question about known languages or dialects provide a general overview of the possibly existing linguistic repertoire of the area. In order to avoid idiosyncratic influences in the answers on single questions (for instance, the language spoken by the multilingual population with the monolingual doctor or priest is necessarily influenced by the language competence of these monolinguals) and in order to give a better readable image of the linguistic complexity, the questions have been unified into the following 5 categories (or *a m b i t s*): family, community, work, public life, reading and writing. (For a similar analysis in other European situations see Dell’Aquila, Iannàccaro 2006a, 2008b, 2008c, Iannàccaro forth.)

Family	Community	Work	Public life	Read/Write
Mother Father Siblings Partner Sons/Daughters Older relatives	Neighbours Children Shop-keepers	Colleagues Teachers	Doctor Priest Civil servants	Reading Writing

Table 1: Ambits and sociolinguistic situations

Obviously, this classification — as well as the choice of the questions — is an arbitrary procedure: a different categorisation or the choice of other questions would influence the data and change the results, but what we propose here could be largely approved by sociolinguists.

For calculating the sociolinguistic distance between points, an adapted Euclidean distance model will be used, in order to create a relative numerical parameter, ranging between the values of 0 and 1, as independent as possible from the number of the languages and the number of the variables²².

The Euclidean distance is the distance between two points that we would measure with a ruler, and is given by the Pythagorean formula — which states that the square of the length of the hypotenuse equals the sum of the squares of the lengths of the other two sides — in which the two acute angles of the triangle represent the points we want to measure and the hypotenuse the distance between them. The position of the points on a plane surface, for example, is represented by the values of their coordi-

²² The actual formula can be read in Dell’Aquila 2010, p. 469 and p. 471.

nates (x, y) — assuming that the surface of the earth is plane when measuring short distances, latitude and longitude represent the coordinates of the points to be measured; in a three-dimensional space the coordinates are three (x, y, z) and so on.

If we want to know the sociolinguistic distance between two points then we use as the data about languages as coordinates in a space of so many dimensions as the number of languages for each situation we take into consideration. For example in the case of Latgale we have 5 situations (from high to low: write/read, public life, work, community, family) and 5 languages (1. Latvian, 2. Russian, 3. Latgalian, 4. Byelorussian, 5. Polish), i. e. 25 “dimensions”.

Thus the calculation of the Euclidean distance between for example Tabore Ar., an area in which Russian is spoken, written and read by the entire population whilst only less than a half of the population states to use Latvian in some situation, Polish by few in informal non familiar relations ad Latgalian almost does not exist, with Auleja in which Latvian and Latgalian live in a dilalic relation (Latgalian the main spoken language, Latvian the only written language but also spoken aside Latgalian) and Russian is the first foreign language, gives a result of 246.

		Languages							
		1	2	3	4	5			
Situations	H	41,9	88,5	0	0,9	0	Situations	H	
		12,6	98,6	0,7	0	6,7			
		54,3	97,7	0	0	0			
		54,3	99,3	1,8	1,8	29,1			
		47,2	100	4,6	3,7	5,5			
L						L			

Tabore ar.

Auleja

Figure 3:
Tabular sociolinguistic data for Tabore area and Auleja

But this value does not tell us anything yet if we do not have any parameter to compare with. Our parameter could be the range of results the count gives. Knowing that the original unit of measure is the percentage and the parameters are 25, the range is between 0 and 500.

It is then clear that the results are influenced both by the number of the dimensions involved and by the unit of measurement (degrees of latitude and longitude for two points on earth, percentage of speakers for the sociolinguistic distance) and thus that this pure Euclidean distance must be weighted to be significant and to be used in comparison with any linguistic

reality. In order to do that we must assume, as a postulate, that the distance between a point and itself is zero and that between two points having no language in common independently from the number of languages involved is the maximum possible value. It means that the distance between point P_1 in which only the language L_1 is spoken and P_2 in which only L_2 is spoken is the same as between P_1 and P_3 in which two languages L_3 and L_4 are spoken.

Given that we can weight the row Euclidian distance with the number of analysed language; and knowing that the highest value of each variable is 100 and that the sum of values of the languages within the same situation is higher or equal to 100 we obtain a value of the distance index included in a the range from 0 to 1. In the case of Tabore area and Auleja the relative distance between them would be 0,78.

Furthermore, since we know that a certain freedom of language choice exists in many circumstances, for instance dilalic situations, i.e. when at least one low status language/dialect (L_l) is spoken only in informal situations and a high status language (L_h) can be used by everybody in all situations, a socially based adjustment of the above formula could give more accurate results. Observing actual data we can assume that the mean of maximal values of bilingualism within each communicative situation is around 150 instead of 100 (higher if more languages are in use in the studied area, lower if less). It means for example that in the situation “language used with the mother” we can find that 75% of the respondents use language L_1 and 75% use language L_2 , which implies that 50% of the interviewees use both L_1 and L_2 . This natural degree of language overlapping can be mathematically included in the formula by adding to the divisor of the number of coexisting languages a decimal value. This value has to be proportional to the number of the existing languages and should be adapted after empirical observation of the social norms that rule the language choice within the community. To continue with our Latgalian example, if we assume that in this area there is no social freedom of choice of the language to be use in each situation, i.e. for example it is not possible for a speaker to use Latgalian o Latvian in professional life (only Latvian is socially permitted) or at home (only Latgalian is permitted), the sociolinguistic distance will be 0,78 (as above); if instead the situation is going toward a theoretically equilibrated bilingualism, i.e. it is socially possible to use both Latgalian and Latvian as spoeken language in many domains or Latvian and Russian are both used by the majority of the population as written languages, the distance can fall to less than 0,70.

Some general remarks about the data nevertheless remain necessary.

– To give a realistic overview of the sociolinguistic situation of the analysed area, the original data should include answers regarding situations of several ambits (see table above) and the number of the analysed situations per ambit should be balanced.

– Since the values are influenced by the number of analysed languages, comparing data in pairs or grouped can, in extreme cases, give slightly different results. The distance between two monolingual points x and y owing each a different language L_x and L_y is 0.98 if the points are compared in couples (2 languages) and 0.94 in a group including at least 5 points and 5 languages. But since the method is thought mainly to be used to count distances through sociolinguistic continua in which multilingualism is widespread and where rarely more than 5 or 6 codes are included, this error should not cause any inconvenience. Additionally, note that the above distances do not reach the value of 1: this is due to the degree of supposed freedom of language choice (multilingualism) within a single situation (see above).

– Extreme cases: the formula gives values between 0 and 1 in order to include within this range all possible actual situations on the territory, but not all statistical/mathematical possibilities. Here are a couple of examples of values related to sociologically impossible realities (we assume that socially perfect bilingualism does not exist):

a) the distance between 2 perfectly bilingual points sharing 1 language (2 points, 3 languages of which speakers have 1 in common — 100% of speakers in each situation) is 0.96, exactly as the distance between 2 monolingual points having no language in common;

b) the distance between 2 perfectly bilingual points having 2 different languages each (2 points, 4 languages — 2 of them having 100% of speakers in each situation in the first point and the other having 2 languages with 100% of speakers for each situation) is 1,35.

To the numerical values resulting from this analysis a variation between sociolinguistic situations classified according to the current categorisations ($L1, L2, L3$ = languages, Lh/Ll = high language/low language in diglossia or dilalia (for a sociolinguistic discussion of the terms as used here, see Dell'Aquila, Iannàccaro 2004) can be associated:

0.0–0.3 similar situations;

0.3–0.5 monolingualism in $L1$ vs. dilalia with $L1$ as Lh and $L2$ as Ll

0.4–0.5 dilalia $L1/L2$ vs. dilalia $L1/L3$

0.5–0.6 diglossia $L1/L3$ vs. diglossia $L2/L3$

0.6–0.8 monolingualism $L1$ vs. diglossia $L1/L2$

- 0.8–0.9 diglossia *L1/L2* vs. diglossia *L1/L3* and dilalia *L1/L3* vs. dilalia *L2/L3*
- 0.9–1.0 monolingualism *L1* vs. monolingualism *L2* and (almost impossible in adjacent areas) diglossia with *L1* as *Lh* and *L2* as *Ll* vs. diglossia with *L2* as *Lh* and *L1* as *Ll*.

To give some examples, we can suppose that the distance between Paris (ideally monolingual French) and a village in Corsica could be between about 0.4; among two villages, one in central Germany and the other in Northern Germany, could be around 0.5; among Riga and Tallinn, with respectively Latvian and Estonian in contact with Russian, the distance could be about 0.6; two villages on the opposite sides of the Rhine between France and Germany about 0.8; and finally Paris and Milan 1.0.

3. As mentioned at the beginning of this chapter, the theory described above will in the following be applied to the sociolinguistic situation of Latgale. Table 2 represents, as an example, the figures of the sociolinguistic distances among 12 of the 74 Latgalian areas studied in Survey Latgale: white cells include distances between 0 and 0.25, light grey distances between 0.26 and 0.50 and dark grey distances over 0.50; figures in bold represent distances between areas which directly border each other.

Areas	Aglona ar.	Aizkalne par.	Andrupene par.	Atašiene par.	Audriņi par.	Auleja par.	Baltinava ar.	Balvi	Balvi ar.	Barkava ar.	Bērzkalne ar.	Blonti par.
Aglona ar.		0.17	0.21	0.33	0.42	0.20	0.23	0.30	0.35	0.35	0.28	0.16
Aizkalne par.	0.17		0.28	0.35	0.51	0.23	0.15	0.37	0.33	0.32	0.31	0.26
Andrupene par.	0.21	0.28		0.39	0.30	0.28	0.33	0.34	0.40	0.41	0.30	0.12
Atašiene par.	0.33	0.35	0.39		0.50	0.37	0.39	0.15	0.09	0.12	0.17	0.39
Audriņi par.	0.42	0.51	0.30	0.50		0.53	0.56	0.42	0.53	0.54	0.39	0.33
Auleja par.	0.20	0.23	0.28	0.37	0.53		0.28	0.36	0.36	0.37	0.36	0.26
Baltinava ar.	0.23	0.15	0.33	0.39	0.56	0.28		0.40	0.38	0.37	0.35	0.31
Balvi	0.30	0.37	0.34	0.15	0.42	0.36	0.40		0.21	0.24	0.19	0.34
Balvi ar.	0.35	0.33	0.40	0.09	0.53	0.36	0.38	0.21		0.05	0.18	0.41
Barkava ar.	0.35	0.32	0.41	0.12	0.54	0.37	0.37	0.24	0.05		0.19	0.42
Bērzkalne ar.	0.28	0.31	0.30	0.17	0.39	0.36	0.35	0.19	0.18	0.19		0.30
Blonti par.	0.16	0.26	0.12	0.39	0.33	0.26	0.31	0.34	0.41	0.42	0.30	

Table 2: Sociolinguistic distances among the Latgalian areas (section of the entire table: 12 areas out of 74)

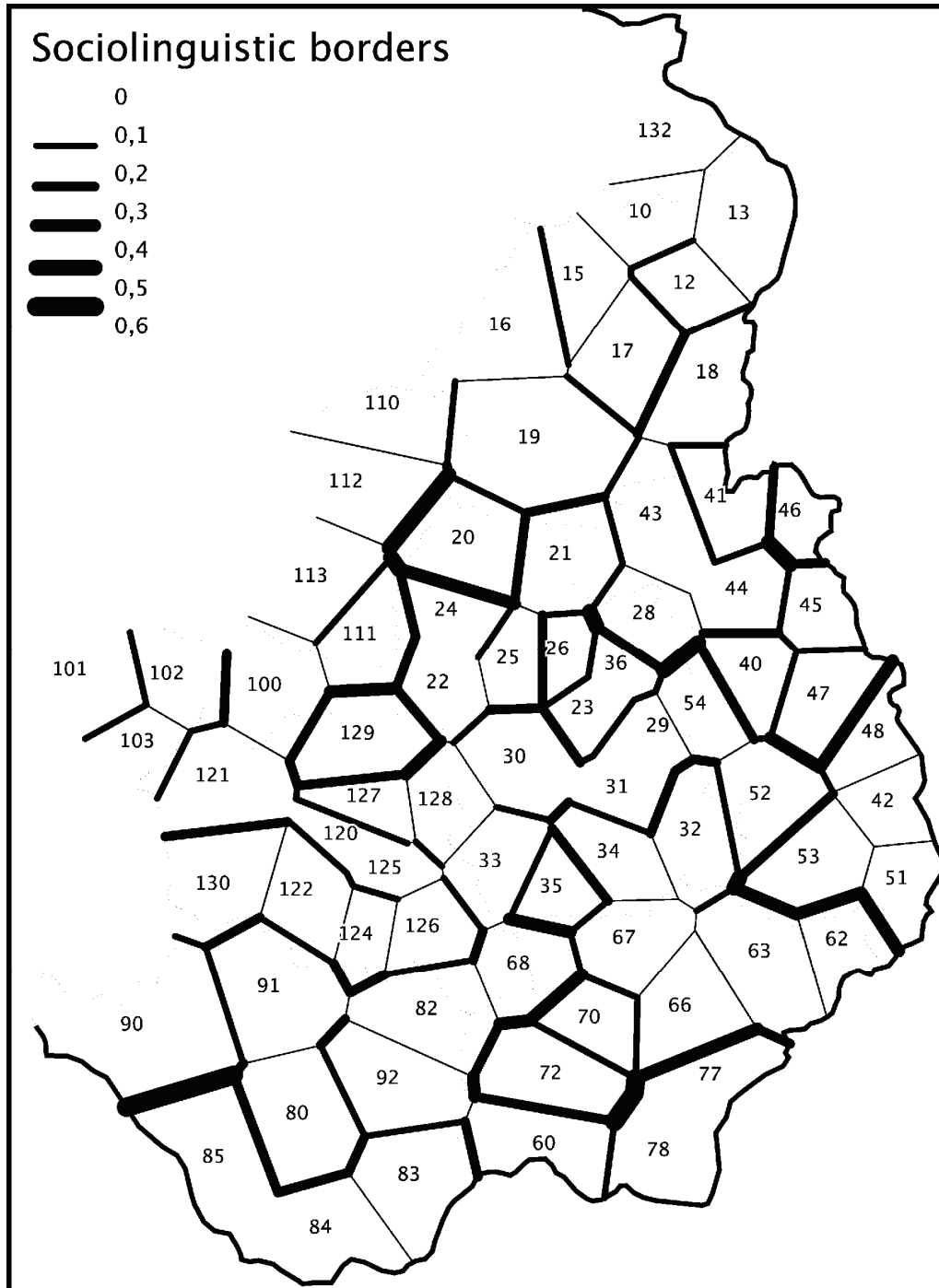
Using the data of this binary calculation for all the 74 areas, we can draw a map in which the thickness of the lines dividing the areas is proportional to the value of the distance, i.e. the thicker the line, the bigger the gap between linguistic situations which are separated by that line. As a consequence, a traveller crossing two different areas, not divided by thick black lines on the map, would probably not realise that she/he is moving from one linguistic situation to another. On the other hand, the traveller could more easily notice the difference, when moving from one place to another which are divided by thicker lines. For instance, it would be easy for an inhabitant of Demene (area 84) to consider the linguistic situation of Kalkūne (85) as very similar to his/her own (there is no line between the areas), or for an inhabitant of Liepna (132) to consider the linguistic composition of Viļaka (13) (separated by a thin grey line) as familiar. There are in fact regions in which the sociolinguistic landscape is more or less uniform, as in the region south of Lake Rāzna (32, 34, 67, 66, 63, 62). It should be noted that this does not mean that these situations are “not varied” or “not multilingual”; it only means that they are almost equal in their complexity. Instead, a traveller going from Kalkūne (85) to Ilūkste (90) would cross a very thick imaginary line and would arguably be very puzzled, since the community norms of linguistic communication are quite different and the sociolinguistic gap is quite deep (see map 1).

If we now consider the data of the (entire) table, the areas can hierarchically be classified: see figure 3 for a dendrogramme which represents a possible hierarchical systematisation of the sociolinguistic situation of Latgale.

These results can in turn be drawn on a map (map 2) based on the dendrogramme at level 7,5, i.e. where the double dashed vertical line crosses the branches of the tree.

Three main areas can be identified on the map. The area with diagonal shading corresponds to the group 1 in the table, marking the predominance of Latvian and Latgalian as languages of interaction. In particular, 1.1.1 in the dendrogramme shows the areas in which Latvian is by far the main tool of communication for the inhabitants. In areas in the group 1.2.1. Russian is frequent — alongside Latvian — and appears in the sociolinguistic repertory mainly as *Lh* or *L2*. Whereas group 2 represents common Latgalian and Latvian predominance, 1.2.2 shows Latvian areas with shrinking presence of Latgalian. In turn, situations labelled as group 3 see Russian (in some areas in the south even with Belarusian as *Ll*) as the main

means of oral and written communication. In these, Latvian exists mainly as *L2* and Latgalian is not (anymore) of higher importance as a spoken language in the area. It is worth noting that each of the three sub-divisions of group 1 is locally influenced (excluding area 10): situation 1.1.1 is situated in the north west, 1.2.2 in the extreme west and 1.1.1 scattered through the middle of Latgale.

Map 1: Internal sociolinguistic borders in Latgale

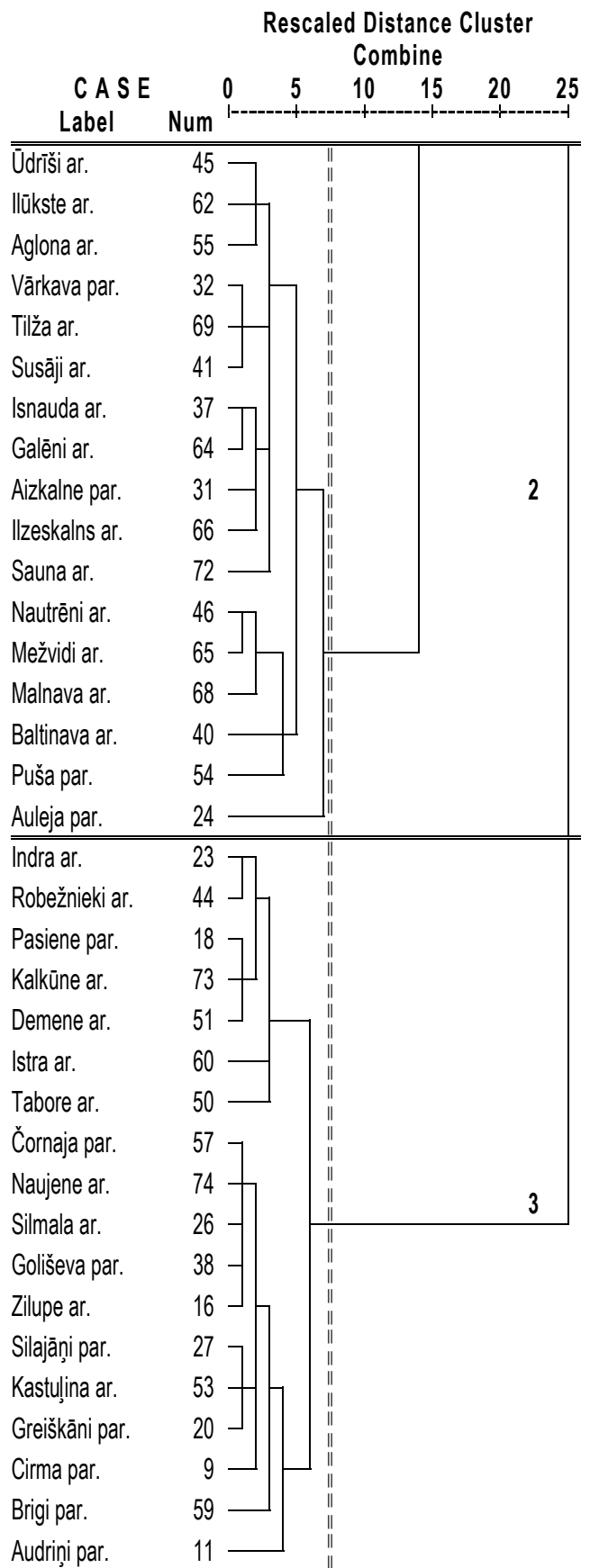
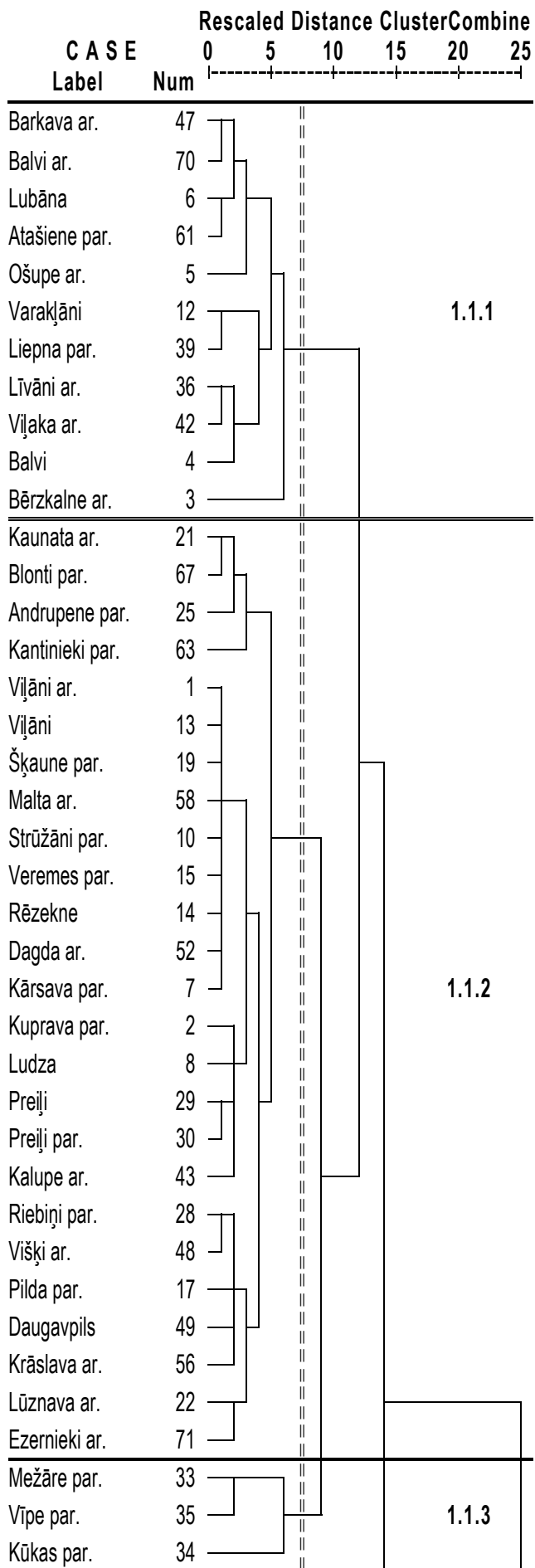
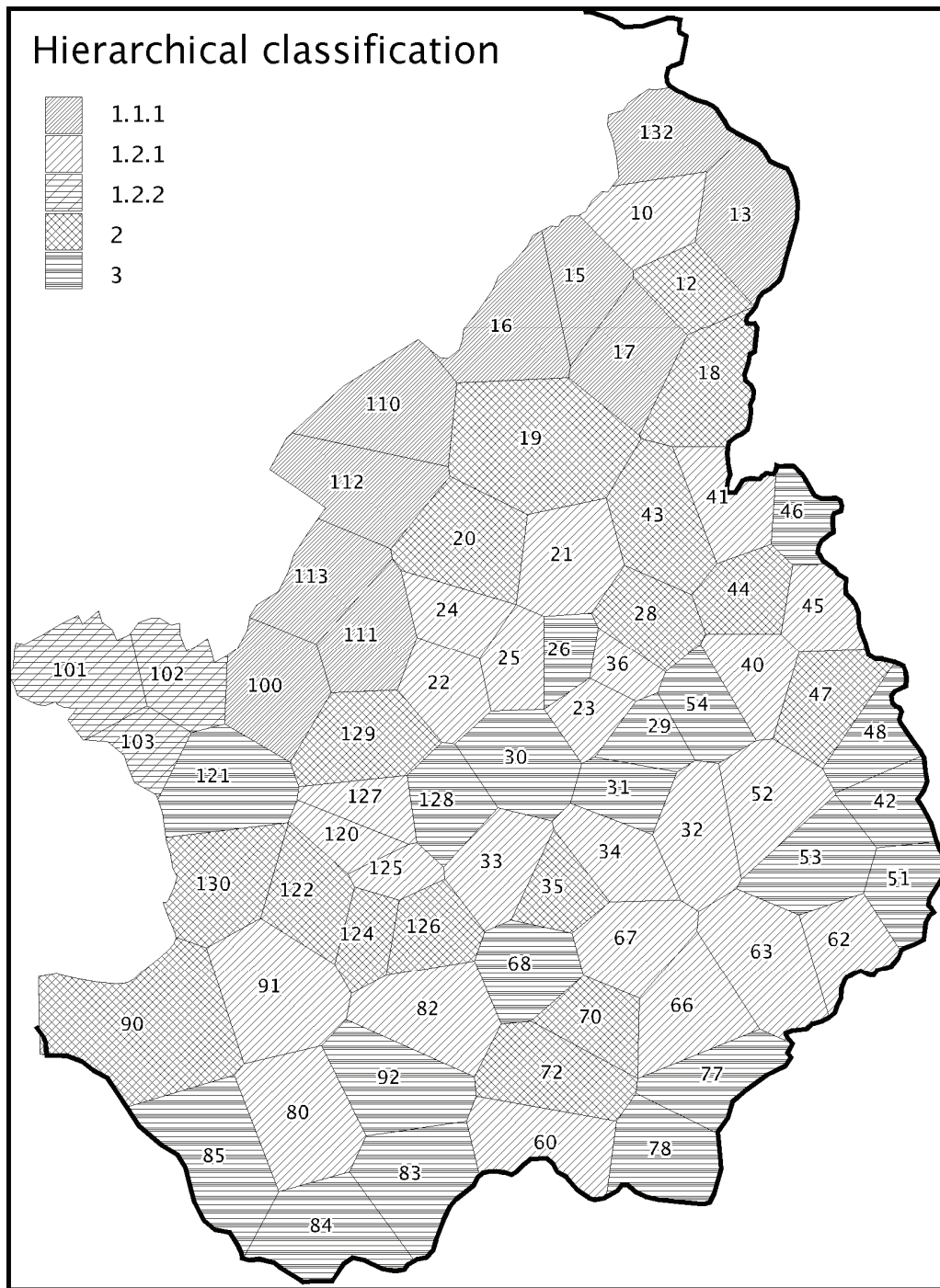

Figure 3: Hierarchical classification of the areas of Latgale by sociolinguistic situation

Map 2: Sociolinguistic division of Latgale according to the hierarchical classification (dendrogramme)

It is interesting to analyse the reasons why Latvian predominance was automatically set up as the first differentiating step. The unmarked (socio)linguistic reality of Latgale is, as we argue, a more or less balanced mixture of Latgalian, Latvian and Russian in a diglossic or dilalic situation; Latvian is very often only an *Lh*, and in some cases even only a “compulsory language” in many senses, used for high level interactions, whilst in everyday social situations in the countryside people use Latgalian and

Russian. Only standard Latvian as a language of informal communication, as in the western part of the region, is a by far less common situation, which statistically has to be considered separately (see map 5 below for a superposition of sociolinguistic language borders and their classification).

A further interpretation of the data can be performed calculating the mean distance between every area and the bordering ones (table 3). In this way, we can highlight areas of discontinuity, or of sociolinguistic transition in comparison to others in which sociolinguistic homogeneity is the rule. It must be noted that the real sociolinguistic borders are those shown in map 1. Here a difference of patterns between two adjacent areas does not directly imply the presence of a border, but rather illustrates the position of the territory with regard to the surrounding areas. For example, Demene (84) and Kalkūne (85) have very similar sociolinguistic features (no border between the areas has been drawn in map 1), but in map 3 Demene has a different pattern than Kalkūne because of its border with Ilūkste (90). These facts can be shown clearly when superposing map 1 and 2 into map 3.

The interesting aspect of map 3 is that it highlights the distance among sociolinguistic situations as it could be perceived from each individual area. Greenish colours indicate the perception of inhabitants to live in a more or less homogenous (socio)linguistic environment, while orange colours show that the inhabitants in these areas probably feel that their situation is quite peculiar. It must be noted that at the border of the maps (the international borders in the east and south and the regional borders in the west) the sociolinguistic distance is not calculated: this means that these territories could result in the map more homogeneous of what they are in reality. For instance, people from Zilupe could well feel that their neighbours speak the same languages as themselves in the same situations, but only if they look west, into the direction of Latvia. Of course, given the state border with Russia, the linguistic composition towards the East is likely to be perceived as considerably different.

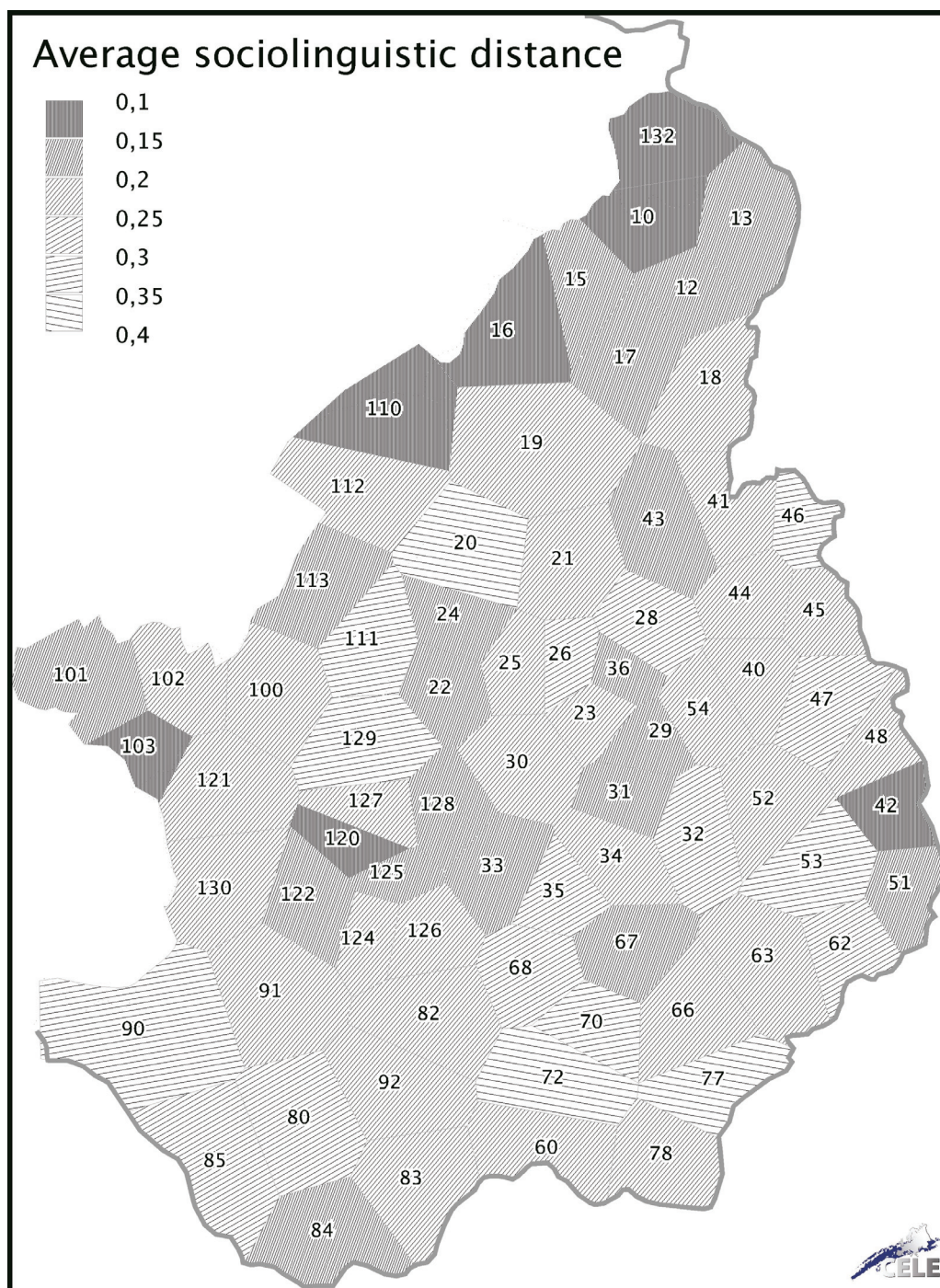
Finally, the superposition of the sociolinguistic borders to the map representing the hierarchical classification of the sociolinguistic situation shows the continuity of the sociolinguistic composition of Eastern Latvia. Patterns illustrate possible borders which would otherwise be invisible in the “free corridors” created by the border lines. On the other hand, the thickness graduation of the borderlines softens the rigidity of the contrast between two different patterns.

Area	Id	Distance
Aglona ar.	126	0,20
Aizkalne par.	124	0,21
Andrupene par.	67	0,17
Atašiene pag	100	0,20
Audriņi par.	26	0,26
Auleja par.	70	0,32
Baltinava ar.	18	0,23
Balvi	15	0,16
Balvi ar.	16	0,13
Barkava ar.	113	0,19
Bērzkalne ar.	17	0,19
Blonti par.	45	0,20
Brigi par.	48	0,21
Čirna par.	54	0,24
Čornaja par.	31	0,18
Dagda ar.	66	0,21
Daugavpils	80	0,26
Demene ar.	84	0,15
Ezernieki ar.	63	0,22
Galēni ar.	129	0,33
Goliševa par.	46	0,30
Greiškāni par.	29	0,17
Ilūkste ar.	90	0,30
Ilzeskalns ar.	28	0,29
Indra ar.	78	0,24
Isnauda ar.	47	0,27
Istra ar.	53	0,31
Kalkūne ar.	85	0,27
Kalupe ar.	91	0,24
Kantinieki par.	25	0,21
Kārsava par.	41	0,23
Kastuļina ar.	68	0,27
Kaunata ar.	32	0,27
Krāslava ar.	60	0,24
Kūkas par.	101	0,15
Kuprava par.	10	0,14
Liepna par.	132	0,11

Area	Id	Distance
Līvāni ar.	121	0,22
Lubāna	110	0,11
Ludza	40	0,23
Lūznava ar.	34	0,20
Malnava ar.	44	0,23
Malta ar.	33	0,17
Mežāre par.	102	0,20
Mežvidi ar.	43	0,17
Naujene ar.	92	0,23
Nautrēni ar.	20	0,36
Ošupe ar.	112	0,23
Pasiene par.	51	0,17
Pilda par.	52	0,23
Preiļi	120	0,12
Preiļi par.	125	0,17
Puša par.	35	0,26
Rēzekne	23	0,20
Riebiņi par.	127	0,20
Robežnieki ar.	77	0,37
Sauna ar.	130	0,21
Silajāņi par.	128	0,19
Silmala ar.	30	0,21
Šķaune par.	62	0,26
Strūžāni par.	21	0,23
Susāji ar.	12	0,19
Tabore ar.	83	0,22
Tilža ar.	19	0,22
Ūdrīši ar.	72	0,36
Varakļāni	111	0,30
Vārkava par.	122	0,17
Veremes par.	36	0,19
Viļaka ar.	13	0,18
Viļāni	22	0,19
Viļāni ar.	24	0,18
Vīpe par.	103	0,14
Višķi ar.	82	0,21
Zilupe ar.	42	0,14

Table 3: Mean distance between each area and the areas which they border

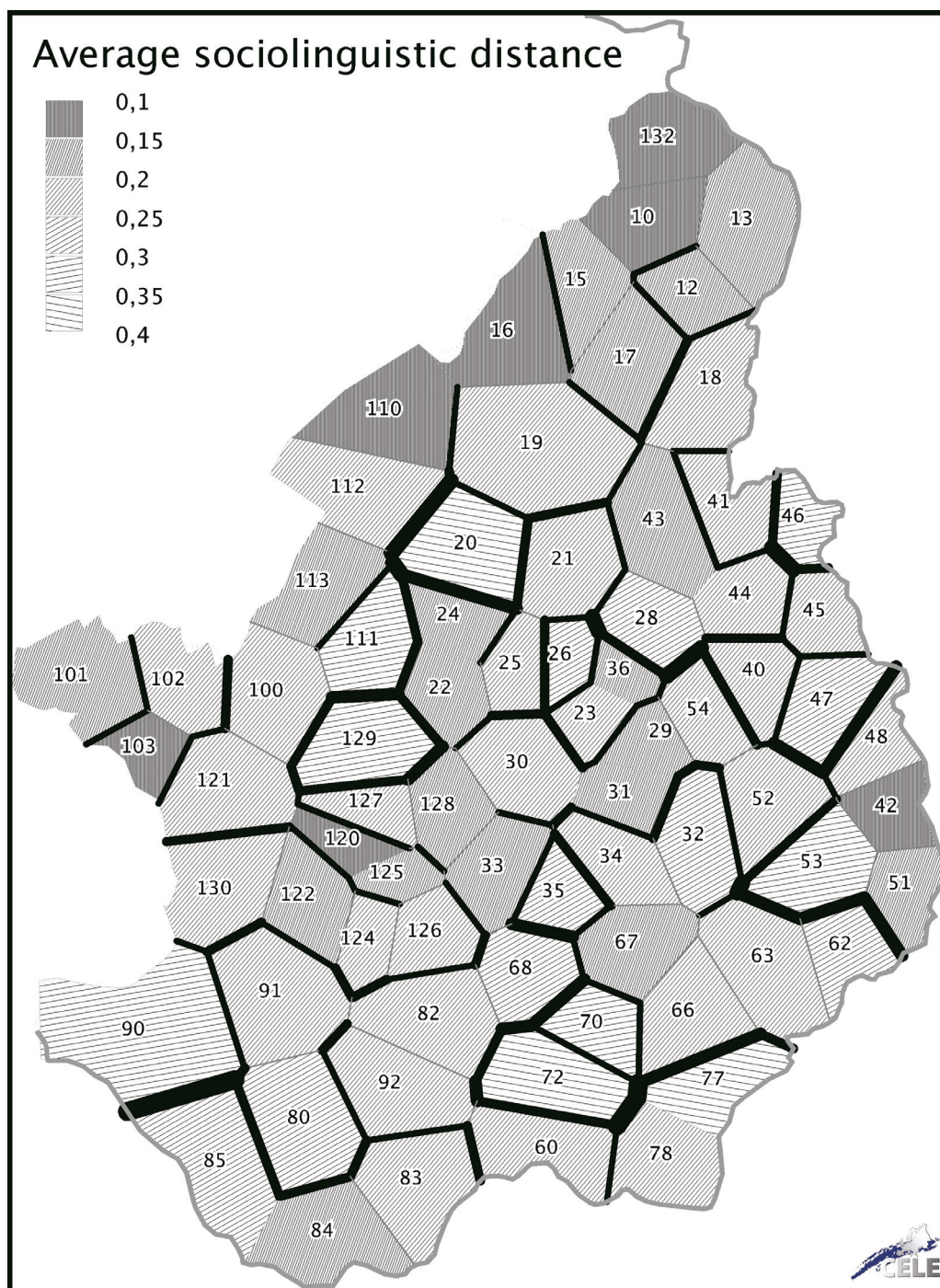
Let's take as examples the borders between Malta (33) and Silajāņi (128), where the classification area 1.2.1 borders area 3, between Preiļi (125) and Aglona (126) where 1.2.1 smoothly gives access to 2, or between Balvi (15) and its surrounding countryside (16) that find themselves each on the opposite sides of an internal border within classification area

Map 3: average sociolinguistic distance

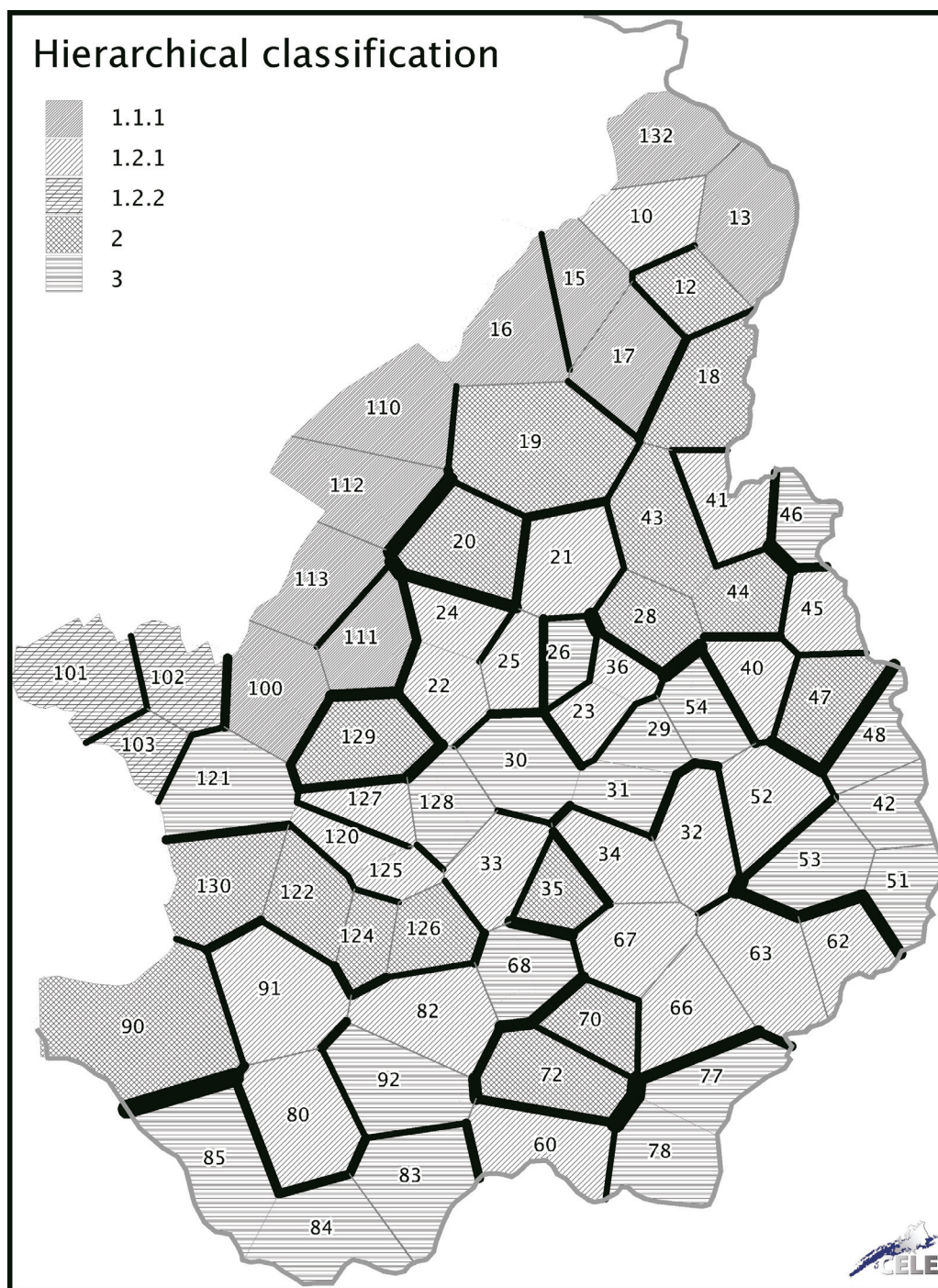
1.1.1, the northernmost one transcending towards 1.2.1 with Kuprava (10) in its middle.

This brief socio-geographical analysis confirms in a quantitative way what can be perceived by living or even travelling through Latgale: although Latgale is a highly multilingual and multiethnic region, it is clear from the maps that neither deep nor continuous sociolinguistic borders run through the territory. The ethno-linguistic landscape of Latgale is, in fact, shaped by non-localised variables. Linguistically speaking, we find Baltic

Map 4: sociolinguistic borders and average sociolinguistic distance by area

varieties (Latvian and Latgalian in diglossic setting with Latvian and Russian) and Slavic varieties such as Russian and local Polish/Belarusian dialects, with Russian widespread both as *Lh* (both by Soviet-times settlers and by Latgalian speakers) and as *Ll* (also by ancient dwellers, often Old Believers), whilst the local dialects are spoken in non-formal situations in Polish (i.e. Catholic) and Belarusian (Orthodox and Old Believers') settlements in the southern part of the region. Religion, as a less territorial variable, takes thereby part in the ethnic construction of the Latgalian po

Map 5: sociolinguistic borders and sociolinguistic areas (hierarchical classification)

pulation as much as affiliation to a language group: Lutherans, Catholics, Orthodox and Old Believers — and moreover, even if the Jewish population is today reduced to about 10 000 in the whole country, its cultural influence is still present in Latgale. The ethnic self-consciousness is thus influenced by both religious and linguistic loyalty, giving to our map this particular shape of a linguistic continuum crossed with an ethnic mixture.

References

- Dell'Aquila 2005 — V. Dell'Aquila. Proposte per un'analisi degli ambiti d'uso dei codici in una comunità linguistica // *Lingue, istituzioni, territori. Riflessioni teoriche, proposte metodologiche ed esperienze di politica linguistica* / Eds.: C. Guardiano, E. Calaresu, C. Robustelli and A. Carli. Roma: Bulzoni, 2005. — p. 367–383.
- Dell'Aquila 2010 — Dell'Aquila 2010 — V. Dell'Aquila. GIS and sociolinguistics // *The Handbook of Language Mapping* / Eds.: A. Lameli, R. Kehrein, and S. Rabanus. Berlin: Mouton de Gruyter: 458–476.
- Dell'Aquila, forth. — V. Dell'Aquila. Kartografin som redskap för språkgeografin. Vasa: Vasa Universitet.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 1999 — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Un'inchiesta sociolinguistica nelle valli dolomitiche. Presupposti e stato dei lavori // *Mondo Ladin* XXIII: 49–54.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2000 — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Elementi per lo studio delle frontiere linguistiche in Val di Fassa // *Géolinguistique* 8: 5–49.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2003 — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Investigare la Valle d'Aosta: metodologia di raccolta e analisi dei dati // *Studi offerti a Michele Contini* / Ed. R. Caprini. Alessandria: Edizioni dell'Orso: 221–243.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2004 — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. La pianificazione linguistica: lingue, società e istituzioni. Roma: Carocci.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2006a — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Survey Ladins, usi linguistici nelle Valli Ladine. Trento: Regione Autonoma Trentino-Alto Adige.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2006b — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. La lingua è l'italiano, il dialetto è il dialetto, perché ogni paese ha la sua usanza. Nomi delle lingue e situazioni sociolinguistiche // *Bollettino Linguistico Campano* 9/10: 59–95.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2007 — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Metodi statistici per la misurazione del plurilinguismo sociale e dei rapporti tra i codici // *Contact Linguistics and Language Minorities / Kontaktlinguistik und Sprachminderheiten* / Ed. J. Darquennes (*Plurilingua* XXX.) Bonn: Asgard: 77–89.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2008a — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Calcolare distanze sociolinguistiche: interpretazioni geolinguistiche // *Alloglossie e comunità alloglotte nell'Italia contemporanea. Teorie, applicazioni e descrizioni, prospettive: Atti del XLI Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Pescara, 27–29 settembre 2007)* / P. Diadori, C. Consani. Roma: Bulzoni.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2008b — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Misurare il plurilinguismo: comunità e lingue nelle valli dolomitiche // *Ladinometria. Festschrift für Hans Goebel zum 65. Geburtstag / Miscellanea per Hans Goebel per il 65° compleanno / Publication en onour de Hans Goebel en gaujion de si 65 agn* / Eds.: G. Blaikner-Hohenwart e. a. Salzburg-Vich: Universität Salzburg — Freie Universität Bozen — Istitut Cultural Ladin “Majon di fascegn” — Istitut Ladin “Micurà de Rù”: 229–258
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2008c — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Языки в восточной Латвии: методологические вопросы // *Acts of the International Confe-*

- rence «Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi / Etniskums Eiropā: socialpolitiskī i kulturys procesi / Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes / Eds.: I. Šuplinska, S. Lazdiņa Rēzekne 2007. gada 24.–26. maijs / 24–26 May 2007, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola: 5–32.
- Dell'Aquila, Iannàccaro 2009 — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Cartographical tools for sociolinguistic analysis. The Survey Latgale // Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti / Languages in Eastern Latvia: Data and Results of Survey / Eds.: S. Lazdiņa, I. Šuplinska. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola („Via Latgalica“ pielikums 1) 2009: 239–272 & 327–466.
- Dell'Aquila, Iannàccaro, 2010. — V. Dell'Aquila, G. Iannàccaro. Pre-vedere il cambiamento: analisi e previsione dell'evoluzione degli usi dei codici in territori plurilingui // Actes du XXV Congrès International de Linguistique et de Philologie Romane (Innsbruck 3-8 septembre 2007) / Eds. M. Iliescu, H. Siller-Runggaldier, P. Denler. Berlin — New York: de Gruyter 2010: I-173-184.
- Goebel 1982 — H. Goebel. Dialektometrie. Prinzipien und Methoden des Einsatzes der Numerischen Taxonomie im Bereich der Dialektgeographie. (Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, vol. 157.) Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Iannàccaro, forth. — G. Iannàccaro. Patterns of Language Maintenance: a Quantitative Approach // Language Contact And Language Decay: Socio-Political And Linguistic Perspectives (Pavia, 8–9 April 2010) / Ed. Paolo Ramat. Berlin — New York: De Gruyter.
- Lazdiņa, Šuplinska 2009 — Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti / Languages in Eastern Latvia: Data and Results of Survey / Eds.: S. Lazdiņa, I. Šuplinska. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola („Via Latgalica“ pielikums 1)
- Lazdiņa 2008 — S. Lazdiņa. Valodas Latgalē: funkcionalitāte, attieksme, nākotnes perspektīvas // Acts of the International Conference «Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi / Etniskums Eiropā: socialpolitiskī i kulturys procesi / Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes, Rēzekne 2007.gada 24.–26.maijs / 24–26 May 2007. / Eds.: I. Šuplinska, S. Lazdiņa. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola: 5–32
- Mackey, William Francis 1988 — W. F. Mackey. Geolinguistics: Its Scope and Principle // Language in Geographical Context / Ed. C. H. Williams. Clevedon: Multilingual Matters: 20–46
- Šuplinska, Lazdiņa 2008 — Acts of the International Conference «Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi / Etniskums Eiropā: socialpolitiskī i kulturys procesi / Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes, Rēzekne 2007.gada 24.–26.maijs / 24–26 May 2007. / Eds.: I. Šuplinska, S. Lazdiņa. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola
- Thun 1998 — H. Thun. Table ronde «Dove va la dialettologia?» // Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza, Palermo 18–24 settembre 1995. / Ed. Giovanni Ruffinio. Tübingen: Niemeyer 1998, V: 765–806.
- Trudgill 1975 — P. Trudgill. Linguistic Geography and Geographical Linguistics // Progress in Geography 7: 227–252.

Trudgill 1983 — P. Trudgill. *On Dialect. Social and Geographical Perspectives*. Oxford: Blackwell.

Williams 1988 — C. H. Williams. *An Introduction to Geolinguistics // Language in Geographical Context* / Ed. C. H. Williams. Clevedon: Multilingual Matters: 1–19.

Sociolingvistiskie attālumi: ģeostatistiskā pieeja Latgales izpētei

Rakstā iztirzātas ģeolingvistikas un sociolingvistikas savstarpējās pozīcijas, analizējot sākotnējos datus, kas iegūti plaša mēroga sociolingvistiskā pētījumā, ko no 2007. līdz 2009. gadam veica Rēzeknes Augstskola un Eiropas Valodu studiju centrs (Centre d'Études Linguistiques pour l'Europe). Matemātiski apstrādājot statistikas datus, noskaidrota Latgales lingvistiskā ainava. Rādīts, kāda nozīme ir faktiskajām un valodas lietotāja apziņā pastāvošajām valodu robežām, kam ir svarīga loma Latgales sociolingvistiskās identitātes veidošanā.

GABRIELE IANNACCARO
gabriele.iannaccaro@unimib.it

Università degli Studi di Milano-Bicocca
Dipartimento di Scienze Umane
Piazza dell'Ateneo Nuovo 1
I-20126, Milano, Italia

VITTORIO DELL'AQUILA
viorayli@uwasa.fi

Vaasan Yliopisto
Filosofinen tiedekunta
Viestintätieteet
PL 700
FI-65101, Vaasa, Suomi

Gabriele Iannàccaro
(University of Milan-Bicocca)
Vittorio Dell’Aquila
(University of Vaasa)

From quantitative data to qualitative analysis: on language change in Latgalia

1. The main goal of this paper is to describe, and evaluate the efficacy of, a quantitative approach in analyzing how the sociolinguistic profiles of a community evolve over time. It will be illustrated how appropriate treatment of quantitative linguistic data can show up interesting patterns of sociolinguistic change, shedding light on the direction and intensity of the trends characterising a given community.

The data discussed comes from the large-scale sociolinguistic survey in Latgalia conducted in the years 2007–2009 by the Rēzekne University College (Rēzeknes Augstskola) and the Centre d’Études Linguistiques pour l’Europe²³. As it is well-known, the region of Latvia known as Latgalia hosts ± 330 000 inhabitants; the languages spoken are Latvian, Russian, Latgalian, with a small number of Belarusian and Polish speakers; the survey was completed by over 9 000 respondents, from 74 geographical units and 4 age groups²⁴. Latgalia, the south-eastern area of Latvia bordering on Russia and Belarus, is home to a sizable Russian community which dates from the Middle Ages and has been further augmented by recent immigration during the Soviet era. Latgalian was claimed to be a separate Baltic variety distinct from Latvian — as opposed to its official status as a dialect of Latvian — as early as the late 18th century. Following independence,

²³ Responsible for *Rēzeknes Augstskola* were Sanita Lazdiņa and Ilga Šuplinska; the *Centre d’Études Linguistiques pour l’Europe* has been directed, since its foundation in 1998, by Gabriele Iannàccaro and Vittorio Dell’Aquila. For further detail on the survey see Iannàccaro-Dell’Aquila 2008c, 2009 and in *this issue*; Lazdiņa 2009; Šuplinska-Lazdiņa 2008; Lazdiņa-Šuplinska 2009. Other parallel surveys were conducted by *Centre d’Études Linguistiques pour l’Europe* in a number of minority communities of the Southern Alps and in the City of Milan, as well as in individual geographical units located in Europe, South America and Africa; see at least Iannàccaro-Dell’Aquila 2003, 2006a, 2006b, 2007, 2008a, 2008b, 2008c, 2009, 2010, *forth.*

²⁴ The geographical units are compounded of *pagasti* (namely ‘parishes’), the main administrative subdivision of the territory, or, more often, of coherent demographic groups of villages.

these claims are gaining momentum. Religion plays a major role in the linguistic landscape of the area: Latvians are traditionally Protestant and Latgalians Catholic, while the Russian-speaking community is divided into Old Believers (*староверы*, mainly descendents of the first settlers) and Orthodox (those who came mainly in Soviet times)²⁵.

The aim of quantitative surveys such as the *Survey Latgalia* is to acquire coherent and complete knowledge of the current sociolinguistic profiles of the areas under analysis, by examining levels of use and knowledge rate of the spoken codes as well as the social, ideological and identity factors linked to the various languages. The large sample sizes and controlled sampling methods ensure a very high level of representativity for the selected variables (i.e. geographical unit, age and sex): the statistical methods applied were defined in collaboration with the official Statistics Offices (who were also involved in the practical elaboration of the questionnaires, although they were not responsible for linguistic design or translation of the questionnaires into the various languages), drawing on their vast experience in the field. Accordingly the data should be free from statistical error and lend themselves to an objective analysis (as opposed to an arbitrary interpretation) of the sociolinguistic variables under study.

The Latgalia survey was administered by means of printed questionnaires, designed so as to fit both local linguistic practices and the scientific goals of the project. The questionnaires were written in the main languages spoken by the communities, Latvian, Russian and Latgalian²⁶; they were personally delivered by research assistants — mainly students of Rēzekne University College, able to speak all the languages in use amongst community members — to the respondents, who were allowed to choose in which language to complete the questionnaire. The choice made provided the researchers with an indication of which language was really preferred by the informant, independently of the levels of language use declared in

²⁵ In the area, religion shapes the distinction between Poles and Belarussians: although these two groups speak varieties which have many similarities, members of the Orthodox Church often claim to speak Belarussian while Catholics often regard themselves as Poles. On the Language/Religion interaction in Latgalia, mainly concerning Latvian, Russian and Latgalian see Lazdiņa, Šuplinska, Iannàccaro, Dell'Aquila *forth*.

²⁶ A characteristic of all the Surveys conducted by the *Centre d'Études Linguistiques pour l'Europe*: in each geographical area investigated the official languages (whatever the number) or, if there are evident disparities between law and reality, the main languages of the area are employed.

the answers to the survey, providing also information on the difference between the perceived and real linguistic landscape. The questionnaire was then left with the respondent for a couple of days, even if quite often it proved necessary for the research assistants to assist the respondents in completing the questionnaire, especially in the case of elderly people.

The questions (about 100) investigated the respondents' perceptions of the linguistic panorama of the area. As may be expected in this kind of field research, ideological statements are more readily obtainable than objective description. On the one hand, the researcher cannot verify the reliability of the answers, on the other the respondent may not be able (nor even willing) to describe their linguistic behaviour in an objective manner. What we ultimately obtain is a declaration of 'opportunity of use', a good measure of the status and subjective vitality of the languages in the area surveyed, which allows us to make some forecasts about the future evolution of the codes. Nevertheless, the wide range of questions and the highly representative sample can actually provide quite a realistic overview of the current linguistic situation, both from a social and a geographical point of view²⁷.

2. For the purposes of this study, the answers to three questions have been analysed, namely the language(s) spoken with one's partner, with small children and with older relatives. The questions, translated into English, read:

- What languages and/or dialects do you speak with small children?²⁸
- What languages and/or dialects do you speak with your partner/husband-wife?²⁹
- What languages and/or dialects do you speak with elderly relatives?³⁰

²⁷ The methodology of the surveys is discussed in detail in the literature cited in Note 1.

²⁸ Actual questions: (Latvian, Russian, Latgalian): Kurā valodā vai dialektā Jūs runājat ar Jūsu apkaimes bērniem? / На каком языке и(ли) диалекте Вы говорите с детьми вашей местности? / Kurā volūdā voi dialektā Jius runojat ar Jiusu apleicīnis bērniem?

²⁹ Actual questions: (Latvian, Russian, Latgalian): Kurā valodā vai dialektā Jūs runājat ar dzīvesbiedru/-eni vai draugu/draudzeni? / На каком языке и(ли) диалекте Вы говорите с супругом (супругой) или другом (подругой)? / Kurā volūdā voi dialektā Jius runojat ar lauluotū ci draugu/draudzini?

³⁰ Actual questions: (Latvian, Russian, Latgalian): Kurā valodā vai dialektā Jūs runājat ar vecākiem radniekiem? / На каком языке и(ли) диалекте Вы говорите с родственниками старшего поколения? / Kurā volūdā voi dialektā Jius runojat ar vascuokim radinīkim?

These three questions were chosen in an attempt to build an intergenerational picture of linguistic use within the community. The answers do not represent the particular linguistic habits of three generations, but are meant to show the perceived language use of each respondent when in conversation with age-defined members of the community, whom we assume here to be representative of their age groups. The respondents' ages range from a minimum of 12 to a maximum of 80, therefore we have excluded questions on family roles, such as language spoken with 'grandparents' or 'own children' since these labels can refer to people of very different ages, depending on the age group of the respondent. For instance, the children of the oldest informants may themselves be old, whereas the 'external' labels in our selected questions should provide an indication of absolute age. For the same reason the question relating to the older generations is not focused on grandparents, but on a precise and unambiguous concept: 'elderly relatives'. We also preferred 'partner' to, say, 'brother' or 'sister': apart from the possibility of large age differences between brothers and sisters, sibling linguistic relationships are characterized by a longer continuity of speech, and may be influenced by the past roles of the speakers. 'Partner' is a more current and future-oriented role, as it were.

To better understand the nature of our data it should be kept in mind that the patterns of interchange between the age groups surveyed are somewhat overlapping: answers were collected from older respondents speaking with both elderly people and children, younger respondents speaking with older people and children, and so on. For instance, an informant of 80 speaking with elderly people would be likely to view himself as peer within that group and to have a partner from the same age group, while we would expect a 12-year-old adolescent to feel very distant from the 'elderly relatives' category. The difference in size between the various demographic groups under study should also be noted: the majority of respondents have only one partner, a small and limited number of elderly relatives, but may encounter a potentially infinite number of young children in their everyday social environment. Social and identity roles should also be taken into account: the role of 'partner' or 'elderly relative' is typically in-group, while 'children' can be both in- and out-group, as we will see for instance in the maintenance of Russian. Of course, as in any study of relative chronology, there are three different time planes, albeit synchronic. We could think of them as chronologically oriented, but only by a process of abstraction. Given the subjective nature of the answers, this abstraction gives us a better view of the future than of the past.

The first step in our discussion is to look at the rough data (see Lazdiņa, Šuplinska 2009: 420, map 405 (What languages and/or dialects do you speak with partner/husband-wife); 422, map 407 (What languages and/or dialects do you speak with elderly relatives), 425, map 410 (What languages and/or dialects do you speak with small children?)). The maps show the percentage usage declared for the selected language by geographical region for each interlocutor age group. The range of percentage values is reflected by a single colour scale from red through yellow to green. Warm colours represent values below the threshold of 50%, cool colours the higher values, while yellow is considered relatively neutral. In presenting linguistic scenarios, this type of colour scheme provides a visual impression of tranquillity (green) for languages with high rates of usage, and various levels of ‘alarm’ (red, orange) for situations of threat or minority usage³¹.

The sociolinguistic scenario depicted in this set of maps shows a general loss of usage of Latgalian through the generations; among elderly people Latgalian is still quite well-known and used in the central part of the region, what we may call the core area. At the western border, in which Latvian is the main spoken language, Latgalian is not widespread; and the same for southern and eastern parts, traditionally Slavic, and in the industrialised area of Rēzekne. Comparing the map of elderly people’s behaviour with that of small children, we can see a splitting of the Latgalian core area with a reasonably stable eastern northern part, and a central-southern feeble. The only area in which Latgalian seems to be used more with small children than with partners is the area north of Krāslava.

3. This kind of map, however, provides a static vision of the use of codes over time: they lead us to make a merely ‘manual’ comparison between different synchronic realities. It is possible however to analyse this relative chronology in greater depth: firstly we can classify the types of trend that may be obtained by sorting answers in order of decreasing age, i.e. from ‘elderly relatives’ to ‘children’. This provides us with rough patterns of code development. In fact, 6 combinations yield 6 different types of ‘movement’ which can be applied to each of the codes:

1. constantly strengthening code: the language is spoken with partner more than with elderly relatives, and with small children more than with partner;

³¹ For an overview on the theory of linguistic cartography see Dell’Aquila 2010; Brunet 1987; Peters-Williams 1993; Slocum 1989.

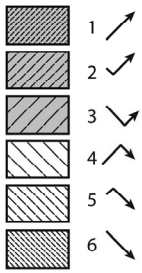
2. strengthening code: the middle age bracket reports lower usage than the two extremes, of which the younger displays higher values (recovering strongly after a decline in the second generation);
3. strengthening code: the middle age bracket reports lower usage than the two extremes, of which the younger displays lower values (recovering weakly after a decline in the second generation);
4. weakening code: the middle age bracket reports higher usage than the two extremes, of which the younger displays higher values (decreasing after a strong rise in the second generation);
5. weakening code: the middle age bracket reports higher usage than the extremes, of which the younger displays lower values (decreasing after a weak rise in the second generation);
6. constantly weakening code

Types 4, 5, 6 are the reverse of 1, 2, 3. The patterns emerging from this type of analysis, may be iconically expressed using sharp arrows (to which appropriate shadings are assigned), and then socio-geographically analyzed with the aid of maps. These are graphical abstractions of sociolinguistic scenarios in flux. The maps 1, 2, 3 represent the situation in Latgalia.

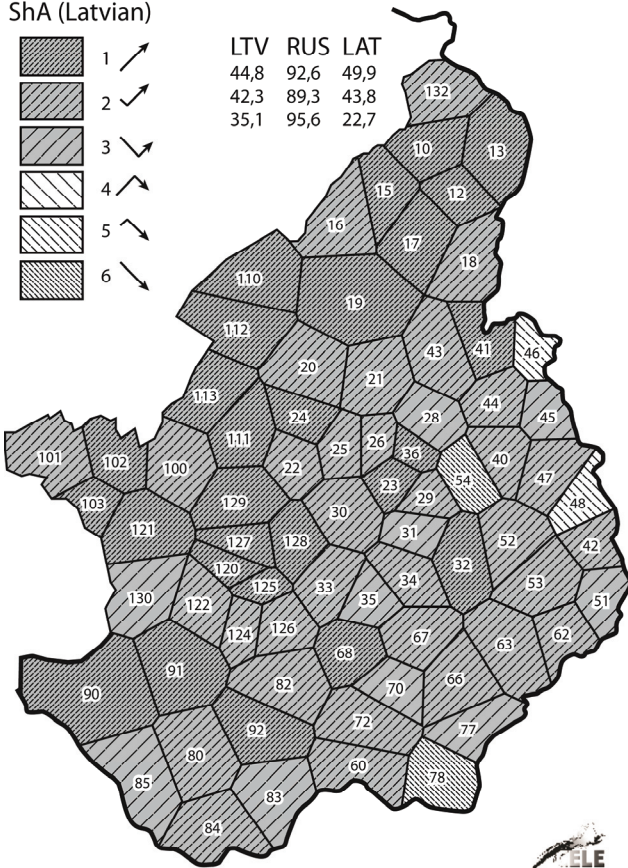
A few general remarks are required. Firstly, this tool enables us to represent the direction of sociolinguistic change i.e. whether a code is strengthening or weakening, but not the velocity nor the extent of the change. In other words, the denser shadings on the maps (corresponding to the straight arrows) must be read correctly: they only show that there is constancy in the direction of change, with all generations continuing the trend found in the previous generation, *not* the extent of the rise or fall.

Secondly, in high status or standard code scenarios, types 1, 2 and 3 are less meaningful. As a rule, respondents declare a higher usage of standard codes with children, thus yielding rising arrows. In a minority language community, it is common for an adult or elderly person to assume that a child is monolingual (and monolingual in the standard code): the informant therefore declares that they speak with the child in its presumed code. There is an inequality in the linguistic marketplace, so to speak, which is strongly in the child's favour: the adults adjust their choice to the language they believe the child to speak more readily. Agreement (or even bargaining) about the code to use in verbal interaction occurs much more frequently between 'all adult' speakers than between adults and children, as adults feel constrained to speak to children in (what they believe to be) their typical code. In fact, it may even be that this mechanism is itself a

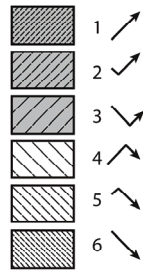
ShA (Latvian)

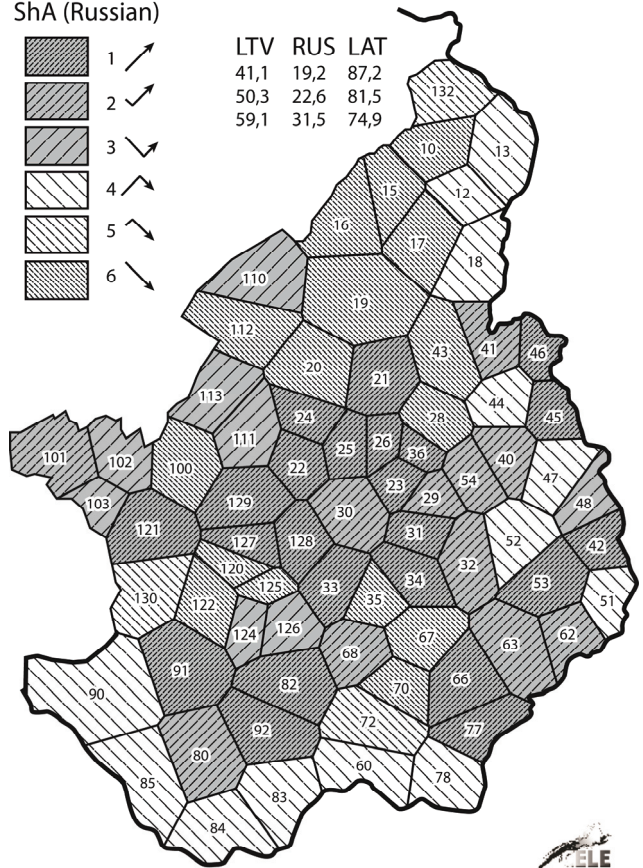
LTV	RUS	LAT
44,8	92,6	49,9
42,3	89,3	43,8
35,1	95,6	22,7

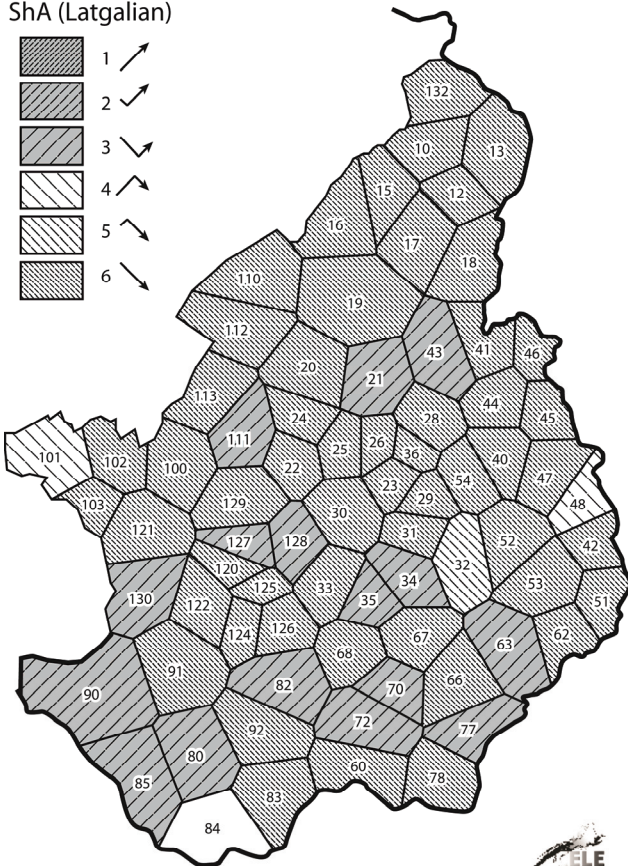
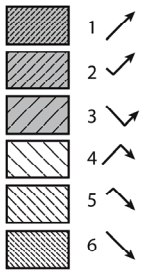
ShA (Russian)

LTV	RUS	LAT
41,1	19,2	87,2
50,3	22,6	81,5
59,1	31,5	74,9

ShA (Latgalian)

Maps 1, 2, 3: Sharp Arrows
[Latvian / Russian / Latgalian]

factor of language change across generations, given that children are more often addressed in a standard variety. We may call this ‘standard language bias’.

Thirdly, in the situation ‘speaking with children’, respondents indicate that they use a higher number of languages, due to their perception that in out-group situations the unmarked language should always be included. In contrast, trend types 4, 5, 6 are particularly striking and significant for standard languages: they show that these languages are rejected by the speakers. We may now turn to the situation in Eastern Latvia³²:

a) The general impression to be gleaned from the colour coding is of an overall strengthening of Latvian — the sole official language of Latvia, it should be remembered. Levels of usage are rising all over the region, except for some isolated geographical units. In some areas, it is strengthening after a (usually slight) decrease in the second generation. In parallel, usage of Latgalian is falling in most areas.

b) It is of interest to note that Russian is not suffering a parallel decline across the entire region: instead there is a core area where usage of Russian is increasing. Russian is the language of education (for those requesting schooling), and although it is frequently the object of a ‘post-Soviet’ prejudice, it remains the language of significant areas of high culture. In particular — as will be discussed again below — declared usage of Russian with small children is very high (indeed it is higher than an out-group observer might record on the field). This is due to ‘standard language bias’, active for Russian even where the Russian community is quite strong and Russian is clearly an in-group code. A further factor may be that Latgalian (the language for low-status interchanges) is socially considered to be a dialect of Russian: declared use of Russian may mask a situation in which both Latgalian and Russian are spoken as in-group languages, and Russian is in a way the *Dachsprache* of Latgalian.

c) Note the southern, and to some extent, the eastern areas: the areas are home to mainly Russian, Polish or Belarusian communities, within which use of Latvian is now growing thanks to its status as the only official language. Thus, the type 4 arrow, here, does not imply a real loss of Russian as the main language of the Russian-speaking population; instead it shows the decline of Russian as a means of communication for Latvian and particularly Polish or Belarusian communities following independence from the Soviet Union. In border areas such as the south and east periphery

³² Point 84 (Demenes area) is coloured grey on the Latgalian map because there is no Latgalian present in the second and third generations.

of Latvia, where ethnic and social identity is still an issue, the practice of speaking Russian is nowadays often seen as ‘Soviet-oriented’. In the south, use of Latgalian is also rising.

The general impression is that multilingual competence in standard languages is increasing: in fact there is growth in the use of both Russian and Latvian, with only Latgalian showing a decrease — to what extent, we cannot tell from the data analysis carried out so far. Looking at the situation of Russian, and comparing it with parallel situations of Italian or French in Ladinia and Valle d’Aosta respectively³³, it is easy to identify a common pattern with regard to what we may call the *outside official languages*: Russian in Latgalia and Italian in Tyrol-oriented Ladinia, both increasing. It may be that relationships among the different sectors of the communities have been improving in recent years, with a consequent decrease in the ideological power and the political meaning of the codes. This leads to a higher level of multilingualism within the society. The trend does not apply to French in Aosta Valley, since it was never really a spoken language there.

A closer look at a couple of areas can reveal some interesting local peculiarities, as in the following two examples.

Point 129, Galēni ar., is a typical Latgalian rural area. Latvian is increasing here, with Latgalian broadly holding its position. As a Latgalian village, it has a significant presence of Russian, which has always been part of the linguistic landscape of the area; Russian is also strengthening, since it is spoken with children as a standard language and is no longer a ‘socially proscribed code’ as it was for some time following on the splitting up of the Soviet Union. Note also that the arrows for Latvian and Russian are the same, despite the difference in starting conditions and in the extent of change for each of these codes.

Point 54, Cirma parish (“pagasts”), is a typical Russian settlement. Latvian is used — amongst adults —

	LTV	RUS	LTG
Elderly	44.1	19.2	87.2
Partner	50.3	22.6	81.5
Children	59.1	31.5	74.9
Code	1	1	6

Table 1: Intergenerational shift in Galēni ar.

	LTV	RUS	LTG
Elderly	44.8	92.6	49.9
Partner	42.3	89.3	43.8
Children	35.1	95.6	22.7
Code	6	2	6

Table 2: Intergenerational shift in Cirma parish

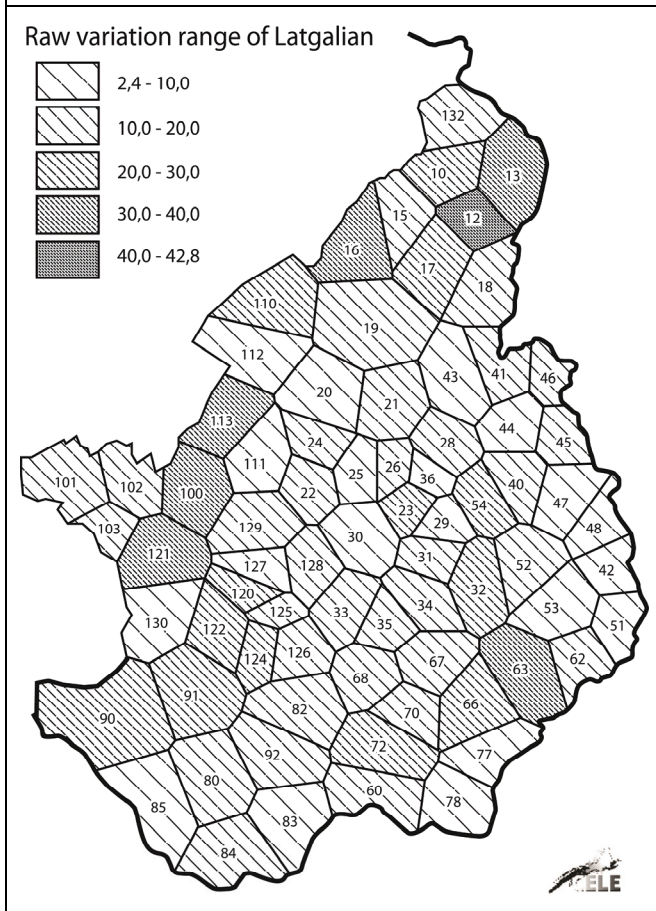
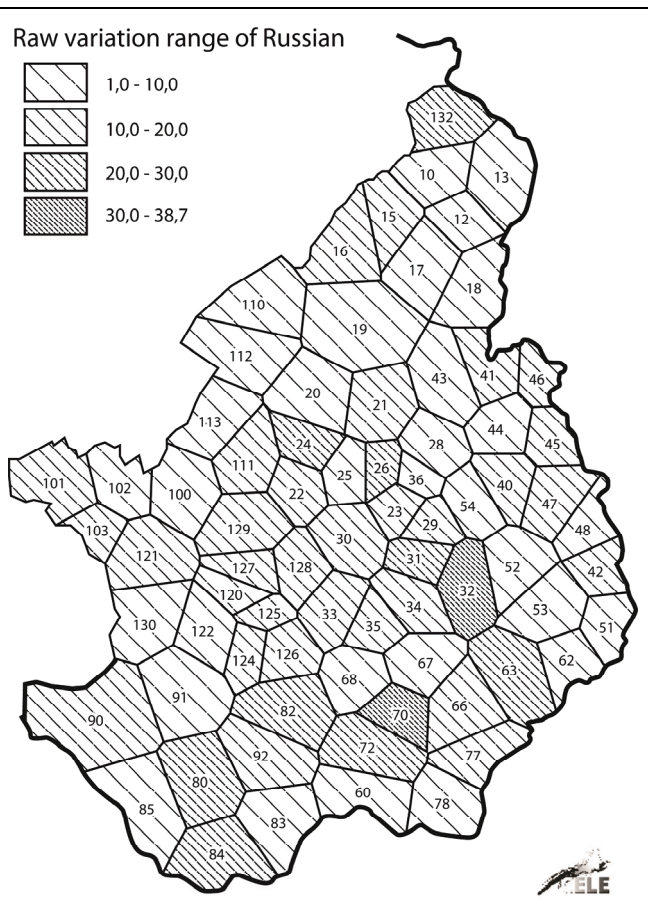
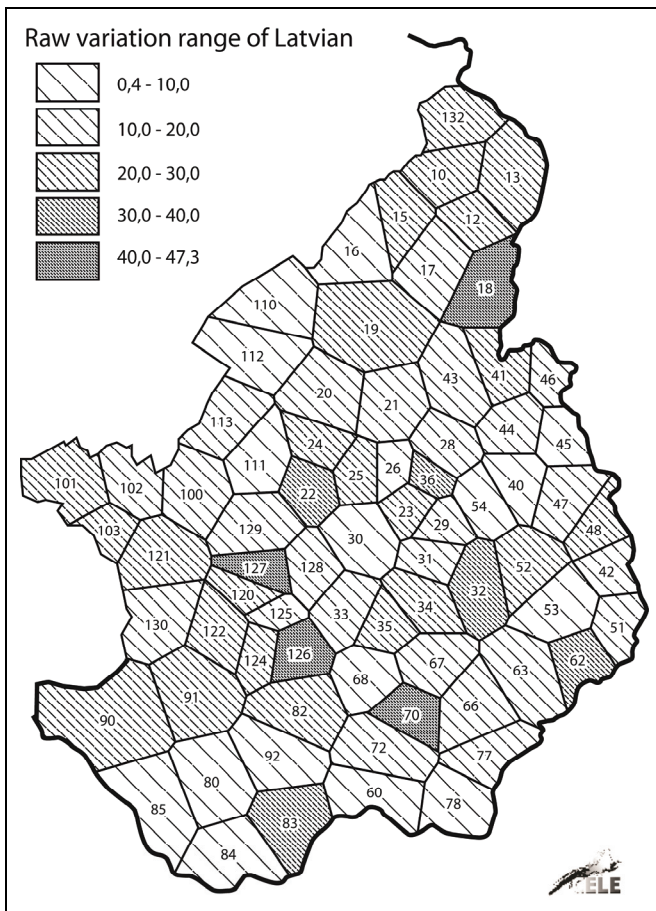
³³ See above for the references.

for administration purposes, while schooling is through Russian; Russian is therefore by far the preferred code when speaking with children. Latgalian is still used with elderly people, and we may infer that it was once necessary to speak with the people of the neighbouring villages as a mesolect. This could explain the relatively strong position enjoyed by Latvian in the past, since the two codes could easily overlap (for a Russian speaker). Note however that (apart from Latgalian) the shifts are small in absolute terms, despite the strong orange colour code assigned to the geographical unit; while once again the same type of arrow has been assigned to both Latvian and Latgalian, despite the difference in starting conditions and in the extent of change for each of the codes. In other words, to facilitate accurate judgement and analysis, we require a method to measure the extent of the change, and not just the direction.

4. A further step in analysing the linguistic evolution of a territory involves calculating the difference between the highest and lowest perceived usage values of a given code in relation to the generational variables (elderly relatives, partner, children). This allows us to quantify variations in the linguistic usage of the different generations or in the interchanges between the different generations (as in this study): low values indicate similar usage of the various codes across the different generations, while higher values indicate that linguistic usage becomes increasingly more diverse as a function of the age of the speaker, although this relationship is not necessarily linear (the trend may be temporarily inverted with a higher or lower value in the middle generation not shown by this type of analysis). See maps 4, 5, 6 for an example.

Light shadings represent basically stable situations, that is, situations where there is little difference between the highest and lowest value; dense shadings depict situations where there is significant change in linguistic use across the generations. Of course these charts do not tell us which codes are actually being used, on what occasions and by which generations: what they provide is a general picture of the difference in declared linguistic usage across the demographic groups or the situations under analysis.

However, since the values thus obtained are not weighted in relation to the level of usage of the various codes in the different municipalities, the output charts may not provide a completely accurate picture of inter-generational variation. In other words, absolute difference values do not show us whether the language is more or less spoken in real situations. To understand this concept by analogy, let us imagine a political party that

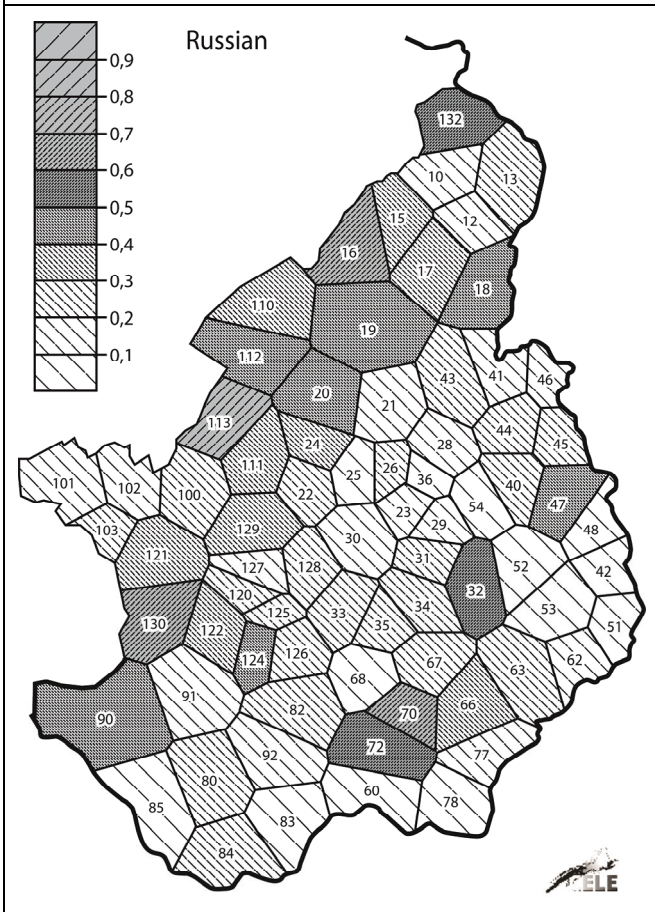
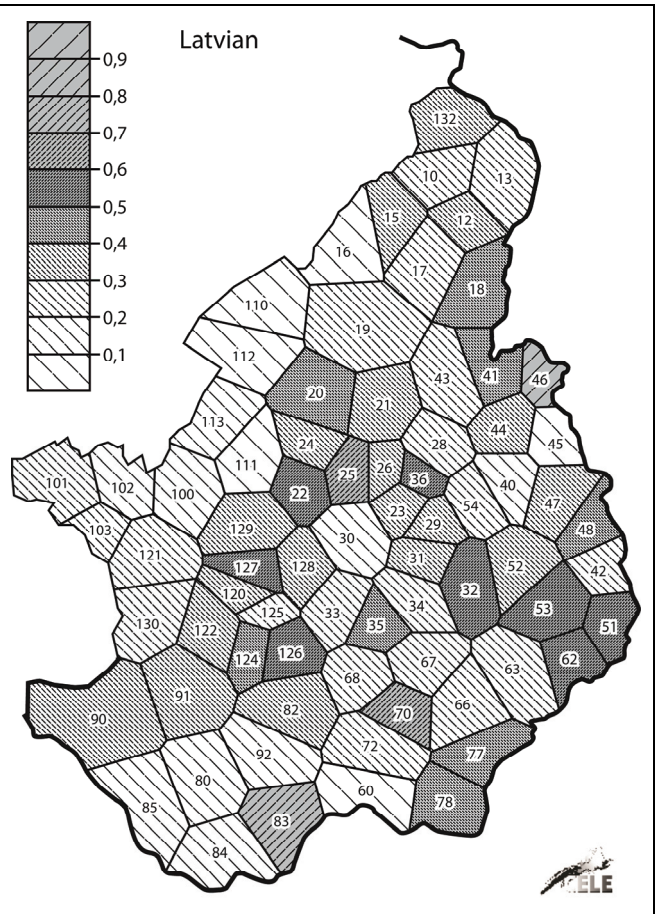
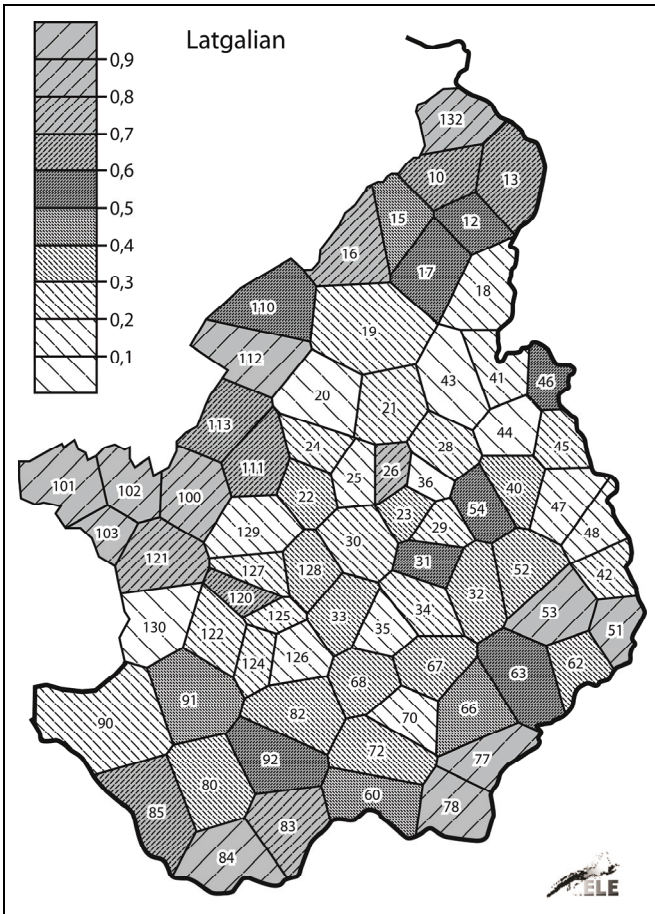
Maps 4, 5, 6: Raw variation range [Latvian, Russian, Latgalian]

loses 5 points in the elections: there would be a big difference between falling from 60% to 55% and falling from 6% to 1%; the two situations are not mutually comparable.

The non-comparability of data treated in this way is clear from the above example: the colour gradations are the same for both codes, but the underlying reality is very different, as illustrated by the numbers reported in the key, which range from a minimum of 0% to a maximum of 47% in the case of Latvian and from 2% to 42% for Latgalian.

In short, these numerical values are ‘rough’, or too strongly linked to purely demographic variables. In order to use them for comparison purposes, it is desirable to create an index (which we will call IGVI, ‘Inter-Generational Variation Index’) allowing us to compare the variations between one code and another in a particular region, independently of their numerical size. The IGVI is the difference between the highest and lowest values obtained for each code, divided by the highest value recorded for that code. This enables us to compare the extent of the variation, which is no longer dependent on the global number of communicative exchanges, but intrinsic to the code under analysis. The values yielded range from 0 to 1 inclusive, where 0 implies no intergenerational variation at all in the use of the language in question, and 1 represents a total change of language use across the generations — or more specifically a complete change of language choice by the respondent in relation to a specific generation. In other words, 0 means that respondents use a particular code independently of the age of their interlocutor, while 1 means that the language is used only with a particular generation and not at all with members of other generations. Values close to 1 show that the principal factor of change within the community is age; values of around 0.5 allow for a wider range of change factors. See maps 7, 8, 9.

Analysis based on the IGVI appears therefore to be complementary to the previous analyses, which enabled us to identify the direction in which a code was evolving, but not the extent of change. In other words, we could tell whether a code was being used more or less frequently than in the past, but not whether this tendency would bring about, say, the disappearance of the code in the space of one or ten generations. In contrast, IGVI analyses provide us with a measure of sociolinguistic change for one language or all the languages on the same territory. This may imply, as we shall see later, a shift in the relationships between codes. It should be noted that IGVI indicates whether the use of a language has undergone, is under

Maps 7, 8, 9: IGVI
[Latgalian, Latvian, Russian]

going or tends to undergo considerable variation, but not whether this variation is positive or negative in direction.

We have devised a shading scale to represent socio-linguistic change within the community: white background and shading ranging from rare to dense — that is, IGVI values of less than 0.5 — represent basically stable situations, while mirrored shading on grey background indicate that socio-linguistic patterns are ‘on the move’ and may even reach ‘boiling point’. As already noted, what we do not know here is the direction of the movement, whether the code is growing or decreasing.

The map for Latgalian shows that the variety is in movement in the outer areas, where it has traditionally been a mesolect — sometimes out-group (this is true especially for pp. 77, 78, 51, 84, where there are strong Russian / Belarusian settlements). There is however a core area (slightly to the north), where Latgalian is highly consolidated as a code for everyday life. Note also that the ‘boiling areas’ (rare shading on grey background) in the southeast indicate a marked change in the level of usage, which seems likely to be a loss, albeit from an already low starting point. The figures for p. 78 (Robežnieku ar.), for instance, are as follows:

	LTV	RUS	LTG
Elderly	19.8	84.4	4.3
Partner	16.6	90.6	0.0
Children	23.1	97.9	0.2

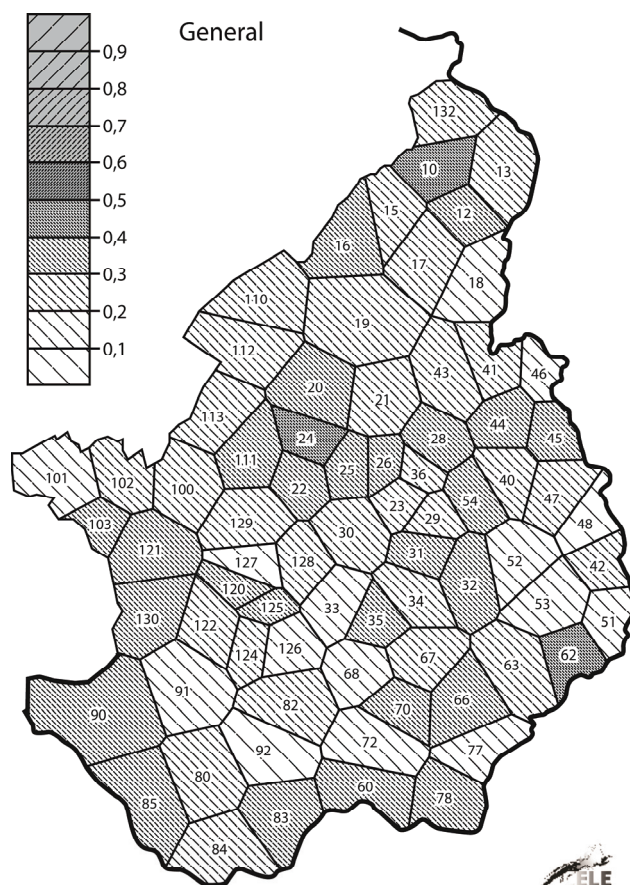
Table 3: Intergenerational shift in Robežnieki

As already observed for p. 54 (Cirma) in § 3, Latgalian may have been of limited usefulness in the past as code for interaction with out-group neighbours; now this function has been taken over by Latvian and especially Russian. It seems as though a higher order rule has come into play. In general, in the new ‘glocalised’ Europe, speakers tend to seek linguistic competence in high level and in low level languages — the official, administrative language on the one hand, and the local, ethnic and identity-bound variety on the other. In the case of Robežnieki, Russian combines the functions of language of commerce, culture and identity, while Latvian is merely an external administrative tool. There is much less room for mid-level codes, once useful for interregional communication. To buy goods, for instance, a speaker in a rural area either goes to the local corner shop (low level) or to a large department store or shopping centre, or purchases directly online (high level). There is no need to go to the market in the neighbouring town. Thus Latgalian loses speakers and domains, being in Russian parts of Latvia a variety which formerly acted as mesolect, and — having lost this specific domain of communication — is no longer useful.

Latvian is gaining ground as a code for face to face exchanges, while Russian is more stable the more eastward and southward we move. These maps show clearly that there is a difference between Catholic and Protestant Latgalia. Catholic Latgalia (the prototypical Latgalia, in a way) lies south and east. Its languages are Latgalian and Russian, with Latvian — originally just one of the languages of administration — now also gaining ground in everyday life. Here the usage of Russian is still normal. In contrast to the west, in Protestant Latgalia, Russian is still associated with ‘Soviet times’, and so its use is socially discouraged. Catholic Latgalia is multiethnic and multi-religious and Orthodox and Russian identities coexist with Latgalian identity, while the Lutheran areas are becoming more and more Latvianised³⁴.

In a further step, IGVI data may be used to provide an overall picture of intergenerational variation taking into account all the codes used in the territory. To do this, a general IGVI is created, that is, an index encompassing all the codes used in the area as a function of their relative presence in each geographical unit. In other words, a general IGVI is a weighted mean of the individual IGVI. The values thus obtained indicate the degree of use of the different codes across the generations: 0 represents the purely theoretical situation of absolute stasis (no language change) and 1 the equally theoretical situation of absolute language change, that is, a language change scenario in which all members of a community would use only code x with elderly people and only code y with children. In other words, everybody would have active competence in both codes x and y , and the choice to use one or the other would be solely determined by social intergenerational rules. A community in which each of two different age groups used their own code independently of the age of the interlocutor, that is, in which the older and the younger generation would both be actively monolingual in their respective codes with passive knowledge of the other language, would show an index of 0.5. Note that all the languages spoken within the community are taken into account to calculate the general IGVI. Naturally, minority languages will contribute less to the total value: the failure of the last Latgalian speakers in a non-Latgalian village to carry on intergenerational transmission may be a personal tragedy for them, but means little to society as a whole. See map 10.

³⁴ See Lazdiņa-Šuplinska-Iannàccaro-Dell’Aquila *forth.*

Map 10: IGVI [general]

A number of interesting remarks can be made about the above map: if we take 0.5 as the critical value above which one might talk about socio-linguistic change, it seems that, apart from a small number of relatively static situations, the linguistic landscape in Latgalia is on the move everywhere, albeit slightly: most of the areas have value close to 0.5 and it indicates a situation in which two demographic groups already use two different languages, that is, quite a dynamic scenario.

Higher IGVI values reflect change in a number of codes within the speakers' repertoires — and, to a certain extent, greater flexibility in the rules governing correct usage of the different codes within the community. As already mentioned, IGVI may be considered a measure of the sociolinguistic constraints determining code usage across the generations, that is, as a quantification of the constraints coming to bear on the interactional exchanges between generations in different places. Thus, a value of 0 would theoretically indicate a society in which choice of the most suitable code (when more than one exists) for intergenerational relations is completely unrestricted at a social level. In contrast, a value of 1 would represent a society where the codes for use between different generations are strictly controlled by social rules. It should be remembered, however, that

a more refined index could be derived not only on the basis of the three generational groups that we have chosen as an example, but on a more refined categorization of the selected demological groups, to include a wider clustering of questions sensitive to the age variable. In fact, while the question about children concerns a fairly large sector of the population (the young children in one's town are theoretically all the children, whatever municipality they come from), the item about elderly relatives focuses on a much smaller group of people, while the question about one's partner generally refers to one person only.

5. It has already been noted that 'sharp arrows' and IGVI analysis are complementary to each other; it is also possible however to integrate these two kinds of output to obtain a forecast of the diachronic trend for each of the codes examined. To this end, let us combine the 6 types of code development into 4 types (collapsing together types 2 and 3 and types 4 and 5 — see Fig. 1). Each of these 4 types is then combined with the IGVI value of the code in two possible ways, depending on whether the IGVI is higher or lower than half the maximum score obtained for that code (for whichever of the three selected generations the highest score was recorded). This value was chosen since it can be seen as a turning point for the categorisation of linguistic change within the community. In other words, a value of over half the language change ratio tells us that the global situation of the language is changing significantly. Eight categories emerge from this final step in our analysis, providing a classification of both the strength and direction of diachronic sociolinguistic change for each of the codes, which in turn allows us to make a number of predictions about the subsequent evolution of that code with regard to intergenerational transmission.

It is worth digressing a little here to focus on the epistemological differences between the latter operation and the two previous analyses of which it is a composite. It goes without saying that information acquired through alternative interpretations of reality is not always identical, and indeed one of the main tasks of a researcher is to choose which kind of information should be kept and which — for the purposes of a particular analysis — discarded. Analyzing the types of linguistic evolution ('sharp arrows') allows us to focus on the nature and direction of the change but not on its size; the IGVI shows the extent of sociolinguistic change, but does not provide information about either direction or the particular form of change; the combined analysis just proposed will give an indication of direction, nature and size, but at a very general level. Some detail is lost, because the six types of sociolinguistic evolution (the sharp arrows) have

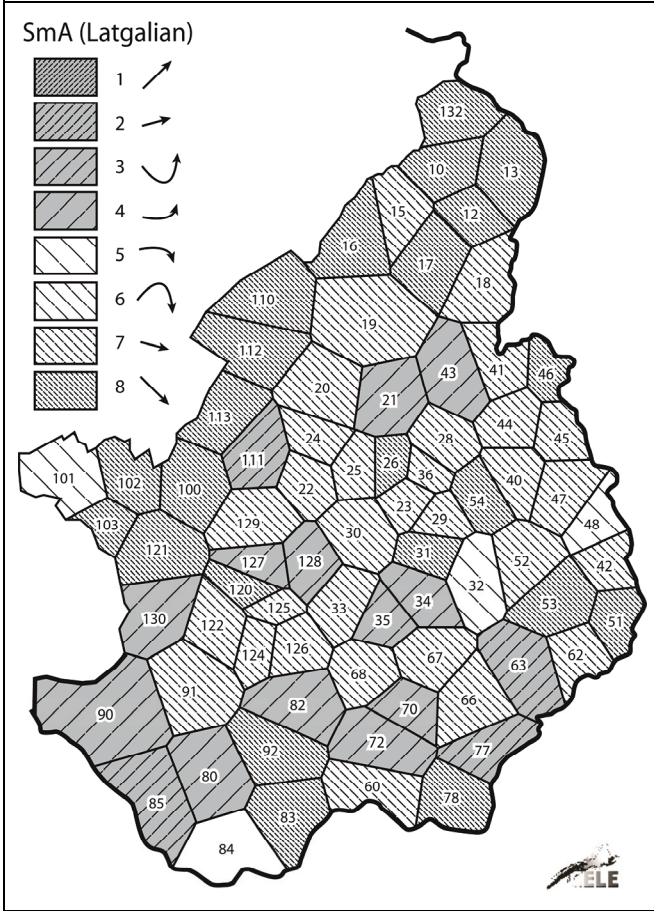
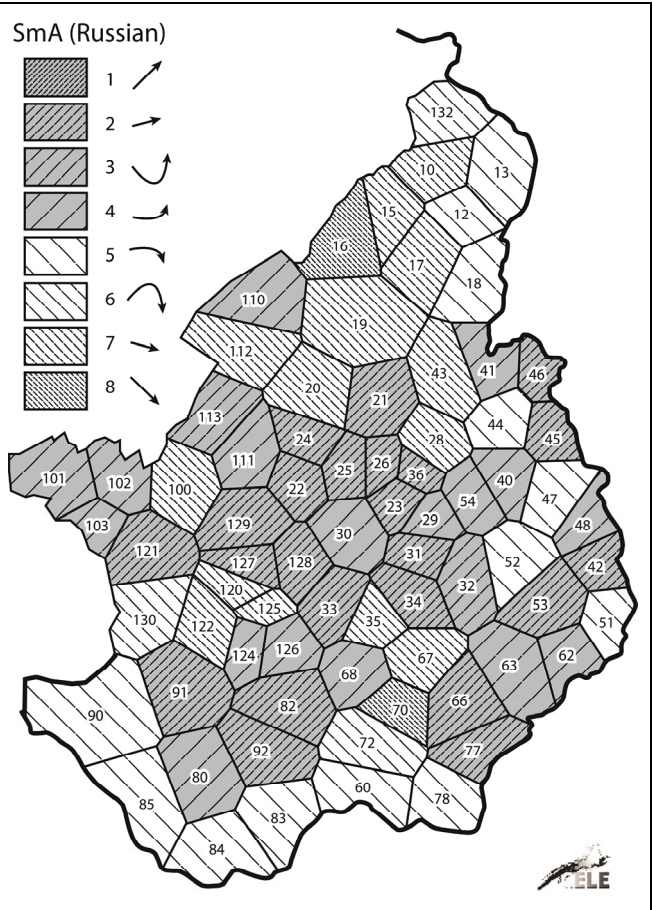
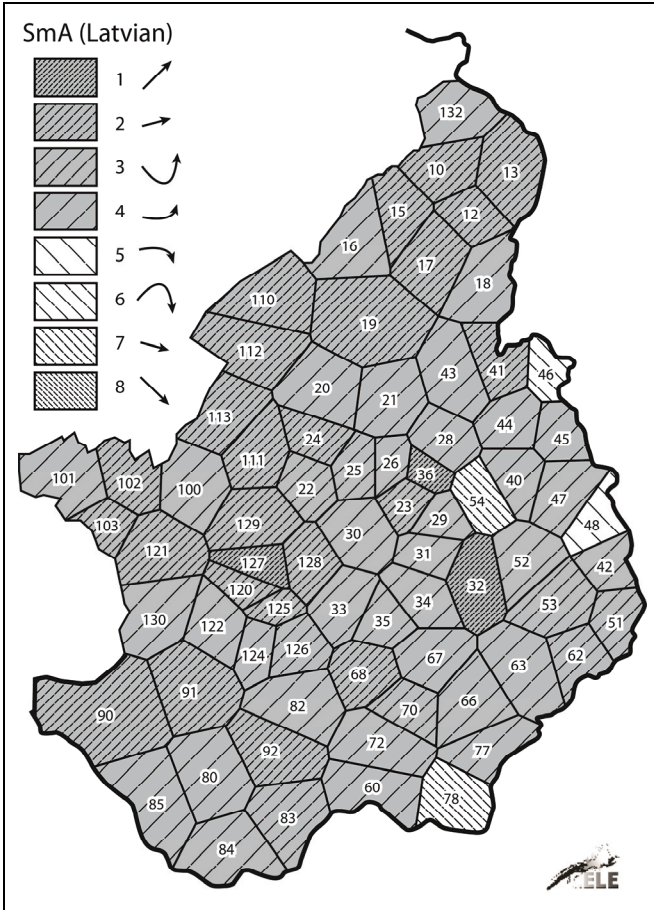
been reduced to four and the eleven-stage scale of the IGVI has been simplified to a two-point scale (roughly: code moving / not moving). In sum, we have to do without valuable information about the precise nature of the change (specified in types 2 and 3, and 4 and 5), although we conserve information about the direction of change. Similarly, we must forego all the gradations in the scale of change provided by the IGVI, other than a general indication as to whether the change is broadly strong or weak in intensity. It would be possible to obtain a more finely-tuned combined analysis (in the above-specified conditions up to $11 \times 6 = 66$ arrow types), but in this case the categories would almost match reality (which is to be avoided) and there would be no way to visualize them on a map since there would be too many colour shades to be interpreted by the human eye.

Below are the eight new categories:

1. code displaying a constant sharp increase
(old type 1 combined with an $IGVI > (Max\ Code/2)$);
2. code displaying a constant gradual increase
(old type 1 + $IGVI < (Max\ Code/2)$);
3. code displaying strong movement with an overall tendency to grow
(old types 2 and 3 + $IGVI > (Max\ Code/2)$)
4. code displaying weak movement with an overall slight tendency to grow
(old types 2 and 3 + $IGVI < (Max\ Code/2)$);
5. code displaying weak movement with an overall slight tendency to decline
(old types 4 and 5 + $IGVI < (Max\ Code/2)$);
6. code displaying strong movement with an overall tendency to decline
(old types 4 and 5 + $IGVI > (Max\ Code/2)$);
7. code displaying a constant gradual decline
(old type 6 + $IGVI < (Max\ Code/2)$);
8. code displaying a constant sharp decline
(old type 6 + $IGVI > (Max\ Code/2)$).

We may now observe the situation on the field, representing the new categories with the ‘curved arrows’ (see maps 11, 12, 13).

The maps for Latgalia appear to confirm our earlier analysis: as previously stated, multilingualism in the standard languages is increasing, but in part this is due to the ‘standard language bias’: in a multilingual situation such as that in Latgalia, speakers feel free to use their preferred language with a grown up interlocutor, but prefer to use standard varieties with children. However, the new standard and national language is gaining everywhere: if we look at the map for Latvian, it shows only 4 areas where this code is decreasing. In two of these areas, pp. 46 (Goliševa) and 48

Maps 11, 12, 13: Curved Arrows
[Latvian / Russian / Latgalian]

(Brigi), use of Russian with children is growing (which may be explained by proximity to the Russian border).

The most interesting development regards Russian, and it confirms the division of Latgalia already proposed above. Russian is increasing in the centre and south of the country, where there is a Catholic majority, and decreasing in the west in the Latvianised Protestant area. It seems that Latgalia is splitting into two main parts, after independence of Latvia: the westernmost territories, strongly identified with Latvia and increasingly de-Russified and de-Latgalianised, and the heart of the country, where there is a return to a balanced mix of Latgalian and Russian, restoring the situation as it was in the 19th and the first half of the 20th centuries³⁵.

In p. 84 (Demene), Latgalian has already disappeared and appears without shading on the map; however it has always been outside the border of historical Latgalia. Other exceptional situations are to be found in p. 54 (Cirna, see above) and p. 78 (Indra): Indra is an almost wholly monolingual Belarusian community (the only such community in the survey) and is undergoing a “Belarusian pride” movement³⁶, while Cirna is emphasising its Russian identity to defend itself against its Baltic neighbours.

References

- Brunet, R. 1987 — *La carte. Mode d'emploi*. Paris: Fayard/Reclus
- Dell'Aquila, Vittorio 2010 — «GIS and sociolinguistics», in: Alfred Lameli, Roland Kehrein, and Stefan Rabanus (eds), *The Handbook of Language Mapping*. Berlin: Mouton de Gruyter, 2010 — p. 457–476.
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell'Aquila 2003 — «Investigare la Valle d'Aosta: metodologia di raccolta e analisi dei dati», in: Rita Caprini (ed.), *Studi offerti a Michele Contini*. Alessandria: Edizioni dell'Orso: 221–243
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell'Aquila 2006a — *Survey Ladins, usi linguistici nelle Valli Ladine*. Trento: Regione Autonoma Trentino — Alto Adige.
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell'Aquila 2006b — «La lingua è l'italiano, il dialetto è il dialetto, perché ogni paese ha la sua usanza. Nomi delle lingue e situazioni sociolinguistiche», in *Bollettino Linguistico Campano* 9/10: 59–95
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell'Aquila 2007 — «Metodi statistici per la misurazione del plurilinguismo sociale e dei rapporti tra i codici», in: Jeroen Darquennes (ed.), *Contact Linguistics and Language Minorities / Kontaktlinguistik und Sprachminderheiten, (Plurilingua XXX.)* Bonn: Asgard: 77–89.
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell'Aquila 2008a — «Calcolare distanze sociolinguistiche: interpretazioni geolinguistiche», in: Pierangela Diadori, Carlo Conzani (eds.), *Alloglossie e comunità alloglotte nell'Italia contemporanea*. Teorie,

³⁵ See Lazdiņa-Šuplinska-Iannàccaro-Dell'Aquila *forth.*

³⁶ See for instance Lazdiņa 2008.

applicazioni e descrizioni, prospettive: Atti del XLI Congresso Internazionale di Studi della Società di Linguistica Italiana (Pescara, 27–29 settembre 2007), Roma: Bulzoni.

- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell’Aquila 2008b — «Misurare il plurilinguismo: comunità e lingue nelle valli dolomitiche», in Blaikner-Hohenwart, Gabriele, Evelyn Botolotti, Rita Franceschini, Emese Lörincz; Leander Moroder, Gerda Videsott, Paul Videsott (eds.) *Ladinometria. Festschrift für Hans Goebel zum 65. Geburtstag / Miscellanea per Hans Goebel per il 65° compleanno / Publicazion en onour de Hans Goebel en gaujion de si 65 agn*, Salzburg-Vich: Universität Salzburg — Freie Universität Bozen — Istitut Cultural Ladin “Majon di fascegn” — Istitut Ladin “Micurà de Rū”: 229–258
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell’Aquila 2008c — «Языки в восточной Латвии: методологические вопросы», in Šuplinska, Ilga and Sanita Lazdiņa (eds.) *Acts of the International Conference «Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi / Etniskums Eiropā: socialpolitiskī i kulturys procesi / Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes»*, Rēzekne 2007. gada 24.–26. maijs / 24–26 May 2007, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola: 5–32
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell’Aquila 2009 — «Cartographical tools for sociolinguistic analysis. The Survey Latgalia», in Lazdiņa, Sanita, and Ilga Šuplinska (eds.), *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti / Languages in Eastern Latvia: Data and Results of Survey*, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola („Via Latgalica“ pielikums 1) 2009: 239–272 & 327–466.
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell’Aquila 2010 — «Pre-vedere il cambiamento: analisi e previsione dell'evoluzione degli usi dei codici in territori plurilingui», in Maria Iliescu, Heidi Siller-Runggaldier et Paul Denler (acd) *Actes du XXVe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romane. (Innsbruck 3–8 septembre 2007) I: Multilinguisme synchronique et diachronique, social, individuel, institutionnel et politique*, Berlin, New York: De Gruyter 2010: I, 173–184.
- Iannàccaro, Gabriele, and Vittorio Dell’Aquila *forth.* — *Plurilinguisme administrative et scolaire in Vallée d’Aoste. Vasa/Vaasa, Centre d’Études Linguistiques pour l’Europe.*
- Lazdiņa, Sanita, Ilga Šuplinska, Gabriele Iannàccaro, and Vittorio Dell’Aquila *forth.* — *Language, religion and ethnic identity: a case-study from Eastern Latvia // Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik — International Yearbook of European Sociolinguistics — Annuaire International de la Sociolinguistique Européenne 25 (2011).*
- Lazdiņa, Sanita 2008 — «Valodas Latgalē: funkcionalitāte, attieksme, nākotnes perspektīvas», in Šuplinska, Ilga and Sanita Lazdiņa (eds.) *Acts of the International Conference «Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi / Etniskums Eiropā: socialpolitiskī i kulturys procesi / Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes»*, Rēzekne 2007. gada 24.–26. maijs / 24–26 May 2007, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola: 5–32
- Lazdiņa, Sanita, e Ilga Šuplinska (eds.) 2009 — *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti / Languages in Eastern Latvia: Data and Results of Survey*, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola („Via Latgalica“ pielikums 1)

- Peeters, Yvo and Colin Williams (eds.) 1993 — The Cartographic Representation of Linguistic Data, Staffordshire University
- Slocum Terry A. 1999 — Thematic Cartography and Visualization, UpperSaddle River: Prentice Hall
- Šuplinska, Ilga and Sanita Lazdiņa (eds.) 2008 — Acts of the International Conference «Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi / Etniskums Eiropā: sociālpolitiskī i kulturys procesi / Ethnicity in Europe: Sociopolitical and Cultural Processes», Rēzekne 2007. gada 24.–26. maijs / 24–26 May 2007, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola
- Šuplinska, Ilga and Vittorio Dell’Aquila *forth.* — «Language use and religion identities in Latgale: correlations and oppositions», in Sociolinguistica. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik — International Yearbook of European Sociolinguistics — Annuaire International de la Sociolinguistique Européenne 25 (2011).

**No kvantitatīvajiem datiem līdz kvalitatīvajai analīzei:
par valodu maiņu Latgalē**

Šajā rakstā gan deskriptīvi, gan metodoloģiski analizēti valodu maiņas modeļi Latgalē. Apspriežot sākotnējos datus, kas iegūti plaša mēroga sociolingvistiskā pētījumā, ko no 2007. līdz 2009. gadam veica Rēzeknes Augstskola un Eiropas Valodu studiju centrs (Centre d’Études Linguistiques pour l’Europe), ir parādīts, kā attiecīga kvantitatīvu lingvistisko datu apstrāde var norādīt uz sociolingvistisko izmaiņu modeļiem, izceļot to tendenču virzienus un intensitāti, kas raksturo noteiktu kopienas.

Ar ģeogrāfiski sociolingvistisku rīku un karšu palīdzību un teorētisku diskusiju rezultātā var secināt, ka blakus vispārējam latviešu literārās valodas lietojuma pieaugumam Latgalē, šā novada sabiedrība virzās uz sadalīšanos: rietumu teritorijas arvien vairāk pārlatviskojas“, bet uz dienvidiem un austrumiem šķiet joprojām ir diezgan stabila daudzvalodība, kas vēsturiski raksturīga Latgalei.

GABRIELE IANNACCARO
gabriele.iannaccaro@unimib.it

Università degli Studi di Milano-Bicocca
Dipartimento di Scienze Umane
Piazza dell’Ateneo Nuovo 1
I-20126, Milano, Italia

VITTORIO DELL’AQUILA
viorayli@uwasa.fi

Vaasan Yliopisto
Filosofinen tiedekunta
Viestintätieteet
PL 700
FI-65101, Vaasa, Suomi

Valodas un runas semantiskās modifikācijas latgaliešu pasakās

Ievads

Valoda mūsdienu zinātnes, kultūras un plašsaziņas līdzekļu diskursā ir atzīta par vienu no būtiskākajiem etniskās identitātes elementiem. To apliecina Rēzeknes Augstskolā īstenotajā ESF projektā „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā“ (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) veiktā aptauja³⁷, kurā 1959 respondenti, jautāti par zīmēm, kas viņuprāt visspilgtāk raksturo Latgali, 1650 reizes nosauca tieši latgaliešu valodu, ierindojojot to otrajā vietā pēc Aglonas. Arī Rēzeknes Augstskolas 2006. un 2007. gadā veiktais pētījums par valodu lietojumu Austrumlatvijā uzrāda līdzīgus rezultātus. Gandrīz trešā daļa no aptaujātajiem 9076 respondentiem, vaicāti par to, kurš no diviem elementiem — valoda vai ticība — ir nozīmīgākais faktors kopienas veidošanā, izvēlējās abus — gan valodu, gan ticību (VA 2009: 338).

Latgales kultūras (folkloras, literatūras u. tml.) diskursā valoda ir ieguvusi nozīmīga etniskās identitātes simbola izpratni. Pastarpināti tā tiek asociēta ar likteni: „Smejas ļaudis munai dzīsmei, / Smejas munai volūdiņai. / Kai Laimiņa nūlikuse, / Tai dzīduoju, tai runuoju“ (LTdz 1952: 35898³⁸). Eugeņa Karūdnīka komponētais dzejnieces Annas Rancānes dzejolis „Skaidra volūda“ ir atzīts par neoficiālu Latgales himnu un dažādu patriotisku (un ne tikai) pasākumu kopdziesmu. Valodas spēks sakņojas tās dabiskumā: „tikai latgaliski es namaloju i asu vyseistuokuo — kai nu kūka grabta, nu zemis taiseita voi gaisā parauta. Sirdeigs suņš apkluss, ka ar jū runuosi dzymtajā volūdā. Vysu var sarunuot“ (Saprgē 2008).

Valodas un etniskās identitātes attieksmju pētījumos parādās atziņa, ka valodas kā simbola izpratnei mūsdienās nereti tiek piešķirta pat lielāka nozīme par tās tiešo komunikatīvo funkciju (Де-Бок 2001: 240) Sevišķi aktīvi valodas simboliskā interpretācija aktualizējas polietniskās sabiedrībās, kur nepieciešams pierādīt, apliecināt savas etniskās kultūras savdabību un tiesības uz pastāvēšanu. Tas vedina domāt, ka priekšstati par valodu kā

³⁷ Šķirkļu reitings skatāms: <http://tilra.ru.lv/> (2010. g. 2. novembra informācija notikumu kalendārā jeb „Aktualitātēs“).

³⁸ Atsaucoties uz interneta resursu, norādīts tautasdziesmas numurs.

būtiskāko etniskās identitātes simbolu veidojušies pakāpeniski un ir atkarīgi no konteksta. To iespējams noskaidrot, skatot valodas izpratni un interpretāciju senākajos kolektīvajos avotos, respektīvi — folklorā.

Avoti, mērķis un metodoloģija

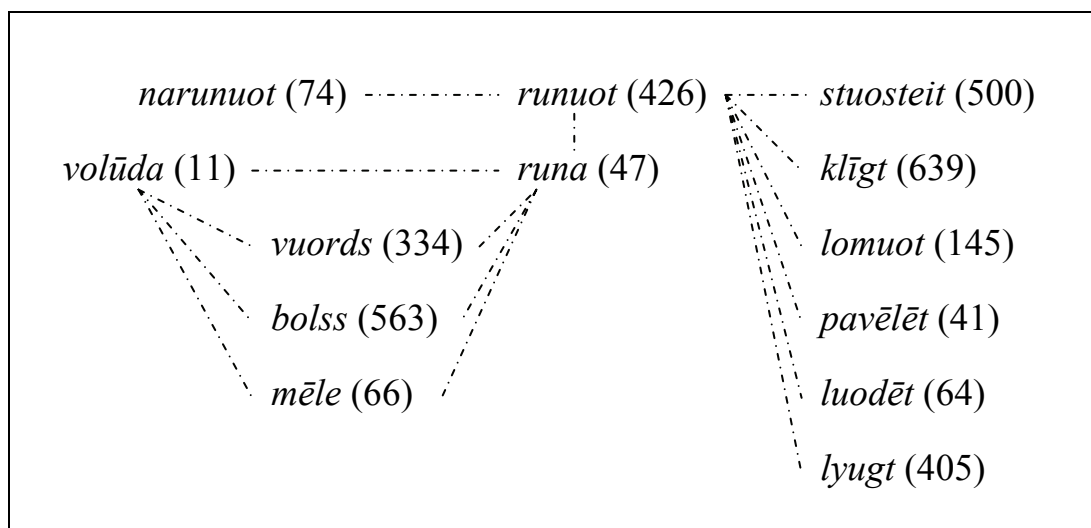
Par valodas un runas izpratnes veidošanās izpētes avotu šajā pētījumā izvēlētas P. Šmita krājumā „Latviešu pasakas un teikas“ ievietotās 927 latgaliešu pasakas. Šis materiāls ir saistošs vairāku iemeslu dēļ. Pirmkārt, tas aptver latgaliešu pasaku pierakstus, sākot no 19. gadsimta vidus, kas vienlaikus ir arī latgaliešu garīgās atmodas pirmsākuma periods, un tādējādi var sniegt liecības par valodas izpratnes veidošanās sākotni. Otrkārt, pasaku sižetiskais izvērsums dod iespēju vērtēt valodas izpratnes un lietojuma kontekstu. Treškārt, pasaka kā mutvārdu folkloras žanrs saglabā vairāk vai mazāk precīzi fiksētu runas faktu, kas ļauj skatīt ne tikai valodas un runas semantiku, bet arī valodas un runas savstarpējās attiecības. Ceturtkārt, tas ir apjomīgākais latgaliešu pasaku kopojums, kas šobrīd pieejams elektroniskā formātā, tādējādi dodot iespēju izmantot mūsdienīgas datu apstrādes metodes.

Pētījuma mērķis — noskaidrot senāko kolektīvo valodas izpratnes slāni, atklājot valodas un runas lietošanas semantisko kontekstu latgaliešu pasakās. Šim nolūkam izvēlēta lingvokulturoloģijas metode, kurā valoda un runa skatītas, aptverot to paradigmātiskās, sintagmatiskās un vārdveidojošās attiecības. Datu ieguvei un apstrādei izmantota datorprogramma *MonoConc Pro for Windows*, ar kuras palīdzību no speciāli programmas vajadzībām izveidota pasaku tekstu korpusa³⁹ ekscerpētas leksēmas, kas veido konceptu „valoda“ un „runa“ semantisko lauku.

Respektējot valodas kā universāla sociāla konstrukta nozīmi, par semantiskā lauka hiperonīmu tika izvēlēts koncepts „valoda“. Semantiskā lauka struktūra tika veidota, apkopojot leksēmas, kas uzskatāmas par hiperonīma sinonīmiem un antonīmiem, kā arī tās, kas šaurākas vai papildu nozīmes veidā paplašina hiperonīma izpratni, piešķirot tam papildu emocionālu vai ekspresīvu konotāciju (sk. attēlu).

Semantiskajā laukā ietilpstošo leksēmu lietojuma biežums uzskatāmi iezīmē problēmjautājumu par konceptu „valoda“ un „runa“ nozīmi un savstarpējām attiecībām. Kognitīvajā lingvistikā sastopami atšķirīgi viedokļi par abu konceptu izpratni. Tā atsevišķi autori norāda, ka folkloras tekstos

³⁹ Pasaku tekstu korpusu izveidojusi Rēzeknes Augstskolas maģistre Inese Ločmele, strādājot pie sava maģistra darba „Etniskie simboli latgaliešu pasakās“ (Rēzekne, 2010). Korpus ietver 538 979 vārdus.

Koncepta „valoda“ semantiskais lauks latgaliešu pasakās.

biežāk tiek lietots koncepts „valoda“, kas metonīmiski izceļ valodu kā cilvēku īpašu spēju (Ван Ци 2010: 5), citi uzsver runas primāro statusu (Жинкин 1958).

Leksēmu *volūda* un *runa* funkcijas un izpratne latgaliešu pasakās

Lingvokulturoloģijas metode latgaliešu pasaku materiālā pieļauj vairākus valodas izpratnes un interpretācijas aspektus. Tā primāri varētu tikt skatīta kā pasakas teicēja/pieraksta valoda, tomēr šajā pētījumā uzmanība vairāk vērsta uz leksēmu *volūda* un *runa* tiešo izpausmi pasakās, to leksiskajiem sinonīmiem (*mēle*, *bolss*) un funkcijām.

Latgaliešu pasakās leksēma *volūda* pieminēta salīdzinoši nedaudz — 11 reizes. Valodas izpratni paplašina arī tās leksiskie sinonīmi *mēle* un *bolss*. Metavalodas līmenī valodai piemīt ambivalenta izpratne. Tā atklājas kā spēja jeb pazīme, kas šķir cilvēku pasauli no dzīvnieku pasaules (*žogota žadzynoj putnu volūdā*⁴⁰ (Š I: 176); *aizrunuoja cylvāka bolsā* (Š VI: 108); *treis godi tu uicējīs putnu mēlis* (Š IX: 415)) vai arī — attiecībā uz dzīvnieku pasauli — šķir mājdzīvniekus no meža dzīvniekiem (*Vierss dzied, ka na taida volūda* ⟨vilkam — A. J.-Š.⟩, *un soka: Tu naesi nu myusu saimes, ej prūjam* (Š I: 247)). Tieši cilvēku un dzīvnieku pasaules šķīrumā parādās pieteiktā ambivalence: no vienas puses, cilvēku un dzīvnieku/putnu atšķirīgās zīmju sistēmas ir neapstrīdams fakts, no otras — cilvēks tiecas pārvarēt šo robežu. Šādu iespēju nodrošina pārcilvēciskas spējas/zināšanas, kas piemīt tikai izredzētajiem un iekļaujas metaforiskā augstākās zināšanas glorificējošā gleznā: *Golu golā sadūmuoja dūt taidā školā, ka izza-*

⁴⁰ Šeit un turpmāk pasaku citātos saglabātas P. Šmita krājuma „Latviešu pasakas un teikas“ pieraksta īpatnības.

muocītu vysa pasauļa gudrību, zynuotu kū cylvāks dūmoj, varātu par vysaidu palikt, saprostu lūpu, putnu, zvēru, kūku volūdu (Š IX: 410). Savukārt mitoloģizētais laiks, kad *vysi kukainīši prota cylvāka volūdu, un cylvāks vīgli varēja ar tīm sasarunuot un, vajadzības laikā, lyugt paleigā* (Š VII: 386) asociējas ar tādu pasauli, kurā valda ideālā taisnība un visi saņem pēc nopelniem.

Tādējādi leksēmas *volūda* funkcionālais noslogojums latgaliešu pasakās atklāj tādu valodas izpratni, kas vēl nav izveidojusies par etniskās pašapziņas simbolu, bet funkcionē fundamentālā mitoloģiskā paradigmā kā „savu“ un „svešu“ pasauli diferencējošs elements.

Substantīvs *runa* latgaliešu pasakās dažādos locījumos minēts 47 reizes. Visbiežāk tas tiek lietots ar nozīmi ‘izteikums, ko kāds cilvēks veido ar valodas skaniskajiem līdzekļiem (konkrētos apstākļos, noteiktā sazināšanās nolūkā)’ (LLVV VI₂: 716): *vuornai tei runa patyka* (Š I: 384); *jei padzierdēja itū runu* (Š II: 147). Pasakā saskaņā ar žanra likumiem izteikuma adresants var būt ne tikai cilvēks, bet arī dzīvnieki, putni vai vēl citi personāži, kas tiek antropomorfizēti un ataino cilvēkam piemītošas pazīmes.

Leksēma *runa* parādās arī ar nozīmi ‘saruna’ (*Jī suoka runuot par kulšonu. Vīns nu jim īsamaisejuos runā* (Š V: 134)). Šāda runas nozīmes nianse ir normatīvi noteikta arī latviešu literārajā valodā (LLVV VI₂: 716). Tomēr pasakā tā vedina uz domu par nekonsekventu monoloģiskā un dialogiskā komunikācijas modeļa diferenciaciju, kas varētu būt izskaidrojama arī ar runas plūsmu pasakas stāstīšanas procesā, kur leksēmas *runa* izvēle un lietojums varētu būt saistīts ar pielīdzināšanu sintagmā pēc iepriekšējā teikumā lietotā verba *runuot* parauga. Līdzīga situācija vērojama arī fragmentā *kas varēja nūsaklausīt myusu vakarejuos runas?* (Š VIII: 389), kur leksēma *runas*, kas kontekstā saprotama kā ‘sarunas’, saskaņojas ar iepriekšējā rindkopā fiksēto verbu *runuot*. Šī pazīme pastarpināti saglabā leksēmas *runa* etimoloģisko saikni ar sakrālo, pārcilvēcisko, noslēpumaino (*runa* — tas, ko pasaka kā noslēpumu (Karulis 1992: 137)), kas mītiskajā tradīcijā raksturīgi arī dialogam.

Zināmu mitoloģisku kolorītu rada *runā* kā skaniskā valodas izteikumā iekodētais temporālais raksturs — vai nu tā tiek atklāta kā samērā ilglaicīgs process (*mulķīts kai suoka sovū runu, tai runuoja bez gola* (Š XII: 828)), vai arī kā tāda, kam piemīt spēja patstāvīgi pārvarēt laiku un telpu (*īt tur jau runa* (Š XII: 441), *daguoja muižņīkam ausīs itei runa* (Š XII: 299)).

Runas izpratnes papildu aspektus atklāj vārdu savienojumi un frazeoloģiska rakstura izteicieni, kur *runa* ir viens no komponentiem. Tādi pie-

mēram, ir izteiciens *pilna runa*, kas lietota ar nozīmi ‘nopietna saruna’, vai arī *lyka mīru iz ituos runas* (Š XI: 55), kas nozīmē ‘vienojās, sarunāja’. Šie piemēri uzskatāmi rāda, ka leksēmas *runa* lietojuma konceptuālais lauks ir plašāks un daudzveidīgāks nekā leksēmai *valoda*. To, iespējams, izskaidro pasakas kā mutvārdu žanra likumsakarības. Vēl uzskatāmāk runas lietojuma aploci ilustrē leksēmas *runa* tematiskā kopa semantiskā lauka ietvaros. Tai veidojas sava specifiska struktūra, kur substantīva *runa* derivāts *runuot* kļūst par hiperonīmu, kam pakļauti tādi hiponīmi kā *teikt, saceit, stuosteit, klīgt, vaicuot, praseit, lyugt* u. c.

Valodas un runas semantisko lauku paplašina leksiskie sinonīmi *mēle* un *bolss*. Leksēma *mēle* pasakās minēta 66 reizes. Blakus savai pamatnozīmei (‘mutes dobuma orgāns, kas piedalās barības sasmalcināšanā un skaņu veidošanā’ (LLVV V: 143)) tā sniedz papildu informāciju par personāžiem atkarībā no viņu spējas mainīt runas manieri. Visbiežāk minētie personāži, kas spēj apgriezt, nokalt sev citu (parasti — mīkstāku, sīkāku, laipnāku) mēli, ir lapsa, vilks, čigāniete un ragana. Šādā veidā pamatā pozitīvi uztveramie īpašības vārdi (*smolka, meiksta, laipna*), attiecināti uz mēli vai balsi, iegūst negatīvu konotāciju un ilustrē tautas neuzticēšanos pārmērīgi laipnai, lišķīgai valodai. Leksēma *bolss* (pasakās minēta 117 reizes) atklāj plašu — mitoloģisku un sociālu — valodas un runas lietojuma diapazonu. Mitoloģiskajā līmenī balss iezīmes palīdz nošķirt t. s. zemāka līmeņa mitoloģiskos personāžus (galvenokārt velnu un raganu), kam piemīt pārcilvēciskas balss spējas. Viņiem ir sešas, deviņas, divpadsmit balsis, tās pārsvarā tiek raksturotas kā nejaukas, briesmīgas, bailīgas un izpaužas kā kliegšana, bļaušana, kauššana: *Rogona (...) aizkaucja sešim bolsim un saucja jaunekla iz klajumu spākuotīs* (Š II: 141). Papildus šiem konkrētajiem mitoloģiskajiem personāžiem pasakās atklājas kāda mistiska balss, kam nav fiziska veidola, bet kas skan no tādām sakrālām vietām kā kakts, aka, aizkrāsne u. tml. Tā vienkārši var skanēt ausīs, nekonkretizējot skaņas avotu: *jis navarēja gulēt, juo nazkaida bolss runuoja* (Š X: 174). Šāda antropomorfizācija nepārprotami liecina par balss būtisko mitoloģiskajā tradīcijā sakņoto nozīmi valodas un runas interpretācijā. Sociālajā līmenī balsij tiek piedēvētas tādas īpašības, kas palīdz atpazīt un diferencēt t. s. sociāli augstos (ķēniņš, kungs) un sociāli zemos personāžus (bārenīši). Pirmajiem tiek piedēvēta barga balss, otrajiem — skumīga, uztraukta, žēlīga u. tml. Leksēma *bolss* pasakās tiek lietota arī ar konkrētām ekspresīvām runas izpausmēm, piemēram, kliegšanu, bļaušanu, par ko sk. turpmāk.

Koncepta *vuords* loma valodas un runas izpratnē

Respektējot izvēlēto semantiskā lauka struktūru, leksēma *vuords*, būdama ‘mazākā patstāvīgā nozīmīgā valodas leksiskās sistēmas vienība’ (VPSV 2007: 436), uzskatāma gan par valodas, gan runas elementu. Pasākās leksēma *vuords* pieminēta 319 reizes. Pamatā tā saglabā jau iepriekš minēto vārda kā mazākās patstāvīgās valodas vienības izpratni, vienlaikus stājoties dažādās nozīmes ziņā niansētās attieksmēs ar makrosistēmas dominantēm — valodu un runu. Sevišķi zīmīgas ir leksiskās sinonīmijas attieksmes, kur *vuords* tiek lietots kā metonīmisks valodas ekvivalents, piemēram: *začīts* (..) *runuoja ar cylvāka vuordim* (Š IX: 211). Attiecīgi *vuorda* nozīmē var tik lietota arī leksēma *runa*. To apliecina tādi metonīmiski runas pieminējumi, kas pēc būtības ir vairāk atbilstoši leksēmas *vārds* izpratnei: *runa pa runai* (Š X: 417) ar nozīmi ‘vārdu pa vārdam’, *paldis* (..) *par lobū runu* (Š XII: 469) ar nozīmi ‘paldies par labajiem vārdiem’ u. c.

Vārda simboliskā nozīme atklājas daudzveidīgos tā spēka apliecinājumos. Tieši šādā aspektā skatāmas tādas vārda nozīmes nianses kā solījums (*dūtais vuords beja juoizpylda* (Š IV: 507), pavēle (*ar munim vuordim dori ar jū, kū gribi* (Š X:257) un secinājums (*ar vuordu sokūt* (Š X: 122), kas nostiprinājušās arī pasākās plaši izplatītos frazeoloģiskos teicienos. Vārdam runas kontekstā var piemist tendence materializēties, abstrahēties no runātāja, kļūt par patstāvīgu vērtību: *Vacuo tāva vuordi izapildīja* (Š X: 390). Sevišķi liels spēks vārdam tiek piešķirts kristietības ideju kontekstā. To pierāda *Dīva vuorda/-u* daudzveidīgais lietojums, kas nostiprinājies arī kristietisko morāli apliecinošās pasaku formulās: *Tū Dīva vuordu navarēja puorgrīzt boguotyjs. Kai Dīvs nūsprīdja, tai nūtyka* (Š X: 415).

Iesaistoties vārdu savienojumos, leksēma *vuords* var sniegt papildu informāciju gan par runas saturu, gan raksturot pašu runātāju. Tā pozitīvu runas saturu atklāj vārdu savienojumi *laipnim vuordim*, *gūda vuords*, *pakvaļņys vuords* u. tml. Savukārt negatīvu konotāciju atklāj vārdu savienojumi *vysvysaidi vuordi*, kas ir lamāšanās leksiskais sinonīms, *slykti vuordi*, *nykni vuordi* u. tml. Arī attieksme pret personāžiem un to vērtējums nereti tiek pausts, ar spilgtām metaforiskām gleznām raksturojot viņu runas spējas. Tā, piemēram, bārenīte saņem dāvanu: *tev nu mutis zalta vuordi biers*, savukārt, īstā meita *kai tik soka vuordu, tai vardes un škierzloti nu mutes lēcja* (Š IV: 374).

Vārdam kā valodas vienībai nepārprotami ir būtiska nozīme valodas un runas izpratnei pasākās. Pēc lietojuma daudzuma un funkcionālā nosloģojuma tas noteikti uzskatāms par patstāvīgu konceptu ar sazarotu semantisko struktūru, kas tieši šādā aspektā jau ir pētīts lingvokulturoloģijā (Степанов 1994).

Runas verbālās izpausmes

Verbs *runuot* dažādās gramatiskajās formās latgaliešu pasakās minēts 426 reizes, no tām 208 reizes — nenoteiksmē. Otrs biežākais ir pagātnes 3. personas formas *runuoja* lietojums (194 reizes). Darbības vārds *runuot* visbiežāk lietots vārdkopā, kuras otrs komponents pieteic runāšanas sākuma brīdi pagātnē: *suoka runuot*, kam tradicionāli seko tiešā runa vai palīgteikums, kas paskaidro runas saturu. Par runas sākuma brīdi liecina arī atvasinājumi *aizrunuoja* vai *īsarunuo/-uoja*, kas norāda uz runas sākuma brīža pēkšņumu, negaidīto raksturu. Sastopami arī vairāk izvērsti runas sākuma posma formulveidīgi apraksti, piemēram, *Kū jī runuoja, narunuoja, bet golā īsuoka runuot par..* (Š X: 251). Šādas teikuma konstrukcijas ir tipisks pasaku vēstījuma paņēmiens, kas atklāj runāšanu un jo sevišķi tās sākuma posmu kā nozīmīgu sižeta pavērsiena punktu. Savukārt vārdrindas, kur viens no komponentiem ir verbs *runuot*, uzrāda runas situācijas emotīvo kontekstu.

Runāšanu latgaliešu pasakās ierosina un pavada tādas fundamentālas emocijas kā prieks un bēdas. Par prieku visbiežāk liecina smieklis: *..ļaudis saguojaši suoka smītīs un runuot. Vīns runoj tū, ūtrs tū* (Š IV: 254) vai *suoka prīcuotīs, smītīs un runuot* (Š IV: 369). Pozitīvo emociju ietekme var izpausties arī pretējā veidā — no priekiem varonis runas spēju var zaudēt: *nu prīcas navarēja ni vuorda runuot* (Š V: 402), *nu prīcas nazynuoja, kū īsuokt runuot* (Š X: 295). Pozitīvo kontekstu papildina arī tādas rituāli uztveramas darbības kā ēšana un dzeršana: *vysi suoka ēst, dzert, runuotīs* (Š VI: 468), kas kopumā iezīmē vispārēju pozitīvas komunikācijas formulu, kas apvieno fiziskās un emocionālās labsajūtas faktoros. Bēdu izpausme, kas pavada un vienlaikus ierosina runāšanu pasakās, ir asaras un raudāšana. Visbiežāk tā saistīta ar nāvi, tuvinieka zaudēšanu, bērēm: *raud tēvs, kas sūta savu meitu pie briesmoņa* (Š IV: 467–468), *raud meita, izlūgdamās savas mirušās mātes padomu* (Š VI: 142–146), *raud rūķīši, kas apspriež, kā apglabāt mirušo meiteni* (*..rauduoja, rauduoja jī vysi, suoka runuot par bieru taiseišonu..* (Š IX: 305)) u. tml. Visos šajos gadījumos negatīvās emocijas tomēr ir konstruktīvas, tās rosina meklēt izeju, un tieši saruna ir pagrieziena punkts, kas vedina uz pozitīvu situācijas atrisinājumu.

Pretēja aina atklājas tādā runas darbības risinājumā, kur kāds personāžs negrib vai nevar runāt. Pasakās verbs *narunuot* dažādās gramatiskās formās minēts 74 reizes. Tas parādās kā būtiska personāžu eksistenciālo stāvokli raksturojoša pazīme. Izejot no pretējā, pasakas atklāj, ka spēja runāt ir viena no būtiskākajām dzīva cilvēka pazīmēm. Attiecīgi — situācijas, kad kāds nerunā, liek domāt, ka personāžs tādā vai citādā veidā ir no-

šķirts no reālās pasaules, atrodas beztiesiskā vai pilnvērtīgu eksistenci ierobežojošā stāvoklī: *Kaidā šķierstā gulēja skaista meita un ruodījūs, ka jei dzeiva, tikai narunoj* (Š IV: 50). Ciešo saikni starp dzīvi un spēju runāt (arī smieties) pierāda runāšanas aizlieguma motīvs, kur varonim noteikts laika posms jāiztur bez runāšanas: *Jo tu puordzeivuosi septiņi godi narunuodama un nasasmīdama..* (Š IV: 537). Pārbaudījuma perioda ilgums ir tiešā veidā atkarīgs no rezultātā iegūstamā labuma. Minētajā piemērā māsa uzņemas septiņu gadu pārbaudījumu, lai atgūtu desmit savus brālīšus. Šādos gadījumos personāžs, kas nerunā, tiek uztverts kā altruistisks varonis, kas citu dēļ iztur pārcilvēciskus pārbaudījumus. Pozitīva konotācija verbam *narunuot* ir vērojama arī situācijās, kad nerunāšana tiek interpretēta kā palīdzība varonim. Proti, tas, kas nerunā, patiesībā neatklāj informāciju, kas var kaitēt varonim vai ir noslēpums. *Gūteņa, narunoj, ka es nūskrēju*, lūdzas bārenīte, bēgdama no veča (Š V: 496).

Savukārt tad, kad atteikumam runāt ir subjektīvi iemesli, tas tiek saistīts ar tādām varonim piemītošām nosodāmām rakstura īpašībām kā, piemēram, dusmas, apvainojums, spīts: *bet tī dusmeigi un nikuo narunoj* (Š VI: 484) vai *jei tjeišom narunoj, nu siržu* (Š IX: 233). Šādos gadījumos atteikums runāt neļauj atrisināt konfliktsituāciju, bremzē varoņa attīstību. Toties tad, ja varonim izdodas pārvarēt bailes, aizvainojumu vai dusmas, iespējams pārrāvums, kas gala rezultātā ļauj nonākt pie pozitīva atrisinājuma: *Kvadra ilgi nikuo narunuoja, bet голу golā izstuostīja...* (Š X: 141).

Skatot kopsakarībās runāšanas un nerunāšanas izpausmes pasakās, var apgalvot, ka tās abas ir sakrāli akti, kas iezīmē kādas pasakas sižetā būtiskas darbības sākuma vai pagrieziena punktu, atklāj runāšanas ciešo saistību ar cilvēku fizisko un emocionālo labsajūtu un apliecina varoņu eksistenciālo statusu.

Runas akcionālo kodu kognitīvais līmenis

Runas akcionālo izpausmju savdabība izvēlētajā avotā atklājas divos līmeņos — kognitīvajā un emocionālajā. Kognitīvajā līmenī ietilpst verbi, ko nosaka pasakas mutvārdu forma (*stuosteit*) un vēstījuma pamatīpatnības (*saceit, vaicuot*). Savukārt emocionālajā līmenī ietilpst verbi, kas atklāj ne tikai saturiskos, bet arī attieksmes komponentus (*klīgt, lyugt, lomuot, pavēlēt*).

Darbības vārds *stuosteit* pasakās dažādās formās minēts 500 reizes. Pamatā tas saglabā tradicionālo nozīmi — ‘runājot vēstīt, paust’ (LVV 1987: 765). Pasakās šī pamatnozīme iegūst žanra specifiskas ietekmētas nozīmes nianses attiecībā uz stāstījumu saturu, norisi un kontekstu. Stāstījumu-

mu saturs pasakās ir daudzveidīgs un atkarīgs no verba *stuosteit* derivātiem. Tā, piemēram, verbi *izstuosteit*, *rozstuosteit* lietoti, akcentējot personāža vēlmi darīt zināmu kādu svarīgu (līdz šim slēptu) informāciju, attiecīgi sagaidot atbalstu vai palīdzību: *gane vysu kungam izstuostēja nu gola leidz golam* (Š VI: 155); *rozstuostēja, kas nūtyka, par ku jis jū nūsuovja* (Š XII: 300). Savukārt verbs *sastuosteit* nozīmē stāstīt ko nepatiesu, aplamu: *viļņīca sastuosta buobom, ka vylks uoliņģī iudini jauc* (Š I: 148).

Stāstīšana pasakās atklāj arī žanram kopumā piemītošās absurda poētikas iezīmes, ko, pirmkārt, apliecina „pasakas pasakā“ interpretācija. Respektīvi, pasakā ar verbu *stuosteit* izteiktais saturs uzstājīgi pretendē uz patiesumu, savukārt savienojumā ar vārdkopas komponentu *pasaka* verbs *stuosteit* iegūst izdomas vai izklaidējoša laika kavēkļa izpratni. Pasakās sastopamas daudzveidīgas norādes par stāstītā patiesumu. Visbiežāk tās ir ietvertas pasakas formulās. Tā, piemēram, nobeiguma formulās, kuru mērķis ir atsaukt klausītāju reālajā pasaulē un vienlaikus nodrošināt ticamību stāstītajam, izmantota atsauce uz notikuma dalībniekiem: *Muns lobs draugs arī tur beja, vysu redzēja un tai man stuostēja* (Š IV: 473) u. tml. Savukārt mediālajās formulās, kas sasaista pasakas sižetiskos pavērsienus, tiek apšaubītas pasakas mākslinieciskā laika un izteiksmes iespējas, salīdzinot ar to (patieso) notikumu, par kuru pasaka, iespējams, stāsta: *Cik ilgi jis guoja, kū ceļā cītja, tuo puosoka nastuosta* (Š IV: 368); *navar puosokā izstuostēt un ar spolvu pīrakstēt* (Š VI: 426). Arī atsevišķas ievada formulas piesaka pasaku stāstīšanu kā laika kavēkli: *Senejūs laikūs beja īrodums sasalasīt kaidā leluokā piertī, kūpīgi puorrunuot un puosokas pastuostīt* (Š IV: 254), kur pārrunāšanas un pasaku stāstīšanas sintaktiskais šķērums vēlreiz aktualizē pasakas kā izdomas interpretāciju. Tādējādi verbs *stuosteit* (izņemot verbu *sastuosteit* un vārdkopu *stuosteit puosokas*) pretendē uz ticamu, patiesu notikumu izklāstu, ko apliecina arī stāstīšanas kā dzīves gudrības, pieredzes nodošanas veida izpratne: *jis nanguoja vys tī, kur jauni meitas un puiši doncuoja, bet atsasāda pi vacūs un klausījuos, ku vacī stuostēja* (Š III: 450).

Stāstīšana pasakās ir ilglaicīgs process, kas atklājas vai nu tiešajā stāstījuma raksturojumā (*suoka stuostīt garu stuostu* (Š III: 249)), vai arī temporāli iezīmējot stāstījuma saturisko aploci (*pastuostēja vysu kai beja nu dzeivis suokuma leidz šam laikam* (Š IV: 371)). Tāpēc ir svarīgs stāstīšanas emocionālais konteksts, kur atklājas runai kopumā raksturīgais fiziskās labsajūtas kritērijs: *dūd man ēst, dzert un apguldynoj mani pyrmuok, tod es tev reit vysu izstuostīšu* (Š VII: 341).

Tādējādi stāstīšana kā viens no runas akcionālā koda kognitīvajiem elementiem nodrošina vēstījuma virzību, vienlaikus sniedzot papildu infor-

mācīju par stāstīšanas kā procesa saturu, norisi un kontekstu, sevišķi svarīga ir verba *stuosteit* interpretācija pasakas žanra savdabības izpratnei un raksturojumam, kam nepieciešams izvērstāks pētījums. Tomēr jāatzīst, ka kognitīvajā līmenī runas akcionālie kodi primāri nodrošina vēstījuma virzību. Sevišķi tas attiecas uz tādiem verbiem kā *saceit* un *vaicuot*, kas lietoti ļoti bieži (attiecīgi 1024 un 1048 reizes) un pamatā ilustrē tādas tipiskas pasakas īpatnības kā vēstījums trešajā personā un dialogu lietojums.

Runas akcionālo kodu emocionālais līmenis

Runas emocionālie komponenti pasakās atklājas tādos ar spilgtu ekspresiju apveltītos verbos kā *klīgt*, *lomuot*, *luodēt*, *pavēlēt*, *lyugt*. Tie visi ir būtiski vēstījuma elementi, bet papildus tie iezīmē tautas pieredzē nostiprinājušos priekšstatus par dažādiem komunikācijas modeļiem, kas apriori veido t. s. komunikatīvo kompetenci, ļaujot pēc pasakās daudzveidīgi izstrādātiem analogiem veidot lingvistisko, ekstralingvistisko zināšanu, prasmi un iemaņu kopumu, kas nepieciešamas valodas veiksmīgai izmantošanai saziņā atbilstoši konkrētai saziņas situācijai (VPSV 2007: 187–188).

Darbības vārds *kliegt* latviešu literārajā valodā nozīmē ‘radīt skaļas balss skaņas; ļoti skaļi runāt; radīt raksturīgus, samērā skaļus saucienus, balss signālus’ (LLVV IV: 263). Latgaliešu pasakās verbs *klīgt* dažādās formās minēts 639 reizes, atklājot daudznozīmīgu, nereti ambivalentu interpretāciju. Verba *klīgt* semantiskajam laukam pasakās iezīmējas mītisks pamats, respektīvi, kliegšanai tiek piedēvēta ne tikai sadzīviski komunikatīva, bet arī rituāli simboliska nozīme. Sevišķi spilgti tas atklājas divos pasaku motīvos. Pirmajā (pasaku tips 20 A „Dzīvnieki iekrīt bedrē”⁴¹) kliegšana ir eksistenciāls kritērijs, pēc kura spriež par to, kuru no dzīvniekiem ēdīs pirmo: *Kurs mes nacīši aizklīgsim, tū tyulen ēssim* (Š I: 164). Pirmais par upuri pārējiem dzīvniekiem krīt suns, pārējos (vilku un lāci) lapsa uzveic ar viltību. Otrajā (pasaku tips 1084 „Velns ar puisī sacenšas svilpošanā”) sacensības kliegšanā tāpat ir viens no uzvarētāja noteikšanas paņēmieniem, kur *Pīters* ar viltību uzveic velnu (Š XI: 129). Pasakā velna izpildījumā tēlaini atklājas kliegšanas iespējamie mērogi: *viņi klīdzjās leidz trejom reizom. Valns kai aizaklīdz, vysim kūkim lopas apbierst, ūtrreiz kai klīdz, vysim kūkim zori aplyuzt, trešu reizi kūkim viersyunes aplyuzt*. Abos gadījumos kliegšana un tās skaļums apliecina klieudzēja spēku un varenību, attiecīgi nobiedējot pretinieku. Šādā interpretācijā kliegšana iekļaujas t. s.

⁴¹ Pasaku tipu numerācija rādīta pēc Arājs 1977.

rituālā trokšņa izpratnē, kas ir viena no senākajām tradīcijām aizsardzībai pret ļaunajiem spēkiem (sīkāk par to sk. Фрезер 2001: 239–241).

Arī sadzīviskās komunikācijas līmenī kliegšana saglabā saikni ar tās senāko mitoloģisko interpretāciju. Jo sevišķi spilgti tas atklājas tādos kliegšanas spēka un intensitātes raksturojumos kā: *klīdz cik pi juo spāka* (Š XII: 300); *suoka klīgt lelā bolsā* (Š VI: 221) u. tml. Tomēr vairumā gadījumu kliegšanai ir konkrēti emocionāli marķēti iemesli un izpausmes. Pasaku personāži kliež, ja tiem ir bail, ja viņi ir sadusmoti, sauc pēc palīdzības, grib kādu brīdināt, pauž izbrīnu vai prieku. Attiecīgi kliegšana parādās tādos veidos kā *borgā meldiņī, ar osorom, žālumā, ar dusemem, sanyknuots, nu prīcas treidams rūkas* u. tml. Zīmīgi, ka kliegšana nav kritērijs, kas var stingri diferencēt personāžus pasakām ierastajā labo un ļauno tēlu sistēmā, jo viens un tas pats personāžs (piemēram, velns) var kliegt gan dusemās, gan žēlumā. Drīzāk šāda diferenciacija iespējama, skatot verba *klīgt* semantisko valenci kliegšanas iemeslus un izpausmes raksturojošo leksēmu kontekstā, kur iespējams runāt par t. s. pamatoto un neattaisnoto kliegšanu. Kliegšana kontekstā atklājas kā pamatota, ja tā ir vērsta uz empātijas izraisīšanu, respektīvi, ja personāžs kliež žēlumā, bailēs, sauc pēc palīdzības, vēlas kādu brīdināt par briesmām. Savukārt, ja kliegšanas iemesls ir dusmas, naidis vai kāds cits ar emocionālām negācijām saistīts aspekts, kliegšana (un arī pats kliežējs) atklājas negatīvā konotācijā. Šādu diferenciaciju nostiprina arī kliegšanas konteksts, kas atklājas vārdrindās ar verbu *klīgt*. Tā, ja verbs *klīgt* parādās tādās vārdrindās kā *klīdz un raud* (Š XI: 274), *klīdz un vaimanoj kai mozs bārns* (Š X: 354) u. tml., tas rosina uz empātiju un nodrošina pozitīvu kliegšanas uztveri un interpretāciju. Savukārt, ja verbs *klīgt* atrodas savienojumā ar verbiem *buortīs, sist (dura-vuos/sīvu), luodētīs, lomuoītīs* u. tml., tas rada negatīvu gan paša kliegšanas procesa, gan attiecīgā personāža interpretāciju.

Tādējādi kliegšana pasakās atklājas diahroniski, saglabājot tās kā rituāla trokšņa izpratni un vienlaikus atklājot daudzveidīgas kliegšanas izpausmes sadzīves komunikācijā. Atšķirībā no mītiskās tradīcijas, kur kliegšana liecina par pārcilvēciskām spējām, sadzīviskais konteksts kliegšanu parasti interpretē kā nevēlamu komunikācijas kodu. Arī situācijās, kad kliegšana parādās kā pamatota un tiek attaisnota empātisku apsvērumu pēc, tā tomēr iegūst tādu nozīmes niansi, kas kliegšanu parāda kā rīcību, izturēšanos, par kuru ir (vai varētu būt) kauns: *klīgt byus lels kauns* (Š IV: 254).

Otrs mitoloģiskajā tradīcijā balstīts komunikācijas formants, kam piemīt spilgta emocionāla ekspresija, ir verbs *lyugt/-īs*, kas dažādās formās

pasakās lietots 405 reizes. Lūgšana ir viena no senākajām reliģiskajām ceremonijām, kas izpaužas kā vēršanās pie dieva/-iem ar kādu lūgumu, vārdzību, arī pateicību (Тайлор 2000: 484). Lūgšanai raksturīga viennozīmīgi pozitīva konotācija. Tā paredz laipnu vēršanās, prasības (kādam, lai tas ko dara vai atļauj ko darīt) izteikšanu (LLVV IV: 748). Pasakās tā ir universāla formula, kas pretendē uz pozitīvu risinājumu, tāpēc var tikt lietota situācijās, kas pēc būtības traktējama arī kā pavēle, piemēram: *valns lyudze, lai atdūt tū, kū muojuos napamete* (Š V: 292). Lūgšanās var tikt uztverta arī kā taisnošanās (*Lopsa lyudzuos, ka nazoguse zuoļu butelītes* (Š VIII: 392)) vai atpirkšanās (*.tys valns atsalyudz un Juoņam īdeve žyvučus* (no krievu val. *жубычуи* — A. J.-Š.) *zuoļu* (Š II: 251)). Lūguma pozitīvs rezultāts daudzējādā ziņā atkarīgs no tā, kam un kā *lūgšana/-ās* tiek izteikta. Ja tas ir, piemēram, Dievs un pasakai kopumā raksturīgs kristietisks konteksts, lūgšana tiek izpildīta pat tad, ja tā pēc būtības nesakrīt ar vispārējiem tautas morālajiem priekšstatiem. Tā meitai, kura nomet savu jaundzimušo bērnu apēšanai cūkām un nolūdžas: *Dīven, atlaid maņ grākus un pasļāp munis vainis* (Š X: 97), grēks tiek piedots. Savukārt, ja lūgums tiek izteikts personāžam, kas neatbilst tautas priekšstatiem par padoma devēju vai palīdzības sniedzēju, lūgums var palikt arī neizpildīts: *jei gon lyudzas, bet jis jū nūkaun, apprecej cytu sīvu un dzeivoj laimīgi* (Š VII: 486). Tāpēc pasakās atrodami lūgšanas papildu paņēmieni pozitīva lūgšanās rezultāta nodrošināšanai. Visbiežāk tie ir: lūgšanas divkāršojums (*laudis lyugtin lyudzās* (Š VIII: 68)), lūgšanas spēcīgāšana ar semantiski līdzvērtīgiem vārdiem vai lūgumu pastiprinošām darbībām (*klīdze i lyudzjās* (7.A.563), *lyugt un mātuot ar rūkuom* (Š III: 459), vairākkārt atkārtots lūgums (*otkon lyudz*). Pragmatiskāks veids, kā panākt lūguma izpildi, ir samaksas nodrošināšana: *jis palyudza (..) un īmoksuoja viņam pīci rubļi* (8.A.562). Šāds daudzveidīgs konteksts liecina, ka tauta pietiekami skaidri apzinās lūgšanas kā universāla maģiska līdzekļa nozīmi, tomēr no lūgšanas kā sakrālās rituālas darbības tā modificējusies par komunikatīvu konstanti, kas piemērojas fona situācijai un kļūst par pragmatisku līdzekli utilitāru labumu gūšanai.

Lamāšana/-ās ir otrs emocionāli marķētais komunikācijas kods, kas pasakās atklājas ar negatīvu konotāciju. Darbības vārds *lomuot* (ieskaitot negatīvās konotācijas ziņā semantiski vājināto sinonīmu *buortīs*) dažādās formās pasakās minēts 145 reizes. Pamatā tas saglabā tradicionālo nozīmi ‘saukt (kādu) rupjos, apvainojošos, aizskarošos vārdos, izteicienos; teikt (kādam) šādus vārdus, izteicienus’ (LLVV IV: 589). Zīmīgi, ka pasakas

daudzveidīgi piemin un konotē lamāšanu vai lamāšanos kā darbību, bet nesniedz (vai, precīzāk, sniedz nebūtiskas) norādes par pašiem lamu vārdiem. Tikai trijos piemēros ir minēti vārdi, ar kādiem lamā vai lamājas. Tā vienā no pasakām tēvs dēlu *lomuoja un saucja par lelu muļķi* (Š XII: 223), citā kungs lamājas ar vārdiem *ot, valni, ot, valni!* (Š X: 148), tomēr pamatā lamu vārdi parādās aizplīvurotas formulas veidā: *lomuoja/kristēja (vys)vy-saidim vuordim* (Š V: 429). Papildus jau minētajai verba *lomuot/-īs* nozīmei pasakās parādās arī lamāšanās kā strīdēšanās, ķildošānās izpratne, rādot šā procesa attīstību, izvērsumu un sekas. Tā kādā pasakā divi laupītāji sākumā *drusku pasalomova, vēlāk sasalomova smagi*, tad, vairs *nikuo nasaciedami, ruova kūkus ar vysom saknem un suoka kautīs*, beidzot *sytuos un nūsyta leidz smiertei* (Š XII: 315). Sišana un kaušanās kā lamāšanās izraisītas darbības pasakām ir tipiskas un daudzveidīgi atklājas vārdrindās: *syta un lomuoja* (Š V: 427), *lomuotīs un kautīs* (Š IX: 426) u. tml. kopā ar citām fonu raksturojošām darbībām: *dzēra un lomuoja* (Š X: 95), *dzonuoja, lomuoja un syta* (Š IX: 288), *syti, lomuoji, dzyni nu sātys* (Š VIII: 95). Lamāšana/-ās viennozīmīgi traktēta kā nevēlams, neproduktīvs komunikācijas kods, kas tiek interpretēta kā kristieša necienīga uzvedība (piemēram, pasakā Š IV: 167–168).

Lamāšanas/-ās komunikatīvais kods ļauj tipizēt arī pasaku personāžus. Atkarībā no lamāšanās procesā iesaistīto personāžu skaita un funkcijām izšķirami vienkomenta, divkomentu un imanentie modeļi. Vienkomenta modelī lamājas viens personāžs. Adresāta šai gadījumā vai nu nav (*pats sevī lomuojās* (Š IV: 22)), vai arī tā ir kāda darbība, kas izsauc lamāšanos, piemēram, govīs bizo, gani lamājas (Š X: 176–177). Imanentajā modelī to personāžu skaits, kas lamājas, nav nosaukts, bet vairumā gadījumu tas ir atšifrējams, skatot pasakas sižeta attīstību. Tā fragmentā *it jī vysī uz sātu un lomuojas* (Š IV: 291) *jī* ir pasakas ievada formulā nosauktie zvejnieki. Populārākie ir divkomentu modeļi, kuros ir minēti konkrēti personāži, no kuriem viens ir tas, kas lamā, otrs — tas, kas tiek lamāts.

Personāži savstarpēji visbiežāk ir saistīti vai nu šķiriskām (muižnieks — kalps, kungs — nabags, saimniece — gans u. tml.), vai ģimeniskām (sieva — vīrs, vīrs — sieva, māte — meita, pamāte — pameita u. tml.) vai pārpasaulīgām (velns — grēcinieks, zemnieks — Dievs, meita — sals u. tml.) attiecībām. Sociālajā aplocē tautas simpātijas pieder tam, kas tiek lamāts, attiecīgi vērstoties pret sociāli augstāko personāžu. Ģimenes attiecībās situācija nav tik viennozīmīga — iespējama abējāda, no pa-

sakas sižetiskā risinājuma atkarīga, interpretācija. Tā, piemēram, attiecībās „sieva — vīrs“ sieva var būt gan pozitīvais personāžs, kad viņa lamā vīru dzērāju (Š XI: 400–401), gan negatīvais personāžs: *rogona* (domāta sieva — A. J.-Š.) *lomuoj sovū veiru* (Š III: 477). Ģimenes attiecību peripetijās verbu *lomuot* var aizstāt vai papildināt tā leksiskais sinonīms *buort/-īs*. Tradicionāli tas nozīmē ‘dusmīgi teikt pārmetumus’ (LLVV VIII: 42). Gadījumos, kad abi verbi tiek lietoti blakus (*suok buortīs, lomuotīs* (Š IX: 155)), tiek izlīdzināta vai mazināta verba *lomuot* negatīvā konotācija. Tomēr citi piemēri liecina, ka tautas apziņā nepastāv konsekvents abu komunikācijas kodu šķīrums. Baroties personāži var lietot tādus pašus vārdus kā lamājoties. Tā, piemēram, lamājoties lietotie vārdi *oi, valns, oi, valns!*, nedaudz variēti, var parādīties arī baroties: *Ak, tu, valns, (..) jei suoc buort Soltumu* (Š V: 450). Pārpasaulīgajās attiecībās ieskanas arī didaktikas notis. Šis modelis paredz stingru attiecību hierarhiju. Tiesības uz pamācīšanu, aizrādīšanu, arī lamāšanu un bāršanu ir reliģiskajiem un mitoloģiskajiem personāžiem. Cilvēkam ir jāuzklausā un jāņem vērā augstākā spēka viedoklis. Tomēr pasakas rāda arī t. s. inverso modeļa variantu, kad zemnieks, kas uzdrošinās lamāt Dievu (Š III: 242–248), vai meita, kas lamā salu (Š V: 450–451), tiek par to sodīti.

Specifiskas funkcijas un komplicēta semantiskā struktūra pasakās ir verbam *luodēt*. Tradicionāli *lādēt* nozīmē ‘vērsties (pret kādu) ar lāstiem; paust neapmierinātību, nepatiku’ (LLVV IV: 562). Pasakās verbs *luodēt* un tā derivāti (*nūluodēt, puorluodēt, aizluodēt* u. c.) minēti 64 reizes. Savā ziņā tas uzskatāms par verba *lomuot* leksisko sinonīmu ar stipri kāpinātu negatīvo konotāciju, kas no nepatīkamā, nevēlamā kategorijas pārgājis neizskaidrojamajā, mistiskajā, pārcilvēciskajā kvalitātē. Visos gadījumos akcents tiek likts ne tik daudz uz lādēšanu kā verbālu procesu, bet gan uz lāsta spēku, izpausmēm un tā noņemšanas iespējām. Verbs *luodēt* atklāj valodai kopumā piemītošo spēju saistīt procesu ar tā sekām, savienot atšķirīgas paralēlās pasaules.

Pasakas sižeta virzību ar mērķi iespaidot, noteikt vai mainīt kāda procesa gaitu izsaka verbs *pavēlēt*, kas pasakās dažādās formās minēts 127 reizes. Tas tradicionāli īstenojas kā ‘norāde (kādam) ko darīt; pavēle padotajiem’ (LLVV VI₁: 549). Pavēle paredz stingru subordināciju — pavēles dod tas, kas ir stiprāks, kas ir situācijas noteicējs, kam ir vara. Pasakās šādā statusā skaitliski visbiežāk minēts ķēniņš (41 pieminējums). Pavēle atklājas kā ķēniņa (arī kunga un citu sociāli augstu personāžu) tipiskākais, efektīvākais un pašsaprotamākais komunikācijas veids: *Kēneņš, nazynuodams kū atbiļdēt, pavēlēja Kučeram braukt tuoļuok* (Š X:

324). Otrs populārākais pavēļu devējs, kas zināmā mērā uzskatāms par ķēniņa ekvivalentu savā vidē, ir velns (9 piemēri): *Pats lelyjs Lucipers sēdēja augstā krāslā un devja sovīm valnim vysaidas pavēles* (Š V: 173). Specifiski pavēle atklājas funkcijā „Aizliegums“, kur tai parasti seko nepakļaušanās pavēlei kā aizlieguma pārkāpums: *Kad Dīvs pavēlēja ļaudīm taisīt ceļu, tad vīns cylvāks napaklausīja* (Š I: 405); *..jaunuokuo muosa naklausēja valna pavēles..* (Š III: 123). Tālākajā sižetiskajā risinājumā šāda nepakļaušanās var īstenoties kā sods (pirmajā pasakā nepaklausīgais cilvēks tiek pārvērst par kurmi) vai jaunu zināšanu ieguve (2. piemērā meita noskaidro, kur palikušas viņas māsas). Pavēle kā komunikācijas veida ekspresija nav izteikta salīdzinājumā ar citiem emocionālā koda elementiem, tomēr tā atklāj tipiskas personāžu saziņas īpatnības un paplašina valodas lietojuma semantisko lauku.

Secinājumi

Pasakas kā mutvārdu folkloras žanrs atklāj plašu un semantiski sazarotu valodas un runas lietojuma kontekstu. Valodas un runas attiekmēs lietojuma biežuma un funkcionālās noslogotības ziņā priekšroka dodama daudzveidīgām runas izpausmēm. Valoda pasakās vēl nav izveidojusies par etniskās pašapziņas simbolu, bet funkcionē fundamentālas mitoloģiskas paradigmas ietvaros kā „savu“ un „svešu“ pasauli diferencējošs elements. Valodas izpratni paplašina tās leksiskie sinonīmi, kas kontekstā iegūst arī patstāvīgu mitoloģiskā tradīcijā balstītu izpratni un veic papildu funkcijas pasakas sižeta virzībā un personāžu tipoloģijā. Runas izpratni un lietojama amplitūdu atklāj runas verbālās izpausmes, kas īstenojas gan kognitīvā, gan emocionālā līmenī. Tieši emocionāli ekspresīvie runas savdabību ilustrējoši verbi sniedz būtisku informāciju par tradīcijā balstītiem verbālās komunikācijas modeļiem, kā arī to vērtējumu. Valodas un runas lietojums pasakās ne tikai ataino pasakas subjektu (teicēju, lasītāju un klausītāju) komunikatīvo kompetenci, bet ilustrē arī tautai kopumā piemītošo tradīcijā balstīto un nostiprināto komunikatīvo valenci.

Avots

Š — Latviešu pasakas un teikas / Pēc Anša Lerha-Puškaiša un citiem avotiem sako-
pojis un rediģējis P. Šmits (Schmidt). I–XII sēj. Rīga, 1925–1937.

Literatūra

Arājs 1977 — K. Arājs, A. Medne. Latviešu pasaku tipu rādītājs. Rīga, 1977.
Karulis 1992 — K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. II sēj. Rīga, 1992.
LLVV — Latviešu literārās valodas vārdnīca. 1.–8.sēj. Rīga, 1972–1996.

- LTdz 1952 — A. Švābe, K. Straubergs, E. Hauzenberga-Šturma. Latviešu tautas dziesmas (Chansons populaires lettonnes). I–XII sēj. Kopenhāgena, 1952–1956.
- SAPRGE 2008 — Puču i vaļsts volūda latgaliski. Piektdiena, 4. jūlijs (2008) 13:18 (Skatīta versija: http://diena.lv/lat/tautas_balss/blog/saprge/pucu-voluda-latgaliski (12.01.2011))
- VA 2009 — I. Šuplinska, S. Lazdiņa (red.). Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. („Via Latgalica“ pielikums 1). Rēzekne, 2009.
- VPSV 2007 — Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga, 2007.
- Де-Вос 2001 — Дж. Де-Вос. Этнический плюрализм: конфликт и адаптация // Личность, культура, этнос. Современная психологическая антропология. Москва, 2001. — с. 14–23.
- Жинкин 1958 — Н. Жинкин. Механизмы речи. Москва, 1958.
- Марченко 1996 — Е. Марченко; Э. Архангельская. Лингвистический анализ текста. Даугавпилс, 1996.
- Степанов 1994 — Ю. Степанов. Слово. Из статьи для словаря концептов («Концептуария») русской культуры // Philologica 1 (1994) (Skatīta versija: <http://www.rvb.ru/philologica/01/01stepanov.htm> (01.02.2011)).
- Тайлор 2000 — Э. Тайлор Миф и обряд в первобытной культуре. Смоленск, 2000. — 624 с.
- Фрезер 2001 — Дж. Фрезер. Золотая ветвь: Исследование магии и религии: I–II. Москва, 2001.
- Ци 2010 — В. Ци. Эволюция концептов язык — речь — слово в русской филологической традиции: Исторический аспект. Москва, 2010.

Semantic Modifications of Language and Speech in Latgalian Fairytales

In the discourse of contemporary science, culture and mass media, language is recognized to be one of the most essential elements of one's ethnic identity. The aim of the research is to identify the most ancient collective layers of linguistic understanding by revealing the semantic context of language and speech in Latgalian fairytales. For this purpose a linguistic-culturological method has been chosen which focuses on language and speech as concepts which cover their paradigmatic, syntagmatic and word-formation relations. Fairytales as a genre of oral folklore reveal a broad and semantically diverse context of language and speech. In the relation between language and speech preference is given to expressions of speech which relate to the frequency of their use and their functional application. In fairytales, language has not become a symbol of ethnic self-awareness yet, but it functions within the fundamental mythological paradigm as an element differentiating one's "own" and an "alien" world. The understanding of language is broadened by lexical synonyms which acquire independent levels of understanding based on mythological traditions in the individual context. It also has additional functions in the course of the plot and with regard to the typology of characters. Verbal expressions of speech reveal an understanding of speech and an amplitude of its application implemented both at the cognitive and the emotional levels.

Emotionally expressive verbs illustrate the peculiarity of the speech and thereby provide essential information about tradition-based models of verbal communication as well as of their evaluation. The use of language and speech in fairytales thereby not only depicts the communicative competence of the fairytale subjects on various levels but also illustrates the tradition-based communicative valance typical for the nation in general.

ANGELIKA JUŠKO-ŠTEKELE
angelika@ru.lv

Rēzeknes Augstskola
Humanitāro un juridisko zinātņu fakultāte
Atbrīvošanas aleja 90
Rēzekne, LV-4600, Latvija

Ieva Kalniņa
(Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultāte)

Latgales tēls Rimanta Ziedoņa ceļojuma aprakstu grāmatā „Austrumu robeža“

Dokumentālās prozas grāmatas „Austrumu robeža“ autori ir divi — tekstu sarakstījis ir Rimants Ziedonis, bet daudzo fotogrāfiju autors ir Ainars Meiers. Abi viņi ir radījuši dokumentālu un māksliniecisku liecību par 21. gadsimta pirmā gadu desmita Austrumlatvijas cilvēku dzīvi. Grāmata iznāca 2008. gadā. Tajā R. Ziedonis un A. Meiers apraksta un fotografē ceļojumu gar Latvijas un Eiropas Savienības robežu: no Latvijas — Lietuvas — Baltkrievijas robežas līdz Latvijas — Krievijas — Igaunijas robežai, no Demenes pagasta līdz Silenieku Krustakmenim. Tā kā Latvijas austrumu robežas garākais posms ir Latgalē, R. Ziedoņa darba centrā ir Austrumu pierobeža un Latgales cilvēki un notikumi, kas tekstā un dzīvē ir cieši savīti.

Dokumentālās prozas grāmata „Austrumu robeža“ rakstā tiek skatīta R. Ziedoņa daiļrades kontekstā, raksturots, ko autors izvēlas Latgalē aprakstīt un kā viņš to dara, kā ko saprot un kādu veido Latgales tēlu.

Rimants Ziedonis ir dzimis 1962. gadā. Literatūrā viņš ienāk kā dzejnieks, 1986. gadā publicēts dzeju krājums „Atvēzējies glāstam“, kurš lasītāju un kritikas atzinību negūst. 1992. gadā iznāk stāstu krājums „Dzīves pieredze un ziepju burbuļi“. Juris Silenieks recenzijā par šo krājumu žurnālā „Jaunā Gaita“ raksta:

Viņam vairs nav jādomā, ar kādiem trikiem varētu apiet cenzoru. Viņam nav jābūt ne homo sovieticus ginaikologam, nedz arī dvēseļu inženierim. Vietām kāds pagātnes rēgs pavīd, bet Rimanta Ziedoņa skatu galvenokārt piesaista homo, cilvēks. Un tā viņa stāstos palaikam figurē „cilvēks“ ar nenoteiktu, vismaz neizteiktu, etnisku vai šķiru piederību. Reizēm sabiedrības piederības vietā parādās kāda īpatnēja kosmiska apziņa.

(Silenieks 1994)

R. Ziedoņa stāstu krājums kopā ar M. Zelmeņa krājumu „Pelēkā brāļa stāsti“, A. Ozoliņa darbu „Dukts“, J. Vēvera stāstu krājumu „Kaugems un citi“ un G. Bereļa krājumu „Mitomānija“ veido latviešu postmodernisma sākumus. Līdzīgi kā daudzi citi šās paaudzes rakstnieki 90. gados, R. Ziedonis no literatūras aiziet, strādā dažādu izdevumu („Karogs“, „Ir“, „Rīgas Balss“ u. c.) redakcijās, tāpat — par dažādu iestāžu preses sekretāru, rakstot politiķiem runas (Ziedonis 2010).

Kopš 2002. gada viņš strādā literāru darbu un ir iesaistījies arī politikā, bijis apvienības „Vienotības“ kandidāts uz deputāta vietu Rīgas pilsētas Domē un Saeimā.

Literatūrā Rimants Ziedonis ir atradis vietu kā ceļojumu aprakstu autors, izkopsdams dokumentālo prozu, jo viņš kā vēstītājs gan atlasa faktus, gan apraksta cilvēkus, gan raksturo laiku un vietu, gan veido aprakstītā objekta subjektīvu tēlu.

Pirmais R. Ziedoņa dokumentālās prozas darbs ir grāmata „Nacionālais dēkainis — krokodilu mednieks“ (2000), kuras centrā ir Austrālijas latvietis — krokodilu mednieks Ansis Blūmentāls. Pret šo grāmatu latviešu literatūras kritika bijusi ļoti atturīga. G. Berelis raksta:

Rimanta Ziedoņa rakstītajā daļā — mazs ieskats Blūmentāla biogrāfijā, vēl mazāka opālu racēju ciemata bilde, daži Blūmentāla mednieku stāsti, daži piedzīvojumi, Blūmentāls un sievietes... Un tas arī gandrīz viss. Kaut kā aizdomīgi pieticīgi „nacionālajam dēkainim“. Turklāt akcentēti tīri ārišķīgi efekti. Teiksim, savulaik Blūmentāla alā filmēta kāda Mad Max 3 epizode, viņš iepazīsies ar Tīnu Tērneri — esot jauka sieviete. Vai — gari un plaši klāstīts, ka, lūk, Blūmentāla sieva, ar kuru gan viņš nedzīvojot kopā, esot titulēta baronese. Nu un tad? Ar to es negribētu teikt, ka šīs ainas būtu grāmatā neiederīgas vai ka Ziedoņa radītais Blūmentāla portretējums būtu aplams. Pirms Nacionālā dēkaiņa man par Blūmentālu vispār bija labi ja miglaina nojausma, tāpēc neņemot spriest, cik lielā mērā šis portretējums atbilst reālajam Blūmentālam. Un tomēr — Nacionālais dēkainis stipri vien atgādina tos garlaikoti snobiskos ceļojumu pastāstiņus, kādi lāgiem lasāmi žurnālā „Klubs“. Redz, dzīvo tāds jokains tips savā Kūperpedijas alā, dzer džinu, reizēm izrok kādu opālu un nu jau pārkvalificējies par „Mežonīgo Rietumu pēdējā bastiona“ pastāvīgās ekspozīcijas centrālo eksponātu.

(Berelis 2000)

Nozīmīgāka ir kopā ar tēvu — Imantu Ziedoni — sarakstītā grāmata par Latviju — „Mežu zemē Latvijā. Aicinām ceļā“ (2006), kurā apvienots dzejnieka Imanta Ziedoņa vēsturisks atskats uz Latvijas vides sakopšanas talkām un Rimanta Ziedoņa mūsdienīgais skatījums uz Latvijas kultūrainavu. Grāmata ir bagātīgi ilustrēta ar izcilā dabas fotogrāfa A. Eglīša vairāk nekā 250 fotogrāfijām. Darbā aprakstīti saistoši un unikāli dabas un kultūrvēsturiski objekti.

Pašlaik R. Ziedonis ir uzrakstījis jau četras grāmatas par Latviju kādā noteiktā diskursā, kurš tiek minēts darba nosaukumā „Mežu zemē Latvijā“, „Paradoksālā Latvija“, „Austrumu robeža“ un „Jūras zemē Latvijā“. Apvienības „Vienotība“ mājas lapā R. Ziedonis apliecina: „Šobrīd strādāju pie dokumentālas grāmatas par Lietuvas pierobežu“ (Ziedonis 2010).

Rimants Ziedonis latviešu literatūrā turpina dokumentālās prozas žanra — ceļojumu apraksta — tradīciju, ko veidojuši K. Barons ar līdzsva-
roto aprakstu „Dundaga“ (1862), J. Jaunsudrabiņš ar tēlojumu krājumu
„Ar makšķeri“ (1921), I. Ziedonis ar kultūras un publicistikas grāmatām
„Kurzemīte“ (1–2, 1970, 1974) un „Tik un tā“ (1985), kā arī citi Latvijas
aprakstītāji. Visi šie autori Latviju ir apceļojuši kājām, tikušies ar lauku
ļaudīm, vērojuši dabu, kultūru, saimniecisko dzīvi. Ar tēva — dzejnieka
Imanta Ziedoņa — rakstītajiem tekstiem R. Ziedoni tuvina daudzās saru-
nas ar pagastu un pilsētu izpildvaras pārstāvjiem, interese par skolām un
kultūrvēsturiskiem objektiem, cilvēku dažādu aktivitāšu akcentējums, kā
arī apliecinošais dzīves skats.

Visos dokumentālajos darbos Rimantam Ziedonim izdodas savienot
paša redzēto ar dažādiem vēsturiskiem un ģeogrāfiskiem faktiem, tāpat
dzīvi raksturot sastaptos cilvēkus un veidot daudzveidīgu, tēlainu stāstī-
jumu.

Nav noliedzams arī, ka R. Ziedonis raksta darbus, kuru tapšanai un
izdošanai ir iespējams atrast līdzekļus — mežsaimnieku, zvejsaimnieku un
robežsardzes organizācijas ir bagātas Latvijas struktūrvienības. Tā
2010. gadā grāmatas „Leišmalīte“ sagatavošanai valsts akciju sabiedrība
„Latvijas valsts meži“ ziedojuši 10 140 latus (LVM 2011). R. Ziedoņa grā-
matas ir salīdzinoši dārgas, jo tajās ietvertas daudzas mākslinieciski un po-
ligrāfiski kvalitatīvas fotogrāfijas. Šā autora darbi mūsdienu Latviju doku-
mentē tekstā un attēlā.

Rakstot grāmatu „Austrumu robežu“, R. Ziedonis kopā ar A. Meieru
ceļo kājām un auto, tiekas ar vietējiem cilvēkiem, fiksējot kultūrvēsturisko
un sakrālo celtņu, dzīvojamo māju, skolu un ciemu stāvokli, meklē vēstu-
res notikumu liecības. R. Ziedoni īpaši interesē robeža, baznīcas un skolas,
tās iepazītas visas robežas garumā un katrā ciemā meklēti uzņēmīgi ļaudis.

Literatūras kritikā uzsvērts, ka R. Ziedonis nevis meklējis informāci-
ju internetā, bet reāli apceļojis viegli un grūti pieejamas vietas pierobežā.
R. Ceplis raksta: „Rimants Ziedonis pakaļu no krēsla atkal ir pacēlis — šo-
reiz —, lai atklātu daļa no šodienas un vēsturiskās Latgales“ (Ceplis 2009).

G. Berelis uzsver:

Paša acīm skatīta un aprakstīta mazas Latgales baznīciņas ikdiena
komplektā ar īsu ekskursiju uz „poļu laikiem“, kuros meklējami baznīciņas
pirmsākumi, vai „dzīvā vēsture“ (sarunu un atmiņu pieraksti) vēsta daudz
vairāk nekā, teiksim, garumgaras un faktiem pārsātinātas atkāpes par abu
pasaules karu batālijām pierobežā. Grozi kā gribi — mīts un metafora ir
daiļrunīgāka nekā precīzs fakts. (Berelis 2000)

Grāmatā ir izmantotās literatūras saraksts, kurā redzams, ka autoru galvenokārt ir interesējuši vēstures pētījumi un dokumenti, kas atspoguļo Latvijas robežsardzes vēsturi brīvības cīņu laikā, Latvijas Republikas posmu un 1940./1941. gada padomju okupāciju. Vēstures avotos meklētas ziņas arī par robežas tuvumā notikušajām mežabrāļu cīņām. Kultūrvēsturiskie avoti ir paskopi. Acīmredzot robežas jautājumos autors centies būt faktu ziņā precīzs un bagāts, bet kultūrvēstures jautājumos viņu vairāk interesējusi pašreizējā situācija un cilvēku dzīves stāsti, ne faktu daudzums un precizitāte.

Tēlojot Latgali, R. Ziedonis visam darbam cauri vij domu, ka Latgale ir Latvijas aizsargvalnis gan pagātnē, gan tagadnē.

R. Ziedonis sīki apraksta mūsdienu Latvijas robežu un tās sargāšanu: robežsargus, robežtorņus, robežstabus un citas robežzīmes, robežsargu mītnes un robežpārkāpēju izolatoru, apvidus mašīnas un ieročus, piemēram:

Nonākt robežsardzes izolatorā varbūt nav tas sliktākais variants, vismaz Piedrujas RKP izolators līdzinās Latvijas vidusmēra viesnīcas numuram, santehnika noteikti ir labāka. Nu ir tā NATO, tā ir tā Eiropas Savienība.

(Ziedonis 2008: 44)

Arī A. Meiera fotogrāfijās redzams gan robežstabs Riču ezera pussalā, gan robežsargu tornis Boncānos, gan nelokalizēti uzraksti „Stāt! Valsts robeža!“

Protams, robeža Latvijas teritorijā ir valsts pārziņā, un tā būtiski neatšķiras Vidzemē, Kurzemē vai Zemgalē. Bet tieši Latgalē robeža ir arī ES un NATO robeža, tāpēc tā tiek sargāta ar vismodernāko tehniku. Autors īpaši to uzsver, pieminot sensorus, ātrgaitas laivas u. c.

R. Ziedoņa sarunas ar vietējiem iedzīvotājiem atklāj, kā robeža mainījusi viņu ikdienas dzīvi. Vietējiem makšķerniekiem, ogotājiem, sēnotājiem un dzērājiem, kas agrāk varēja brīvi pārvietoties jebkur, tagad ierastās takas ir slēgtas. Meitu, kas ieprecējusies kaimiņu mājā aiz mazas upītes, no tēva mājām šķir robeža. Savukārt mājas, kas atrodas tikai 200 metru attālumā no robežas, ir vislabāk sakoptā sēta pagastā, bet to apmeklēt var tikai ar atļauju.

Robeža papildina latgaliešu ciemus un pilsētas ar jauniem cilvēkiem — robežsargiem un viņu sievām: „Vispār Indra ir robežsargu sievu miests — gan veco pirmskara robežsargu, gan jauno“ (Ziedonis 2008: 53).

Jauno robežsargu un vietējo meiteņu komunikācija pierobežas pilsētiņās un ciematos vienmēr bijusi aktīva:

Te viņi, tie jaunie robežsargi, tie jaunie robežsargi, uzcēla stadionu un sportoja. Un piedalījās Indras kulturēlajos izrīkojumos. Un vietējās meitenes

nāca uz robežsargu sporta pasākumiem kā uz svētkiem. Un uz ballītēm pie robežsargiem gāja un saprecējās, un bija pārtikuši, labi ģērbusies, omulīgi, dzīvespriecīgi. (Ziedonis 2008: 54)

Atceroties pirmās padomju okupācijas laiku, cilvēki piemin ne tikai robežsargus, bet arī viņu sievas un ģimenes — kārtīgas un „akurātas“.

R. Ziedonim daudz krāsaināk un dzīvāk izdodas pārstāstīt šos vietējo iedzīvotāju robežu stāstus nekā raksturot oficiālās robežsardzes telpas, cilvēkus, tehniku. Lai tekstu padarītu saistošāku un ļautu aiz neitrālā vēstītāja ieraudzīt redzīgu vērotāju, autors izmanto humoru un ironiju:

Braucot no Kārsavas, jau Baltinavas pagasta ceļš kādu strēķi iet gar pašu robežupi Kūkovu, tur Boncānos ir vērojama impozanta aina, kā viens otram tieši degungalā spītīgi stāv Latvijas un Krievijas robežsargu torņi.

(Ziedonis 2008: 164)

Robežsargi bija tā profesionālā cilvēku grupa, kas padomju okupācijas laikā cieta viena no pirmajām, represijas sākās jau 1940. gada vasarā. R. Ziedonis aktualizē un dokumentē šos dramatiskos notikumus, sameklē mājas un vietas, kur robežsargus apcietināja un nošāva vai no kurienes izsūtīja. Šo notikumu pēdas fiksētas arī fotogrāfijās, tā Indras skolas sienas attēlā redzamas ložu pēdas.

Autors rūpīgi vācis ziņas par tiem gadījumiem, kad robežsargi parādīja individuālu nostāju un nepakļāvās jaunajai okupācijas varai. R. Ziedonis pieļauj, ka šo cilvēku rīcību mūsdienās varētu uzskatīt par pārlieku patētisku un veltu, bet tā „liecina par pirmskara Latvijas virsniecības stingro stāju un izturību“ (Ziedonis 2008: 57).

R. Ziedoņa mūsdienu robežsargs ir pirmskara Latvijas labāko tradīciju mantinieks, bet lasītājam neviļus rodas jautājums, vai tiešām robežapsardze ir vienīgā struktūra Latvijā, kurai nav nekādu finansiālu, kadru, korupcijas, kultūras vai kādu citu problēmu. Autors darbā ietver autentiskas sarunas ar vietējiem ļaudīm, tajās civilie iedzīvotāji un robežsargi stāsta par savu ikdienu, atklāj parastas sadzīves nebūšanas, un varbūt tāpēc nekādas lielākas kopsakarības un sarežģījumi robežas aspektā darbā nav rādīti. R. Ziedoņa princips ir grāmatā neielast centra (valsts, ministrijas utt.) problēmas, kas tieši pierobežas cilvēkus i t k ā neskar.

Īpašas sadaļas grāmatā ir „Robežcīņas“, tā šķirta no parastā vēstījuma ar burtu lielumu un vēstījuma veidu. Stāstījums zaudē tēlainību un ir lietišķs un sauss. Plaši tiek raksturota robežas sargāšana gan tās senākajā nozīmē kā baltu zemju aizsardzība ar pilskalnu palīdzību, gan 20. gadsimta vēsturē: Latvijas atbrīvošanās cīņu laikā 1919./1920. gadā, 1940. gadā, sākoties padomju invāzijai, nacionālo partizāņu kara laikā, atjaunotās Latvi-

jas robežas un ES robežas veidojot. Autors akcentē: „Pierobežā karu radītie pārdzīvojumi joprojām ir sastopami vai katrā mājā“ (Ziedonis 2008: 70).

Plaši R. Ziedonis apraksta mežabrāļu cīņas Latgalē — būtībā ārpus konkrētajām vietām maz zināmu Latvijas vēstures daļu. Pārsteidzoši, cik šī cīņa Latgalē bijusi plaši un labi organizēta, īpaši Stompaku purvā. Autors aicina šo posmu vēsturē neapiet un rosina atjaunot purvā vismaz dievnama bunkuru (Ziedonis 2008: 215). Mežabrāļi R. Ziedoņa skatījumā ir varoņi un patriotiskuma spilgti piemēri.

R. Ziedoņa darbā rādīts, ka Latgales iedzīvotāji cieta arī nacistiskās okupācijas laikā. Pēdējos gados šo okupāciju ar tās teroru pret iedzīvotājiem pieminam arvien retāk, bet „Austrumu robeža“ to neapiet. Traģisks ir Viktorijas Markels no Gromikiem stāsts, kurā viņa atklāj savas četrpadsmit gadus veca bērna izjūtas, kad ciemā iebruka nacistu „karaķeļu“ vienība, kas šāva un dedzināja vietējos iedzīvotājus.

Darbā autors iepazīstina ar sastapto latgaliešu skatījumu, tātad — perifērijas skatu, uz centra lēmumiem par robežas maiņām. Vēsturiskie notikumi ir mainījuši cilvēku likteņus, tomēr tie ir šodienas ļaužu atmiņā. Pierobežas cilvēki arī skaidrāk saredz, ka aiz Latvijas robežas palikuši latviešu ciemi un sētas, ka tā ir mainījusies laika gaitā:

„Kādreiz jau te robeža nebija, tas tagad, tur ir Krievija,“ viņa pamet ar galvu uz robežas pusi, „tur jau arī visi bija čangaļi, Latvijas laikā no šejienes līdz robežai 12 km, tagad pusotrs“. (Ziedonis 2008: 209)

Aiz robežas palikušie latgalieši ir zaudējums Latvijai un īpaši Latgalei. R. Ziedonis citē I. Slišāna vērtējumu robežu vilkšanai:

Daudz lielāks zaudējums, ka Latvija 20. gadā, strādājot pie robežjautājuma, atdeva Drisu, Osveju, kur latgalieši bija vairāki desmiti tūkstoši, un paņēma Pitalovu. Pitalovu Latvijas valdība gribēja, jo tas bija dzelzceļa mezgls, bet latgaliešu tur gandrīz nebija. (Ziedonis 2008: 187)

Lasot tekstā dažādu cilvēku izteikumus, lasītājs nevilus sāk domāt, vai mēs esam izvērtējuši valsts robežas visus aspektus, sapratuši, ko īsti esam ieguvuši, ko zaudējuši.

Tuvā robeža R. Ziedoņa skatījumā veido arī cilvēku psiholoģiju. Valsts aizsargātāja psiholoģija parādās cilvēku intervijās: „Tie, kas vidienē dzīvo, tiem ir stabilitāte, bet es domāju, ka tie, kas te, pierobežā, dzīvo, ir patriotiskāki“ (Ziedonis 2008: 140).

R. Ziedoņa grāmatā konsekventi veidotais Latgales kā patriotiska valsts aizstāvja tēls 20. gadsimta otrās puses un mūsdienu literatūrā akcentēts pirmoreiz.

Nozīmīgu vietu grāmatā „Austrumu robeža“ ieņem pierobežas iedzīvotāju etniskā sastāva raksturojums. Tautu un reliģiju tēlojums sarado Rimanta Ziedoņa darbu ar Franča Kempa kultūrvēsturisko aprakstu „Latgalieši“. Taču, ja Kempa darbā izsekots, kā dažādas tautas ienākušas Latgalē un veidojošas tās etnisko daudzveidību, tad Ziedonis uzskata, ka tieši 1863. gada poļu dumpis radījis „īpatnējo etnisko, mentālo, reliģiski arhaisko un modernās pasaules sajukumu“ (Ziedonis 2008: 238) Latgalē, jo tad tiek izsūtīti katoliskie latgalieši, bet viņu vietā ienāk pareizticīgie no Krievijas, turklāt kļūst bīstami akcentēt, ka esi polis vai latgalietis.

R. Ziedoņa skatījumā atšķirīgu reliģiju un tautu sajaukums, kas paplašinās arī ar ES pilsoņiem, ir būtiskākā zīme Latgales tēlā. Salīdzinot abus darbus (Kempa un Ziedoņa), iespējams secināt, kā mainījusies dažādu etnisko grupu nozīme sociālajā un kultūras dzīvē. Ja latvieši, latgalieši ir pastāvīga grupa abos darbos, tad poļu mūsdienās pierobežā ir daudz mazāk, par piederību poļiem vairāk liecina uzvārdi. Pieaudzis ir krievu skaits, arī padomju laikā Viļakas apkārtnē ienākušo čigānu skaits, no kuriem „daži pamanās pieturēties pie tradicionālās zirgu andeles“ (Ziedonis 2008: 197). Ziedonis rāda, ka visām tautām šeit ir savi dievnami, sava vieta Latgales kultūrvēsturē. Svarīgais te ir: „Un neviens savā starpā nekar, un visi saprotas“ (Ziedonis 2008: 238).

Tolerance starp tautībām, reliģijām un politiskām pārlicībām ir otra raksturīgākā iezīme R. Ziedoņa Latgales tēlā.

Latgales lauku ciemos ir strādājuši itālieši, baznīcā kalpojis francūzis, mūsdienās te uz savu fermu atlido dāņi, bet Terehovas Rinda (tieši tā — personificētā formā) veido savu infrastruktūru. Autors sirreāli tēlo, kā pierobežā mašīnas atstājuši, kravu pārdevuši, zemi nopirkuši un uz dzīvi apmetušies vācietis, norvēģis un krievs, bet citi, Rindā stāvēdami, „ir iekopuši lielā Rietumu — Austrumu tirdzniecības ceļa malās dārziņus ar salātiem, kartupeļiem, arī ziediem, daudzi autovadītāji ir pat sākuši celt ceļa malā mājas, gana pamatīgas, lai tās būtu žēl pamest“ (Ziedonis 2008: 114).

R. Ziedoņa tekstā sastopamā ironija un sirreālās vīzijas, kas iezīmē neticamu nākotni vai paspilgtina tagadni, atgādina, ka autors jaunībā ir rakstījis postmodernus stāstus.

R. Ziedonis grāmatu ir sarakstījis latviešu valodā, sarunās ar cilvēkiem viņš bieži fiksē, kādā valodā ritējusi saruna. Darbā ir pieminēts, kad kāds runā latgaliešu valodā, rakstīts par tās mācīšanu skolā. Atzinības vārdi veltīti Baltinavas skolai un tās direktoram Imantam Slišānam. Tomēr autoram, šķiet, norādīt, vai saruna notikusi latgaliski vai latviski, ir bijis mazāk svarīgi nekā fiksēt krievu valodas lietojumu, īpaši, ja skolā skolotāji

valsts valodā nerunā. Autors latgaliešu valodas/dialekta pastāvēšanā un lietošanā nekādas problēmas nesaskata vai arī negrib tās akcentēt.

Rimantam Ziedonim patīk izgaršot un spēlēties ar vietvārdiem — ciemu, purvu, ezeru, kalnu u. c. nosaukumiem:

Ciblas novadā pierobeža ir vienos purvos, cilvēki tur dzīvo un ir dzīvojuši salās. Sākot no Zilupes pilsētas, pierobežā ir Opuļu, Rovu purvi, tad jau Ciblas novadā, Zilezers, kuram robeža iet pāri, tālāk tā iet pa Zilupi, Zilezeram blakus mazāks ezeriņš Siņec, Krivandes purvs, tad robeža iet pa upi, ko tā arī sauc — Robeža. (..) Pa vidam salās ir izvietojušies mazi ciematīņi vai viensētas — Kliši, Fedorki, Astenci, Liepu sala, Krivanda, Vindraži, Aizpūre, Petručonki, Kozusala, Kļešņiki, Vērumi (Veromi), Garšāni, Gribkovka. (Ziedonis 2008: 125)

Tomēr šī spēle ar vietvārdiem noved pie teksta nekoncekvences, jo autors vietām savā vēstījumā nešķir latviešu literārajā valodā pārceļtās formas no vietējo iedzīvotāju reāli lietotajām, kurām tāpat būtu vieta iedzīvotāju runas atveidē. Tā latgaliešu valodā robežjoslas ezera nosaukums būtu *Peiteļs*, tekstā paralēli lietotas formas *Pīteļs*, *Pītelis* un *Peitelis*. Vietas nosaukums autora tekstā ir gan *Opuļi*, gan *Opoļi* (apdzīvotās vietas oficiālais nosaukums ir *Opuļi*, bet svētavots reģistrēts kā *Opoļu* svētavots). Savukārt pilskalns sarakstos atrodams kā *Andžānu*, bet ne *Andžēnu* pilskalns, kā rakstījis R. Ziedonis. Ja krievu valodā apdzīvotas vietas nosaukums ir *Мозулы*, tas latviski būtu atveidojams kā *Mogili*, nevis *Mogiļi*, ja krieviski ir *деревня*, tad, rakstot latviski, būtu jābūt *derevņa*, bet ne *ģerevņa*. Savukārt, latgaliski pareizi būtu *bruoleiši* vai *brōleiši*, bet ne *brōlīši*. Nav saprotams, kas īsti ir domāts ar *forvalku*, varētu būt *folverks* (no poļu *folwark* < vācu *Vorwerk*) ‘pusmuiža’.

Vēl vairāk par vietvārdiem Rimantu Ziedoni aizrauj interesantu, darbīgu cilvēku atrašana un sarunas ar viņiem. Tā viņš tērzē ar Dagdas mēru Viktoru Stikutu un Malnavas pagastveci Pēteri Labanovski, Vecumu Tautas nama vadītāju Maiju Kokarēviču un Ciblas vidusskolas direktori Mariju Kārklu. Grāmatas autoru interesē vadītāju skats uz pierobežas ciemu un pilsētu dzīvi. Skolās R. Ziedonis meklē radošus skolēnus, kas varētu būt Latgales nākotnes veidotāji, kas domā par dzimtās puses attīstību, — tā A. Meiers fotogrāfijā uz Seimaņu dižakmeņa iemūžinājis Ciblas vidusskolas skolēnu Ēriku Pavlovu, kurš izstrādājis darbu „Cibla — ES austrumu robeža“. Visā krājumā R. Ziedonis meklē un apraksta dažādu ES projektu dalībniekus, tie, protams, arī ir novadu aktīvākie cilvēki, kā „Klajumu“ saimniece Ilze Stabulniece vai Malnavas Lauksaimniecības koledžas darbinieki, tādējādi tiek apliecināta cilvēku spēja mūsdienīgi un radoši strādāt arī no centra tālajā pierobežā.

Autoru interesē aktīvi uzņēmēji, kā Viesturs Gabrusāns, kurš audzē strausus, vai Aldis Slišāns Rekovā, kurš ir biškopsis ar apmēram 1 680 000 bišu saimju locekļu. R. Ziedonis sarunājas ar Landskoronas prāvestu Aivaru Kursīti, Krivandes pareizticīgo baznīcas mācītāju tēvu Nikolaju un Baltnavas draudzes prāvestu Ivaru Babri, tādējādi parādot gan dažādu kristīgo konfesiju līdzās pastāvēšanu, gan reliģijas nozīmi Latgales dzīvē. Ceļojuma grāmatā ir ietvertas daudzas tikšanās ar lauku cilvēkiem — gan septiņdesmitgadīgo Antonu Ornicānu Dagdā, kurš vasarā krauj siena ruļļus un ir pasaules spēka vīru čempions, gan 97 gadus veco Viktoriju Krivjonokovu, gan Valfrēdu Miežīti, kurš Berezovkā audzē retu sugu baložus. Visi šie cilvēki rada gaišu un darbīgu Latgales tēlu. Grāmatai ir apliecinošs patoss.

Ir skaidrs, ka tas ir bijis R. Ziedoņa darba princips — radīt dzīvespriecīgu priekšstatu par Latgali un apiet Latvijas politiskajā un sabiedriskajā dzīvē strīdīgus jautājumus (latgaliešu valoda vai dialekts), neattēlot un neakcentēt smagās ekonomiskās problēmas (lielākais bezdarbs un imigrācija Latvijā). Grāmata ir tapusi Latvijas ekonomiskās augšupejas laikā („treknajos gados“), tajā skan prieks par lielisko, pat Rietumeiropā reti izmantotu, moderno lauksaimniecības tehniku. Lasot grāmatu krīzes posmā, rodas pārdomas, kas ar, teiksim, Alda Ločmeļa vai Guntara Bartkeviča lielsaimniecībām notiek pašlaik, vai nauda tiešām tikusi tērēta racionāli.

R. Ziedonis raksturo latgaliešus kā ļoti viesmīlīgus (te tiek saglabāta tradīcija latgalieša tēlojumā latviešu literatūrā), uzņēmīgus, patstāvīgus un optimistiskus cilvēkus. Raksturojot individuālu cilvēku skatu un darbību, autoram izdodas parādīt pierobežas latgaliešu dzīves sparū un dzīves prieku. Autora iemīļots vārds, raksturojot dažādas norises, ir „vitāls“, bet vitalitāte ir trešā nozīmīgā iezīme Latgales tēlā, tādējādi R. Ziedoņa Latgali raksturo patriotisms, tolerance un vitalitāte. Šīs trīs pazīmes R. Ziedonis akcentē visā darbā, atlasot faktus, tēlojot cilvēkus un notikumus, komentējot redzēto un piedzīvoto.

Nenoliedzama ir R. Ziedoņa spēja raksturot interesantus, stiprus un darbīgus cilvēkus, tos viņš atrod gan skolā, gan baznīcā, gan lauku sētā. Arī A. Meiera korekti atturīgās un auksti skaistās robežas bildes (zīmes, ēkas utt.), fotografējot Latgales ļaudis, pārvēršas, — tajās parādās cilvēks kā individualitāte un savdabība, ienāk reāla kultūrainava.

R. Ziedoņa Latgale ir vieta, kur „dzīvība vairojas“, viņa Latgale nav Eiropas nabadzīgākais (un arī nelaimīgākais) reģions, te viņš latviešu literatūras un mūsdienu preses tradīcijai neseko. Ar R. Ziedoņa pausto pārliecību par Latgali, kur dzīvība vairojas, gan nedaudz kontrastē fotogrāfijas, jo tajās ir ļoti maz bērnu un jaunu cilvēku.

R. Ziedoņa Austrumu robeža un Latgale ir viņa redzētā un iepazītā Latvijas daļa, kurā viņš saredz patriotismu, toleranci un vitalitāti, un šo vērtību sargāšana ir cieši saistīta ar valsts robežas aizsardzību.

G. Berelis raksta:

Taču kopumā — Austrumu robeža beidzot ir grāmata, kur ceļotājs ir nevis žurnālists (kā tas bija, teiksim, paša Ziedoņa „Paradoksālajā Latvijā“ vai Muktupāvelas un Terzena „Tas notiek Latvijā“), bet patiešām rakstnieks: jēdzienu „austrumu robeža“ autoram paveicies pārtapināt plašā metaforā.

(Berelis 2006)

21. gadsimtā R. Ziedonis ir uzrakstījis plašāko dokumentālās prozas tekstu par Latgali. Grāmata „Austrumu robeža“ ne tikai iekļaujas latviešu ceļojumu prozas tradīcijā, bet arī aktīvi mudina lasītāju doties iepazīt Latgali un tās ļaudis, atgādina Austrumu robežas reālo un metaforisko nozīmi mūsu dzīvē.

Literatūra:

Berelis 2000 — G. Berelis. Kāpēc Blūmentāls medīja krokodilus // Diena, 01.06.2000. (Skatīta versija: <http://berelis.wordpress.com/2000/06/01/rimants-ziedonis-nacionalais-dekainis-krokodilu-mednieks/> (9.10.2010))

Berelis 2006 — G. Berelis Rimants Ziedonis „Austrumu robeža“ // Guntis Berelis vērtē (Skatīta versija: <http://berelis.wordpress.com/2006/10/01/rimants-ziedonis-austrumu-robeza> (14.10.2010))

Ceplis 2009 — R. Ceplis. Ceļš uz perifēriju // Delfi. Grāmatas recenzija. (Skatīta versija: <http://kultura.delfi.lv/news/entertainment/book/article> (12.10.2010))

Silenieks 1994 — J. Silenieks. Lai pieredze nenomāc izbrīnu // Jaunā Gaita, 1994, 2. (197.) nr. (Skatīta versija: <http://zagarins.net/JG/jg197> (10.10.2010))

Ziedonis 2006 — R. Ziedonis. Austrumu robeža. Rīga, 2006.

Ziedonis 2010 — Rimants Ziedonis // Vienotība. Kandidāta profils. (Skatīta versija: www.vienotiba.lv/rimants_ziedonis (19.10.2010))

LVM 2011 — LVM pēdējos piecos gados ziedojuši aptuveni desmit miljonus Ls // Meža lietas LV (Skatīta versija: <http://www.mezalietas.lv/> (13.10.2011))

The Image of Latgale in the Rimants Ziedonis' Travel Description Book „Austrumu robeža“

Rimants Ziedonis continues the tradition of travel descriptions which in Latvian literature was started by the Kaudzīte brothers, Jānis Jaunsudrabiņš, Imants Ziedonis and others.

Rimants Ziedonis, the author of the documentary prose book „Austrumu robeža“, and the photographer Ainars Meiers describe and with their photos document their trip from the Latvian-Lithuanian-Byelorussian border to the Latvian-Russian-Estonian border. Travelling by car and on foot, the two authors write down their conversations with the local people describe the condition of cultural, historical and

religious buildings, houses and villages and look for evidences of historical events. In this, they are like strangers from the city who have arrived at a remote place.

Since the biggest part of the Eastern border of Latvia is in the region of Latgale, the Eastern border and Latgale as the central images of the book are closely entwined with each other. Ziedonis depicts Latgale as a sheltering wall for Latvia. In this way, he is the first author in modern Latvian literature since the second half of the 20th century who highlights such an image of patriotic protection of Latgale.

The depiction of different religions and ethnicities relates Ziedonis' work to Francis Kemps' historical description of the „Latgalieši“. According to Ziedonis, the mixture of different religions and ethnicities, which today also includes different EU citizens, is the most essential feature of Latgale.

The author does not identify any problems (or he avoids them) concerning the existence and usage of the Latgalian language/dialect.

Ziedonis beholds Latgale as the place where „life breeds“. Unlike writers of Latvian literature and media who follow modern traditions, he does not show Latgale as the poorest and the most unfortunate region of Europe.

IEVA KALNIŅA
ieva.kalnina@lu.lv

Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu literatūras vēstures un teorijas katedra
Visvalža ielā 4a,
Rīga, LV-1050, Latvija

Sādžas koncepts Latgalē

Ievads

Latvijas laukos līdz agrārās reformas (1920–1937) sākumam pastāvēja dažāda tipa apdzīvotās vietas: 1) ciemi un sādžas; 2) muižas; 3) pusmuižas jeb blakus muižas; 4) zemnieku mājas; 5) mazmājas (Skujenieks 1922: 78). Latgales nomenklatūrā bija sastopami arī šādi apdzīvotu vietu nosaukumi: *slobodas (brīvciemi)* — ģeogrāfiskais termins, kurš raksturo sociālos apstākļus lauku apdzīvotā vietā. *Slobodā* parasti dzīvojuši iebūvieši; *zascenki* (burtiskā nozīmē — *aiz sienas*) — neliels ciems, viensēta, pusmuiža; *vyselki* — apdzīvota vieta, viensēta, kas radusies jaunā vietā, tur apmetoties apkārtējo apdzīvoto vietu iedzīvotājiem vai pārceļotājiem; *poļvarka (foļvarka)* — neliela muižiņa, pusmuiža (Cekula 2001: 193, 194).

Izdevumā „Latvijas ciemi“ definēts, ka par apdzīvotu vietu saucama ilgstoša, pastāvīga vai sezonāla cilvēku apmetne, kur izveidoti dzīvošanai nepieciešamie materiālie priekšnoteikumi (LC 2007: 9).

Latgale bija vienīgais novads Latvijā, kur kopš 17. gadsimta līdz pat agrārās reformas beigām dominēja tāds lauku apdzīvotas vietas tips kā sādža. Salīdzinoši nedaudz, bet sādžas pastāvēja arī atsevišķos citos Latvijas apvidos: Valkas apriņķī (10 sādžas) un no Kauņas guberņas pievienotajā daļā — Ilūkstes apriņķī (32 sādžas), Jelgavas apriņķī (15 sādžas) un Bauskas apriņķī (58 sādžas). Kopā minētajos apriņķos bija 115 sādžas. Latgales apriņķos sādžu skaits bija gandrīz 45 reizes lielāks — 5264 sādžas ar 78 383 saimniecībām (LAR 1930: 375, 379).

Latgalē pastāvēja arī viensētas. No 1877. līdz 1887. gadam Rēzeknes un Ludzas apriņķī bija apmetušās 984 ģimenes no Vidzemes (Brežgo 1954: 75). Sekojot šim paraugam, arī daži vietējie zemnieki sāka atteikties no dzīves sādžās un apmetās uz atsevišķiem zemes gabaliem. Iziešana viensētās 19. gadsimta beigās diezgan aktīvi bija risinājusies Latgales ziemeļrietumu reģionā — Ludzas un Rēzeknes apriņķos. 1904. gadā Latgalē minētajos apriņķos bija jau 2900 viensētas (Brežgo 1954: 77).

Sākotnēji *sādžai* bija vairākas nozīmes: mežā nolīsta aramzeme vai neliela kompakti apdzīvota vieta ārpus pilsētas, vai arī — neliela zemnieku apmetne bez savas baznīcas. „Latviešu valodas vārdnīcā“ sādža raksturota kā neliela lauku grupveida apdzīvota vieta, kurai ir kopīgs nosaukums, bet atsevišķām mājām sava nosaukuma nav (LVV 2000: 933).

Pētāmais jēdziens *sādža*⁴² un priekšstati par to ir pietiekami komplikēts objekts, un to var aplūkot no dažādu zinātņu redzesloka (vēstures, kultūras vēstures, filoloģijas, ekonomikas, socioloģijas u. c.). Šajā pētījumā dominējošais ir vēsturiskais skatījums.

Raksta mērķis — atklāt sādžas koncepta būtiskākās iezīmes Latgalē — izvirzīja divus uzdevumus:

- 1) noskaidrot *sādžas*, *ciema*, *salas (solas)*, *dzeraunes* kā apdzīvotas vietas tipa vēsturiskās izcelsmes īpatnības un etimoloģiju;
- 2) izpētīt dažādus sādžu dzīves aspektus (saimniecisko un sociālo), to atspoguļojumu latgaliešu autoru memuāros un dokumentālajā prozā.

Jāatzīmē, ka Latgalē bija arī krievu (pareizticīgo un vecticībnieku sādžas) ar savām kultūras un reliģiskās dzīves īpatnībām. Rakstā pamatā aplūkotas Latgalē dominējošās — latgaliešu — sādžas.

Sādžu izveidošanās

Sādžu izveides pamatā noteicošie bija saimnieciskie (nodevu ievākšana, kļaušu atstrādāšana, zemnieku kopatbildība) faktori, kuri palīdzēja muižniekiem un valstij pārvaldīt zemniekus. Pirmās sādžas nereti veidojās no vienas dzimtas pārstāvjiem. Laika gaitā palielinājās sādžu iedzīvotāju skaits, bet precību rezultātā — arī sastāvs. Pēc Latgales teritorijas pievienošanas Krievijas impērijai 1772. gadā te dominēja Krievijas likumi un tāpat kā Krievijā tika sekmēta sādžu saimniekošanas sistēmas attīstība.

Augusts Bīlenšteins 1882. gada apcerējumā „Augšzemes ceļojuma piezīmes“, kas ir nozīmīgs un visai objektīvs avots par stāvokli Latgalē 19. gs. 80. gadu sākumā (Zeile 2001: 412), izvirza pieņēmumu, ka daļa no sādžām sākotnēji bijušas viensētas (Bīlenšteins 2001: 406).

Sociālajā atmiņā saglabājušies nostāsti apstiprina A. Bīlenšteina pieņēmumu, kā arī sniedz informāciju par sādžu nosaukumu izcelsmi:

Un tad divi brāļi atdalījušies no tiem līdumniekiem, atnākuši uz tagadējo Kaļves sādžu un uzcēluši kalvi, kur viņi nodarbojušies ar kalšanu (...). Nu tad no tiem diviem brāļiem izveidojusies Kaļves sādža. Kādreiz bijuši vieni radi, viens otram tuvāki (...).

(Kā no diviem brāļiem izveidojusies Kaļves sādža: 1)

Sādžas veidojās gan Polijas-Lietuvas valsts un cariskās Krievijas lauku saimnieciskās politikas rezultātā, gan arī (nomaļās vietās) kāda/-u uzņēmīga cilvēka/-u darbības iznākumā. Dekters⁴³ par Dorvas sādžas izcelsmi raksta:

⁴² Pētījums veikts projektā „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociāl-ekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071).

⁴³ Katoļu garīdznieka un literāta Donata Mūrnieka (1901–1963) pseidonīms.

Ogrūkūs laikūs šeit auguši leli meži. Īsarādīs kaidis pōrdrūšņiks, pastatejis pērtēņu un nu prīžu calmim tacynōjis dorvu. Jam izauguši pīci dāli (..). Nu šim pīcim veirim izaveidōjis tagadējais Dorvas cīms ar 118 dvēselem. (Dekters 1970: 8)

Sādža, ciems, sala (sola) vai dzeraune?

„Latviešu etimoloģijas vārdnīcā“ norādīts, ka vārds *sādža* ir aizgūvums no lietuviešu *sodžià*, kas atvasināts no apvidvārda *soda* ‘ciems, sādža’ (Karulis 1992 II: 141).

Vārda *ciems* sākotnējā nozīme — ‘nometne, mītne’, vārda saknei pamatā indoeiropiešu **kei* ‘atrasties; nometne, mītne’ (Karulis 1992 I: 171). Ciems ir sinonīms sādžai, izņemot dažas atšķirības: ciems ir arī māja — vieta, kur viesojas; viesošanās: *Iet, aicināt ciemā (ciemos). Pārnākt no ciema (ciemiem)* (LVV 1987: 153). Ciems bija lauku administratīvi teritoriālā iedalījuma pamatvienība Latvijā padomju laikos no 1949. līdz 1991. gadam.

Sala (sola) ir sena apdzīvota vieta, kas aizsargāta no uzbrucējiem. Jēdziens *sala* ieguvis arī nozīmi ‘sādža, ciems’. Viens no uzskatiem, ka vārda *sala* pamatā ir indoeiropiešu **sel* ‘dzīvojamā telpa’, no kā atvasināts arī krievu *село* ‘ciems’ (Karulis 1992 II: 148).

Par *solām* Latgalē dēvēja zemnieku brīvsādžas, kuras muižnieki vēl līdz 17. gadsimtam nebija pakļāvuši savai varai. Kazimirs Buiņickis, balstoties uz jezuītu ziņojumiem, apraksta pagānu *solu* jeb brīvsādžu Aulejas apkaimes mežos (Buiņickis 2003: 140–145). *Solās* dzīvoja vēl nekristītie un brīvie zemnieki, kuri negribēja pakļauties muižnieku varai. Šādās brīvsādžās valdījuši pašu iecelti virsaiši, vecākie, priesteri. *Solas* parasti atradās mežainos apvidos. Vairākas *solas* bija Lubāna klānos: Dūdsola, Vid-sola, Vidējsola, Teikusola, Bīzānsola u. c. (Zeile 2006:165).

Slāviskais apzīmējums *dzeraune* no krievu *деревня* ‘sādža, ciems’ Latgalē parādās 17. gs. 2. pusē, kad, bēgot no vajāšanām, te apmetas vecticībnieki. Plašāk vārds *dzeraune* ieviešas 19. gs. pārkrievošanas procesā.

Latgaliešu autoru memuāros un dokumentālajā prozā tiek lietots gan *sādža*, gan *ciems*, gan *sola*. Tabulā sniegti daži piemēri (retinājums citātos mans — V. M.).

Autors	Lietotais apzīmējums	Tekstu fragmenti
Meikuls Apeļš	<i>sādža</i>	..vītejōs muižas rentņiki sasastreideja ar tyvōkōs <i>s ā - d ž a s mozzemņīkim par tū, kam lelōkas tīseibas uz zemi</i> (Apeļš 1932: 30) ..devēs uz plašū Kriviju burlakūs pamasdami atmatā pat sovas <i>s ā d ž u zemes strēmeleites</i> (Apeļš 1932: 31)

Jezups Grišāns	<i>sādža</i>	<i>Jī dzeivōja saspīsti lelōs s ā d ž ō s ..</i> (Grišāns 1968: 233)
Leonards Latkovskis	<i>sādža</i>	<i>Tāva sāta atsaroda Varakļānu pogosta Bokōnu s ā d ž a s pošā centrā</i> (Latkovskis 1966: 86)
Bonifācijs Briška	<i>cīms</i>	<i>Myusu c ī m ā 1912. godā beja 4 sātas..</i> (Briška 1969: 7)
Dekters	<i>cīms</i>	<i>Dorvas c ī m a dzeivi var šķirēt pēc goda laikim</i> (Dekters 1970: 230)
Konstantīns Strods	<i>sādža, ciems</i>	<i>Vēļ naseņ dālderu s ā d ž a s pyrmō sāta pylnu kilometru stōvēja nu bazneicas</i> (Plencinīks 1943: 5) <i>Pametu skatu pa kreisi uz Malta Poču c i e m a pelēkajiem koka kārmiem (kāirmi — zemnieka saimniecības ēkas) ar salmu jumtiem</i> (Strods 1988: 47)
Marija Andžāne	<i>sola</i>	<i>Kotrai myusu pogosta s o l a i beja sovs s o l a s krysts, kurs ik s o l a i beja cytaidōk veidōts</i> (Andžāne 1982:32)
Vladislavs Lōcs	<i>sādža, cīms, sola</i>	<i>Vējānu kolna stōvais ceļš ar mozu pagrīzīni īvad s ā d ž ā ..</i> (Lōcs-Vaideāns 1997: 3) <i>Jī pyrmī ir pi c ī m a un tod sōc nu cytom pļovom skrīt Kolna s o l a s īdzeivōtōji</i> (Lōcs-Vaideāns 1997: 10)

Raksta autors lieto apzīmējumu *sādža* vairāku apsvērumu dēļ:

- 1) tas bija izplatītākais apzīmējums Latgales galvenā apdzīvotās vietas tipa nosaukšanai Latgalē un pārējā Latvijā;
- 2) vārds *sādža* lietots oficiālos izdevumos (LAR 1930: 394 u. c.), Latvijas Valsts vēstures arhīva (LVVA) dokumentos par sādžu īpašumiem un sādžu sadalīšanu viensētās, zinātniskajā un uzzīņu literatūrā (Brežgo 1954: 75; Puisāns 1988: 174; Boruks 2006: 430 u. c.; LKV 1927–1928 I: 100);
- 3) *sādža* — pietiekami plaši izmantots vārds arī dokumentālajā prozā (sk. tabulā minētos piemērus).

Sādža kā saimnieciska vienība

Sādžai raksturīga blīva apbūve. Sādžu plānojums bija atkarīgs no reljefa un pastāvošajiem satiksmes ceļiem. Līdzenās vietās ēkas bija izvietotas rindās cieši kopā gar ceļa vai ceļu malām, kas šķērsoja sādžu. Paugurainās vietās atsevišķas sētas bija izvietotas bez īpaša plānojuma. Latgalē vairāk izplatīts bija izklienēto sādžu apbūves tips (Bērziņš 1958: 17). Sādžu lielums bija nevienāds — no dažām saimēm līdz vairākiem desmitiem ģimeņu. Latgales sādžas atšķīrās no Krievijas sādžām ar to, ka, izņemot sādžas, kur 19. gadsimtā tika izmitināti karavīri no citām Krievijas guberņām, Latgalē pastāvēja dzimtas zemes valdījuma veids. Krievijā sādžas kopiena (obščina) bija noteicēja pār visu sādžas zemi un to periodiski pārdalīja, savukārt Latgalē — tikai kopējās pļavas un ganības.

Pēc B. Brežgo, no 1828. līdz 1856. gadam pastāvēja tā dēvētais *karavīru arāju apgabals* (Brežgo 1944). Grāfa Kazimira Platēra valdījumā Daugavpils stāstijā jau 18. gs. beigās smago apstākļu dēļ sākās zemnieku nemieri, savstarpēja pretenziju izvirzīšana un tiesāšanās. Tādēļ cariskās Krievijas varas iestādes nolēma atsavināt K. Platēra valdījuma zemes un nodot tās kara resora pārziņā. Tādā veidā tika iecerēts samazināt valsts izdevumus karavīru uzturēšanai, nodrošināt jauniesaucamo rezervi un uzlabot viņu materiālos apstākļus. Karavīri arāji vienlaikus bija gan karavīri (pildīja karadienestu), gan zemnieki (apsaimniekoja zemi savā sētā). 28 pastāvēšanas gados *karavīru arāju apgabalā* tika noņemti apmēram 2140 karavīru. Tādējādi Latgalē palielinājās krievu tautības iedzīvotāju īpatsvars un nostiprinājās pareizticība. Jāpiebilst, ka 19. gs. 80. gados Daugavpils apkaimē tika izmitināti arī atvaļinātie Krievijas armijas karavīri.

Sādžā visas saimniecības ēkas atradās atsevišķi no lauku zemes. Sādžai parasti bija arī sava kopēja rija, ganības, dažkārt arī kūtis. Ceļi, kas gāja caur sādžu, bija kopējais sādžas īpašums. Kopējās lietas tika uzturētas kārtībā kopīgiem spēkiem, savstarpēji vienojoties. B. Briška par dzimto Rēzeknes apriņķa Varakļānu pagasta Kozu solas sādžu ar 26 iedzīvotājiem raksta, ka sādžiniekiem bija kopēja pirts, aka, sile lopu dzirdināšanai, kā arī kopējs bullis, kuru katram saimniekam noteiktā secībā vajadzēja uzturēt divus gadus pēc kārtas (Briška 1969: 5–9).

Dekters Dorvas sādžu ar 118 iedzīvotājiem raksturo kā pašpietiekamu saimniecisku organizāciju:

Pošu cīmā beja kurpnīki, sedlinīki, skrūderi, galdnīki, kalēji, vyrpōtōji, ōdmiņi, pūdņiki un citi amatnīki. Pagatavot pajyuga pīdarumus, dorba reikus, rotus, rogovas, siles, pīstas, kipus, lōpstas, teines, kvāšņas un mōjas dzērnovas prota gondreiž kotrys. (Dekters 1970: 10)

Vienam saimniekam parasti piederēja pastāvīga mājas vieta, uz kuras tika celtas ēkas, iekopts augļu un sakņu dārzs pastāvīgai lietošanai, aramzeme — izkaisīta pa visiem ciema tīrumiem šņoru veidā, pļavas — lietojamas šņoru veidā, ganības — visiem saimniekiem kopīgas.

Tā dēvētās šņoru zemes izveidojās, pastāvot tradīcijai dalīt saimniecības zemi visu pieaugušo dēlu starpā. Meitām nebija tiesību mantot tēva zemi, izņemot gadījumus, kad viņas izgāja pie vīra un viņām bija bērni, tad kāda zemes daļa tika norakstīta uz znota vārda (Bīlenšteins 2001: 406).

Pieaugot iedzīvotāju skaitam, zemes daudzums sādžās nepārtraukti samazinājās. Lai gan bija noteikums, ka saimniecības nedrīkst iedalīt mazākas par 10 desetīnām (1 desetīna — 1,09 hektāri), praksē to maz kurš ievēroja. Zemi parasti dalīja gareniski, tādējādi, mainoties paaudzēm, radās

2–3 hektārus lielas saimniecības ar 2–3 metriem platām šņoru zemēm. Apzīmējums *šņoru zemes* pirmo reizi oficiāli lietots Latvijas Agrārās reformas likumā (LRSS: 1108), tas ātri izplatījās latviešu žurnālistikā un sabiedrībā.

Vienas saimniecības zeme, kas bija sadalīta šņorēs, parasti bija izkaisīta pa visu sādžu. Nereti vienas sētas saimnieka zeme sastāvēja no vairākiem desmitiem šņoru, šņore dažkārt bija tikai 2–3 metri plata, 100 un vairāk metrus gara. Tā, piemēram, 20. gs. 20. gadu sākumā Daugavpils apriņķa Aulejas pagasta Drongānu sādžā 11 saimniekiem piederēja 83,913 hektāri zemes, kas bija sadalīti 880 šņorēs. Īpatnēji, ka zemes daudzums katram saimniekam bija atšķirīgs — no 3,995 līdz 15,991 ha, bet šņoru skaits vienāds — katram saimniekam 80 šņores (LVVA(a): 2). Rēzeknes apriņķa Viļānu pagasta Brikuļu sādžā 6 saimniekiem zemes daudzums svārstījās no 6,63 līdz 13,26 ha un bija sadalīts 264 šņorēs — 44 šņores katram saimniekam (LVVA (b): 3). Precizitāte zemes platību uzskaitē liecina par zemes trūkumu un tās lielo vērtību Latgales sādžās. Šņores viena no otras dažkārt atradās pat vairāku kilometru attālumā. Tāpēc katrai šņorei bija savs nosaukums, parasti norādot arī kādu reljefa vai kādu ģeogrāfiskā izvietojuma īpatnību: *šņore aiz lielā ceļa nr. 1, šņore aiz lielā ceļa nr. 2, šņore gar strautu nr. 1, nr. 2, nr. 3, nr. 4* (LVVA(c): 51–53).

Šaurās šņores varēja apart tikai gareniski. Turklāt bija jāuzmanās, lai neaizskartu ežu vai cita saimnieka šņori. Mēslojumu taupības nolūkos lika šņores vidū. Tādējādi šņores vidū labība pārauga un sakrita veldrē, bet šņores malās tā tikko uzdīga. Dekteram, Jezupam Grišanam un Oto Svennem labība šņorēs asociējas ar sariem uz cūkas muguras — vidū lielāki un stingrāki rugāji, pa malām — mazāki un retāki (Dekters 1970: 7; Grišāns 1968: 233; Svenne 1923: 41).

Šņoru saimniekošanas sistēma bija galvenais trūkuma cēlonis. Pēc J. Grišāna, daudzās Latgales sādžu saimniecībās savas labības pietika tikai līdz Ziemassvētkiem. Šņoru zemju turētāji: *ar gryuteibom varēja izturēt vīnu zirdzeņu, vīnu gūteņu un cyuceņu* (Grišāns 1968: 233).

Šņores dažkārt bija arī konfliktu cēlonis starp pašiem sādžiniekiem. Pēc B. Briškas, labību stiprākās saimes no savām šņorēm parasti novāca pirmās. Tāpēc vājākajām saimēm vajadzēja strādāt pat naktīs, jo nenoplautās šņores bieži tika nobradātas (Briška 1969: 6).

Kopīgās pļavas un ganības ik gadus pārdalīja. Tas bija sarežģīts un laikietilpīgs process. Nereti siena pļāvēji vairāk laika patērēja pie pļavu uzņēmēšanas un strīdiem nekā pie pašas pļaušanas. Meži, ganības un pļavas dažkārt bija konfliktu cēlonis ne tikai starp vienas sādžas saimniekiem, bet

arī starp divām un vairāk sādžām. Tāpēc pļavu uzmērīšanas darbs tika veikts pietiekami skrupulozi.

Viens no galvenajiem sādžu saimniekošanas sistēmas principiem bija atsevišķu tās locekļu saimnieciskās darbības saskaņošana, mazākuma pakļaušanās vairākumam. No vienas puses, sādžā valdīja kolektīvisma un savstarpējās palīdzības princips, no otras puses, — visa saimnieciskā dzīve bija pakļauta sādžas diktātam, ko noteica šņoru zemju sistēma. Sējas, ražas novākšanas un pļaujas darbiem visā sādžā bija jānotiek vienlaicīgi, lai nekaitētu kaimiņa laukam.

Sādža kā sociāla vienība

Sādžās valdīja demokrātiska, bet tajā pašā laikā konservatīva un patriarhāla sociālā vide. Tadeušs Puisāns sādžu raksturo kā etnisku un kultūrālu kopu, kas rūpējās par sevi un sargāja sevi no jaunām idejām un katru svešo iespaidu saņēma ar aizdomām un noraidi (1988: 174).

No sādžinieku vidus izvirzīja sādžas vecāko — vairāk izglītoto, pieredzes bagātāko sādžinieku — tādu, kam bija autoritāte. Sādžas vecākais sasauca sādžinieku sapulces par sādžai aktuāliem jautājumiem — kopējo sādžas objektu uzturēšanas kārtību, kopējo ganību un pļavu sadali, muižas nodevu normas sadali starp atsevišķām saimēm, palīdzības organizēšanu atraitnēm un bāreņiem, dažkārt arī izskatīja strīdus sādžinieku starpā, sīko zādzību gadījumus u. tml. Sapulcēs piedalījās un pieņēma lēmumus tikai pieaugušie vīriešu kārtas sādžinieki. B. Briška atzīmē, ka sievietes un bērni „skotkā”⁴⁴ nepiedalījās (Briška 1969: 10). Arī ģimenes priekšgalā bija saimnieks — parasti vecākais vīrietis.

Ja kāds no sādžiniekiem gribēja atdalīties viensētā, tam bija vajadzīga pārējo sādžinieku piekrišana.

Sādžu sabiedrība, sevišķi lielo, neapšaubāmi bija daudzveidīga. Dekters uz Dorvas sādžas piemēra sniedz plašu ieskatu šajā daudzveidībā:

Darvīši beja slovoni vēl ar tū, ka te varēja atrast dažādu cilvēku tipus, it kā pūstovus nu plašā Dīva pasauleiša. Te beja pusokli, klybi un kūrlī, vaci un jauni, pracāti un napracāti, gari un eisi, rasni un tīvi, pļōpeigi un mazruneigi, vīnkōrši un sleipāti, radaveiti un prosti, līleigi un bažeigi, lāni un strauji, strōdeigi un kyutri, jautri un rauduleigi, bezbēdeigi un bažeigi, humora pylni un saskōbuši. (Dekters 1970: 10)

Tajā pašā laikā:

Vysi leidzeigi beja tikai dvēseles padareišonōs, prūti: sirsneigi, vīsmīleigi un izpaleidzeigi. (Dekters 1970: 10)

⁴⁴ No krievu *сходка* ‘sapulce, sanāksme’.

Jāatzīmē, ka sādžinieku vidū noslāņošanās pēc materiālā stāvokļa nebija raksturīga. Kopīgi noturētas kāzas, bēres, dažādi saviesīgi pasākumi (ziemas vakaros sestdienās vai svētdienās pēc kārtas pie kāda saimnieka rīkoja vakarēšanas vai danču vakarus — *večerinkas*), sādžas krucifikss vienoja šo daudzveidīgo sabiedrību un palīdzēja aizmirst trūkumu. Vecākie sādžas iedzīvotāji svētdienas vakaros mēdza satikties, lai apspriestu dažādus jaunumus.

Pēc Dektera, izlīgšana konfliktsituācijās parasti notika pēc baznīcas apmeklējuma un pie glāzes alus (Dekters 1970: 10, 11).

Objekts ar nozīmīgu sociāli reliģisku funkciju sādžā bija krucifikss. Tradicionāli maija mēnesī pie krucifiksa tika noturētas kopējas vakara lūgšanas un reliģiskie dziedājumi par godu Jaunavai Marijai.

No sādžām uz viensētām

Kā jau minēts ievadā, iziešana no sādžām uz viensētu saimniecībām Latgalē sākās 19. gadsimta beigās. Dažkārt par iemeslu tam bija ugunsgrēka izcelšanās kādā mājā, kad nereti nodega visa sādža. V. Lōcs apraksta Kolna solas iemītnieku pārdomas pēc šāda ugunsgrēka sādžā:

Vajag īt vīnsātōs. Byus kotram sovs zemes gobols, sova sāta, caur vīnu nabyus jōcīš vysai solai, kai tagad. Ari šņūres ir apnykušas, bet par vysu vairōk ir apsarībuse tei lomōšonōs (...). (Lōcs-Vaideāns 1997: 11)

Tomēr galvenais iemesls iziešanai viensētās bija ekonomisks. Lielā daļā sādžu saimniecību šņores bija kļuvušas tik šauras, ka tās vairs nebija iespējams dalīt, zemes bija tik maz, ka no tās nevarēja pārtikt. Tā daudzi vīriešu kārtas sādžinieki devās iztikas meklējumos ārpus savas sīksaimniecības (uz Vidzemes, Kurzemes un Zemgales turīgajām sētām, arī uz Pēterburgu, citām vietām Krievijā).

Sādžu sadalīšanu viensētās uzsāka cariskās Krievijas valdība. Intensīvi darbi sākās ar tā dēvēto *Stolipina likumu* (1906., 1910., 1911.) izdošanu. Pamatojoties uz tiem, sādžinieki, savstarpēji vienojoties, varēja dalīt sādžas zemi viensētās brīvas tirgošanās ceļā un nostiprināt iegūtās īpašuma tiesības uz sava vārda. Līdz 1920. gadam tika sadalīta 901 sādža, iedalot 13 450 viensētas (LAR 1930: 385). Tas veidoja 17–18% no Latgales sādžu kopskaita. Latvijas agrārās reformas turpinājumā vajadzēja sadalīt vēl 5264 Latgales sādžas.

Daudzi sādžinieki ne tikai negribēja iziet viensētās, bet bija pat gatavi atdot daļu savas zemes citiem, lai tikai paliktu vecajās vietās, lai dalīšanā neiekristu agrāk neapstrādātās zemes. Daudzos gadījumos sādžinieks, būdams neuzņēmīgs saimnieks, neievēroja pat savas intereses.

Lielāko pretestību iziešanai viensētās izrādīja trūcīgākie sādžinieki — lai nezaudētu kopējās ganības un citas sādžu saimnieciskās dzīves „privilēģijas“. Dekters raksta:

Daži darvīši tū uzjēme kai n a p ī c ī š a m u ļ a u n u m u (retinājums — V. M.), kai nōvi, kurai navar izbēgt. Jōsašķirūt nu zaļom ežom, nu cīma jaukumim. Tys taipat kai pīdzeivōt guņsgrāku. (Dekters 1970: 319)

Viensētas projektēja uz vienošanās, vērtēšanas vai mazāksolīšanas jeb *torgu* pamata. *Torgu* princips noteica, ja bija vairāki pretendenti uz vienu zemes gabalu, tad viensētu tajā vietā dabūja tas, kurš prasīja no viņam piederošā hektāra vismazāko normu. Tā, piemēram, saimniekam bija tiesības uz 12 hektāriem no kopējās zemes. Mazāksolīšanā viņš pieprasīja katra hektāra vietā 0,80 ha. Ja mazāk neviens nebija prasījis, tad šis pieprasītājs norādītajā vietā saņēma viensētu ar zemes platību $12 \times 0,80 = 9,60$ ha (LAR 1930: 386). Nereti *torgi* izvērtās par azartisku pasākumu — atsevišķi zemes gabali varēja būt izsolīti no dažām līdz pat vairākiem desmitiem reižu.

Ēku pārcelšana uz jaunu saimniecības vietu bija viens no galvenajiem faktoriem, kas baidīja sādžiniekus no iziešanas viensētās. Ēkas no jauna bija jāceļ gandrīz 1/3 sādžu saimniecību. Daudzas, it īpaši vecās ēkas, atradās sliktā stāvoklī, saimnieki remontam neieguldīja nekādus līdzekļus, jo, izejot viensētās, tāpat būs jābūvē jauna māja.

Iziešana viensētās diezgan radikāli mainīja ierasto dzīvesveidu, sekmeja uzņēmību un atbildību par, nu jau s a v u, saimniecību. Nebija vairs jāmēro lielie attālumi uz izkaisītajām šņorēm, jo tagad apstrādājamie tūrumi atradās blakus mājas vietai.

Nobeigums

Mūsdienās Latgalē tradicionālās sādžas praktiski vairs nepastāv, faktiski ir arī izmirusi tā paaudze, kura bija dzīvojusi sādžās. Tomēr sādžas koncepts ir saglabājies sociālajā atmiņā. Pirmkārt, tas izpaužas dzīvesvietas identifikācijā. Latgalē līdz pat mūsdienām nav iesakņojušies oficiāli piešķirtie māju nosaukumi. Nereti, sevišķi vecāka gadagājuma cilvēki, sevi joprojām identificē kā bijušās sādžas iedzīvotāju. Izņēmumi ir tirgum ražojošas zemnieku saimniecības, kā arī tās saimniecības, kurās atrodas lauku tūrisma objekti. Šais gadījumos svarīgākais motīvs ir komerciālais.

Otrkārt, sādžas koncepts ir aktuāls dažādos izteicienos kādas parādības raksturošanai. Daži izteicieni tiek lietoti latgaliešu sarunvalodā, tos pat netulkojot no krievu valodas. Par skaistu un spēcīgu vīrieti, pat ja viņš dzīvo pilsētā, mēdz teikt: *Первый парень на деревне* ‘Pirmais puisis ciemā (sādžā)’. Par *dzerauni* var nedefinēt lauku, arī pilsētas, iedzīvotāja nezi-

nāšanu, lētticību; tāpat neaudzinātu, rupju cilvēku — sal. *деревня!* ‘lauķis’ (Россия 2007: 166).

Saistībā ar infrastruktūru, mūsdienu ekonomisko stāvokli Latgales laukos masu saziņas līdzekļos atrodami šādi komentāri (retinājumi piemēros — mani. — V. M):

Latgolā i d z e r a u n ē var dzeivuoēt tikai cīši bogots cylvāks.. Attaisi durovys, a gaisss vyss piec uobeļu, rudiņa lopu i buļbu lokstu. Tikai par vysom ekstrom ir juomoksoj, ka gribi palikt apritē i saglobuoēt kontaktus, dorbus i napagaist d z e r a u n i s izolacejā (..) Sok, sied i d z e r a u n ē i nūsadzer voi slauc pīnu par padsmiit saņtimim litrā i esi laimeigs par skaistū dobu. (saprge 2008)

Plašākā mērogā sādžas koncepts izskan kā provinciālisma izpausme: „Tai vot i dzeivojam — myusu d z e r a u n ē L a t v e j ā “ (Dzeraune 2009).

Avoti un literatūra

- Andžāne 1982 — M. Andžāne. Izejas punkts. [Minhene], 1982.
- Apeļš 1932 — M. Apeļš. Latgolas sātōs. Stōsti. Rēzekne, 1932.
- Bērziņš 1958 — O. Bērziņš. Latviešu zemnieku māju architektura. Rīga, 1958.
- Bīlenšteins 2001 — A. Bīlenšteins. Augšzemes ceļojuma piezīmes. Poļu Vidzeme (Krāslava, Volkenburga, Rozitene, Ludzene, Varklāni) // Ai, māte Latgale. Atskati Latgales vēsturē un kultūrvēsturē / Sak. P. Zeile. [B. v.], 2001. — 383.–410. lpp.
- Boruks 2003 — A. Boruks. Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā. Jelgava, 2003.
- Brežgo 1944 — B. Brežgo. Karaveiri orōji Latgolā (1828–1856) // Olūts, nr. 5, 1944. — 196.–228. lpp.
- Brežgo 1954 — B. Brežgo. Latgales zemnieki pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1861–1914). Rīga, 1954.
- Briška 1969 — B. Briška. Latgaļu zemņiks un tō zeme symts godūs // Dzeive, nr. 97, 1969. — 3.–18. lpp.
- Buiņickis 2003 — K. Buiņickis. Priestera Jordana atmiņas. Inphantijas aina XVII gad-simtā. Rēzekne, 2003.
- Cekula 2001 — Z. Cekula. Daugavpils rajona Latgales daļas apdzīvoto vietu nosaukumi // Acta Latgalica 11. Daugavpils, 2001. — 180.–233. lpp.
- Dekters 1970 — Dekters. Dorvas cīma ļaudis. [Minhene], 1970.
- Dzeraune. (Skatīta versija: <http://saprge.wordpress.com/2009/02/02/dzeraune/> (02.12.2010.))
- Grišāns 1968 — J. Grišāns. Pa atmiņu stygom, I. [Minhene], 1968.
- Karulis 1992 — K. Karulis. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. I–II sēj. Rīga, 1992.
- Kā no diviem brāļiem izveidojusies Kaļves sādža (Skatīta versija: <http://dzivesstats.lv/lv/free.php?d=1542> (06.12.2010.))
- LAR 1930 — Latvijas agrārā reforma. Rīga, 1930.
- Latkovskis 1966 — L. Latkovskis. Muna tāva ticeiba // L. Latkovskis. Dzymtōs zemes ļaudis, I. [Minhene], 1966. — 17.–100. lpp.

- LC 2007 — Latvijas ciemi. Nosaukumi, ģeogrāfiskais izvietojums. Rīga, 2007.
- LKV 1927–1928 I — Latviešu konversācijas vārdnīca. I sēj. Rīga, 1927.–1928.
- Lōcs-Vaideāns 1997 — V. Lōcs-Vaideāns. Myuža dīnas (I). Brōli. Rēzekne, 1997.
- LRSS — Latvijas Republikas Saeimu stenogrammas. 1. Saeima. 5. ses.
- LVV 1987 — Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 1987.
- LVV 2000 — Latviešu valodas vārdnīca. Rīga: Avots, 2000.
- LVVA (a) — Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Daugavpils apriņķa Aulejas pagasta Dronganu sādžas īpašumu dokumentu sakopojums (1926.–1928.). 1679. f., 170. apr., 924. l.
- LVVA (b) — Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Rēzeknes apriņķa Viļānu pagasta Brikuļu sādžas māsainieku īpašuma tiesību nostiprināšanas akts uz viņiem piederošo piešķirto šnoru zemi. 1679. f., 168. apr., 228. l.
- LVVA (c) — Latvijas Valsts vēstures arhīvs. Письменное производство по делу о составлении землеустроительного проекта крестьян Витебской губ. Двинского уезда дер. Осиповки 1908 г. 5282. f., 1. apr., 10. l.
- Melluma 2010 — A. Melluma. Sens notikums Latgales vēsturē / Sak. Z. Ikere. — Daba un vēsture 2011. Jubilejas izdevums. Rīga: Zinātne, 2010.
- Plencinīks 1943 — K. Plencinīks. Atmūda. Stōsti. Daugavpilī: Vl. Lōča izd., 1943.
- Puisāns 1988 — T. Puisāns. Latgale. Vēsturiskas skices. Toronto: [b. i.], 1988.
- saprgē 2008 — Par lelu Latveju! // <http://www.naktineica.lv/?p=179> (02.12.2010.)
- Skujenieks 1922 — M. Skujenieks. Latvijas zeme un iedzīvotāji. Rīga, 1922.
- Strods 1988 — K. Strods. Tas sākās Varakļānos. [B. v.], 1988.
- Svenne 1923 — O. Svenne. Vecā un Jaunā Latgale un viņas īpatnības. Rīga, 1923.
- Zeile 2001 — P. Zeile. Komentāri // Ai, māte Latgale. Atskati Latgales vēsturē un kultūrvēsturē / Sak. P. Zeile. [B. v.], 2001. — 410.–414. lpp.
- Россия. Большой лингвострановедческий словарь. Москва, 2007.

The concept of village in Latgale

Latgale is the only region in Latvia where from the 17th century till the end of 1930s villages dominated as rural settlements.

The aim of the article is therefore to discover essential Latgalian features in the concept of village. The following questions are raised:

- to find the historical origins and the etymology of terms relating to villages (*sādžas*, *ciema*, *salas (solas)*, *dzeraunes*) and
- to explore different aspects of village life (economic and social) and its reflection in memories and in historical fiction from Latgale.

The word for village — *sādža* — is borrowed from Lithuanian *sodžià*, with *ciems* being synonymous. Another term is *sala (sola)*, which was used for free farmers' territories which did not belong to any higher-ranking land owner in the 17th century. In the 19th century, *dzeraune* appeared as a Slavonic name for villages. Latgalian authors therefore use different names (as synonyms) for villages: *sādža*, *ciems* and *sala (sola)*.

The village in this understanding was a compact area of settlement in the countryside without including their church. As such, the village was a key element of

economic life in rural Latgale relating to issues of cord land, common land and in the work for economic coordination.

Villages were governed by a democratic, but conservative and patriarchal social environment which featured elements such as the elections of a village chief, common meetings which were open to adult men only, social occasions or the common prayer at the village crucifix.

Today, the concept of village has remained in public memory as a place of residence of the rural population and can be detected in different expressions.

VLADISLAVS MALAHOVSKIS
vladism@inbox.lv

Rēzeknes Augstskola
Reģionālistikas institūts
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV-4600, Latvija

Is it possible for a small dialect to become a minority language in times of globalization? — Övdalian’s struggle for survival

General information

Övdalian⁴⁵ is a variety of Swedish which has the status of a Swedish dialect but by some linguists and speakers is regarded as a separate language⁴⁶. Övdalian is spoken nowadays by around 1700 people in the central part of Sweden in Dalarna County, in the old parish of *Älvdalen*, which is located in the south-eastern part of Älvdalen Municipality, and by around 700 people living outside the municipality (Larsson et al. 2008). As the number of its speakers and domains of usage are constantly diminishing, Övdalian can be undoubtedly classified as an endangered language. The decrease has contributed to a growing attention being paid to Övdalian by linguists and laymen for the last 30 years. Another reason for greater interest is the fact that it is one of the most peculiar Swedish vernaculars and differs so greatly from the standard variety — phonetically, grammatically and lexically that it is practically unintelligible to other speakers of Swedish.

The dialect, one of the most conservative in Sweden, has both preserved archaisms as well as introduced linguistic innovations that are not found in other Scandinavian languages, which is partly the effect of geographical isolation, very limited interest from people outside Älvdalen and great commitment of its speakers to their culture, history and language (Helgander 1996). Among Övdalian archaisms one can find preserved declension, grammatical gender, rich verb conjugation, nasal vowels and lexical archaisms, whereas diphthongisation and apocope are examples of linguistic innovations.

The following paper is based mainly on data from a questionnaire research which I conducted in autumn 2008 and from 14 longer interviews held in summer 2009 in Älvdalen Municipality. In the questionnaire re-

⁴⁵ Övdalian is also called *Elfdalian* in English. In Swedish it is called *älvdalska* or *älvdalsmål*.

⁴⁶ With reference to Övdalian I will be nevertheless using the term “dialect”, as deciding whether it should be classified as *a dialect* or *a language* does not lie within the scope of the paper.

search I obtained information from 53 pupils from the secondary school *Älvdalsskolan* (7th and 8th grade), 18 parents of those children and 18 employees of the Municipal Council in Älvdalen.

Övdalian as an endangered language

As the number of users of Övdalian and its domains of usage are constantly diminishing the dialect can be nowadays regarded as an endangered language. Sven O. Hultgren (1983) states that in 1978 82% of pupils and 87% of parents were using Övdalian in daily conversation, while my research has shown a considerable decrease to 34% among pupils and 50% among parents. The average number for pupils, parents and municipal workers speaking the dialect is accordingly 45% of the whole population. In studies published in 2008, conducted by the organisation *Ulum Dalska* 'Let us speak Dalecarlian', it is estimated that only 34% of the population speak the local vernacular⁴⁷. What is more worrying is the fact that among children younger than 15 years old only 5% (45 people) can speak Övdalian today (Larsson et al. 2008).

The intergenerational transmission of Övdalian is impeded as most of the speakers are beyond child-bearing age. The most visible decrease in the number of its speakers is in the group of 30-year old people who bear the main responsibility for language transmission to the next generation. Övdalian does not function as the only mother tongue of pupils, which can be partly a result of the fact that not a single parent states in my survey that he or she *always* uses Övdalian while speaking to the children, whereas 33% claim that they *never* use the dialect in such a situation. Only 17% of the pupils claim that their mother tongues are both Swedish and Övdalian, whereas the majority (83%) says that it is Swedish.

Since the dialect apparently is not being passed from one generation to another in a natural way, special measures are needed to preserve it from disappearance. Since 1984, when the organisation for the presservation of Övdalian *Ulum Dalska* was established, the interest in Övdalian problems has been gradually rising. Övdalians in cooperation with some language enthusiasts have proved that they are aware of their local heritage and that they care for the future of their vernacular. Therefore there have been made many attempts to revitalize Övdalian, irrespective of it being a language or merely a dialect in the light of politics.

⁴⁷ The difference in numbers between both studies can be explained by the fact that *Ulum Dalska*'s research has not been conducted directly among Älvdalen's inhabitants. The data has been obtained from the representatives of each village in the municipality.

Attempts to reverse the language shift in Älvdalen

Literacy

The most visible changes, as far as the preservation of Övdalian is concerned, are related to literacy. Until the 1970-ies the vernacular had been treated by its speakers mainly as an oral dialect, even though it has some literature traditions dating back to 1622 when the oldest fragments in Övdalian were written in Prytz' theatre piece *En lustigh comoedia om konung Gustaf then Första*. Moreover there are wedding poems from the 17th century and the translation of the Gospel of Luke from 1693 (Björklund 1956; Noreen 1881). Some of the runic inscriptions, which were not actively used in Scandinavian countries already in the Middle Ages, were preserved in Älvdalen until the end of 18th century and on isolated objects even until World War II (Gustavson & Hallonquist 1985).

The modern text canon consists of the translation of the Gospel of John and the Gospel of Luke, grammar books, a Swedish-Övdalian/Övdalian-Swedish dictionary with 21 000 entries, several books about local phenomena i.e. birds names and place names, as well as a rich collection of children's literature. There are also two newspapers published in Älvdalen although not entirely written in Övdalian: *Dalskum*⁴⁸ (since 1992) and *Skansvakten* (since 1916). Literacy in Övdalian has become easier and more homogenous since the new orthography was formulated by *Råddjörum. Älvdalska språkrådet* 'The Övdalian Language Council' and accepted by Ulum Dalska (see below) in 2005. The Council has encountered many difficulties, as there are 12 varieties of Övdalian spoken within the municipality. The newly developed orthography is thus a compromise between different Övdalian forms.

Awards

The usage of the local vernacular has been encouraged by granting a language award *Övdals-byönn* 'Övdalian-bear' in 2007 in the amount of 1000 EUR. The award is granted to those (people, organizations, schools etc.) who work actively for Övdalian's preservation. Its aim is also "to show good examples where through practical work one can contribute to the preservation of Övdalian as a living language" (" 'Övdals-byönn', språkpris för Älvdalskan", my translation). The first winner was the personnel of a local kindergarten.

Since 2008 there has been also granted a scholarship *Besparingssskogens språkstipendium Ulum Dalska* to those pupils who have finished 3rd,

⁴⁸ *Dalskum* was published until 2008 under the title *Ulum Dalska*.

6th and 9th grade and mastered Övdalian. The aim of the scholarship is to encourage young people to learn and use the local dialect. The first scholarships were granted in 2009 to nine pupils from 9th grade and two pupils from 6th grade while one year later the number of scholarship-holders doubled and it was awarded to seventeen pupils from 9th grade, four from 6th grade and three from 3rd grade (Rehnström 2009:18; 2010:17).

Education

Övdalian in pre-school and school education does not exist nowadays. In 2006 lessons in Övdalian were introduced as a student's free choice in the secondary school *Älvdalsskolan* and 18 children took part in this project. Since then there have not been enough pupils interested in such initiatives and the course has never been repeated. Still, a few teachers claim that they talk about Övdalian during their lessons — not necessarily in Swedish lessons.

To the question if teaching Övdalian should be introduced on the syllabus, 38% of pupils answered “yes”, 36% “no” and 25% “I don't know”. Such a high number of undecided pupils may suggest that they have not reflected upon the problem yet. Adult respondents were more determined since 75% of parents and office workers said “yes, teaching Övdalian should be introduced on the syllabus”. Parents, who have not had the opportunity of studying Övdalian at school, have probably noticed how important it is for the dialect preservation. Only 9% of adult respondents claim that teaching Övdalian at school is not necessary (see Diagram 1).

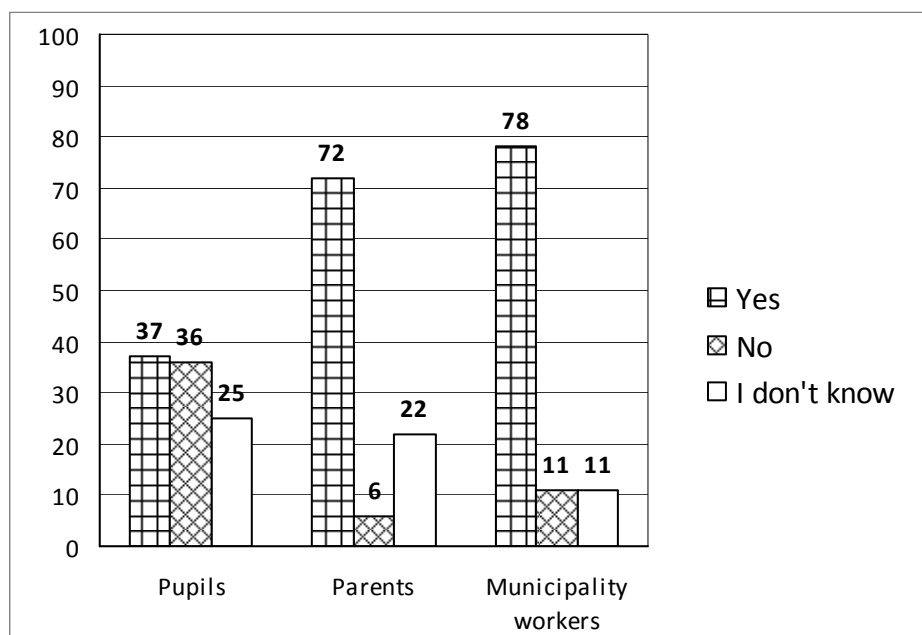

Diagram 1. Do you think that teaching Övdalian should be introduced on the syllabus?

In kindergarten Övdalian is used sporadically by dialect-speaking teachers. Parents have nevertheless expressed their wish to open a separate department where the personnel would be bilingual. There have also been organized few university courses in Övdalian at Uppsala University but it has only been isolated initiatives. Nowadays there is not a single university where students can learn Övdalian.

Organisations

There are two local organisations that support Övdalian in its struggle for survival: *Ulum Dalska* and *Rådjärum, Älvdalska språkrådet*. In 2005 Ulum Dalska launched a process aiming to bring about an official recognition of Övdalian as a minority language by the Swedish authorities, in line with the suggestion of The European Charter for Regional or Minority Languages. *Rådjärum, Älvdalska språkrådet* was established in 2004 within Ulum Dalska and its first task was to create a new standard orthography, which was accepted in 2005.

Other projects

Among other projects with the object of supporting Övdalian one should mention the Älvdalen Municipal Council's initiative of putting road signs in both Swedish and Övdalian and wooden signs only with Övdalian names (lakes, clearings etc.) installed by *Besparingsskogen* (*the community of the owners of the forest 'saving forest'*). There are altogether 819 such signs today.

The usage of Övdalian is further encouraged by Ulum Dalska during *glåmåkwelder* 'evenings of chatting' when Övdalian words, traditions and proverbs are discussed. Additionally, the organisation has arranged *kwedåkweld* 'evenings of songs', a few short language courses and reading meetings for children at the local library.

Church

Övdalian does not appear regularly in the religious context. Nowadays the dialect can be heard very sporadically in two chapels and during *Julottan* (a morning mass on the Christmas Day). There are no masses or sermons conducted in Övdalian as the pastor does not come from Älvdalen and does not speak the dialect. The restricted position of the vernacular in church is the result of a longstanding tradition of displacing dialects from religion as well as pastors' negative attitude towards local varieties of language. Övdalian in religious contexts appears only as a means of communication among the worshippers.

Övdalian in the light of the European Charter

Swedish Minority Policy was established in 2000, when Sweden ratified the *Framework Convention for the Protection of National Minorities* and the *European Charter for Regional or Minority Languages*. Since 2009 minority rights have been further described in *Språklagen* ‘The Language Law’ and since 1st January 2010 in *Lag om nationella minoriteter och minoritetsspråk* ‘Law on national minorities and minority languages’. According to those acts there are five minority languages in Sweden: Finnish, Yiddish, Meänkieli (Tornedal Finnish), Romani and Sami languages. Övdalian, which is so unique and severely threatened, has not yet been included in this list.

A fierce debate whether Övdalian should be acknowledged as a minority or a regional language has been held for the past years. According to the definition, regional or minority languages are:

— traditionally used within a given territory of a State by nationals of that State who form a group numerically smaller than the rest of the State's population; and

— different from the official language(s) of that State;

it does not include either dialects of the official language(s) of the State or the languages of migrants. (Charter 1992: 2)

Övdalian seems to satisfy the Charter's criteria as it has been spoken within Sweden since at least the 16th century by a group which is numerically smaller than the rest of the population and it is unintelligible to speakers of standard Swedish. Inhabitants of Älvdalen have a long history and common traditions but still they have not been acknowledged as a minority group. The final criterion, which is probably taken into consideration although not stated explicitly in the Charter, is the problem of ethnicity. People in Älvdalen have never had aspirations to form a separate nation and have never considered themselves as non-Swedes. The only feature that distinguishes them from Swedes seems to be their language, Övdalian, which allows us to consider them a language group rather than an ethnic group.

For and against Övdalian's recognition

In debates about Övdalian's status in Sweden some arguments *for* and *against* are constantly being repeated. The opponents of uprising the status of Övdalian claim that its speakers constitute a small group, and they inhabit a very small area. Besides there is no common Övdalian, as

there are 12 different variants of the dialect. Acknowledgment of only one of them could thus make the others disappear, while a kind of “common Övdalian” would be no one’s mother tongue. Another fact that speaks against Övdalian’s recognition is the fear that such a change could divide the municipality which is inhabited by Övdalians, Sami-people and people speaking Norwegian dialects.

When deciding whether a language variety should be raised to the status of a minority language the question appears where the borderline between a dialect and a language is. In the case of Övdalian one would have to decide whether other unique dialects as e.g. vernaculars from Mora, Orsa or Överkalix should also receive the status of a language, yet the decision is not based on purely linguistic criteria, which makes it so intricate. Moreover, the opponents of Övdalian’s recognition express doubts whether teaching materials have to be translated into minority languages and whether authorities should provide translators and interpreters as it is stated in the Charter (see Josephson 2007; Reinhammar 2007).

The adherents of raising Övdalian’s status stress that the Charter offers a list with proposals out of which the state can choose those that satisfy requirements of the language and therefore it can be applied very individually. As a response to the previously cited doubts, Övdalian’s enthusiasts claim that there is no need for using Övdalian in contact with authorities today as all Övdalian-speaking people are fluent in Swedish as well. Therefore Övdalian’s acknowledgment first and foremost is going to support its introduction at schools so that children with Övdalian as a mother tongue are not going to forget their language and that the right to preserve one’s mother tongue is safeguarded. Schools and teaching materials do not have to be monolingual (in Övdalian) since the knowledge of Swedish is equally important. Another point in favour of Övdalian’s recognition is the new standardised orthography, which has proved that the dialect has already a written variety. Finally its acknowledgement is going to help to develop the dialect, to raise its status and to get financial support for cultural activities and education.

As it can be observed, the main dilemma is maybe not whether Övdalian is a language or a dialect, but what benefits are associated with its recognition as a minority or regional language according to the Charter and how such recognition can help to save threatened linguistic varieties. If by raising Övdalian’s status, the variety can be offered protection and

financial support, the problem of definition seems to be of minor importance.

As Östen Dahl (2007: 80) has said — the question about what a language and what a dialect is might be impossible to answer, like The Gordian Knot. As we travel more often and contact people who speak other language varieties than ours the borders between languages have in many cases been erased. That is why it soon can be impractical to persist on the rigid definition of a minority language. Instead of the criterion of ethnicity we could take into consideration the criteria of cultural values connected with the language variety and the group in question. If the unique dialects/languages are to be preserved they should be treated individually with the focus on what kind of help each of them needs.

Conclusions

Summing up all the questions concerned Övdalian's future and its recognition as a regional language it should be first of all stated that the decision is based primarily on whether Övdalian should be treated as a language or as a dialect. The dilemma has nevertheless always been more of a political than a linguistic character. The most important factor for not being recognized as a regional language seems to be the problem of ethnicity. The only indication that people in Älvdalen may perceive themselves as a separate group with their own ethnicity is the idea of forming a republic out of one of the villages *Åsen* — Republiken Elfdals-Åsen. It is yet more a sign of local patriotism and has a symbolic rather than political meaning. The fact that originators of the idea have come with their own anthem and currency (1 Elf-Daler = 100 Bekker = 1,20 SEK) is today more of a tourist attraction.

While choosing between a dialect and a language one should nevertheless take into consideration the opinion of language users as everyone has the right to self-identification. The majority of Övdalians define their variety as a language — 59% of students, 50% of parents and 88% of the Municipal Council workers. Only 9% of students, 6% of Municipal Council workers and 22% of parents have problems with deciding whether Övdalian is a language or a dialect, which confirms that people in Älvdalen have a very strong opinion in this question (Diagram 2).

Finally, the recognition of Övdalian as an effective way of preserving this threatened vernacular is justified as there is no other dialect policy in Sweden that would protect such small endangered dialects. When dialect-speaking people ask the Swedish government for help they usually get the

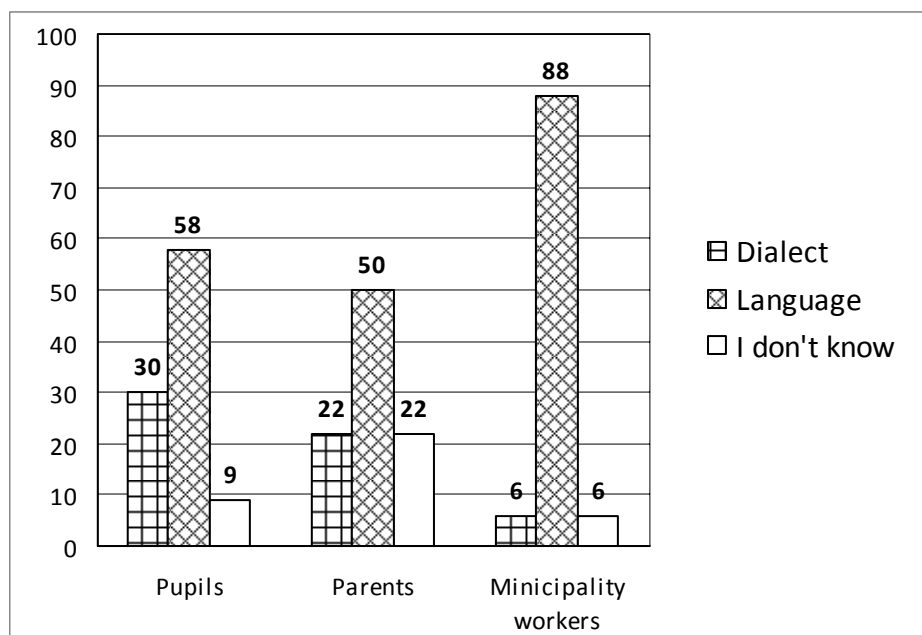

Diagram 2. Do you think that Övdalian is a dialect or a language?

answer that it does not lie within government's duties. In 2006 the Ministry of Education got a letter from *Ulum Dalska* and *Rådödjärum, Älvdalska språkrådet* and in 2007 from children from the school in Älvdalen with a request for introducing lessons in Övdalian. The answer was negative, although the department "shares the opinion that it is important to preserve Övdalian". The department cannot prescribe the status of a mother tongue to a dialect, "nothing nevertheless prevents schools in Älvdalen Municipality to work for Övdalian's preservation and development" (Rehnström 2007: 17, my translation). The authorities understand the importance of Övdalian's maintenance but so little is done in this matter, a fact that proves the need for recognising Övdalian as a regional language.

Recognition in case of such small vernaculars could lead to a greater interest in the language among people outside the area. The problems of the vernacular could be mentioned more often in the public. As a result the users of Övdalian would feel more exceptional as a group, which in turn could entice them to continue speaking their mother tongue. Finally the more concrete, political aspect of Övdalian's recognition would be financial support for its maintenance, which is the main goal nowadays.

Bibliography

- Björklund 1956 — S. Björklund. *Älvdalsmålet i Andreas Johannis Prytz' Comoedia om Conung Gustaf Then Första 1622*. Uppsala, 1956.
- Dahl 2007 — Ö. Dahl. Inledningsanförande av Östen Dahl // *Saga och sed* / Ed. by M. Hellspång, 2007. — p. 75–80.

- European Charter for Regional or Minority Languages, Strasbourg, 5.11.1992. http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/
- Fishman 1991 — J. A. Fishman. Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages. Clevedon, 1991.
- Fishman 2001 — J. A. Fishman. Can threatened languages be saved? Reversing language shift, revisited: a 21st century perspective. Clevedon, 2001.
- Gustavson & Hallonquist 1985 — H. Gustavson, S. G. Hallonquist. Runor i Dalarna. Stockholm, 1985.
- Josephson 2007 — O. Josephson. Inledningsanförande av Olle Josephson // Saga och sed / Ed. by M. Hellspång, 2007. — p. 86–91.
- Helgander 1996 — J. Helgander. Mobilitet och språkförändring. Exemplet Övre Dalarna och det vidare perspektivet. Falun, 1996.
- Helgander 2000 — J. Helgander. Mobility and Language Change: The Case of Upper Dalarna, Sweden // Dialect and Migration in a Changing Europe / Ed. by K. Mattheier, Klaus. Berlin, 2000. — p. 109–121.
- Hultgren 1983 — S.O. Hultgren. Skola i dialektal miljö. Språkanvändning och språkliga attityder i övre Dalarna. Uppsala, 1983.
- Larsson, Welin & Welin 2008 — G. Larsson, B. Welin & U. Welin. Hur många talar äldalska idag? Proceedings from *Andra konferensen om äldalska, 12–14 juni, Älvdalen*.
- Noreen 1881 — A. Noreen. Dalmålet. Inledning till Dalmålet. Stockholm, 1882.
- Rehnström 2007 — B. Rehnström. Viktigt bevara äldalskan, Dalarnas Tidningar. 2007.04.16
- Rehnström 2009 — B. Rehnström. Historiska elever jublar. Dalarnas Tidningar. 2009.06.05
- Rehnström 2010 — B. Rehnström. 17 unga får 6000 kronor för sina "språkkunskaper". Dalarnas Tidningar. 2010.06.15
- Reinhammar 2007 — M. Reinhammar. Inledningsanförande av Maj Reinhammar. // Saga och sed / Ed. by M. Hellspång, 2007. — p. 80–83.
- “Övdals-byönn”, språkpris för Äldalskan // <http://www.alvdalen.se/sv/Kultur-och-fritid/Kulturevenemang2/Alvdalskan/Ovdals-byonn-sprakpris-for-Alvdalskan/> (2010.07.12)

Vai globalizācijas laikmetā nelielam dialektam ir iespējams kļūt par minoritātes valodu? – Elfdāliešu valodas cīņa par izdzīvošanu

Rakstā uzmanība koncentrēta uz elfdāliešu valodu (oriģinālā — *Övdalian*), kas ir nelielā apvidū runāts zviedru valodas paveids un kuru mūsdienās lieto aptuveni 2500 cilvēki. Šim paveidam ir dialekta statuss, bet tas tik ļoti atšķiras no zviedru literārās valodas, ka to var uzskatīt par atsevišķu valodu. Elfdāliešu valoda ir vienīgais zviedru valodas paveids, kurā ir saglabāts gan valodas arhaisms, gan tikpat lielā mērā parādās inovācijas. Tā unikalitāte ir iemesls tam, ka šis zviedru valodas dialekts praktiski nav saprotams citiem zviedru valodā runājošajiem.

Šajā rakstā autore atbild uz jautājumu, cik apdraudēts patiesībā ir šis paveids, kas ir jau darīts, lai to saglabātu, un ko ir plānots paveikt nākotnē. Visu iepriekš veikto pasākumu mērķis ir atzīt elfdāliešu valodu par minoritātes vai reģionālo valodu saskaņā ar „Eiropas reģionālo un mazākumtautību valodu hartu“ un nostiprināt tās pozīcijas, uzlabojot tās statusu.

DOROTA MELERSKA
domel@amu.edu.pl

Katedra Skandynawistyki
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

al. Niepodległości 4
Poznań, PL 61-874, Polska

“Valerian’s Life and Views”: the Round-About Ways of Language

“Valerian’s Life and Views” (“Valerjana dzeive i redzīni”, 1996) by Oskars Seiksts and Valentins Lukaševičs has been a groundbreaking novel in Latgalian and also Latvian literature. The novel stands out by its Joycean poetic expression that sets a new horizon for Latgalian literature and is also quite unique in recent Latvian fiction. After publishing of the superb Latvian translation of Joyce’s “Ulysses” produced by the Latvian émigré writer Dzintars Sodums (1922–2008) (in Sweden in 1960, in Latvia — in 1993), it could have been expected that a new age would start in Latvian literature; however, the reflections of Joyce’s style and manner in contemporary Latvian writing were not so many as might have been expected, or at least they were not so straightforward as to be easy to notice, and “Valerian’s Life and Views” is one of the most interesting among them. Unfortunately it went almost unnoticed by Latvian literary critics and is hardly accessible for Latvian readers due to its small issue and the fact that it was printed not by the central publishing houses in Riga but in Daugavpils. In the present paper we will sketch out three aspects of modernist, Joyce-inspired poetics of the novel: intertextuality, the diffuse narration, and self-referentiality.

Intertextuality

“Valerian’s Life and Views” is a very language-focused novel with a dense intertextual structure. On the one hand, the intertextuality of the novel is inwardly directed and self-referential: the whole text is printed in italics as if it were one long citation which reveals a multitude of citations within. These are citations of Latgalian history (e.g. the congress regarding the status of Latgale region in Latvia and Latgalian dialect), citations of Latgalian religious writers and priests’ expressions (e.g. J. Macilevičs “Pavuiceišona” (Teaching)), citations of Latgalian anecdotes, tall tales, folk witticisms, etc. Hence, the text is constructed as a kind of a transcript of ‘Latgalian’ discourse representing the way Latgalians think and speak and specifically Latgalian humour. It may be regarded as a transcript of Latgalian mentality, introducing a lens reflecting Latgalian world outlook.

On the other hand, the novel is embedded into a wider context exploring the world of the novel into a thick fabric of postmodernist cultural awareness. The narration is framed by a reference to 12 October which is the date of discovering America. The narration begins in April stating that there are six months until 12 October when the narrator will see the new land towards which he is setting out. However, at the end of the novel when this date comes, nothing changes. The narrator returns from work and performs the same weird actions that at the beginning of the novel he observes as performed by one of the numerous anonymous characters: he makes tea, drinks it up from a glass, then smashes the glass against the wall, goes to the bathroom to wash his socks, pours glass chippings into the socks and pegs them onto the clothes-line, then turns on the radio, starts thinking and returns to the bathroom to pour the chippings from his socks into the pockets of his pants, at night he climbs onto the roof, sits on the parapet and counts the blue and then the red lights, after getting to the yellow ones, he jumps down, picks up the parts of his flesh that have come off and buries them under the doorstep, in the morning he drinks aperitif from a half-litre jar, etc. (Seiksts, Lukaševičs 1996: 22, 181).

Quest for the New World actually turns out to be a cyclical journey leading in all directions and nowhere; the intersection of motion and stillness is symbolized by the bus-station as the central topos of the novel where the narrator with three other guys (who form the collective 1st person 'we' narrator) are hanging around boozing and watching people come and go. Their own position is rather Buddhist-like (thus introducing Buddhism and Daoism as significant intertexts of the novel):

MYUSIM NIKAS NABEJA JUODORA, I VYSS PATS IZADAREJA
MYUSU VĪTĀ. NIKUR NAGUOJOM, I VYSS ATGUOJA PATS.⁴⁹

(Seiksts, Lukaševičs 1996: 8)

VYSYS NALAIMIS NU TUO, KA PUORUOK DAUDZI GRIBI. A
VYSS IR VIŅ TE I ITE, NAV VYS TĪ, KUR, KAI I CIK GRIBI, LAI
BYUTU.

TĪ, KUR MES ASAM, VYSS TYS JAU IR. I CYTIM IR. PI TUO, KA
JIM KUO NAVĪN TRYUKST, VAINEIGI TIKAI JĪ POŠI. EISTINEIBĀ
JIM TUO NIMUZ NAVAJAG. KA LABI PADŪMOJ.⁵⁰

(Seiksts, Lukaševičs 1996: 100)

⁴⁹ 'We had nothing to do and everything got to be done by itself for us. We went nowhere and everything came itself' (here and henceforth translation mine — S. M.).

⁵⁰ 'All misfortunes come of wishing too much. But all is just here and now, not there where you want it to be. Everything is where we are. And everyone else has it. If

The motifs of being on the road, journey without destination, of intoxication as liberation and ecstasy of mind relate this novel to the tradition initiated by the American writer Henry Miller (1891–1980) in his novel “Tropic of Cancer” (1934) that flourished in the 1950s in the US and Europe, e.g. Julio Cortasaar’s “Hopscotch”, Jack Kerouac’s (1922–1969) “On The Road” (1957), Hunter S. Thompson’s (1937–2005) “The Rum Diary” (1959), etc. Hence, “Valerian’s Life and Views” may be considered also as a Latgalian beatnik novel. The major emblem of intoxication and liberation in the novel, Lelais Kryštops (the Great Christopher) — the cheap brandy drunk by the four guys at the bus-station — is associated with both Christopher Columbus and a Latvian mythological character, Lielais Kristaps (the Great Kristaps) the patron of Riga who carried people across the river Daugava and stood in for the weak. Christopher (Latvian *Kristaps*, Latgalian *Kryštops*) is a characteristic sample of an intertextual marker in the novel that links all three denotations (the historical person, the mythological hero, and the name of brandy) constructing a new field of connotation associating motifs of exploration, heroic mission and patronage, and Dionysian liberation, all of which function as major motifs in the novel.

“Valerian’s Life and Views” is also marked by intertextuality as defined by the French psychoanalytical and poststructuralist theorist Julia Kristeva (b. 1941), i.e. intertextuality as a manifestation of the multiplicity of the writing subject as a subject-in-process (Fr. *le sujet-en-procès*) (Kristeva 1980). This is first of all reflected in the narrative of the novel that possesses a fragmented structure characteristic of the 20th century literature: there is no single narrator but a fluid continuum of narration in which the collective narrator (‘we’) prevails, occasionally splitting up into several voices that are hardly identifiable or not at all. The same concerns the characters that are also volatile, overlapping and perform rather textual functions than referential (social, psychological, etc.) ones.

Diffuse narration

The collective narrator appears in the novel as a group of onlookers, four guys, sitting motionless at the intersection of bus routes connecting the urban and the rural (one may judge that the bus-station is situated in Rēzekne, the central town in Latgale, with lots of buses going to rural regions around), home and abroad (Lithuania, Belarus, Poland that are his-

someone lacks something, this is their own fault. In fact they don’t need that at all. If you give a thought to it.’

torically related to Latgale)); their still and silent action is observing the people and the world going by. Their observations are poetically transformed into clusters of associations, mythical parallels, rhythmic cadences of inner monologue, musically sounding and chanted phrases that altogether create the weird world of the novel in which surprising things happen, absurd reigns supreme and the humble base of human existence gains a poetic and philosophical dimension.

Among these four is the poet Anvs Tiļne; however, he is not individualized as a subject of the poetic vision even if we attribute the central position in creating this vision to him, a good reason for which might be the fact that the name Anvs Tiļne is an anagram of Vaļentins, the first name of one of the co-authors of the novel, Valentins Lukaševičs, spelt in Latgalian. Anvs Tiļne first appears as a character in a narrator's discourse stating that he first heard of him at the university when one of the guys failed the examination because he drew an examination question on Tiļne and didn't know anything about this poet. This is followed by a citation of the poem which may be perceived as composed by Anvs Tiļne and represents a Latgalian epic song about how Lake Cyrms got its name. The poem is an ironic stylization of the epic genre, alluding to ancient Greek mythology through the image of a young girl being born from the foamy waters of the lake, with a harp under her arm shining as the sun in the sky:

REIZ KAIDĀ BOLTĀ VOSORĀ
KOD BITIS LIDOJ VOKORĀ
NU STRŪPU LĪPU KŪKŪS
PI CYRMA ZYRGI STUOJA
VARŪNI PI AKMIŅS GUOJA
TE UMAI VĪNA MĀRGA JUMPROVA
NU PUTU ŠAĻTIS PĪDZYMA
AR BYUDIM PĪNA BOLTIM
I ARFU PADUSĒ
PI AKMIŅS STUOJA SPĒLĒT SUOCE
BOLTAI SAULEI LEIDZEIGA
STYRNYS BRĪŽI SASKRĒJA
PUIŠI SŪPLI NŪSTUOJA
GAISS SKAŅUOS TREISĒJA
KŪRMULS OLĀ PEIKSTĒJA
JAI RŪKUOS STEIGYS SPEIDĒJA
KAI SAULE DABASŪS⁵¹ ... (Seiksts, Lukaševičs 1996: 6–7)

⁵¹ 'Once in a white summer / when bees fly out in the evening / from hives in lime-trees / horses stopped by lake cyrms / heroes went to the stone / and suddenly a

The ironic overtone of the poem endows the figure of Anvs Tiļne with a kind of ironic halo of Latgalian classic⁵² echoed further in the text in openly parodic references to literary discourse and literary theory and criticism.

Further on, the narrator admits that actually he is the one who is called Anvs Tiļne; yet he admits this as a kind of degrading fact:

GLUPAIS TIĻNE! NIU JAU DAGUOJS DA TUO, KA ASU TYS, KŪ SAUC PAR TIĻNI!⁵³ (Seiksts, Lukaševičs 1996: 20)

The narrator's identity is further expanded beyond any limited subjecthood to a multitude of figures:

BET MAŅ VĒĻ VAJADZĒS PABYUT PAR TŪ, KAS IR PASAŽIRS, PAR POTENČIALU LATGOLYS PAMATĪŠU PARTEJIS BĪDRU, PAR EVENTUALU NEOFITU KAIDĀ SEKTĀ I VĒĻ PAR TŪ, KAS MOTAINS STAIGOJ SAPLĀSTUOS IUZUOS. NASKAITŪT TŪ VYSU, ES VĒĻ BYUŠU KASKAIDA KURSA STUDENTS I VACUOKAIS DĀLS, KURS BAROJ SOVU MALNŪ SIMBOLISKŪ MĀSTIFU. VYSI JĪ MANI GYUSTEIS I NAATRASS. PAR TŪ, KA ES ASU TYS — KAI LĪPLOPA ĪBYRST APCIERPTAJĀ PARKA ZUOLĒ, KAI TRUSTŪŠS SYLTUMS ATĪT I PALĪK IZ SORKONCEGLU SĪNYS. I VĒĻ, KA LABI PASAUKT SVĀTŪ KRYŠTOPU I SVĀTŪ APTUOMIŅI, ES VARĀTU BYUT TYS, KAI TEI SĪVĪTE IZLĪK RŪKU DĀLAM IZ PLACA VOI KUR NAVĪN VACAJUOS GODSYMTA SUOKU MUOJUOS KLUSI I POHMELISKI BEZSPĀKĀ RAUGOJĀS KAIDS DZĀROJS. ES VARĀTU BYUT TYS VYSS REIZĒ.⁵⁴

(Seiksts, Lukaševičs 1996: 20–1)

young girl / was born from foam shower / with milk white cheeks / and a harp under her arm / she stood by the stone and started to play / like a white sun / stags ran around / fellows stood beside / there was a tremor in the air / a mole was squeaking in the hole / strings were shining in her hands / like the sun in the sky'

⁵² Another ironic reference is provided here to the epic song by Juoņs Karūdznīks (Eugenijs Ruško, 1921–2003) “cyrmaļauds” (people of lake Cyrma) that was produced by the author in 10 copies in 1995.

⁵³ ‘stupid tiļne! I have reached the brink to be the one who is called tiļne!’

⁵⁴ ‘but I will have to be the one who is a passenger, a potential member of latgalian party, an eventual neophyte in a religious sect and someone who wears long hair and torn pants. Apart from all that, I will be a student of some year and the elder son who feeds his black symbolical mastiff. All of them will chase me but won’t find me. Because I’m the one — like a leaf falling into the cut grass in the park, like heat that comes and stays on the red brick wall. And besides, arranging it with st. *kryštop* and *svātū aptuomiņi*, I could be the one like that woman who pats her son on the

The figures mentioned here actually appear further in the novel in the form of minor characters popping up in the fragmented episodes of narration: the passenger — a ‘southern looking’ crank (*dīnvydnīciskuo paskota cylvāks*) hanging around the bus station leading philosophically absurd conversation; Latgalian activists and political leaders Trasuns and Kemps engaged in the debate over the political status of Latgale within the newly established independent Latvian state; students discussing their studies and watching people through the window of the dorms; Valerjans and Donats boozing and discussing local politics in an early twentieth-century Latgalian rural homestead; the black symbolical mastiff that is desired by Tiļne, a dog that gets killed in a trap while the narrator is chasing an imaginary burglar, etc.

At the end of the novel Tiļne is revealed as a would-be writer:

TIĻNEM VĪNKUORŠI DALĒCE, KA — ITE JYS, JŪ GAIDA SĀTĀ,
JAM. I JYS RAKSTEIS, RAKSTEIS KAI JŪRDŽS PI SKOLA, PI
SVECIS, RAKSTEIS BIERŽGALĪ I FEIMAŅŪS, DRYCĀNŪS I
DOMOPOLĒ. RAKSTEIS PAR POŠIM SUOKIM, PAR TŪ, KAI JĪ TE
NŪTYKA, KAS JĪ TAIDI BEJA I KAI JĪ TE BEJA. PUOREJŪ JAU MES
ZYNOM POŠI.⁵⁵ (Seiksts, Lukaševičs 1996: 179)

Hence, in a somewhat Proustean manner (Moss 1963: 13–14), the diffuse subject of the narration is revealed as a writing subject that may be imagined as the focus bringing together the scattered narrator and character identities. However, according to Kristeva, writing subject is always a subject-in-process (Kristeva 1980: 124), transcending a focused identity; traditionally it was manifested in the plurality of characters, while in the twentieth-century modernist literature it appears in the fragmented narrative, a polylogue (Guberman 1996: 190). This facilitates what Kristeva calls ‘a reader’s intertextuality’ — putting into process our identities in the act of reading (*ibid.*), traversing the multitude of poetic instances without the need to identify with a certain “individualized” position, thus gaining access to limitless sources of anxiety (of a loss of meaning alias loss of self) on the one hand, and gratification (sexual pleasure, working out crisis

shoulder or a drunkard quietly and feebly burping with hangover somewhere in an old homestead of the beginning of the century. I could be all that at once.’

⁵⁵ ‘it simply struck tiļne home that this is him, he is expected to be back home. And he will write, write like andrievs jūrdžs by the splinter light, by the candle, will write in birzgale and freimaņi, dricāni and domopole. He will write about how it all started, how they got here, who they were and how they were here. The rest we know.’

of subjectivity, resolving the risk of psychosis in narrative experience) on the other (ibid.: 193).

The poetic mode of narration in “Valerian’s Life and Views” brings out a number of instances of anxiety and gratification. One of them is the motif of death that recurs in the narration both as an object of philosophical reflection and an ultimate limit of language and subjectivity, fearful and desirable, poeticized through melancholic and feminine metaphors. For instance, the narrator states that the novel is actually dedicated to the priest who hanged himself having written a couplet shortly before committing suicide:

ŠUDIŅ GRYBU PASACEIT VYSU I VĪNKUORŠIM VUORDIM —
NUOVE IR SĪVĪTE SKUMEIGU SMAIDU I SAULAINĀ PARUDIŅ
VIEJĀ.⁵⁶ (Seiksts, Lukaševičs 1996: 9)

The tramp met by the narrators shares his experience of having suddenly realized that he should stop running away from death along the moonlit road as she already surrounds him amid her banks and supermarkets, and meeting her among familiar things is what he actually desires (Seiksts, Lukaševičs 1996: 43–44). Narrators’ reflections of fragmentation and diverse states of transformation also point to death as the ultimate limit of subjectivity, the point of fusion and re-emergence. It generally seems that the whole narration actually maps out the search for the ways of transcendence, going beyond the limits of reality, and the two major routes followed are those of transcending identities and the established modes of reasoning.

The major instance of gratification in the novel is channeled via celebrating the profusion (of forms of experience, transformation, transcendence) of the poetic vision available for the narrators and, for that matter, for the reader. In this sense “Valerian’s Life and Views” may be considered as a life-asserting novel with a healing effect.

Self-referentiality

Within the diffuse collective narration, a self-referential authorial voice may be discerned that provides comments on the novel, starting from the very first page: the motto is followed by an authorial commentary on the beginning of the novel:

⁵⁶ ‘today I wish to say all and in simple words — / death is a woman with a wistful smile and in sunny autumn wind.’

Such commentaries appear throughout the narration concerning the development of its plot, the formation of characters, setting, the philosophy and symbolism of the novel. The self-referential voice also tries to account for the complex narrative structure as if making clear the rules of the game in the narrative:

I KAIDA NŪZEIME, KURS PERSONAŽS KOD RUNOJ, KAIDA TAM NŪZEIME, NU PASTUOSTIT MAŅ, DURACENI? AK SIŽETS SASAŠOTOJ TAI, KA NI VALNA NAVAR SAPRAST? NU PAPROSIT ANDRAM PAR SIŽETU! VOI TAM MODŪNYS GLUPEIŠAM, KURŪ JĪ AR STEPONU APDZIRDEJA PAGUOJUŠU VOSORU PI PYRMUOS STACEJIS, VOI TAM SLEIKŪŅAM, KURŪ MES ĪRAUDZEJOM KOUŠĀ PI MASLENĪKU DZARDAMI IZ PUSSOLYS VEINU, NŪSABEIDOM, KA DAĪS SKAIDRUOTĪS AR K Aidim NAVĪN GLUPIM POLICISTIM I NŪBĀGOM. PIEČUOK JUO JAU TĪŅUOK NABEJA. SKAIDRS NIULE? I TYS NIKUO, KA NAV SKAIDRS. VALERJANAM TAIPOŠ NI JAU VYSS IR SAPRŪTAMS. JYS SĒD IZ AUTOŪSTYS JUMTA I TĀLOJ DAO. VYSPUOR LĪK KILUNU IZ VYSA.⁵⁸ (Seiksts, Lukaševičs 1996: 177)

Besides, the self-referential line is sustained in the narrative by the repeated address to some goddess who may be perceived as an allusion to Homer's Muse, only instead of invoking her to sing in this case she is constantly questioned as to the truthfulness of what is being presented by asking, "VOI TO NĀ, DĪVESTE?"⁵⁹

These comments and constant verifications of the truthfulness of narration create an ironic effect and thus set a distance that has very important aesthetic functions in the text. This ironic distance first of all puts to doubt the very possibility of any plausible depiction of the complex world projected out of characters and narrators' acts, talks, thoughts, fantasies,

⁵⁷ 'The novel starts with an epigraphic exposition — a landscape, hence, in a traditional way.'

⁵⁸ 'And what does it matter which character is speaking now or then, what does it matter, tell me, you fools? You say, you can't make a heck of the plot? Well, ask andrs about the plot! Or that lunatic from madona whom he and stepons made drunk last summer by the first station, or that drowned man whom we noticed while drinking wine on the peninsula, we got scared that we'll have to deal with some stupid cops and ran away. Later he was no longer there. Is it clear now? And it doesn't matter if it's not clear. Valerian does not understand everything either. He is sitting on the bus station roof and acting dao. And generally not giving a damn.'

⁵⁹ 'Isn't it so, goddess?' Or: 'Right, goddess?'

plays, etc. However, it is not the postmodern ontological doubt whether such a world exists at all or which of the worlds this is; the identifiable, though diffuse, collective subject of narration reveals a unified, though not homogeneous, vision of the world as a subjective universe characteristic of the modernist cultural awareness. This distance also marks the divergence between language and the conception of the world that disappears, though instantly, in the moment of artistic creation. Hence, in a modernist way, language in “Valerian’s Life and Views” tries to capture and convey the act of artistic creation instead of depicting the world as it is.

In the end when the expected date of 12 October has approached and the narrative cycle has come to a close (this is marked also by switching off TV watching of which initiated the action at the beginning of the narrative — the narrator first appears as watching TV and wishing to get into the places shown on it), the narrator in a very Barthian sense admits the fact of dying together with the title hero, Valerjans (who is actually a marginal occurrence appearing just in some episodes; the semantics of the name — ‘valerian’ — is of importance as it denotes a source of intoxication as well as traditional medication for heart diseases). The narrating voice is passed over to an anonymous male character who recounts his absurd actions that repeat those observed by the narrator at the beginning of the novel:

NAKTĪ ES IZKUOPŠU IZ JUMTA, SIEDIEŠU IZ PARAPETA,
SKAITEIŠU ZYLUOS I PIEC TUO SORKONUOS GUŅTENIS. KOD
TIKŠU DA DZALTONŪS, LIEKŠU ZEMĒ. SALASEIŠU
ATLYPUŠUOS MĪSYS DALIS I APRAKŠU ZAM SLĪKŠŅA. NU
REITA DZERŠU APERATIVU NU PUSLITRA BURCENIS.⁶⁰

(Seiksts, Lukaševičs 1996: 181)

Joining the beginning and end of the novel by the repeated actions of, first the hero, and then the narrator that turn into a kind of magic formula of dying and rebirth, the cyclical character of the narrative is brought out conveying the grand scale of time and life reaching far beyond any limited individual scale of subject awareness. In this regard the self-referential voice of narrator, especially by admitting its death, emphasizes the relativity of narrative voice and consequently unmask the vacant place of a ‘speaker’ leaving just language speaking itself.

⁶⁰ ‘At night I will climb onto the roof, sit on the parapet counting blue and then red lights. When I get to the yellow ones, I will jump off. I will pick up the parts of my flesh that have come off and bury them under the doorstep. In the morning I will drink aperitif from a half-litre jar.’

Bibliography

- Guberman 1996 — R. M. Guberman, ed. Julia Kristeva: Interviews. New York: Columbia University Press, 1996.
- Kristeva 1980 — J. Kristeva. Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art. New York: Columbia University Press, 1980.
- Kristeva 1992 — J. Kristeva. Talking About Polylogue // T. Moi, ed. French Feminist Thought: A Reader. Blackwell, 1992.
- Moss 1963 — H. Moss. The Magic Lantern of Marcel Proust. London: Faber&Faber, 1963.
- Seiksts, Lukaševičs 1996 — O. Seiksts, V. Lukaševičs. Valerjana dzeive i redzīni. Daugavpils, 1996.

“Valerjana dzeive i redzīni”: valodas aplinku ceļš

Oskara Seiksta un Valentīna Lukaševiča „Valerjana dzeive i redzīni“ (1996) ir unikāls romāns ne tikai latgaliešu, bet arī latviešu literatūras kontekstā, pateicoties izcilā modernista Džeimsa Džoisa poētikas iedzīvināšanai, kas nosaka gan tā specifisko vēstījuma uzbūvi, gan arī tēlaino struktūru un valodas līdzekļu lietojumu romānā. Rakstā skarti trīs aspekti, kas O. Seiksta un V. Lukaševiča romānu saista ar šo poētikas tradīciju: intertekstualitāte, difūzs vēstījums un pašreferencialitāte.

Romāna intertekstuālās saiknes atvedina uz daudz jo daudziem citu kultūru tekstiem, piemēram, budismu un daoismu, „bīta“ literatūru utt.

Romāna vēstījumam piemīt 20. gs. beigu literatūrai raksturīgā fragmentētā vēstījuma struktūra; viena vēstītāja vietā ir daudz balsīgs, plūstošs vēstītāju kopums, kolektīvs daudzskaitļa 1. personas („mēs“) vēstītājs, kurš ik pa laikam sadalās atsevišķās balsīs, taču tās ir grūti vai arī neiespējami identificēt. Tas pats sakāms par personāžiem, kuriem nav stabilas identitātes, tie pārklājas un izzūd, veicot drīzāk tekstuālas nekā referenciālas (sociālas, psiholoģiskas utt.) funkcijas. Izklidētais vēstījuma subjekts traktēts franču poststrukturālisma teorētiķes Jūlijas Kristevas izpratnē kā subjekts-procesā, kurš rada „lasītāja intertekstualitāti“ jeb identitāšu ievietošanu procesā lasīšanas aktā.

Pašreferenciālais vēstītājs sniedz komentārus dažādiem romāna poētikas elementiem, veidojot ironisku distanci, kuras funkcijas īsumā aplūkotas rakstā.

SANDRA MEŠKOVA
sandra.meskova@inbox.lv

Daugavpils Universitāte
Humanitārā fakultāte
Vienības 13–318
Daugavpils, LV–5401, Latvija

Latgale un latgalieši: mīts un vēsturiskā realitāte

Ievads

Mūža nogalē daudz pieredzējušais amerikāņu liberālais vēsturnieks Arturs Šlezingers (Arthur Meier Schlesinger) salīdzināja nācijas vēsturi ar indivīda atmiņu. „Tāpat kā indivīds baidās no tā, ka viņa atmiņa varētu pavājināties vai pazust, tādējādi nezinot, kas viņš ir bijis un kur iet, tāpat arī nācija nevēlas pieļaut, ka tās pagātnes koncepcija (uztvere) varētu tikt izkropļota“ (Schlesinger 2006). Taču pagātnes koncepcija nebūt nav stabila, jo tā nav pasargāta no tagadnes uzbāzības jeb revīzijas. Vēsturnieki cenšas izgaismot pagātņi, taču reāli viņi taustās tumsā. Regulāri tiek atrastas un izvilktas saulē lietas, kas vienmēr pagātnē ir bijušas, tikai tās ir izzudušas no kolektīvās atmiņas, turklāt nereti ne bez mērķtiecīgas vēsturnieku palīdzības (Schlesinger 2006). ASV vēsturnieka A. Šlezingera novērojumi attiecas arī uz latviešu nācijas, gluži tāpat kā citu nāciju, vēsturisko atmiņu un sava laika upuriem — pagātnes izgaismotājiem, vienlīdz aktīviem mītu uzturētājiem un laužējiem — vēsturniekiem.

Jēdzienu „mīts“, mītisko izpratni un rakstīto vēsturi, kur „mīts“ un „vēsturiskā realitāte“ ir integrēti vienā veselā, mums ir devuši senie grieķi, kam pasaules rašanās bija viens globāls mīts — leģendu (stāstu) sērija par dieviem, varoņiem un cilvēkiem, to darbošanos, līdzāspastāvēšanu un saskarsmi. Vēsturniekiem vajadzētu būt uzmanīgiem ar vēsturisku mītu piesaukšanu, mītu idealizēšanu vai demitoloģizāciju. Ne viss, kas tiek pasludināts par vēstures mītu, tik tiešām ir mīts. Lielākoties ir tikai dažādi interpretējami vēsturiski notikumi, nevis mīti (Stranga 2006: 8–9). Vēstures atainošanā, lietojot terminu „mīts“, nebūtu vēlams aprobežoties ar vienas strīdīgas vēsturiskas epizodes izcelšanu, jo gala rezultātā vēsturnieks atbilstoši savai vērtību sistēmai nodos auditorijai profesionāli iztīrātu (no leģendas skavām izrautu) stāstu, bet ne kritiski pārvērtētu mītu, kas laikam tomēr katrai nācijai varētu būt tikai viens — nācijas rašanās (savas pasaules radīšanas) mīts⁶¹.

⁶¹ Rietumeiropas vēstures zinātnē mītu atmaskošana kļuva par modes lietu XX gs. 70.–80. gados. Līdz tam „mīta“ un „vēstures“ savstarpējās attiecības bija abu jēdzienu izgudrotāju seno grieķu, vēlāk, jaunajos laikos, arī Rietumeiropas filozofu izpētes jautājums. Sengrieķu vēsturnieks Hērodots uzskatīja, ka „mīts“ un „vēsture“ ir ļoti

Arī jēdzieniskais vārdu savienojums „vēsturiskā realitāte“ ir dažādi interpretējams. Profesionāliem vēsturniekiem, tāpat kā citiem sabiedrības locekļiem, ir savs redzējums par to, kas ir un vai vispār ir vēsturiskā realitāte. Vēstures interpretācija taču būtu stipri vienveidīga un līdz ar to mazāk interesanta, ja nebūtu kaislīgu objektīvas un subjektīvas vēstures aizstāvju, vēsturnieku ideālistu un vēsturnieku ciniķu⁶².

Teritorija, valsts, tauta un nācija ir ierasti lielumi, ar kuriem operē vēsturnieki, nereti aizmirstot, ka minētie jēdzieni ir cilvēku izgudrojums, kas piedzīvo nerimstošu ģenēzi un kas nav iedomājami bez mīta, bez tādām cilvēciskām īpašībām un mītiskām kategorijām kā atcerēšanās un aizmirstāna, varonība un nodevība, aizvainošana un piedošana, apmelošana un slavēšana, akcentēšana un noniecināšana, draudzība un naidošāna. Nācijas mīta spēks slēpjas nevis vēsturiskās realitātes patiesumā, bet sabiedrības asociatīvajās saitēs ar pagātnes notikumiem.

Tāpat kā jebkurai nācijai, arī latviešiem ir svarīgs nācijas rašanās mīts, kura demitoloģizācija varētu būt profesionālu vēsturnieku uzdevums, taču šā uzdevuma realizācija varētu radīt neprognozējamas sekas, jo nacionālais mīts ir nācijas pamatā. Mīts leģitimē nāciju, rada kolektīvo atmiņu un kolektīvo identitāti, kuru apšaubīšana ir bīstama. Tiesa, pārlietu lielam dramatismam nav pamata, jo, neraugoties uz to, ka vēsturnieki ir atmiņu pārstrādātāji, viņu pētījumi nav lielākais apdraudējums nacionālajiem mītiem un leģendām. Atmaskojošu rakstu sērija specializētos vēstures žurnālos, kas ir domāti šaurai profesionālu auditorijai, ir bezspēcīga vēstures

tuvi, viņš tos īpaši neatdalīja. Rietumeiropas filozofi bija tie, kas pievērsās mīta nozīmes analīzei jauno Eiropas nāciju tapšanā XVI–XIX gadsimtā (Burke 1992: 101; Stranga 2006: 9; Renan).

Rietumeiropā aptuveni 40 gadu laikā, bet Latvijā — XXI gs. pirmajā desmitgadē, jēdzieniskais vārdu savienojums „vēstures mīti“ no zinātnieku pētījumiem ir pārcēlies uz populāro publicistiku, tādējādi piedzīvojot neizbēgamu zinātniskās jēgas degradāciju. Ērti un vienkārši ir līdz galam nesaprotamām lietām vēsturē uzspiest „mīta“ zīmogu, lai noņemtu no sevis atbildību par nezināšanu. Raksta „Latgale un latgalieši: mīts un vēsturiskā realitāte“ autors balstās uz priekšstatu, ka katrai nācijai ir savs nācijas tapšanas mīts, kurš sevī ietver daudzas zinātniskai kritikai pakļaujamās strīdīgas vēstures epizodes. Liberālā pieeja vēstures izpētē neliedz vēlmi nevienu nozīmīgos vēsturiskos notikumus saskatīt „mītus“, taču autoram šāda pieeja šķiet „mīta“ jēgu devalvējoša.

⁶² Nevar pārmest objektīvās vēstures aizstāvjiem vēlmi uzrakstīt faktos balstītu „reālu vēsturi“. Subjektīvās vēstures aizstāvjiem ir vieglāk, jo viņi apzinās, ka rada pētījumus, kas tomēr ir tikai mākslinieciski stāsti, kuru ticamības pakāpe ir atkarīga no argumentācijas līmeņa. Gadu no gada tiek atklāti jauni avoti, kā dēļ jebkura argumentācija var tikt un tiek atspēkota.

atainošanā mākslas un dokumentālo filmu, teatralizētu izrāžu, romānu un dzejas priekšā, kas ir pieejami plašākai auditorijai.

Kā cilvēks, kurš lielāko mūža daļu pavadījis dzimtajā Latgalē, dažu kilometru rādiusā ap nelielo pierobežas pilsētiņu Kārsavu, audzināts apzināties un „pasniegt“ sevi kā latgali, autors nespēj būt vienaldzīgs pret literatūrā atspoguļoto Latgales latviešu vēstures koncepciju — tā ir tīkama, tā ir „savējo“ vēsture, kur netrūkst varonīgu un ciešanu pilnu notikumu. Apzinoties, ka vēstures interesents nespēj pilnībā atbrīvoties no subjektīvā faktora, autors analizē dominējošo Latgales un latgaliešu vēstures koncepciju kā latviešu nācijas rašanās mīta sastāvdaļu, interpretējot tādas vispār-atzītus vēstures mītu apliecinājošus faktorus kā „mainīgie“ jeb dažādi uzlūkojamie skaitļi, identitātes meklējumi, kas sevī ietver teiksmainās senatnes un „gadsimtiem ilgās“ vienotības piesaukšanu, etnisko robežu novilkšanu, un, protams, nacionālajam mītam tik svarīgo valodas jautājumu, tādējādi mēģinot radīt subjektīvu vēsturiskās realitātes ainu.

I

Latgales un tās iedzīvotāju vēsture savijas ap vairāku tautu, valstu un konfesiju vēsturi. Mūsdienu Latgalē ikdienas saskarsmē ar dažādu intensitāti tiek lietotas latviešu, latgaliešu, krievu, baltkrievu, poļu un lietuviešu valodas, funkcionē dievnami, kur Dievu lūdz gan tradicionālo konfesiju pārstāvji — katoļi, pareizticīgie, vecticībnieki, luterāņi un Mozus ticīgie⁶³, gan mūslaiku reliģisko strāvojumu, kā, piemēram, „Jaunā paaudze“, piederīgie, kas uzskatāmi liecina, ka Latgalē vēsturiski izveidojušās un nostiprinājušās multikulturālisma tradīcijas, kas ir Latgales reģionālās specifikas iezīme, Latgales bagātība (Apine 1996: 14; Ivanovs, Šteimans 1999: 117; Milts 1996: 115–116; Soms 2005: 9).

Kulturālā daudzkrāsainība ir priekšnoteikums tam, lai Latgales vēstures kopskats tiktu veidots liberāli un kompleksi, taču Latgales tematikai veltītajā vēstures literatūrā trūkst multikulturālā aspekta un Latgales vēsture atbilstoši „tautiskā romantisma“ kanoniem joprojām lielākoties tiek pasniegta kā Latgales latviešu vēsture. Varētu domāt — kas tur tik sevišķs, ņemot vērā, ka Latgales latvieši taču ir dominējošais etnoss Latgalē. Šāds domu gājiens būtībā *a priori* liecina par attiecīgo domu autora un nekritiska lasītāja atrašanos nacionālā mīta varā, ko nevajadzētu ne nosodīt, ne

⁶³ Līdz Otrā pasaules kara šausmām — holokaustam, ebreju iznīcināšanai — sinagogas bija dabiska Latgales kultūrvēsturiskās ainavas daļa. Kopš 2006. gada Daugavpilī darbojas atjaunotā sinagoga.

atbalstīt, taču vēsturniekiem revizionistiem būtu vēlams norādīt uz šāda domu gājiena mērķīgumu.

Ir vairākas svarīgas eksaktas lietas, ko latgalieši, tai skaitā Latgales vēstures pētnieki, aizmirst vai arī piemin tikai garāmejojot, proti, Krievijas impērijas 1897. gada tautas skaitīšanā iegūtais Vitebskas guberņas Daugavpils (Двинский уезд), Rēzeknes (Режицкий уезд) un Ludzas (Люцинский уезд) apriņķu iedzīvotāju skaitliskais un konfesionālais sastāvs, proporcijas, izvietojums, izglītības līmenis un nodarbošanās. Skeptiķi pamatoti norādīs, ka 1897. gada tautskaite nav objektīva — iegūtie dati neapliecina katra uzskaitītā indivīda piederību noteiktai tautībai visā dzīves laikā, jo XIX gs. otrā puse un XX gs. sākums ir laiks, kad nacionālā identitāte Krievijas impērijas perifērijā ir relatīvi mainīga. Turklāt Krievijas impērijā nav veikta atkārtota tautas skaitīšana ne 10, ne 15, ne 20 gadus vēlāk pēc 1897. gada tautskaites, kā dēļ nav iespējams veikt korektu salīdzinošo analīzi. Neapšaubāmi, skeptiķu argumenti ir vērā ņemami, taču realitāte ir tāda, ka viens no uzticamākajiem Latgales vēsturnieku rīcībā esošajiem eksaktajiem materiāliem ir 1897. gada tautskaites rezultāti, kas liecina, ka XIX gs. nogalē gandrīz 50% Latgales iedzīvotāju Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos bija nelatvieši.

1. tabula. Etniskās grupas Vitebskas guberņas trīs apriņķos (mūsdienu Latgales teritorijā) 1897. gadā⁶⁴

	Daugavpils apriņķis	Rēzeknes apriņķis	Ludzas apriņķis	Kopā	%
Latvieši	92 527	78 960	82 305	253 792	51%
Krievi	36 406	32 640	9181	78 227	16%
Baltkrievi	32 714	7425	26 309	66 448	13%
Ebreji	47 486	10 114	6251	63 851	12,5%
Poļi	21 662	6522	2788	30 972	6%
Vācbaltieši				4 242 (5006)	1%
Lietuvieši				1300	0,5%
Igauņi				612	
Čigāni				346	
			Kopā	499 790 (500 554)	100%

⁶⁴ Tabula veidota, balstoties uz Latvijas un Krievijas zinātnieku pārpublicētajiem 1897. gada tautskaites datiem. Datu konfrontācija apliecināja skaitļu sakritību visos gadījumos, izņemot vācbaltiešu skaitu Latgalē (Stašulāne 2000: 108, 134, 144, 155–156, 159, 161; Dribins 1996: 9; Миллер 2007: 578; Первая всеобщая перепись 1905: 1–5, 11–21).

No 1897. gada tautskaitē Latvijas teritorijā fiksētajiem 145 600 krieviem vairāk nekā puse (78 227) dzīvoja Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos (Stašulāne 2000: 144). Trešā lielākā nacionālā grupa, kas dzīvoja Latgales trīs apriņķos, bija baltkrievi (66 448) (Stašulāne 2000: 161). No Latvijas teritorijā dzīvojošajiem 122 700 ebrejiem vairāk nekā puse jeb aptuveni 63 851 dzīvoja Latgalē, veidojot procentuāli lielāko Latgales pilsetu iedzīvotāju daļu (Daugavpilī — 46,3%, Rēzeknē — 54%, Ludzā — 54,5%) (Dribins 1996: 9). 30 972 jeb nepilni 50% no Latvijas teritorijā uzskaitītajiem 65 100 poļiem dzīvoja Latgales apriņķos, lielākoties Daugavpilī (11 420) un Daugavpils apriņķī (10 242) (Stašulāne 2000: 108, 155). 4242 (pēc citiem datiem 5006) cilvēki Daugavpils, Rēzeknes un Ludzas apriņķos uzrādīja, ka viņi ir vācbaltieši (Миллер 2007: 578; Stašulāne 2000: 134). Saskaņā ar 1897. gada tautskaites datiem, Latgalē dzīvoja arī 1300 lietuviešu (Stašulāne 2000: 156) (lielākoties Daugavpils apriņķī), 612 igauņu (Stašulāne 2000: 159) (pārsvarā Ludzas apriņķī) un 346 čigāni (Stašulāne 2000: 161). Minētie dati nedaudz atšķiras gan no latviešu sociāldemokrāta Marģera Skujenieka piedāvātajiem skaitļiem attiecībā uz tautībām Latgalē (Skujenieks 1913: 191), kas arī, kā apgalvo pats M. Skujenieks, ir iegūti, balstoties uz 1897. gada tautas skaitīšanas datiem, gan atzīta Latgales vēstures pētnieka Pētera Zeiles (Pīters Zeile) piedāvātajiem skaitļiem (Zeile 2006: 527–539), taču šī nebūtiskā datu nesakritība nespēj satricināt vēsturisko realitāti — Latgales vēsturisko multikulturālismu.

XIX gs. pašā nogalē tikai nedaudz vairāk par 50% triju Latgales apriņķu iedzīvotājus varētu saukt par latviešiem, turklāt vairumam no viņiem nacionālā pašapziņa bija vāja vai tādas nebija vispār (jautājums sīkāk aplūkots III nodaļā). Piedevām Latgales latvieši, tāpat kā Latgales baltkrievi, bija lauku iedzīvotāji, kas apriņķu centros bija reti viesi (daudzi tālāk par salu⁶⁵ nemaz netika).

Gadsimtu mijā Latgales latviešu īpatsvars apriņķu centros bija niecīgs — 2% Daugavpilī, 4,6% Ludzā, 12,8% (pēc citiem datiem — 8%) Rēzeknē (Stašulāne 2000: 200; Stranga 2008: 6). Latgales latvieši lielākoties piederēja zemnieku kārtai, kas objektīvu iemeslu dēļ Krievijas impērijā bija lielākā un mazāk izglītotā ļaužu daļa. Lasīt prata tikai 44% latgaliešu (visticamāk, daļa latgaliešu — lasītpratēju spēja „lasīt” tikai no galvas zināmus pātarus Bībelē), kas procentuāli ir gandrīz divas reizes mazāk

⁶⁵ Latgalieši ciemus sauca par salām (latgaliski — *sola*), arī sādžām (no krievu valodas pārņemts latgaliskojums — *dzeraune*). Tikai XX gs. 30. gados latgalieši pārgāja uz viensētām, saglabājot mentālu saistību ar bijušo salu (*dzerauni*) (Grudule 1994: 37–38).

nekā latviešu lasītpratēju Vidzemē (71,25%) un Kurzemē (79%), taču vairāk nekā vidēji Iekšķrievijas gubernās (nedaudz virs 20%) (Stranga 2008: 6). 1897. gada tautas skaitīšanas dati liecina, ka par pamatizglītību augstāku skološanos bija ieguvuši tikai 127 Latgales latvieši, kamēr Vidzemē 3410 un Kurzemē 2434 latvieši (Stašulāne 2000: 211). Minētie dati, kas pirmajā acumirkļī varētu šķist graujoši, ir likumsakarīgi, ņemot vērā, ka impērijā darbojās kārtu princips. Šie skaitļi apliecina, ka Krievijas impērijas latvieši, tāpat kā igauņi, baltkrievi un ukraiņi, bija tā dēvētās „nepilnās nācijas“ (Straube 2006: 8), kurām trūka nacionālās aristokrātijas un ierēdniecības, nacionālo rūpnieku un tirgotāju. Pārvaldes (administrēšanas), ražošanas, apkalpošanas un tirdzniecības sfēras objektīvu iemeslu dēļ Latgalē bija krievu, poļu, vācbaltiešu un ebreju ziņā, kas atstāja dziļas pēdas vēsturē un bez kuriem nav iedomājama pilnvērtīga Latgales vēsturiskā aina — vēsturiskā realitāte; bez kuriem „Latgales vēstures teikumu konstrukcija“ ir gaužām vāja. Teikums taču nav pilnvērtīgs, ja tajā dominē lietvārdi, bet iztrūkst īpašības vārdi, darbības vārdi, palīgvārdi. Nacionālisms, kuru pieņēma un sludināja jaunlatgalieši⁶⁶, bija tas, kas radīja, izvirzīja un nostiprināja Latgales latviešu vēstures koncepciju, atstājot ārpus kolektīvās atmiņas pārējo Latgales apdzīvotāju vēsturisko vietu un nozīmi.

⁶⁶ Redkolēģijas piezīme. Autora piedāvātais jēdziens „jaunlatgalieši“ zinātniskajā aprītē nav aprobēts un prasa papildu vērtējumu. Diskusijas sākumam sniedzam I. Šuplinskas viedokli: „Raksta autors ar jēdzienu „jaunlatgalieši“ ir aizvietojis historiogrāfijā tradicionāli lietotos jēdzieniskos vārdu savienojumus „Latgales nacionālās atmodas darbinieki“, „latgaliešu inteliģence“. XIX gs. beigu un XX gs. sākuma latgaliešu inteliģences pārstāvji jēdzienu „jaunlatgalieši“ nelietoja. Mākslīgi konstruētā jēdziena „jaunlatgalieši“ mērķis ir uzskatāmi parādīt, ka latgaliešu nacionālā atmoda jeb nacionālā kustība XIX gs. nogalē un XX gs. sākumā nebija unikāla parādība, tā iekļāvās citu vēstures literatūrā tā dēvēto „jaunautu“ visaptverošajā kustībā Austrumeiropā. Skaidrs, ka latgalieši „neatmodās“ vienā dienā. Atmodai bija nepieciešami priekšnoteikumi — Latgales kultūrtelpas apzināšanās iedīgļi. Latgaliešu inteliģence, gluži tāpat kā jebkuras citas „jaunautas“ inteliģence, nevarēja rasties no nekā. Latgales kultūrtelpas apzināšanās pionierus (atsevišķus indivīdus, kuri nepretendēja uz plašu kustību) jau XIX gs. pirmajā pusē ir pamatoti saukt par „veclatgaliešiem“. Izšķirošs kritērijs konkrētu personu (piemēram, vācbaltieša Gustava Manteifeļa) iekļaušanai „veclatgaliešu“ kategorijā ir nevis etniskā piederība, bet īstenotā misija — pētīt un izzināt Latgales ģeogrāfiskās telpas sabiedrību, kultūru un valodu. Citādi ir ar „jaunlatgaliešiem“, kas bija „tautiskā nacionālisma“ (skatīt II nodaļu) pārstāvji, jēdzienu „Latgale“ un „latgalieši“ radītāji (skatīt III nodaļu). „Jaunlatgalieša“ klasifikācijas kritērijs ir ne tikai vēlme apzināt Latgales kultūrtelpu, bet arī piederība „Latgales latviešiem“ (etniskais kritērijs).“

II

Nacionālisms, ar ko tiek saprasts priekšstatu kopums par nāciju, kļūva par jauno laiku stihisku spēku. Dzimis līdz ar Franču revolūciju, šis idejiskais strāvojums pilnībā noformējās XIX gadsimtā. Britu vēsturnieks Normans Deiviss (Ivor Norman Richard Davies) norāda, ka nacionālisms parasti realizējas divos variantos — valstiskajā nacionālismā, kas ir valsts varas iestāžu produkts, vai tautiskajā (etniskajā) nacionālismā, kas izpaužas kā tautā radies pret valsts politiku vērsts spēks. Valstisko nacionālismu „no augšas“ iniciē politiskā elite, kas mēģina uzspiest savu redzējumu (vērtības) „apakšām“, sabiedrībai kopumā, savukārt tautiskais nacionālisms rodas „apakšās“ — no agrārās (zemnieciskās) kārtas nākušajā inteliģencē, kas, kā jauna sabiedrības grupa, bija XIX gs. fenomens Austrumeiropā. Gūstot pietiekamu atbalstu tautas masās, nacionālisms ietekmēja pastāvošo kārtību (Дэвис 2004: 599).

Nacionālās kaislības neizbēgami radīja konfliktus, krietni mazāk — veiksmīgas sadarbības izpausmes. Visā Eiropā, lielākoties tās austrumu daļā, bija etniskās minoritātes, kuru tautiskais nacionālisms nonāca sadursmē ar centrālās varas realizēto valstisko nacionālismu. Krievijas impērijas XIX gs. otrajā pusē īstenoto rusifikācijas politiku būtībā varētu skaidrot kā mēģinājumu centralizēti veidot impērijai lojālu nāciju (pēc principa — valsts veido nāciju, nevis nācijas valsti) (Хобсбаум 1999: 217), taču, ņemot vērā, ka Krievijas impērijā dzīvoja aptuveni 200 tautu un etnisku grupu (Зубов 2009: 129), nevajadzēja būt gaišrēģim, lai saprastu, ka minētais pasākums varētu ciest neveiksmi.

Pareizticības uzspiešana impērijas katoliskajā, luterticīgajā un musulmaniskajā daļā, kā arī krievu valodas pozīciju mērķtiecīga stiprināšana izglītības, valsts centrālās pārvaldes un pašvaldību iestādēs, arī presē un grāmatniecībā, radīja neviennozīmīgu reakciju impērijas pavalstnieku vidū. Daļa pieņēma „jaunos noteikumus“ samiernieciski, nereti ar zināmu entuziasmu, taču tā dēvētajās impērijas nomalēs (окраина), it sevišķi impērijas Eiropas daļā, centralizēti īstenotā rusifikācija saskārās ar pretestību — tikko dzimušo tautisko (etnisko) nacionālismu, kas katrā konkrētā gadījumā uzstāja uz savu valodu un kultūru, meklējot pamatojumu savai unikalitātei teiksmainajā senatnē (Дэвис 2004: 599). Spiedīgajos apstākļos tautiskais (etniskais) nacionālisms Krievijas impērijas perifērijā uzplauka kā daiļas, taču ērkšķainas rozes blakus durstīgi adatājam dadzim — valstiskajam nacionālismam, kas pakāpeniski transformējās rusifikācijā. Izveidojās jaunsomu, jaunigauņu, jaunlatviešu (vēlāk arī jaunlatgaliešu), jaunlietuviešu, jaunbaltkrievu un jaunukraiņu kustība. Vēl lielāku jucekli Krie-

vijas impērijas Eiropas daļā radīja vietējās muižniecības — etnisko vāciešu un poļu, kurus nacionālisma valdzinājums bija pārņēmis jau agrāk, neviennozīmīgā nostāja pret rusifikāciju — tai bija gan atbalstītāji, gan pretinieki.

Krievijas impērijas politiskajā elitē bija vairāki oficiālās pozīcijas tipi attiecībā uz augošo tautisko nacionālismu. Poļu nacionālisma izpausmes tika neitralizētas. Impērijā dzīvojošos ukraiņus centrālā vara definēja kā krievu nācijas sastāvdaļu — mazkrievus, ar mērķi apturēt ukraiņu nacionālos centienus. Tanī pašā laikā somiem tika pieļauta autonomija. Konfesionālā un kultūras autonomija tika sniegta Baltijas vāciešiem, bet ne pārējiem Baltijas guberņu iedzīvotājiem (Дэвис 2004: 611).

Saprotama ir vēlme idealizēt un pārspīlēt jaunlatviešu, tai skaitā jaunlatgaliešu, lomu nācijas modināšanas procesā, nereti aizmirstot vai īpaši nevēloties atcerēties pirmo latviešu nācijas modinātāju — vācbaltiešu un poļu inteliģences, arī muižniecības pārstāvju, pirmām kārtām Vidzemes Garlība Merķeļa (Garlieb Helwig Merkel) un Latgales Gustava Manteifeļa (Gustav Manteuffel), nopelnus. Hernhūtiešu draudžu paveikto tautas izglītošanas jomā Vidzemē zināmā mērā varētu salīdzināt ar jezuītu aktivitātēm Latgalē.

Domājams, ka jaunlatgaliešu kustība iespaidojās gan no jaunlatviešu⁶⁷ (viens no jaunlatgaliešu kustības spilgtākajiem pārstāvjiem Francis Trasuns (Fraņcs Trasuns) mācījās reālskolā Jelgavā (Jēkabsons, Ščerbinskis 2006: 127–129), kas bija viens no jaunlatviešu ideju izplatīšanas centriem), gan, līdzīgi kā jaunlietuviešu, jaunbaltkrievu un jaunukraiņu kustība, no poļu nacionālās kustības, kurai bija visilgākā vēsture (kopš Polijas sadalīšanas XVIII gs. nogalē). Vitebskas guberņas iedzīvotāji zināmā mērā bija iesaistīti visās XIX gs. poļu sacelšanās (1830., 1848., 1863. gados) un tām sekojošajās centrālās varas reakcijās.

Par latgaliešu atmodas literatūras pieminekli pamatoti tiek uzskatīts Antona Rupaiņa (Ontons Rupaiņš) trimdā izdots kultūrvēsturiskais romāns „Tauta grib dzīvot“ (Rupaiņš 1963), kas ir tipisks tautiskā romantisma paraugs. Ir maldīgi domāt, ka vēstures literatūrā tā dēvētās Latgales

⁶⁷ Jaunlatviešu kustības idejiskie aizmetņi rodami Krievijas eiropeiskajās universitātēs Tērbatā, Pēterburgā un Maskavā, kur Krišjānim Valdemāram, Atim Kronvaldam, Krišjānim Baronam u. c. nākamajiem jaunlatviešiem lekcijas lasīja dažādu ideju (konservatīvisms, liberālisms, nacionālisms, sociālisms u. c.) iedvesmoti docētāji, lielākoties vācbaltieši, krievi un ebreji. Turklāt tieši universitātēs visaktīvāk tika īstenota domu apmaiņa dažādu Austrumeiropas tautu pārstāvju studentu vidū, kas vēlāk tika realizētas dzīvē.

nacionālās atmodas laikā no drukas aizlieguma atcelšanas 1904. gadā līdz Februāra revolūcijai 1917. gadā katrā latgaliešu ciemā būtu izveidojušies jaunlatgaliešu „fanu klubi“. Jaunlatgaliešu kustībai nebija visaptveroša atbalsta vietējo iedzīvotāju vidū, kas XIX un XX gs. mijā nebūt neveidoja viendabīgu masu, tai vajadzēja konkurēt ar citiem idejiskiem strāvojušiem. Taču nav noliedzams, ka šo laiku raksturo latgaliešu periodikas izveide, literārās tradīcijas un citu kultūras jomu attīstība, latgaliešu inteliģences veidošanās, arī Latgales un latgaliešu vietas meklējumi mainīgajā pasaulē — autonomijas, separātisma un vienotības ar pārējo Latviju idejas.

Jaunlatgalieši turpināja jaunlatviešu uzsākto kolektīvās attieksmes pret vēsturi radīšanu. Nevar apgalvot, ka jaunlatvieši nemaz neinteresējās par tautiešiem Latgalē, taču šis jautājums noteikti nebija jaunlatviešu interešu prioritāšu augšgalā. Jaunlatgalieši bija tie, kas veidoja pirmos nacionālos priekšstatus par Latgales un latgaliešu vēsturi, kas ir tik ļoti nostiprinājušies nacionālajā historiogrāfijā un latgaliešu vēsturiskajā apziņā, ka pagaidām no tiem atteikties (aizmirst) neizdodas, taču tos ir iespējams pārvērtēt, tādējādi pamazām drupinot nacionālās vēstures mīta ķieģeļu sienu.

III

Mūsdienu latviešu sabiedrības apziņā mītisks ir redzējums par to, kas ir „latgaļi“ un „kurši“, „latgalieši“ un „kurzemnieki“, „Latgales latvieši“ un „Kurzemes latvieši“⁶⁸. Sabiedrībā joprojām ir dzīvs dalījums „čiuļos“ un „čangaļos“, kas periodiski tiek aktualizēts anonīmajā un līdz ar to bezatbildīgajā komentāru vidē interneta tīmeklī. Fakts, ka gandrīz jebkurš latviešu nācijas pārstāvis, vienalga, vai tas būtu puisietis no Kārsavas vai akadēmiķis Rīgā, varētu sniegt savu skaidrojumu, savu atšķirīgu fantastisku stāstu par „latgaliešiem“ un „kurzemniekiem“, par „čiuļiem“ un „čangaļiem“, par „čiuļandiju“ un „čangladešu“, liecina, ka latviešu nacionālais mīts ir atvērts jauniem papildinājumiem. Jāapzinās, ka starpetniski, starptautiski, arī vienas nācijas apziņā pastāvoši pārnovadu stereotipi, ko laikam visprecīzāk atspoguļo anekdotes (sk. Cybuļs, Ločmeļs 1999: 94; Lōcs [b. g.]: 135; Slišāns 2003: 174; Širins 1999), ir normāla parādība, ja vien, protams, draudzīga pazobošanās un asprātīga jokošana nepāraug izteikti naidīgās noskaņās un vardarbīgās akcijās, kas Latvijai, gribētos ticēt, nedraud.

⁶⁸ Kā lai nepiekrīt akadēmiķei J. Kursītei, ka tas, ko mēs saprotam ar jēdzieniem „latviskais“ un „latgaliskais“, „baltiskais“ un „slāviskais“, „europeiskais“ un „padomiskais“, ir mītiskas kategorijas (Kursīte 2009: 7).

Paspīdinot ar kabatas lukturīti pagātnē, jākonstatē, ka samezglotais jēdzienu „latgaļi“, „latgalieši“ un „Latgales latvieši“ mudžeklis ir skaidrojams jēdzieniskās ģenēzes jautājums, kas sevī ietver noteiktas idejiskas nostādnes, kuras savstarpējā pasniegšanas un izpratnes dejā radījušas mītisku uztveri. Nebūtu jāaizmirst, ka vairums latgaliešu bija zemnieki, kuru nacionālās pašapziņas līmenis bija zems vai tāda nebija vispār. Latgalieši sevi saistīja ar reliģiju, ciemu, atsevišķos gadījumos ar apriņķi vai gubernu. 1897. gada tautas skaitīšanas dati uzskatāmi liecina par nacionālās pašapziņas trūkumu, proti, latgaliešiem pār etnisko dominēja piederība katoļticīgajiem (Stašulāne 2000: 107; Kalvāne 1997: 7). Vēl XX gs. pirmajā desmitgadē viens no latgaliešu „modinātājiem“ Francis Kemps (Francs Kemps) (Jēkabsons, Ščerbinskis 2006: 72–75) norādīja, ka „ticība, nevis valoda, pēc latgaliešu uzskatiem, noteic cilvēka piederšanu pie vienas vai otras tautības. Sevišķi skaidri šie uzskati parādas latgaliešu satiksmē ar katoļu baltkrieviem un poļiem. Saticies ar šo tautību piederīgiem latgalietis vispirms mēģina izzināt par viņa ticību. Ja viņš nosaucas par katoli, tad ar to jau ir teikts, ka priekš latgalieša viņš „savs cilvēks“. Pareizticīgo un vēticībnieku krievu latgalietis uzskata jau par „svešu“ un ja satiekas ar luteranu — latvieti, tad šis izrādas jau par visai „svešu cilvēku“, ar kuru darišanās jāielaižas ļoti uzmanīgi“ (Kemps 1910: 37–38).

XIX gs. nogalē un XX gs. sākumā Vidzemes un Kurzemes baltiešos latgalieši tradicionāli tika uzlūkoti kā „inflantieši“, „vitebskieši“ vai „Vitebskas latvieši“, arī „latviešu katoļi“, nereti „poļi“ vai „poļu Vidzemes latvieši“ (Siliņš 1893: 37). Citādi arī nevarēja būt, jo vēl nebija jēdziena „latgalieši“, kuru lietot, apzīmējot kaimiņus Vitebskas gubernā. „Latviešu konversācijas vārdnīcā“ precīzi norādīts, ka jēdziens „Latgale“ ir inteliģences radīts un nevis tautā noklausīts nosaukums (LKV X: 20198. sleja). Minēto faktu nereti sāpīgi uztver lokālpatrioti, taču apvainoties nav pamata. Kaut vai tāpēc, ka mākslīgas radīšanas process attiecināms arī uz jēdzieniem „latvietis“ un „Latvija“.

Lai izceltu savu unikalitāti un norādītu uz piederību „teiksmainajiem pirmsenčiem“ — latgaļiem, F. Kemps XX gs. sākumā iedzīvināja nosaukumus „Latgale“ un „latgalieši“⁶⁹. Tas varbūt ir galvenais nopelns, par ku-

⁶⁹ Vārds „latgalieši“ rakstos parādījās jau XIX gs. 80. gados. Latviskojot Indriķa hroniku, 1883. gadā M. Siliņš lietoja jēdzienus „Latgale“ un „latgalieši“. Tiesa, M. Siliņš minētos jēdzienus attiecināja uz seno letgaļu/latgaļu cilti un tās apdzīvotajām teritorijām, nevis Daugavpils, Ludzas un Rēzeknes apriņķu latviešiem (Zeile 1995 (2. daļa)).

ru jāpateicas vēstures literatūrā neviennozīmīgi vērtētajam F. Kempam — par to, ka viņš pēc citu tā laika dažādu „jauntautu“ kustību līderu parauga uzdrošinājās ceļot laikā, meklējot saknes pagātnē — hronikās — un sazīmējot „līdzības“ ar senajiem letgaļiem/latgaļiem, nevis baltkrievu, lietuviešu vai poļu senčiem. Krievijas valdība nosaukumu „Latgale“ dokumentos aizliedza lietot (Zeile 2006: 33). Ne Vitebskas guberņas, ne impērijas centra varas struktūras neuztvēra nopietni intelīgences radītos „jaunvārdus“. Taču novada nosaukums pakāpeniski stiprināja pozīcijas jaunlatgāliešu apziņā un publicētajos darbos. No latviešu nācijas vienotības viedokļa svarīgi uzsvērt, ka jau 1908. gadā jēdzienu „Latgale“ akceptēja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija (Ivanovs, Kivrāns u. c. 2003: 145; Strods 1989: 25).

Faktiski ar jēdzienu „latgalietis“ XX gs. sākumā tika saprasts nacionāli un politiski apzinīgs Vitebskas guberņas latvietis. Jēdzienu „latgalietis“ un „Latgale“ izplatīšana un pieņemšana tautas masās bija svarīgs jautājums jaunlatgāliešu ideoloģijā, tas bija lojalitātes apliecinājums nacionālajai kustībai un tās sludinātajām idejām. Tas bija aicinājums latgāliešiem identificēties gan kolektīvi, gan individuāli. Jaunais jēdziens „latgālieši“ netika attiecināts uz līdzās dzīvojošajiem krieviem, baltkrieviem, ebrejiem, poļiem, arī nedaudzajiem vācbaltiešiem, lietuviešiem, igauņiem un čigāniem. Būtu gan maldīgi domāt, ka F. Kempa radītie termini „Latgale“ un „latgālieši“ publicistikā un tautas apziņā nostiprinājās uzreiz, tika piedāvāti arī citi varianti. Piemēram, etnogrāfs Pēteris Šmits aicināja Vitebskas latviešus saukt par augšgaliešiem — pretēji zemgaliešiem (1913: 1354). P. Zeile norāda, ka jēdzieni „Latgale“ un „latgālieši“ vietējo iedzīvotāju valodā plašāk iesakņojās tikai XX gs. 20. gados (2006: 33).

Ņemot vērā minēto jēdzienu „Latgale“ un „latgālieši“ ieviešanas procesa skaidrojumu, neiztur kritiku 2008. gada aprīlī aizsaulē aizgājušā filozofijas doktora, Latgales vēstures pētnieka Jāzepa Broliša (Jezups Brolišs), kurš acīmredzami atradās stiprā nacionālā mīta ietekmē, mēģinājumi XX un XXI gs. mijā pārliecināt vēstures interesentus, ka „ne F. Kempa, ne kāds cits Latgales novada latvietis nav mākslīgi vai speciāli, ar nolūku izgudrojuši „jaunvārdus“ — Latgale un latgālieši. Jau ilgi pirms tam pastāvēja kā pats jēdziens „Latgale“, tā parādība, ko tas ietvēra. Mūsdienu Latgale bija un ir Senlatgales teritorijas daļa“ (Brolišs 2000: 38).

Pēc Kārļa Ulmaņa apvērsuma jēdzienu „latgaļi“ un „latgālieši“ lietošanā radās būtisks pavērsiens. 1934. g. 14. augustā, uzstājoties Aglonas

Vēstures literatūrā pastāv arī uzskats, ka F. Trasuns, nevis F. Kempa, ir jēdziena „latgālieši“ autors (Jēkabsons, Ščerbinskis 2006: 127).

ģimnāzijā absolventu biedrības konferencē „Latgaliešu nacionālais vaicājums“, ietekmīgais garīdznieks un valodnieks Pēteris Strods (Pīters Strods) sniedza savu skaidrojumu — „navajag jaukt divus jēdzīņus: latgalīts un latgaļš. Latgali asam mes — latvīši, bet latgalīši kai provinces apdzeivōtōji ari krīvi, pūli u. c. Tōdēļ mes sevi turpmōk sauksim par latgalim“ (Sauleite 1933). Minēto P. Stroda skaidrojumu pārņēma daļa vēlāko trimdas latgaliešu ar filologu Miķeli Bukšu (Mikeļs Bukšs) priekšgalā, saucot Latgales latviešus par latgaļiem (Zeile 2006: 14). Arī mūsdienās Latgales iedzīvotāju apzīmēšanai vairāki autori lieto terminu „latgaļi“, tādējādi radot pārpratumus, jo zinātniskajā apritē termins „latgaļi“/„letgaļi“ tradicionāli tiek attiecināts uz vidējā un vēlā dzelzs laikmeta (VI — XIII gs. pēc Kr.), kā arī Ziemeļu Krusta karu (XII — XIII gs. pēc Kr.) un daļēji Livonijas laika iedzīvotājiem Latvijas teritorijas austrumos un ziemeļaustrumos. Latgaļu izcelsmes problēmu, pārvietošanos un kultūras iezīmes ir pētījuši Latvijas arheologi un antropologi (Grāvere, Vasks u. c. 1997: 154–159; 189–192).

Atjaunotajā Latvijā aizvien noteiktāk ienāk jēdziens „Latgales latvieši“ (Salceviča 2005: 9), kas, tāpat kā jēdziens „latgalieši“, ir mākslīgi radīts. Šā jēdziena mērķis ir vienot Latgales latviešus ar latviešiem pārējos Latvijas novados. 100 gadu laikā jēdziens „latgalieši“ ir transformējies, apzīmējumu „latgalieši“ ir pieņēmuši par savu daudzi Latgales etniskie krievi, baltkrievi un poļi. Saskaņā ar 2000. gada tautas skaitīšanas rezultātiem, Latgales teritorijā dzīvo 44% latviešu, 39% krievu, 14% poļu, baltkrievu, ukraiņu un 3% citu tautību pārstāvju. 2009. gadā publicētās monogrāfijas „Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti“ (Lazdiņa, Šuplinska 2009) autori ir veikuši aptauju Latgalē, kurā par latviešiem sevi atzina 41%, par latgaliešiem — 27%, par krieviem — 26%, par citu slāvu tautību pārstāvjiem — 5% aptaujāto. Šie dati ir sava veida pierādījums tam, ka ne tikai Latgales latvieši, bet arī citu tautību pārstāvji, kas vairākās paaudzēs ir dzīvojuši Latgalē, identificē sevi pēc teritoriālās piederības kā latgaliešus (Mednis 2009). Vienotības veicināšana ar tautiešiem citos novados ir svarīgs latviešu nācijas stiprināšanas jautājums, taču jebkuri pārspīlējumi, meklējot vienotību ar pārējiem latviešiem, var draudēt ar zināmu saskaņas zudumu Latgales latviešu un līdzās Latgalē dzīvojošo etnisko krievu, baltkrievu un poļu, kas pēc reģionālās piederības sevi identificē kā latgaliešus, starpā.

IV

Ģeogrāfiski nav izveidojušies būtiski šķēršļi (Daugava, Aiviekste un Pededze, kā arī mežu masīvi, purvi un nelielie pauguri nav uzskatāmi par

nepārvaramām barjerām), kas atdalītu Latgali no pārējās Latvijas, tāpat no Igaunijas, Lietuvas, Krievijas, Polijas un Baltkrievijas teritorijām. Taču nevar noliegt piederības (administratīvas, konfesionālas, kulturālas, mentālas) robežas, kas „izceļ“ un „apslēpj“ Latgali un tās apdzīvotājus uz apkārtējo teritoriju fona. Šķiet, ir zināms pamats uzlūkot Latgali kā „mūžīgo“ robežzonu, kur krustojas, sajaucas un šķiras tautas, kultūras, konfesijas, kur gadsimtu gaitā ir robežojušās administratīvas teritorijas vienas valsts iekšienē un dažādu valstu starpā, veidojot specifisku latgaliešu raksturu, kas ir nevis eksakti mērāma, bet drīzāk mītiska kategorija⁷⁰. Taču vēsturiskā Latgales un latgaliešu nošķirtība no pārējiem Latvijas iedzīvotājiem noteikti nav tik izteikta, kā, piemēram, kalniem un ielejām bagātajā Kaukāzā, kas veidoja savdabīgu tautu masu (čečeni, inguši, abhāzi, osetīni u. c.) ar spēcīgām paražu tiesībām, klanu kultūru un līdz ar to paaugstinātu separātisma un konfliktu risku. Turklāt taisnība būs arī tiem, kas norādīs, ka noteiktos vēstures periodos nevis Latgales, bet Kurzemes un Vidzemes robežas ir bijušas būtiskākas. Cilvēkiem, kultūrām, konfesijām, idejām, ikdienišķām un ekskluzīvām precēm reizē tik ļoti atvērtā un slēgtā Baltijas jūras piekraste vēsturiski ir bijusi ne tikai Latvijas, bet arī Krievijas impērijas un PSRS rietumu ārējās robežas daļa.

Etnisko robežu jautājums vienmēr ir bijis svarīgs nacionālā mīta radīšanā un propagandēšanā. Tautiskais nacionālisms balstās bagātīgā mitoloģiskajā slānī, kur „nācijas asinis“ pastāvīgi sajaucas ar „nacionālās teritorijas zemi“ (Дэвис 2004: 601–602). Līdzīgi kā lietuvieši un krievi, latgalieši vēstures skaidrošanā parasti ir vēlējušies paplašināt savas etniskās robežas, piemēram, runājot par seno latgaļu apdzīvotajām teritorijām Cēsu pusē, kā arī Krievijas un Baltkrievijas rietumu apgabalos (Brolišs 2000: 35).

K. Ulmaņa autoritārā režīma laikā publicētajā darbā „Latgales likteņi“ (1938) F. Kemps rakstīja, ka robežu novilkšanā ar Lietuvu, Poliju un Igauniju tika veltītas maksimālas pūles, lai neviena latviska sēta nepaliktu ārpus Latvijas, savukārt, nosakot robežas austrumos, tika pieļautas kļūdas, kuru rezultātā ir ciesti lieli teritoriāli zaudējumi (1991: 16). F. Kemps norādīja uz latgaliešu „vēsturiskajām pretenzijām“ Baltkrievijas rietumu apgabalos, pirmām kārtām Drisas apriņķī (1991: 21). Viņš apsveica Abrenes

⁷⁰ Latgales vēstures pētnieks, vēstures zinātņu doktors Henrihs Soms norāda, ka latgalieši ir pieticīgi, klusinātāki bēdās un atraisītāki priekos, kaimiņu attiecībās vērojams lielāks kolektīvisms, savstarpējā izpalīdzība (Soms 2005: 9, 11). H. Soma novērojums ir tīkams, taču jāatzīst arī, ka ne visi latgalieši atbilst minētajam raksturojumam.

jeb Jaunlatgales nonākšanu Latvijas paspārnē, uzsverot, ka tās ir seno latgaļu apdzīvotās teritorijas (1991: 47). Savas tēzes apstiprināšanai F. Kemps neizmanto ne dokumentālo, ne arheoloģisko, ne antropoloģisko materiālu. Savā argumentācijā autors balstās tikai uz emocionāliem novērojumiem attiecībā uz iedzīvotāju paražu un katoliskā pasaules redzējuma, kā arī ģeogrāfiskās vides līdzībām. Par F. Kempa vēsturiskā skata jūtamu aizmiglošanos tautiskā nacionālisma iespaidā liecina viņa nepamatotās pārdomas attiecībā uz baltkrieviem Latgalē — „Latgales „baltkrievi“ etniski ir tie paši senie letgaļi, kuriem bija jāpārvēršas poļos, bet kuri palika tikai pusceļā un, pazaudējuši savu dzimto valodu, pieslējās krievu valodai viņas baltkrieviskajā dialektā“ (Kemps 1991: 34)⁷¹.

Arī 2006. gadā iznākušās „Latgales kultūrvēstures“ autors — *Dr. habil. phil.* P. Zeile — vairākos gadījumos nav spējis atbrīvoties no Latgales vēsturisko robežu paplašināšanas un romantizēta skaidrojuma. „Līdz ar tagadējo Latgali un latgaļu reiz apdzīvoto Vidzemi veidojās nākamais Latvijas pamats, kodols, kas devis tautai, zemei un valstij tās nosaukumu un nacionālā karoga krāsas“ (Zeile 2006: 4).

V

Eiropas „jauntautu“ kustību līderi — dzejnieki, mākslinieki, zinātnieki, inženieri, juristi un garīdznieki — meklēja pierādījumus tam, ka viņu nācija gadsimtiem ir cīnījusies par savām tiesībām un savu zemi, ka tā bijusi vienota. Vislabākie „pierādījumi“ teritoriālajai piederībai tika atrasti teiksmainajā senatnē. Ja trūka faktu, vērsās pie mītiem (Дэвис 2004: 601–602). Pagātnē tika meklētas pārmantotās tradīcijas, tostarp senču spēks (Hobsbawm 1997: 27). Nacionālie varoņi un varones, nacionālās uzvaras — viss atrastais tika nodots atklātībai un slavināts. Tika ignorēts tas, kam universāls raksturs. Turklāt netika aiztikts tas, kas diskreditēja nāciju vai slavināja pretiniekus (Дэвис 2004: 600–602). Arī jaunlatgalietis F. Kemps meklēja hronikās pamatojumu latgaliešu rašanās pirmsākumiem — „zelta laikmetam“, atsaucoties uz „seno latvieti“⁷² Indriķi. „Diwpadsmytā godu symtā, kod wōcīši īsōka Latwijas ikarošanu, mums atsaroda ari sows wes-

⁷¹ Jāpiebilst, ka mūsdienu Latgales baltkrievi nekautrējas pasmieties par sevi un latgaliešiem, teikdami, ka latgalieši ir līdz Rīgai netikuši baltkrievi.

⁷² Pētnieku prātus turpina nodarbināt jautājums par Indriķa hronikas autoru, viņa dzīves gājumu, arī izcelsmi. Uzskatīt Indriķi par XIII gs. latvieti, tāpat kā runāt par „latviešiem“ vai „Latviju“ XII un XIII gs., nav pamata, jo jēdziens „latvieši“ ir jaunāku laiku atvasinājums, bet Latvijas valsts, tāpat kā citas Austrumeiropas jaunās valstis, — XX gadsimta fenomēns. Tiesa, XIX un XX gs. mijas autoriem pārņemt aļošanos, saucot Indriķi par latvieti, būtu nekorekti. Tā bija normāla tā laika prakse.

turniks nu latvišu tautas. Jo words ir Indriks Latwits. Nu jo rokstim mes pasmeliam daudz ziniu par tīm brismigim laikim, kad asinigūs kautinūs latvišu tauta gaisynoja sowus dālus un reizē ar jim zaudeja ari sowu breiweibu. (..) Kad kriwi dybynoja Nowgorodā sowu waldišonu, tod litowniki (leiši) un latwiši druši win jau sastōdija winu walsti zam gorigu waldniku (kreiwu) werseibas. Kreiws ir lettu tautas pristers (bazneickungs), Kreiwu un swetnicu Litowā un Latwijā ir bejis daudz. Pori par wysim waldija augstokajs bazneickungs, kuru sauce Kreiwu Kreiws“ (Kemps 1909: 5, 10–11). Tautiskā romantisma vēstures skaidrošanas atbalstītāji varētu jautāt — kur tad ir pierādījumi, kas apliecina, ka nav bijuši latgaļu valdnieki — varoņi un senie priesteri krīvi? Demitoloģizēt nacionālos mītus ir ļoti sarežģīti, pat neiespējami, varbūt arī lieki un nevajadzīgi. Teiksmainās senatnes mītu par karaļvalstīm un varoņīgiem valdniekiem ir kļiedējis vēsturnieks Andris Šnē (Šnē 2002). Tomēr vairumā latgaliešu, pirmām kārtām inteliģences apziņā, minētā mīta izgaismošana būtisku pavērsienu pagaidām nav radījusi.

Senatnes nacionālie varoņi jaunlatgaliešu skatījumā bija teiksmainās Jersikas un Tālavas karaļvalstis un to valdnieki Visvaldis un Tālivaldis, kam tika veltītas slavas dziesmas publicistikā. Piemēram, F. Kemps slavina Jersikas karaļvalsti (1992: 31). Jāatzīmē, ka Ludza un tās senums ir kārtējā mītiskā klišeja latgaliešu apziņā, kuru ir nostiprinājuši jaunlatgalieši (Trasuns 1998: 259–315). Autoritatīvu vēsturnieku pētījumi, kas noraida maldīgo pieņēmumu par Ludzu kā senāko Latvijas pilsētu, nespēj mazināt „Ludzas senuma“, kas ir svarīga latgaliešu mīta sastāvdaļa, nozīmi (Mugurēvičs 2006: 69–79). Ludzas „pirmsākumu“ — 1177. gada — piesaukšana automātiski ļauj bravūrīgi noraudzīties uz pārējām Latvijas pilsētām, pirmām kārtām metropoli Rīgu, kas taču „ir jaunāka“ par Ludzu⁷³.

XX gs. 30. gadu publicistikā tika uzsvērts „gadsimtiem ilga“ latviešu nācijas vienotības motīvs. Sevišķi aktīvi vienotību propagandēja Antons Svarāns (Alfrēda Gobas pseidonīms). „Kad tas bija, kad plaisa starp Latgali un citām latviešu zemēm vēl nebija? Kad mēs bijām vienoti? Vecu vecos laikos mēs nebijām šķirti un skaldīti. Arī tagadnē viss svarīgais mūs tikai vieno. Vispirms visus latviešus vieno ārējā daba, ģeografiskie un klimatiskie apstākļi. (..) Mūs vieno asins radniecība. (..) Arī senos laikos atgadījās, ka baltu ciltis naidojās un apkarojās, bet arī tad ne tik daudz pašu nesaticības dēļ. Tā pirms septiņi simts gadiem, kad Seno Latgali sagrauba savās ro-

⁷³ Rīga pilsētas tiesības ieguva 1225. gadā. Sākotnēji tās bija Visbijas jeb Gotlandes tiesības (*iura Gottlandiae*), kas vēlāk tika nomainītas ar Hamburgas tiesībām. Ludza pilsētas tiesības ieguva 1777. gadā.

kās vācu bruņinieki, tad iedami kaŗā uz Zemgali, viņi spieda arī latgaliešus iet līdzi un apkaŗot savus ciltsbrāļus. (..) Jau no seniem laikiem mūs visus vienoja valoda, jaukā, mīļā latviešu valoda. Bija laiki, kad valodas ziņā starp šīm ciltīm nejuta nekādas starpības. Visi runāja vienādi. (..) No senu seniem laikiem mūs visus vienoja un pa daļai arī tagad vieno mūsu vecās tautas dziesmas, pasakas, teikas un citas gara mantas. (..) Senos laikos mūs visus stipri vienoja dažādās dzīves ierašas, dažādi tautas svētki un godi. (..) Visus latviešus vienoja, vieno un vienmēr vienos iekšējā daba — raksturs, dvēsele, īpašības; visus vieno rase — mūsu asinis, visa mūsu būtība. (..) Latvieša vārds ir vislielākais vienotājs. (..) Garajā laika gaitā arī vēsturiskie notikumi mūs vienoja — gan priekos, gan arī bēdās“ (Svarāns 1934: 4–7).

K. Ulmaņa autoritārā režīma nacionālajā ideoloģijā mītiskie latgaļu valdnieki un karaļvalstis iekļāvās vienotajā latviešu teiksmainās senatnes mītā, mērķtiecīgi radot kolektīvu attieksmi pret vēsturi kurzemniekos, vidzemniekos, zemgaliešos un latgaliešos. Visvaldim tika atvēlēta redzama vieta K. Ulmaņa galma mākslinieka Ludolfa Liberta radītajā latviešu senču valdnieku-varoņu galerijā. Vēlāko laiku tēli nebija tik populāri (drīzāk pat nezināmi vairumam latviešu), taču latgaliešu inteliģence turpina kopt „latgaliešu varoņu galeriju“, pastāvīgi pievienojot tai vēl pa kādai figūrai. Uzskatāms piemērs ir darbā „Latgales kultūrvēsture“ vairākām apakšnodaļām sniegtie nosaukumi, kur atsevišķos gadījumos ieskanas pat sengrieķu leģendu motīvs — „Latgales Prometejs, gaismas sējējs Andrivs Jūrdžs“ (Zeile 2006: 316–318), „Tālās zvaigznes gaisma — Pīters Miglinīks“ (318–320), „Juris Soikans — Latgales tēla nesējs Eiropā“ (602–603). Savukārt jaunlatgalieša un Saeimas deputāta F. Trasuna tēls ir ieguvis mocekļa aprises. Garīdznieks un politiķis vienā personā F. Trasuns kļuva par politisko intrigu upuri, viņš tika apmelots un izslēgts no Romas katoļu baznīcas. Šis psiholoģiski smagais trieciens neatgriezeniski iedragāja F. Trasuna veselību⁷⁴.

⁷⁴ Par F. Trasuna popularitāti, īpaši Latgalē, liecina par viņu nodotais balsu skaits otrās Saeimas vēlēšanās, kas notika 1925. gada 3. un 4. aprīlī, apmēram divas nedēļas pēc ekskomunikācijas raksta publicēšanas katoļu Baznīcas kontrolētajā izdevumā „Latgolas Vārds“ un nolasīšanas visās katoļu baznīcās Latvijā. M. Skujenieks 1925. gada Saeimas vēlēšanu statistikas 8. lpp. rakstīja: „Trasuns ir populārākais valstsvīrs visā valstī. Trasunu savās listēs bija pierakstījuši gan labā, gan kreisā virziena balsotāji, kā arī cittautieši — gan krievi, gan poļi. Trasunam šinīs viņa pēdējās vēlēšanās bija 11 983 pierakstījumi, un no tiem Latgalē vien — 10 776“. Citiem tautā populāriem vīriem bija mazāk balsu, piemēram, K. Ulmanim — 4407, J. Čakstem — 5524, ģenerālim J. Balodim — 3113, Rainim — 4283, bīskapam Rancānam — 4265 (Puisāns 1999: 64).

VI

Valoda bija tā, kas tika pasniegta kā galvenais pierādījums nācijas unikalitātei. „Jauntautu“ kustību pārstāvji visiem spēkiem centās apliecināt, ka viņu valodas, kam iepriekš netika pievērsta uzmanība, ir tikpat ievērojamas, tikpat bagātas, cik senās valodas (Дэвис 2004: 600–602; Хобсбаум 1999: 216).

Modernajā zinātnē valodas jautājumus parasti risina lingvisti, taču, kopš nacionālisma idejas dzimšanas un nostiprināšanās praksē, valodas, arī vēstures jautājumi ir bijuši gan akadēmiski izglītotu humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvju, tai skaitā valodnieku, vēsturnieku un juristu, gan tehniskās (inženieri) un garīgās (baznīckungi) inteligences pārstāvju, arī mazāk izglītotu, bet sabiedriski aktīvu publicistu redzeslokā, kas ir dažādi uzlūkojams, — atkarībā no tā, vai vērtējuma pamatojumam ir emocionāls vai profesionāls segums. Savā ziņā tas ir XIX gs. fenomens — augstākās izglītības elitārisms, starpdisciplināritāte un kvalitāte. Ievērojamākie jaunlatgaliešu kustības pārstāvji — Francis Kemps, Francis Trasuns, Nikodems Rancāns un Kazimirs Skrinda (Skrynda) bija studējuši Pēterburgas katoļu garīgajā seminārā, kur papildus Dieva vārda sludināšanas prasmēm tika apgūtas valodas; literatūrā atrodams, ka F. Trasuns pratis deviņas valodas (Zalāne 1999: 91). Nespēdams saprasties ar mācītbspēkiem, F. Kemps pārtrauca garīdzniecības studijas un kļuva par inženieri būvnieku. Nevienu no minētajiem jaunlatgaliešu kustības pārstāvjiem nevarētu nosaukt par profesionālu filologu vai vēsturnieku, taču izglītošanās laikā iegūtās zināšanas un prasmes bija tik plašas, ka jaunlatgalieši spēja radīt un vadīt preses izdevumus („Gaisma“, „Auseklis“, „Sākla“, „Dryva“), darināt dzejas rindas, lasīt senās hronikas, rakstīt un publicēt tam laikam augstvērtīgas, novatoriskas pārdomas un apcerējumus par Latgales un latgaliešu vēsturi, kultūru, valodu, arī aktuāliem politiskajiem procesiem, piemēram, latgaliešu masveidīgo izceļošanu uz Sibīriju. Pirmās latgaliešu dzejas antoloģijas „Kūkle“ (1914) sastādītājs bija garīdznieka K. Skrindas brālis Antons Skrinda (Ontons Skrynda), izglītots mediķis. Jaunlatgaliešiem bija savs redzējums valodas jautājumos. Viņi izprata, skaidroja un kopa latgaliešu valodu kā tautas gara izteicēju un lielāko bagātību. Latgaliešu rakstniekiem viens no motīviem mākslinieciskajā darbībā ir latgaliešu valoda (Kemps 2001: 62–63; Madsolas Jōņs 2001: 186; Rancāne 2001: 311–312; Slišāns 2008: 83). Raugoties no autora subjektīvām pozīcijām, minētā prakse ir bijusi normāla parādība (ne tikai Latgalē, bet visā Austrumeiropā), pateicoties tai, latgaliešu valodas jautājumam ir radīts emocionāls uzslāņojums, kas ir tik nepieciešams, lai valoda dzīvotu.

Valodas jautājuma akcentēšana latgaliešu vēsturē savijas ar ciešanu motīvu, kas ir svarīgs nacionālā mīta uzturēšanā. Nacionālajā historiogrāfijā galvenie latgaliešu ciešanu posmi saistās ar drukas ierobežošanas laikiem. P. Zeile raksta, ka īpaši brutāla un ciniska attieksme bijusi divos periodos. Vispirms — XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā, kad Latgale piedzīvoja rusifikāciju, drukas aizliegumu. Otrs drūmais laikmets sākās pēc 1959. gada Latvijas kompartijas Centrālkomitejas plēnuma, kas nesa sev līdzīgu otro drukas aizliegumu, vietējās inteliģences izspiešanu, atklātu rusifikāciju, kultūras īpatnību ignorēšanu (Zeile 2006: 16). Trimdas autors M. Bukšs atbilstoši tautiskā romantisma kanoniem lieto bināro metodi latgaliešu valodas un rakstniecības „gaišo“ un „tumšo“ laiku fiksācijai. „18. g. s. — latgaļu rakstniecības gaišā priekšpusdīna; 19. g. s. pirmā puse — latgaļu rakstniecības apsamōkušā pēcpusdīna; Drukā aizliegums — pōrkrievōšonas kolngoli un latgaļu rakstniecības tumsō nakts“ (Bukšs 1957: 109, 158, 189). Latgaliešu valodas drukas ierobežošanas traģika nav noliedzama, gluži tāpat kā fakts, ka XIX gs. otrā pusē no dzimtbūšanas 1861. gadā atbrīvotajiem Latgales iedzīvotājiem bija iespēja, sociālekonomisko pārkārtojumu un jaunu teritoriālu apvāršņu apgūšanas laiks. Šinī laikā bija cilvēki, kas sasniedza zināmu turību uz vietas dzimtajā ciemā Vitebskas guberņā, Maskavā vai Sibīrijā, un bija cilvēki, kas zaudēja visu iedzīvi. Vecāki taču sarūpēja naudu nākamo jaunlatgaliešu studijām iespēju laikā, kas nacionālajā historiogrāfijā vienpusīgi tiek uzlūkots kā drūmais drukas aizlieguma, tumsonības laiks. F. Kempa tēvam Andrejam Rēzeknes apriņķa Makašānu pagastā īpašumā bija 60 hektāru zemes (Kemps 1991: 5), ko par „šnorīti“ nosaukt nebūtu korekti.

Atjaunotajā Latvijā norisinās profesionāla diskusija valodnieku vidū par to, ir vai nav latgaliešu valoda. Gan valodas, gan dialekta koncepcijas aizstāvjiem ir vērā ņemami argumenti (Andronovs 2009: 6–17; 2010: 7–14). Romantizēti, taču tanī pat laikā precīzi P. Zeile raksta, ka latviešiem ir viena nacionālā valoda, bet divas rakstu valodas, un šajā otrajā — latgaliešu rakstu valodā — var izteikt visu to, kas izteikts un izsakāms citu, arī lielo kultūru tautu, valodās (2006: 13). Latgaliešu valodā ir bagātīgs literatūras klāsts — sakrālā literatūra, kalendāri, laikraksti, žurnāli, dzeja un stāsti. Vēsturnieks H. Soms ir aprēķinājis, ka līdz II pasaules karam latgaliešu izdevumu skaits bija apmēram 2000, bet izdoto darbu kopējā tirāža — 10 miljoni eksemplāru. Padomju laikā latgaliešu valodas lietojums Latvijā tika ierobežots, taču latgaliešu rakstu tradīcija turpinājās trimdā (Vācijā, ASV, Kanādā un Zviedrijā), kur klajā laists ap 120 izdevumu (Soms 2005: 9). Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas interese par latgaliešu va-

lodu ir pieaugusi, ko apliecina periodika, daiļliteratūra un pētījumi, arī folkloras kopu dziedātās tautasdziesmas un laikmetīgo mūziķu („Borowa MC“, „Bez PVN“, „Dabasu Durovys“, „Green Novice“ u. c.) radītās dziesmas latgaliešu valodā. Spožākais, plašai auditorijai pieejamais pieminētais latgaliešiem un latgaliešu valodai ir Preiļu pusē dzimušā režisora Jāņa Streiča pēc ievērojamā latgaliešu rakstnieka un latgaliešu rakstura pazinēja Jāņa Klīdzēja romāna motīviem 1991. gadā radītā filma „Cylvāka bērns“. Pēc aptuveniem aprēķiniem, latgaliešu valodu ikdienas saziņā izmanto ap 150 000 — 200 000 cilvēku (Soms 2005: 9). Minētie piemēri silda autora sirdi, taču tanī pašā laikā liek domāt par tām negācijām, kas ir saistītas ar latgaliešu valodas jautājumu, kas mūsdienu Latvijā ir stipri politizēts un kurā saduras mērens patriotisms ar šovinismu, patiess ideālisms ar merkantilām interesēm. Autoram nesimpatizē pārspīlētā apdraudējuma piesaukšana latgaliešu valodai un kultūrai. Valsts politika primāri ietekmē pastāvošo lietu kārtību, taču, domājams, ka latgaliešu identitātes, kā neatņemama sastāvdaļa ir valoda un kultūra, uzturēšana, kopšana un saglabāšana pirmām kārtām ir pašu latgaliešu pašcieņas jautājums.

Nobeiguma vietā

Jautājums par Latgali un latgaliešiem, mītu un vēsturisko realitāti paliek atklāts. Ņemot vērā, ka Latgales vēsture joprojām lielākoties ir Latgales latviešu vēsture, nacionāli mītiskā vēsturiski reālajā ir stipri daudz. Iztirzājot nacionālo mītu turpmāk, šķiet, pastiprinātu uzmanību vajadzētu pievērst trim tēmām, kur mītiskais un vēsturiskā realitāte ir stipri pārklājušies — latgaliešu pārceļotāji Sibīrijā un to īpašā vēsturiskā pieredze, 1917. gada kongresi Rēzeknē un Latgale Ulmaņlaikos. Minētās trīs tēmas ir principiāli svarīgas, lai sniegtu maksimāli godīgu atbildi sarežģītajā latviešu nācijas vienotības jautājumā.

Jaunlatgalieši radīja un nostiprināja Latgales latviešu vēstures koncepciju, atstājot ārpus kolektīvās atmiņas pārējo Latgales iedzīvotāju vēsturisko vietu un nozīmi. Arī mūsdienās Latgales vēsture lielākoties tiek skatīta šauri pēc teritoriālā principa un no izteikti lokāli nacionālām pozīcijām. Domājot par jauniem pētniecības apvārsņiem, Latgales vēstures pētnieki varētu ņemt piemēru no tiem vēsturniekiem, kas aicina skatīt gan reģionu, gan valstu vēsturi integrēti, paceļoties pāri (bet ne aizmirstot) nacionālajam principam. Latgales vēstures izpētē tas nozīmētu mazināt vertikāli tendētu latgaliešu nacionālās vēstures pētniecību, sākot ar teiksmaino senatni un beidzot ar XXI gs., pievērsties mēģinājumiem radīt horizontāli orientētu salīdzinošās vēstures ainu attiecīgos laika periodos, izgaismojot kā politisko, tā sociālo un ekonomisko vēsturi.

Objektīvi jāatzīst, ka Latgales vēstures pētniekiem vajadzētu būt izpratnei par katoļu, pareizticīgo, vecticībnieku un Mozus ticīgo pasaules uztveri, kā arī latīņu, poļu, krievu, baltkrievu un jidiša zināšanām, lai varētu strādāt ar vēstures avotiem un radīt multikulturālu Latgales vēstures ainu. Varbūt A. Šlezingera novēlējums varētu motivēt pašreizējos un nākamos Latgales vēstures pētniekus: „Ļausim uzziedēt tūkstošiem vēstures puķu. Vēsture nekad nav aizvērtā grāmata vai gala verdikts. Vēsture vienmēr atrodas veidošanas procesā. Ļausim vēsturniekiem turpināt izziņas meklējumus. Vēsture patiesi ir bezgalīgs arguments. Un tieši tāpēc mēs tik ļoti mīlam vēsturi“ (Schlesinger 2006).

Literatūra

- Andronovs 2009 — A. Andronovs. Latgaliešu literārā valoda leksikostatistikas gaismā // *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, I. Ontona Skryndys Latgaliešu gramatikai 100. 1. storptautyskuo latgalistikys konference (Sanktpīterburga, 2008. goda 19.–20. septembris) / Redkolegeja: A. Andronovs, L. Leikuma, I. Šuplinska. Rēzekne, 2009. — 6.–17. lpp.
- Andronovs 2010 — A. Andronovs. Lingvistiskās un kultūrvēsturiskās informācijas daudzums kā kritērijs valodas un dialekta atšķiršanā // *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, II. Centrs i perifereja: perspektivu maiņa. Marijiss Andžānis symtgadei. 2. storptautyskuo latgalistikys konference (Rēzekne, 2009. goda 15.–17. oktobris) / Redkolegeja: A. Andronovs, L. Leikuma, N. Naua, I. Šuplinska. Rēzekne, 2010. — 7.–14. lpp.
- Apine 1996 — I. Apine. Multikulturālisma tradīcijas Latgalē // *Latgale un Daugavpils: Vēsture un kultūra*. Rakstu krājums. Daugavpils, 1996. — 7.–21. lpp.
- Brolišs 2000 — J. Brolišs. Latgales latviešu likteņi Sibīrijā. No ieceļošanas līdz 1938. gadam. Vēsturiski filozofiska apcere. — Rēzekne, 2000.
- Bukšs 1957 — M. Bukšs. Latgaļu literatūras vēsture. [Minhene], 1957.
- Cybuļs, Ločmeļs 1999 — J. Cybuļs, J. Ločmeļs. Īdzer veina, lai dzeive ira feina! Rīga, 1999. — 90 lpp.
- Dribins 1996 — L. Dribins. Ebreji Latvijā. Rīga, 1996.
- Grāvere, Vasks u. c. 1997 — R. Grāvere, A. Vasks, B. Vaska. Latvijas aizvēsture. 8500. g. pr. Kr. — 1200. g. pēc Kr. Rīga, 1997.
- Grudule 1994 — I. Grudule. Latgolys zemnīka sāta // *Tāvu zemes kalendars 1994. godam*. 55. goda gōjums. Rēzekne, 1994. — 37.–38. lpp.
- Hobsbawm 1997 — E. Hobsbawm. *On History*. London, 1997.
- Ivanovs, Kivrāns u. c. 2003 — A. Ivanovs, P. Kivrāns, I. Poča, K. Počs. Apcerējumi par Latgales vēstures historiogrāfiju līdz 1945. gadam. Rēzekne, 2003.
- Ivanovs, Šteimans 1999 — A. Ivanovs, J. Šteimans. Latgales vēstures historiogrāfija (1946.–1999.). Rēzekne, 1999.
- Jēkabsons, Ščerbinskis 2006 — Latgaliešu politiķi un politiskās partijas neatkarīgajā Latvijā / *Sast. Ē. Jēkabsons, V. Ščerbinskis*. Rīga, 2006.

- Kalvāne 1997 — S. Kalvāne. Latgaliešu literatūras sākumi (garīgā literatūra 18. un 19. gadsimtā). Dis-jas kopsavilkums filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga, 1997.
- Kemps 2001 — F. Kemps. Aizmērstō dzimtinē // Latgalīšu dzejas antologija / Sast. V. Valeinis. Rēzekne, 2001. — 62.–63. lpp.
- Kemps 1991 — F. Kemps. Latgales likteņi. Rīga, 1991.
- Kemps 1909 — F. Kemps. Eisa Latvijas vēsture. I burtnīca. Pīterburgā, 1909.
- Kemps 1992 — F. Kemps. Gersikas karaļa vaļsts. Preiļi, 1992.
- Kemps 1910 — F. Kemps. Latgalieši. Kultur-vēsturiska skice. Rīgā, 1910.
- Kursīte 2009 — J. Kursīte. Baltiskā un slāviskā saskare // Baltu un slāvu kultūrkontakti. Rakstu krājums. Rīga, 2009.
- Lazdiņa, Šuplinska 2009 — Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti / Languages in Eastern Latvia: Data and Results of Survey / red. S. Lazdiņa, I. Šuplinska. Rēzekne („Via Latgalica“ pielikums 1) 2009.
- LKV X — Latviešu konversācijas vārdnīca. 10. sēj. Rīga, 1933–1934.
- Lōcs b. g. — P. Lōcs, L. Širins, G. Igaunš. Dzeivē kai anekdotē, anekdotē kai dzeivē. Rēzekne, [b. g.].
- Madsolas Jōņš 2001 — Madsolas Jōņš. Senču bolss // Latgalīšu dzejas antologija / Sast. V. Valeinis. Rēzekne, 2001. — 186. lpp.
- Mednis 2009 — J. Mednis. Latgaliešu valodai reģionālās valodas statuss. — Leta, nov. 9., 2009. // <http://www.leta.lv/lat/arhivsn/print/?id=CC70D5CD-C645-4AB1-A1BB-11902F76FEF8&type=news> (07.01.2011)
- Milts 1996 — A. Milts. Latgaliešu raksturs // Tāvu zemes kalendars 1997. Rēzekne, 1996. — 115.–116. lpp.
- Mugurēvičs 2006 — Ē. Mugurēvičs. Rakstītie vēstures avoti par Ludzas senāko vēsturi // Teiksmainā Ludzas senatne. Zinātniski pētnieciskās konferences materiāli. Ludza, 2006. — 69.–79. lpp.
- Puisāns 1999 — T. Puisāns. Francis Trasuns — latviešu tautas vienotājs // Francis Trasuns. Viņa darbīgais mūžs un traģiskais noslēgums. Rakstu krājums. Rēzekne, 1999. — 47.–66. lpp.
- Rancāne 2001 — A. Rancāne. Latgalīšu kulturas bīdreibu savīneibas kongresā // Latgalīšu dzejas antologija / Sast. V. Valeinis. Rēzekne, 2001. — 311.–312. lpp.
- Renan — Renan E. What is nation // <http://www.nationalismproject.org/what/renan.htm> (07.01.2011)
- Rupaiņš 1963 — O. Rupaiņš. Tauta grib dzeivēt. Latgaļu atmūdas romāns. [Minhene], 1963.
- Salceviča 2005 — I. Salceviča. Gadsimts latgaliešu prozā un lugu rakstniecībā: 1904–2004. Rīga, 2005.
- Sauleite 1933 — Sauleite. Rēzekne, 1933, nr. 9.
- Schlesinger 2006 — A. Schlesinger. History and National Stupidity // The New York Review of Books, Volume 53, Number 7, April 27, 2006 // http://www.gc.cuny.edu/press_information/current_releases/2006/april/Schlesinger2.htm (Skatīts 26.02.2011)

- Siliņš 1893 — M. Siliņš. Brīdis Inflatijā (Etnografiska bilde) // Tēvijas aprakstu krājums. I krājums. Pielikums Atbalss kalendāram 1893. gadam, 365 dienām. — 37. lpp.
- Skujenieks 1913 — M. Skujenieks. Nacionālais jautājums Latvijā. Pēterburga, 1913.
- Slišāns 2003 — O. Slišāns. Atnadzis jeb šis labvēlīgais latgaliskums. Rēzekne, 2003.
- Slišāns 2008 — O. Slišāns. Latgaļu volūda // Susātivs. Myusdīnu latgalīšu dzejis antologeja. Rēzekne, 2008. — 83. lpp.
- Soms 2005 — H. Soms. Austrumlatvijas (Latgales) vēstures īpatnības, to izcelsme // Sast. I. Grauzdiņa, Ē. Daugulis. Latgales mūzikas kultūra vakar un šodien. Zinātnisko rakstu krājums. Daugavpils, 2005. — 5.–11. lpp.
- Stašulāne 2000 — 20. gadsimta Latvijas vēsture. I sēj.: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai: 1900.–1918. / Red. I. Stašulāne. Rīga, 2000.
- Stranga 2006 — A. Stranga. Ievadvārdi // Mīti Latvijas vēsturē. Rakstu krājums / Sast. K. Zellis. Rīga, 2006. — 8.–10. lpp.
- Stranga 2008 — A. Stranga. Latvijai topot // Latvijas Vēsture, 2008, nr. 4. — 5.–18. lpp.
- Straube 2006 — G. Straube. Ievadvārdi // Mīti Latvijas vēsturē. Rakstu krājums / Sast. K. Zellis. Rīga, 2006. — 7.–8. lpp.
- Strods 1989 — H. Strods. Latgales etniskās vēstures pētījumi un avoti. Rīga, 1989.
- Svarāns 1934 — A. Svarāns. Kā radās un kā izzūd plaista, ka šķir Latgali no pārējās Latvijas. Rīgā, 1934. — 4.–7. lpp.
- Širins 1999 — L. Širins. Ar jūku pa dzeivi. Rēzikne, 1999.
- Šmits 1913 — P. Šmits. Kas ir latgalieši? // Druva. Rīga, 1913, nr. 11. — 1354. lpp.
- Šnē 2002 — A. Šnē. Sabiedrība un vara: sociālās attiecības Austrumlatvijā aizvēstures beigās. Rīga, 2002.
- Trasuns 1998 — F. Trasuns. Nūgrymušō pile // Francis Trasuns. Dzīve un darbi. II sēj. Rēzekne, 1998. — 259.–315. lpp.
- Zalāne 1999 — P. Zalāne. Fraņča Trasuna idejiskā nozīme // Francis Trasuns. Viņa darbīgais mūžs un traģiskais noslēgums. Rakstu krājums. Rēzekne, 1999. — 82.–99. lpp.
- Zeile 1995 — P. Zeile. Valoda un Latgales kultūrvēsture // P. Zeile. Valoda un Latgales kultūrvēsture // Latgolas Bolss. Daugavpiļš, 1995, [1. daļa] 13. jūlijs, nr. 2 (8) — 4. lpp.; [2. daļa] 14. septembris, nr. 3 (9). — 4. lpp.
- Zeile 2006 — P. Zeile. Latgales kultūras vēsture. No akmens laikmeta līdz mūsdienām. Rēzekne, 2006.
- Дэвис 2004 — Н. Дэвис. История Европы. Москва, 2004.
- Зубов 2009 — История России. XX век: 1894–1939 / Отв. ред. А. Зубов. — Москва, 2009.
- Миллер 2007 — Западные окраины Российской империи / Отв. ред. А. Миллер. — Москва, 2007.
- Первая всеобщая перепись 1905 — Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Вып. 7. Наличное население обоого пола по уездам, с указанием числа лиц преобладающих родных языков. Санкт-Петербург, 1905. — с. 1.–5., 11.–21.
- Хобсбаум 1999 — Э. Хобсбаум. Век империи. 1875–1914. Ростов на Дону, 1999.

Latgale and Latgalians: Myths and Historical Reality

Historians should be very careful when using the terms historical myth, idealization of myth or demythologization. Not everything that is declared to be a historical myth is a myth in reality. Mostly they are different interpretations of historical events and not myths. When writing about history by using the term “myth” it is not advisable to stress one separate disputable historical episode, because the final result might be one professionally discussed story (extracted from a legend) which is passed on to a general public according to the author’s system of values, but not a critically assessed myth of which there is probably only one for each nation (in relation to the creation of their own world).

This paper attempts at looking at the dominant historic conception of Latgale and of Latgalians as part of the myth about the creation of the Latvian nation. It touches upon general factors which might ascertain the historical myth as “changing” or as differently interpreted figures in the search for identity which includes “legendary ancient times” and the “century-long” call for unity, the search for ethnic borders and the issue of language which is so important for national myths. Thereby it tries to create a scene of historical reality.

The awareness of cultural diversity is a pre-condition for a liberal and complex formation of the general scene of the history of Latgale. Yet, the historical literature devoted to Latgale lacks the multicultural aspect. In accordance with the canon of “national romanticism”, Latgalian history is still mostly presented as a history of the Latvians of Latgale, thereby using an approach which does not correspond to contemporary historical research in Europe. While contemplating new horizons of research, the researchers of the history of Latgale could follow the example of progressive historians who propose to discuss the history of Estonia, Latvia, Lithuania and other Eastern European countries as integral parts of the history of Europe beyond national historiography (although not entirely forgetting it). In the case of Latgale that would mean to diminish the vertical tendency of national history research from legendary ancient times until the 21st century. Instead, a horizontally-oriented comparative historical approach should be chosen which stresses the political, social and economic history in each individual period of time.

ALDIS MIŅINS
ismi@inbox.lv

Malnava 2, dz. 4
Kārsavas novads, LV-5750, Latvija

Latgaliešu valoda reģionālo mediju telpā

Raksta uzdevums ir vērst uzmanību uz Latgales vietējo laikrakstu lingvistisko ainu un funkcionalitāti reģionā. Tā mērķis ir analizēt dažādu laika posmu Latgales reģiona plašsaziņas līdzekļus, vērtējot to atpazīstamību un popularitāti; raugot noteikt, vai latgaliešu valodai ir lietojuma attīstības iespējas vietējos izdevumos un kas ir rakstu latgaliešu valodā potenciālais lasītājs.

Lai raksturotu Latgales reģiona masu komunikācijas līdzekļu veidus un to darbības principus, raksta pirmajā daļā ir analizēti Rēzeknes Augstskolas projektā „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071)“ iegūtie reģiona iedzīvotāju anketēšanas dati (anketa „Latgale ir...“) par Latgalei un latgaliešu valodai nozīmīgiem notikumiem, attīstību, vēsturi, stereotipiem, cilvēkiem, vietām, tradīcijām, kā arī pašiem plašsaziņas līdzekļiem.

Otrajā daļā skatīts latgaliešu valodas lietojuma biežums Latgales nozīmīgākajos periodiskajos izdevumos latviešu valodā laikā no 2005. līdz 2010. gadam; analizēta latgaliešu valodā publicēto rakstu autora un lasītāja attiecību mijiedarbība.

Šajā pētījumā vārds „latgalieši“ tiek lietots, apzīmējot Latgalē dzīvojošos latviešus, savukārt „latgaliešu valoda“ skatīta kā otra latviešu valodas rakstu forma.

Anketēšanas rezultāti: masu mediju konceptu atpazīstamība

Anketu „Latgale ir...“ veidoja 466 zīmes jeb koncepti, kas ir cilvēka apziņā esoši priekšstati un asociācijas. Respondentiem bija jāizvēlas tie koncepti, kas visprecīzāk raksturo Latgali. Kā masu mediju zīmes izvēlēti dažādu laika posmu populārākie komunikācijas līdzekļi — gan tie, kas darbojas mūsdienās, gan 20. gs. sākuma latgaliešu preses izdevumi. Anketēšana atklāja sabiedrības zināšanas par minētajiem konceptiem, kas ļāva noteikt to atpazīstamību un lomu mūsdienās.

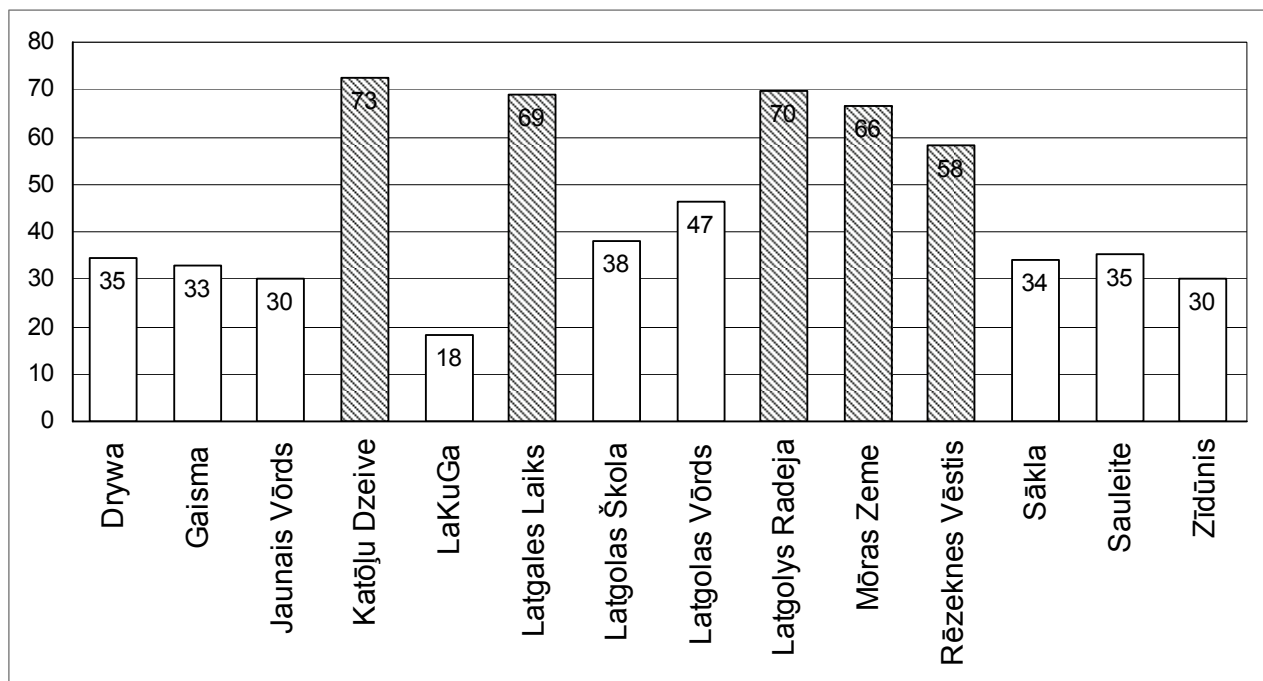
Kopumā tika aptaujāti 1959 respondenti, tajā skaitā 1116 sievietes, 823 vīrieši. Par respondentiem tika izvēlēti Latgales iedzīvotāji četrās vecuma grupās no 15 līdz 74 gadiem. Anketēšana norisinājās 19 Latgales no-

vados un 2 republikas nozīmes pilsētās (atbilstoši 2009. g. 1. jūlija administratīvi teritoriālajai reformai).

Koncepts ir kolektīvās pieredzes vienība, ko var izteikt valodā un skatīt kā lingvokulturoloģisku parādību. Kultūra nespēj pastāvēt bez vārda un tā daudzajām nozīmēm, kas veido nacionālo valodas apziņu. Tajā, savukārt, funkcionē koncepti. Valodas pētnieki uzsver, ka koncepts nes sevī kultūras nospiedumu. Kulturoloģiskā informācija saglabāta gan īpašvārdos, gan leksēmās, kam ir koncepta raksturs (Gavriļina, Vulāne 2008: 271). Tam var piedēvēt kognitīvo statusu, tā kā tas vienlaicīgi glabā zināšanas par pasauli, uztur domu un piešķir nozīmi. Subjektīvā pieredze tiek uzkrāta informācijas procesā, kuru veido tur esošie koncepti ar plašu nozīmju tīklu.

Anketas „Latgale ir...” piedāvāto zīmju skaitā bija 14 masu saziņas līdzekļu koncepti. Atpazīšanai tika minēti drukātie izdevumi, kas iznākuši 20. gs. sākumā: „Drywa“, „Gaisma“, „Jaunais Vārds“, „Katōļu Dzeive“, „Latgolas Škola“, „Latgolas Vārds“, „Sākla“, „Sauleite“, „Zīdūnis“; 20. gs. beigās: „Mōras Zeme“; laikraksti un žurnāls, kas iznāk mūsdienās: „Rēzeknes Vēstis“, „Latgales Laiks“, „Katōļu Dzeive“; elektroniskā „Latgalīšu Kulturys gazetys“ versija lakuga.lv un radio „Latgolys Radeja“.

Starp anketā dotajām plašsaziņas līdzekļu zīmēm reliģiski sabiedriskais žurnāls „**Katōļu Dzeive**“ Latgalē tika novērtēts kā viens no populārākajiem: to starp visiem piedāvātajiem masu komunikācijas līdzekļiem atpazīna 73% respondentu (sk. 1. att.). Tas rāda, ka Latgales iedzīvotāju apziņā šim konceptam ir būtiska nozīme, kas atklājas tā vairākās izpausmēs.

1. att. Plašsaziņas līdzekļu atpazīstamība (%).

Pirmkārt, „Katōļu Dzeivis“ koncepts saistās ar valdošo reliģiju Latgalē — katolicismu. Latvijas austrumu daļā katoļu ticība nostiprinājās 17. gs. 2. pusē, kas ietekmēja atšķirīgu kultūras tradīciju, uzskatu veidošanos. To veicināja arī aktīva katoļu garīdznieku darbība. Lai sekmīgāk veiktu tautas reliģisko audzināšanu, izglītošanu, 1926. g. katoļu Baznīca sāka izdot žurnālu „Katōļu Dzeive“:

„Katōļu Dzeive“ bija vispopulārākais un visvairāk lasītais žurnāls Latgalē. Pārējo žurnālu lasītāju kontingents galvenokārt bija intelīģence, turpretī „Katōļu Dzeive“ bija iecerēts ikvienam. Tautas uztverē tā bija gudra grāmata, no kuras varēja gūt informāciju ne tikai par Baznīcas dzīvi, bet arī par notikumiem pasaulē un sociālajiem jautājumiem. (Treijs 1996: 416)

Žurnāls darbojas arī mūsdienās, tā auditorija ir Latvijas katoļi, bet, tā kā vairums katoļu dzīvo Latgales reģionā, tad nereti par rakstu objektu tiek izvirzītas tieši latgaliešu garīgās un ikdienas dzīves aktualitātes.

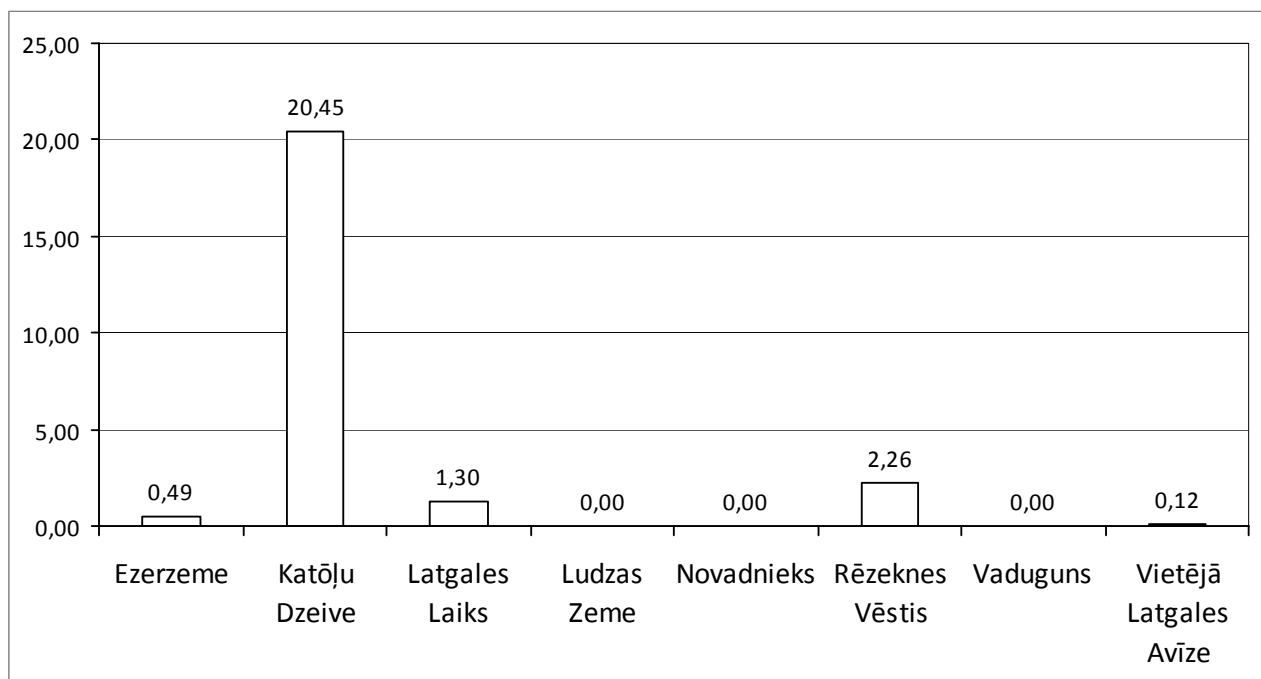
Otrkārt, „Katōļu Dzeivī“ var uzskatīt par mantojumu vairākās paaudzēs, jo tam ir visai ilga pastāvēšanas vēsture: no 1926. g. līdz mūsdienām (no 1940. līdz 1988. g. izdevums neiznāk). Žurnāls populārzinātniskā valodā sludina Dieva vārdu un ticības pamatpatiesības, paralēli rakstot par Latgales novada kultūrvēstures un kultūras dzīves aktualitātēm, iepazīstinot ar sabiedriskajiem un kultūras, tostarp Baznīcas, darbiniekiem.

„Katōļu Dzeives“ atpazīstamību nodrošina arī viena no tās pamatievirzēm — literārā daiļrade. Žurnālā regulāri tiek publicēti Latgales dzejnieku un rakstnieku darbi; dažkārt tie iznāk atsevišķos pielikumos. Pateicoties žurnāla kultūrvēsturiskajai un literārajai ievirzei, par rakstu autoriem kļuvušas daudzas sabiedrībā zināmas personas — teologi, priesteri, kultūrvēsturnieki, valodnieki; kā arī citu aktīvo iedzīvotāju daļa — kultūras darbinieki, skolēni, studenti u. c., tādējādi tiek paplašināta auditorija.

Treškārt, žurnālā tiek publicēti raksti gan latviešu, gan latgaliešu valodā. Sākotnēji tas iznāca tikai latgaliešu valodā, bet kopš 1989. g. žurnāls izmanto citu pieeju valodas jautājumā: „Kaidā latvīšu volūdas literārajā formā (balstiski vai latgaliski) korespondents raksteis, taidā ari ceņssimēs drukot“⁷⁵. Sabiedrībā „Katoļu Dzeive“ tiek uztverts kā viens no retajiem latgaliešu diskursu uzturošajiem medijiem.

Analizējot latgaliešu valodas lietojuma biežumu Latgales reģiona preses izdevumos, žurnālā „Katōļu Dzeive“ gada laikā parādās vislielākais skaits rakstu latgaliešu valodā (sk. 2. att.).

⁷⁵ Tōs lelōs pōrmaiņas... // „Katōļu Dzeive“. 1989, nr. 1. — 4. lpp.

2. att. Rakstu skaits latgaliešu valodā (%).

Laikraksta „Ludzas Zeme“ žurnāliste intervijā ar žurnāla redaktori Marutu Latkovsku, ieskicējot izdevuma specifiku, raksta:

Tajā regulāri tiek atspoguļota arī mūsu novadu draudžu dzīve, stāsti par dievnamu vēsturi, intervijas ar mūsu cilvēkiem⁷⁶.

Intervētāja vairākkārt lieto vārdu „mūsu“, tādējādi tiek uzturēts priekšstats un ideja par savu — Latgales iedzīvotāju — žurnālu, neskatoties uz to, ka tas ir pieejams visā Latvijā.

Rakstus žurnālam iesūta lasītāji, un tas nodrošina atgriezenisko saiti starp izdevēju un auditoriju. Tādā veidā Latgales iedzīvotāji nosaka, kāds būs žurnāla saturs, diskutējot par sev aktuāliem notikumiem un problēmām. Lasītāji pozitīvi vērtē žurnāla izaugsmi un pārmaiņas — to var lasīt arī interneta komentāros, piemēram:

GODS, 08.03.2010 20:31

Pēdeju goda laikā žurnals ļūti izaudzs, palika interesantuoks, dziļuoks un daudzpusiguoks. Sāku dūmuot par abonēšonu, ne vysod var nū-pierkt⁷⁷.

Minētie faktori un funkcijas, ko realizē reliģiski sabiedriskais žurnāls, nodrošina un veicina „Katoļu Dzeives“ atpazīstamību, tādējādi šo izdevumu var saukt par garīgās un kultūras dzīves vērtību.

⁷⁶ Iepazīstam „Katōļu Dzeivi“ un tās redaktori. // <http://www.ludzaszeme.lv/news/MarutaLatkovska>, skatīts 22.02.2011.

⁷⁷ Komentārs pieejams <http://www.lakuga.lv/lv/news/comments?id=3722>, skatīts 22.08.2010.

Kā otrs plašāk atpazīstamais koncepts minams radio „**Latgolys Radeja**“ — to atzīmējuši 70% respondentu. Piedāvātais koncepts ir viennozīmīgs, tas nerada papildu asociācijas. Vārds *radio* sniedz informāciju, ka tas ir masu saziņas līdzeklis, savukārt *Latgale* — informē par piederību ģeogrāfiski noteiktai vietai — Latgales reģionam. Savu darbību radio uzsācis 2006. gadā — kā vienīgais radio latgaliešu valodā Latvijā un pasaulē, lai veicinātu latgaliskās identitātes saglabāšanu.

„Latgolys Radeja“ mūzikas izlasi veido dziesmas latgaliešu un latviešu, nedaudz arī angļu valodā. Radio darbinieki tiešajā ēterā runā tikai latgaliski, ļaujot klausītājiem iesaistīties latgaliskā diskursa uzturēšanā publiskajā telpā. Latgaliešu valodā tiek veidoti autorraidījumi, ziņas, reklāma un cita informācija. Radio darbības sākumā kā programmas vadītāji (dīdžeji) darbojās vairāki populāri Latgales novada mūziķi un žurnālisti.

Kopš 2009. gada 99% „Latgolys Radejas“ akciju pieder Romas katoļu baznīcas Rēzeknes-Aglonas diecēzei, kas ir ietekmējies radioētera formātu: ir saglabājis tas pats mūzikas piedāvājums, kas papildināts ar ziņām un lūgšanām, gandrīz pilnībā izzuduši autorraidījumi. Ja sākotnēji radio mērķauditorija bija jaunā un vidējā paaudze, tad šobrīd klausītāju loks ir mainījies, — tam pievienojusies klausītāju daļa, kas ir ieinteresēti katoļu Baznīcas dzīvē, reliģiskajās norisēs. Tādējādi radio darbojas kā starpnieks, lai nodotu reliģisko vēstījumu, aicinot vienoties kopīgā lūgšanā u. tml.

Radio kā noteiktu datu sakārtojuma veids (formāts) ir ērti izmantojams kā jaunāka, tā vecāka gada gājuma cilvēkiem. Tas ir viegli pieejams un neprasa papildu līdzekļus (piemēram, pieslēgumu, kas ir nepieciešams internetam). Radio popularitāte liecina arī, ka internets pagaidām vēl nespēj efektīvi aizpildīt Latgales reģiona informācijas telpu.

Par populāriem masu saziņas līdzekļiem atzīti arī laikraksti „**Latgales Laiks**“ un „**Rēzeknes Vēstis**“. Abām avīzēm ir lielākās tirāžas reģionā („Latgales Laikam“ — 35 650, „Rēzeknes Vēstīm“ — 12 000 eksemplāru liels metiens). Tie pieejami kā latviešu, tā krievu auditorijai, tādēļ aptaujā varēja saņemt respondentu plašāku vērtējumu. Laikrakstiem ir samērā ilgs pastāvēšanas laiks, un tie sabiedrībā jau ir apliecinājuši savu statusu. Abu avīžu nosaukumos aktualizēts vietas koncepts, tādējādi uzsverot noteiktu telpu un informējot, kāda būs laikrakstu tematika, — pamatā tās ir vietējās ziņas.

Laikraksts „Latgales Laiks“ publiskās informācijas telpā darbojas kopš 1992. g. 23. maija. Izdevuma dibināšanā ir piedalījusies dzejniece Anna Rancāne, kas ir bijusi arī laikraksta redaktore.

Konceptu *Latgale* un *laiks* izmantojums nosaukumā orientējas uz telpas un laika vienotību, šos jēdzienus te var uzskatīt par nedalāmiem. Avī-

zes 700. numura iznākšanas dienā redaktore A. Rancāne atgādina, ka „mēs esam centušies dokumentēt, atspoguļot, vērtēt laika plūdumu un notikumus Latgalē. Mēs gribam redzēt Latgali kopsakarībās, neizdalot no tās vienu atsevišķu pilsētu vai rajonu...” (Rancāne 1996: 1).

Avīze „Rēzeknes Vēstis“, kas tiek izdota kopš 1944. gada, savu tagadējo nosaukumu ieguvusi 1992. gadā. Avīze piesaka sevi ar vēl vairāk ie-robežotu telpas aptvērumu — tās ir pilsētas ziņas, kaut gan avīzes tēmu loks skar visu Rēzeknes novadu, blakus novadus un ziņas no ārvalstīm. Avīze sevi pozicionē kā neatkarīgu no partijām, pašvaldībām, valdības. Laikrakstā plaši pārstāvēti lasītāju viedokļi — vēstules. Daudzas no tām tiek rakstītas latgaliešu rakstu valodā. Laikraksts „Rēzeknes Vēstis“ 2009. gadā ierindojies piecu populārāko reģiona laikrakstu vidū Latvijā⁷⁸.

„**Mōras Zeme**“, kas ir ceturtais biežāk atzīmētais koncepts masu mediju vidū, var radīt asociācijas ar vairākiem kultūrvēsturiskiem faktiem un diviem izdevumiem. Anketas veidotāji, ievietojot aptaujā kultūras zīmi „Mōras Zeme“, vēlējās aktualizēt avīzi, kas iznāca Rēzeknē no 1989. līdz 1994. gadam. Bet te jāņem vērā, ka no 1997. gada laikrakstam „Rēzeknes Vēstis“ iznāk latgalisks pielikums ar tādu pašu nosaukumu „Mōras Zeme“.

Konceptam *Mōras Zeme* ir vairākas simboliskās nozīmes. Šiem abiem vārdiem, gan skatot tos kopā, gan atsevišķi, piemīt spēcīga emocio-nālā un semantiskā slodze folklorā, vēsturē un sabiedriskajā dzīvē.

Par Māru plašs materiāls rodams folklorā. Vairākums mitoloģijas un reliģijas pētnieku atzīst, ka tās tēls veidojies, saplūstot kristietiskajiem priekšstatiem par Jēzus māti Jaunavu Mariju ar zemākām latviešu tautas dievībām⁷⁹. Kristietiskā ietekme uz šo tēlu atklājas arī tautasdziesmās, kur Māra ir vienīgā latviešu mitoloģiskā būtne, kura tiek saukta par svētu:

Jōneits goja gūvu slaukt
Sadauzēja slauktiveiti;
Svāta Mōra salasēja
Pa vīnam gaļdeņam,
Dīva dāli sasteipova
Ai sudobra steipeņom⁸⁰.

⁷⁸ Vairākums abonētu Latvijas pastā preses izdevumus izvēlējušies ilgākam lai-ka posmam. Pieejams <http://diena.lv/lat/business/hotnews/technology/vairakums-abonentu-latvijas-pasta-preses-izdevumus-abonejusi-ilgakam-laika-periodam>, skatīts 22.08.2010.

⁷⁹ Latviešu mitoloģija. 2. sēj. Rīga, 1994. — 172.

⁸⁰ Jāņi. Latviešu tautasdziesmas IV. Gadskārtu ieražu dziesmas. Nr. 15031. // <http://www.liis.lv/folkloragadsk/tdz/jani/majlopus.htm>, sk. 21.02.2011.

Māra rūpējas par sievietes mūža ritējumu, īpašu uzmanību veltot jaunās mātes veselībai.

Māra kā ģeogrāfisks jēdziens ir ļoti nozīmīgs vēsturē. Līdz ar kristietības izplatīšanos tagadējās Latvijas teritorijā bīskaps Meinards savu misijas darbu novēlēja Jaunavas Marijas aizbildniecībai. 1215. gadā Laterāna IV koncila laikā pāvests Innocents II jaun kristītajai Livonijai deva vārdu „Terra Mariana“ — „Māras Zeme“, apsolot rūpēties par to kā par viņas Dēla zemi — Palestīnu⁸¹.

Ir pieņemts uzskatīt, ka Māras zeme pēc 16. gs. asociējas tikai ar katolisko Latgali, kur īpašā godā bija Jaunavas Marijas pielūgšana un kults (Soms 2003: 45–49).

„Māras Zemes“ ieguvusi augstu pozīciju jeb atpazīstamību aptaujāto vidū. Iespējams, tas sācies jau 13. gs., kad Livonija tika nosaukta par *Terra Mariana*, ko 20. gs. ar jaunu simbolisku spēku aktualizē pieminēklis Rēzeknē „Vienoti Latvijai“ (pirmoreiz uzstādīts 1939. g.), kas tautā tiek saukts par *Latgales Māru*. Tādā veidā respondentu apziņā ir ienācis šis apzīmējums, nemaz neapjaušot, ka tas ir arī populārs tautas atmodas laikraksts.

Anketēšanas dati rāda, ka piedāvātie koncepti, kuros parādās vārds *Latgale*, ir atzīmēti biežāk nekā tie, kas saistīti ar sadzīviskiem jēdzieniem, piemēram, „Gaisma“, „Sākla“, „Drywa“. Neskatoties uz to, ka minētie izdevumi iezīmē Latgales nacionālās un garīgās atmodas sākumu, lielāka loma tiek piešķirta un asociācijas saistās ar tiem, kuros ietverts vārds *Latgale*. Tādējādi „Latgolys Vārds“, „Latgolys Škola“ ir nākamie populārākie preses izdevumi. Tā kā anketas uzdevums bija izvēlēties zīmes, kas raksturo Latgali, tad reģiona pieminējuma ietveršana avīzes nosaukumā ir nākusi par labu šo izdevumu atpazīstamībai. Žurnālu „Sauleite“ ir atzīmējuši 35% respondentu. *Sauleite* var radīt asociācijas gan ar Latvijas katoļu jaunatnes biedrības mēnešrakstu, gan arī dabas parādību — sauli — deminutīva formā *sauleite*. Jēdzienam *sauleite* ir arī iesaukas vai mīļvārda funkcija. Parasti to lieto, paužot jūtas pret bērnu, tuvu vai mīļotu personu.

Vismazāk atpazītais koncepts — interneta portāls *lakuga.lv*. Pirmkārt, tas nozīmē, ka pastāv izteikts drukāto plašsaziņas līdzekļu īpatsvars pār digitālo mediju. Globalizācijas laikmetā, kad internets tiek uzskatīts par vienu no populārākajiem masu komunikācijas līdzekļiem, kā viens no Latgali raksturojošiem konceptiem *lakuga.lv* atzīmēta samērā reti, kaut arī tas ir viens no retajiem latgaliešu komunikācijas līdzekļiem elektroniskā

⁸¹ Ievads Latvijas Baznīcas vēsturē // <http://www.catholic.lv/main.php?parent=6>, sk. 21.02.2011.

formātā. Otrkārt, tas norāda, ka izmantotā abreviatūra neizraisa asociācijas un ir samērā neefektīva tās nezinātājam.

Tā kā koncepta nozīmi veido cilvēka apziņā esošā informācija par kādu faktu, notikumu, parādību, nav pilnībā nosakāms, vai atpazīstamību rada konkrētās zīmes popularitāte sabiedrībā vai tomēr cilvēka iepriekšējā pieredze, kas nāk ar citu informāciju par doto konceptu.

Vispilgtākās asociācijas radījuši koncepti, kas saistīti ar vietas un telpas akcentēšanu. Tādēļ to esamībā būtiska loma ir sociālo faktoru ietekmei — tie nosaka turpmākās realitātes konstruēšanu.

Latgaliešu valoda Latgales novada presē

Vieni no sociālās realitātes konstruētājiem ir vietējie laikraksti. Izvēloties attiecīgu valodas kodu komunikācijai ar sabiedrību, tie piedalās reģiona informatīvās vides veidošanā, ietekmējot kā sociālās, tā ekonomiskās un politiskās norises,

Latgales reģionā iznāk 7 iknedēļas laikraksti⁸² (atsevišķi izdevumi iznāk arī divas, trīs reizes nedēļā): „Rēzeknes Vēstis“ (kopš 1944. g.), „Latgales Laiks“ (kopš 1992. g.), „Ezerzeme“ (kopš 1947. g.), „Vietējā Latgales Avīze“ (kopš 1999. g.), „Vaduguns“ (kopš 1950. g.), „Novadnieks“ (kopš 1950. g.), „Ludzas Zeme“ (kopš 1944. g.) un reliģiski sabiedriskais žurnāls „Katoļu Dzeive“ — iznāk reizi mēnesī (1926.–1940.; 1989. g.). Jāpiebilst, ka visām avīzēm, kas iznākušas pirms 1992. g., ir mainījušies nosaukumi.

Minēto drukāto mediju mērķauditorija ir vietējie iedzīvotāji. Tā kā laikrakstus var gan nopirkt, gan abonēt, tie ir pieejami plašai patērētāju masai, tādējādi nodrošinot plašākas iespējas latgaliskā diskursa uzturēšanai sabiedrībā.

Pētījuma metodoloģija balstās kvantitatīvajā un kvalitatīvajā laikrakstu materiāla analizē, aprēķinot latgaliešu valodas lietojuma skaitliskos datus. Ar kvantitatīvās metodes palīdzību tika noteikts rakstu apjoms laikrakstos latgaliešu valodā laika posmā no 2005. līdz 2010. gadam, procentuāli nosakot publikāciju biežumu, žanru daudzveidību. Izmantojot kvalitatīvo pieeju publikāciju pētniecībā — kontentanalīzi, tika konstatēts avīzrakstu latgaliešu valodā tēmu loks, adresāta un adresanta izpausmes, teksta funkcijas. Raksti tika grupēti un analizēti pēc šādām kategorijām: raksta nosaukums, žanrs, nozare, autors, adresāts un attieksme.

⁸² Šai pētījumā skatīti tikai latviešu vai latgaliešu rakstu valodā iznākošie laikraksti — S. M.

2008. gadā izskanēja debates par latgaliešu valodas lietojumu publikajā informācijas telpā. Īpaši aktīvi šim jautājumam gan sabiedrības, gan valdības uzmanību jau vairākus gadus cenšas pievērst „Latgolys Studentu centrs“ (LgSC). LgSC vērsās valdībā ar vēstuli par atbalstu latgaliešu valodai masu medijos, lai tādējādi nodrošinātu latgaliešu valodas saglabāšanu⁸³. Tātad vēlme uzturēt un lietot latgaliešu valodu pastāv, bet kāda ir reālā situācija?

Skaitliskie dati atklāja samērā neaktīvu augsni un darbību latgaliešu valodas izmantojumam presē, jo apliecināja, ka netiek izdots neviens preses izdevums, kurā ir publikācijas tikai latgaliešu rakstu valodā. Par atskaites punktu izvēloties 2009. gadu, kad latgaliešu valodas jautājums tika īpaši aktualizēts (iesniegts pieprasījums ISO koda saņemšanai, pieņemta rezolūcija par reģionālās valodas statusa piešķiršanu latgaliešu valodai u. c. aktivitātes⁸⁴), vislielākais publikāciju skaits šajā gadā latgaliešu valodā ir izdevumos „Katōļu Dzeive“ un „Rēzeknes Vēstis“.

Laikrakstiem „Rēzeknes Vēstis“ un „Latgales Laiks“ reizi mēnesī tiek izdoti pielikumi latgaliešu valodā — „Mōras Zeme“ un „Latgališu Gazeta“. Salīdzinājumam — tie ir regulāri izdevumi, kas sistemātiski raksta latgaliski atšķirībā no citiem Latgales reģiona preses izdevumiem, kas publikācijas latgaliski ievieto neregulāri, piemēram, „Ezerzeme“, „Ludzas Zeme“, „Vietējā Latgales Avīze“ (sk. 2. att.).

Aktuālākās nozares, par kurām tiek rakstīts latgaliski, ir reliģija, valodniecība, literatūra, tāpat tiek atspoguļota pati sabiedrība — Latgales reģiona iedzīvotāji, viņu likteņgaitas, darba devums, dalība sociālos notikumos. Pirmsvēlēšanu laikā atzinību gūst ironiski dzejas panti un karikatūras par politiķu ikdienu un nepopulāriem lēmumiem.

Visvairāk izplatītais latgaliešu rakstu žanrs ir biogrāfiskie apraksti, kam raksturīga pozitīva noskaņa, jo pārsvarā tiek vēstīts par zināmiem cilvēkiem — Latgales iedzīvotājiem, piemēram, novadnieku Steponu Seili — „Jys atstōja lelu bogōteibu“ („Rēzeknes Vēstis“, 12.03.2009.), tautas muzikantu Juoni Patmaļņiku — „Juoņa Patmaļņika aļboma prīkšāstateišona“ (Vietējā Latgales Avīze, 31.10.2008.) utt.

Lasītāju vēstulēs dažbrīd dominē ironiska attieksme. Spilgts tēls ir laikraksta „Rēzeknes Vēstis“ „lasītāja“ — Plōciņu Mase, kas raksta vēs-

⁸³ Biedrība: Medijos latgaliešu valodas nebūs arī šogad // http://www.diena.lv/lat/tautas_balss/lasitaji_raksta/medijos-latgaliesu-valodas-nebus-ari-sogad, skatīts 18.02.2011.

⁸⁴ Latgaliešu valodai prasa reģionālās valodas statuss // <http://lv.lv/?menu=doc&id=201598>, skatīts 18.02.2011.

tules uz Kaliforniju, paužot satīru par politiskās un sabiedriskās dzīves norisēm. Tā kā psiholoģiski lasītājam tuvāki ir raksti, kas aktualizē viņam būtiskas tēmas, tad nereti iespējams sagaidīt arī atgriezenisko reakciju. Un mediju darbības procesā auditorija jeb lasītāji ir viens no elementiem, kas realizē komunikāciju.

Laikrakstu auditorijas un vietas izpratne

Raksturojot Latgales reģiona preses izdevumu auditoriju, ir būtiski akcentēt vietas nozīmi šai pētniecībā. Amerikāņu ģeogrāfs Ji Fu Tuans uzsver, ka vieta nodrošina piederības, identitātes un drošības sajūtu, kā arī piedalās kultūrvides radīšanā (Tuan 1977: 6). Tātad vieta ietver gan emocionālus, gan kultūras, gan simboliskos elementus, kas raksturīgi tikai konkrētam areālam vai reģionam. Vietas jēdziens tiek lietots, lai izteiktu robežu starp citu sociāli, kulturāli un vēsturiski noteiktu reģionu, tas kļūst aktuāls, runājot arī par cilvēka identitātes izjūtu. Viens no veidiem, kā indivīdi šajā pasaulē var orientēties un tai pievienoties, ir vietas identificēšana (Brikše 2006: 17). Tā notiek ar valodas starpniecību un izpaužas apkārtējā telpā. Telpas izjūta un piederība vietai — savas vietas atrašana ir viena no cilvēka sociālajām vajadzībām. Piederība vietai rada vajadzību pēc komunikācijas savā vidē, tādēļ masu medijiem pieder īpaša loma identitātes veidošanā. Tie uzsver noteiktu atrašanās vietu un robežas, raksturojot un piešķirot tai attiecīgas pazīmes, vēršas pie teritoriāli noteiktas auditorijas.

Ņemot vērā preses izdevumu funkciju informēt sabiedrību, būtiski ir neaizmirst par komerciju, kas nosaka, kā un ar kādu saturu tiks aizpildīta informācijas telpa. Izvēloties attiecīgu valodas kodu, tiek domāts arī par lielāku patērētāju resp. lasītāju piesaisti.

Preses izdevumu lingvistisko ainu Latgalē nosaka iedzīvotāju etniskais sastāvs. Tā kā reģionā ir 44% latviešu un 39% krievu tautības iedzīvotāju⁸⁵, tad etniskais sastāvs daļēji norāda, kādā valodā notiks komunikācija. Latgales reģionā iznāk astoņi preses izdevumi latviešu valodā (četriem no tiem ir krievu valodas versijas) un 6 krievu valodā (5 no tiem — Daugavpilī).

⁸⁵ Pastāvīgo iedzīvotāju nacionālais sastāvs Latgales reģionā (2010. g.) pēc Centrālās statistikas pārvaldes datu bāzes: <http://data.csb.gov.lv> (Statistiskā datubāze: Iedzīvotāji un sociālie procesi → Ikgadējie statistikas dati → Iedzīvotāji — skaits un tā izmaiņas → IS20. Pastāvīgo iedzīvotāju nacionālais sastāvs reģionos un republikas pilsētās gada sākumā).

Izdotie laikraksti pārsvarā ir privāta komercdarbība, kas tāpēc ir pakļauta izdevēja interesēm. Arī to, vai presē būs raksti latgaliski, nosaka redakcijas viedoklis. Kā liecina aptaujāto redaktoru atbildes⁸⁶, par vienu no šķēršļiem, kādēļ netiek publicēti raksti latgaliski, tiek minētas nepietiekamas latgaliešu valodas zināšanas — gan žurnālistam, gan lasītājam. Tādējādi nevar notikt efektīva komunikācija.

Kopumā mūsdienu laikrakstu patērētājs ir pakļauts ikdienas steigai, un avīze nereti tiek tikai ātri pāršķirstīta. Tomēr, salīdzinājumā ar radio vai televīziju, tā ir iespēja izprast un analizēt izlasīto.

Reģiona vidusmēra lasītājam laikraksti palīdz justies piederīgam un identificēt sevi ar sabiedrību kopumā, īpaši lauku iedzīvotājiem — avīzes lasīšana ir būtisks ikdienas rituāls. Pirmkārt, lasītājs ir ieinteresēts reģiona informācijas ieguvē, kam seko pārējās informācijas telpas iepazīšana. Nacionālie laikraksti reģionā nav pieprasīti, jo tie nesatur gaidāmo detalizēto informāciju par pazīstamām vietām un ļaudīm. Vietējo laikrakstu tēmu loks ir samērā plašs, tādēļ vidusmēra lasītājam pieņemams daudz vairāk.

Otrkārt, lasītājs uzticas lokālajiem laikrakstiem, un, tā kā konkurence starp preses izdevumiem nav liela, tad laikraksta izdevējs kļūst par uzticamības personu — tam var piedēvēt vietējās autoritātes lomu. Tādējādi lasītājam daudzkārt tiek piedāvāts vienas puses viedoklis, nevis objektīva kādas problēmas vai jautājuma analīze.

Līdz ar to reģiona vidusmēra lasītājs pamatā pakļaujas vienvērtīgam piedāvājumam — par samērā zemu cenu lasītājs tiek informēts par sava novada aktualitātēm un paļaujas uz žurnālistu viedokli un padomu.

Latgaliskā diskursa adresants un adresāts

Pēc semiotiķa Umberto Eko, jebkurš teksts konstruē iespējamo lasītāja modeli, izvēloties specifisku lingvistisko kodu, literāro stilu un īpašus indeksus, kas ievada tekstu (Eco 1984: 7). Šī informācija ziņo lasītājam par kompetenci, kas būs nepieciešama, lai spētu dekodēt tekstu. Reģionālie laikraksti, pirmkārt, nosaka, kāda būs informācijas aptveramā teritorija, vai tā būs pietiekami lokalizēta, lai lasītāji būtu ieinteresēti to lasīt, otrkārt, kāds varētu būt potenciālo lasītāju sociālais raksturojums — līdz ar to, kādas tēmas varētu būt aktuālas lasītājam. Šis apgalvojums sasaucas ar mediju pētnieka, profesora Dž. Hartleja piedāvāto lasītāja sociālās pozīcijas konstruēšanu (Hartley 1982: 116). Šajā procesā tiek izšķirtas vairākas subjektīvās pazīmes: paštēls, dzimums, vecuma grupa, ģimene, sociālais

⁸⁶ Tika aptaujāti 5 preses izdevumu redaktori, sazinoties elektroniskā veidā un telefoniski — S. M.

statuss, nacionalitāte, etniskā piederība. Džons Fiske (Fiske 1987: 234–238) pievieno vēl citus: izglītība, reliģija, politika, lokācijas vieta (ģeogrāfiskā un lokālā). Tādējādi par plašsaziņas līdzekļu tekstu adresātu tiek izvēlēta iedomāta, noteiktiem sociāliem kritērijiem atbilstoša persona.

Raksti latgaliešu valodā tiek adresēti lasītājam, kurš vēlas lasīt latgaliski. Virsraksts jau ir daļa no ziņojuma, kas informē, vai raksts atbildīs lasītāja kompetencēm. Nereti rakstos izmantotas uzrunas konstrukcijas, kas norāda uz konkrētu adresātu. Autors vēršas pie latgalieša, tas īpaši tiek akcentēts laikraksta „Rēzeknes Vēstis“ adresējumos: *brōli latgalīši* (25.05.2006.); *myusejīs Andryvs* (02.05.2009.); *latgalieši, Maltā (myusu pošu, navys Vydušjuras)* (07.05.2009), kur latgalisko rakstu autori lielākoties ir laikraksta lasītāji. Teksta autoram piederības uzsvērumš nozīmē vēlmi meklēt savējos starp lasītājiem. Tādējādi šo adresāta tipu var dēvēt par eksplīcīto lasītāju — *latgalīti* — viņš lasa latgaliski, domā latgaliski, arī pārlicina, ka uztvers rakstītāja emocijas, iespējams, radot atgriezenisku saikni. Eksplīcītais lasītājs spēj uztvert teksta estētisko nozīmi, radīšanas mērķi, akcentējot latgalieša identitāti.

Savukārt vēlmais, iedomātais lasītājs ir implīcītais lasītājs, kas tiek ietverts plašsaziņas līdzekļa saturā. Šai grupai iespējami šādi adresāta tipi: konkrētās nozares interesenti, aktuālās tēmas interesenti un nacionālpatriotiskās iedvesmas pārņemtie.

Konkrētās nozares vai tēmas interesentiem tiek adresēti teksti, kas saistīti ar valodu, literatūru, vēsturi — tie ir apraksti par jaunākajām grāmatām, pārdomas par ortogrāfijas jautājumiem, ekspedīciju apraksti, ieskats dzimtas notikumu vēsturē, kā arī rakstu sērijas par reliģiskām tēmām — grēksūdzi, kristīgā gada notikumiem, pārrunas par svētumu, ētiku, morāli utt. Katolicisma tēma īpaši aktuāla reliģiski sabiedriskajā žurnālā „Katōļu Dzeive“, kā arī laikraksta „Rēzeknes Vēstis“ pielikumā „Mōras Zeme“. Reliģiska satura teksti „Mōras Zemē“ veido 16,3%.

Aktuālās tēmas interesentiem veltīti teksti, kas saistīti ar nozīmīgiem notikumiem, pasākumu atspoguļošanu. Kopš ir izveidota Latgaliešu kultūras Gada balva „Boņuks“, šis notikums ir radījis materiālu latgaliskā diskursa uzturēšanai. Pēc 14. augusta aktualitāti nezaudē Dievmātes Marijas Debesīs uzņemšanas svētku atspoguļojums, reliģisku tēmu akcentēšana. Tāpat adresāts tiek informēts par dažādu ar kultūras jomu saistītu pasākumu norisi. Lai rastos raksti, kas vērsti aktuālās tēmas interesentu virzienā, nepieciešami jauni pasākumi sabiedriskajā dzīvē.

Laikraksta „Ludzas Zeme“ 2009. g. 11. augustā var lasīt par nometni „Atzolys“, kuras mērķis ir iepazīstināt jauniešus ar Latgales kultūras bagā-

tību, vēsturi, apgūt latgaliešu rakstību, stiprināt latgalisko pašapziņu. Viens no pasākuma nerakstītiem noteikumiem — „Atzoluos“ jārunā latgaliski. Raksts, kas informē par nometnes norisi, ir latviešu valodā, bet nosaukums „Mes asom, mes byusim „Atzolys““ un teksta pēdējā rindiņa ir latgaliski „Paļdis, atzolīši, par atkloteibu, laimis i prīcys pylnajim breižim!“

Var secināt, ka šis raksts adresēts jauniešiem, kas nelasa latgaliski, tomēr tie varētu būt nometnes bijušie un potenciālie dalībnieki. Vispār aktīvākie aktuālās tēmas adresanti pārsvarā ir bijuši jaunieši. 2007. gadā vietējā presē tika publicēti raksti par jaunās latgaliešu mūzikas festivālu „Muzykys Skrytuļs“, kas notika Daugavpils novada Līksnā: „Vietējā Latgales Avīzē“ 2007. g. 6. jūlijā ir lasāms raksts „Muzykys Skrytuļs Leiksnā“, laikrakstā „Latgales Laiks“ 2005. g. 22. jūlijā par pasākumu informē publikācija „Leiksnā sazadzīduoja latgalīši“, savukārt 2006. g. 18. jūlijā apraksts par šo festivālu publicēts latviešu valodā „Jau otrreiz Līksnā ieripoja „Muzykys Skrytuļs“.

Pirmsvēlēšanu laikā aktuālās tēmas interesentiem tiek adresēti feļetoni un ironiskas vēstules. Regulāri laikrakstā „Mōras Zeme“ tikušas publicētas Plōciņu Mases vēstules uz Kaliforniju:

Vasaliņka, muna dōrgiņkō aizjyuras draudzineite! Kab Tu zynōjuse, kaidis vēļ vīns myužeigs skaistums da myusu nu tō ESa atleidis. Naticēsi. Zini, kas vysōs myusu nalaimēs, slimeibōs i globalajā sasiļšonā vai-neigs? Nā, nā. Nikaidas tī syltuma trases, ni limuzinu gāzes, ni tī mobilī majaki, ni ļadari, kas ar sorkonom gunim kai spūki naktīs ap Rāzni dabasūs blisinej. Koč i Kucinēs, kur tū bīdāklu pyrms pōrs godim pastateja, sylda, sylda, kai tī gudreibas beņči sūleja (..).

Pi myusu, Ceceit, šūgod gūda vītā cyuka. Tei asūt austrumu mūde. Nazkaida Būda Kinā izgudrōjuse. A mūde to „dzela“ lipeiga. Ļautenim pateik vysaida pestelōšona. Tai ka cyukōšonōs jau sōkusēs: vysōs būdēs — cyukas, vepri, syvāni, vysaidu kalibru, i cīti, i meiksti, i zeimēti, i leimēti... Myužeigs skaistums!... (Rēzeknes Vēstis, 04.03. 2008.)

2009. godā īpašu aktivitāti izrādīja biedrības „LR“ pārstāvji, informējot sabiedrību par „Latgolys Radejis“ nedienām⁸⁷. Minētie adresanti pārstāv reālu autoru, kas ir radījis tekstu un piešķir tekstam laikraksta lapās noteiktu funkcionalitāti. Teksta autors interpretē kādu notikumu, liekot klāt arī savas emocijas un sajūtas, ko laikrakstā pieļauj lasītāja pozīcija, — pamatā žurnālista uzdevums ir būt objektīvam un atspoguļot tikai faktus. Tie ir eksplīcītie adresanti — reālas personības, kas pauž savu viedokli. Skatot

⁸⁷ Ap situaceju Latgolys Radejā // Vietējā Latgales Avīze, 05.06.2009.

preses tekstu iekšējā līmenī, autors, kas uzņemas lasītāja funkcijas, ir implicītais tēls, kas runā teksta valodā, pauž iekšējo ideju.

Aktīvi latgalisko rakstu autori ir organizācijas, biedrības un dažādas institūcijas — „Latgolys Studentu centrs“, „Latgolas Kulturas centra izdevnīceiba“, biedrība „LR“ u. c. Šīs institūcijas atgādina par savu darbību arī presē, informē par aktuāliem jaunumiem.

Nākamo adresāta tipu var raksturot kā nacionālpatriotiskas iedvesmas pārņemtu lasītāju. Šādos rakstos paustā attieksme ir pozitīva, pacilājoša. Itin bieži šī sajūta tiek radīta ar spilgtu metaforu izmantojumu:

„Turēsīmēs cīši kai kulaks ar nūceju iz myusu pravnukim i Dīvu!“ (Tenča-Goldmane 2008);

A vīnōteibas lozungs Latgolai ir bejis tikai mits i vysūs 90 saucamūs brei-veibas i nabreives godūs tautu nav īveds lobklōjeibas sauleitē. Byusim gudri i dorbōsimēs sev i tāvu zemes lobumam! Navys slynkojūt i pyustūt tautu lobā gūdā ceļ! (Lōcs 2009)

Rakstos izskan mudinājums darīt ko paliekošu Latgales labā, rosinājums kuplināt latgalisko rakstu skaitu, lai uzturētu valodas pārmantojamību. Latgalisko diskursu kādu brīdi aktīvi balstīja biedrība „LR“ — publicējot rakstus par „Latgolys Radejis“ apdraudēto pastāvēšanu. Adresātam tiek argumentēti izklāstīta reālā situācija, uzsverot radio nozīmi latgaliskās apziņas veicināšanā, tādējādi skarot lasītāja nacionālpatriotiskās jūtas: „Ap situaceju Latgolys Radejā“, „Ap tānejū situaceju Latgolys Radejā: bīdreibā „LR““ („Vietējā Latgales Avīze“, 05.06.2009; 04.12.2009).

Tomēr šis adresāta veids nespēj konkurēt ar kādas nozares un aktuālās tēmas interesentiem, tā kā tie ir tikai atsevišķi raksti, kas vairāk balstīti uz emocionālu noteikta laika situācijas analīzi.

Var secināt, ka sabiedrība ir sašķēlusies divās daļās attieksmē pret latgalisko diskursu: ir dedzīgi latgaliešu valodas uzturētāji un atbalstītāji, bet tā ir samērā neliela daļa, kas nepārstāv tipisku vidusmēra lasītāju. Tā spēj domāt kopsakarībās un pieprasa komunikāciju latgaliešu valodā.

Otra daļa adresātu nevēlas lasīt latgaliski, jo viņus apmierina latviešu valodā piedāvātais informācijas klāsts un viņi neuzskata par vajadzīgu piepūlēt un papildināt valodu zināšanas.

Arī reģionālo plašsaziņas līdzekļu politika rāda, ka izdevēji ir ieinteresēti lielāka lasītāju loka piesaistē, izdodot reģiona presi latviešu un krievu valodā, tādējādi latgaliešu valodai tiek atvēlētas vien atsevišķas publikācijas kā kam eksotiskam, kaut ne, Latgales situācijā, nedabiskam.

Secinājumi

Analizējot latgaliešu valodas stāvokli Latgales reģiona preses izdevumos, tika aplūkoti astoņi periodiskie izdevumi latviešu valodā laika posmā no 2005. līdz 2010. gadam. Iegūtie dati atklāja, ka, neskatoties uz publicētajā telpā izskanējušo vēlmi un diskusijām par latgaliešu valodas izmantojumu masu saziņas līdzekļos, atsaucība un aktivitāte šajā jomā ir salīdzinoši neliela. Aktīvākie latgaliskā diskursa uzturētāji ir laikraksts „Rēzeknes Vēstis“ un reliģiski sabiedriskais žurnāls „Katōļu Dzeive“. Šo izdevumu piedāvātais tematu klāsts ir samērā ierobežots — valoda un literatūra, ko aktualizē paši šo nozaru eksperti un interesenti; reliģiska satura un kultūras notikumu apraksti. Raksturīgi, ka rakstu autori pārstāv to lasītāju daļu, kas cenšas uzturēt un saglabāt latgaliešu valodu, tādēļ viens no latgaliskā diskursa balstiem ir nacionālās identitātes izjūta, kas nereti tiek apvīta stereotipiskiem uzskatiem.

Sākot ar 2006. gadu, latgaliski rakstītu publikāciju skaitam ir tendence palielināties, īpaši iknedēļas laikrakstu vidū. Aktivitāti noteikusi Latgales inteliģences pārstāvju, mūziķu, mākslinieku, kultūras darbinieku rosīgā sabiedriskā darbība.

2008. gadā darbību uzsāk laikraksta „Latgales Laiks“ pielikums „Latgališu Gazeta“ vienas lappuses apjomā, bet tās saturs tuvinās jau esošo izdevumu, kas publicē rakstus latgaliešu valodā, saturam, kas pamatā ir kultūras un citu pasākumu atspoguļojums.

Nemainīgu pozīciju uztur reliģiski sabiedriskais žurnāls „Katōļu Dzeive“. Vidēji katrā tā numurā astoņi raksti ir latgaliešu valodā. To autori pamatā ir teologi, žurnāla redaktore un lasītāji. Patērētāju apziņā „Katōļu Dzeives“ koncepts saistās ar stabilu parādību Latgales kultūrā — tas piedāvā pozitīvas ziņas, žurnāla mērķis nav rādīt skandālus vai kādas citas negācijas, žurnālu atpazīst dažādu vecumposmu iedzīvotāji.

Latgalisko rakstu mērķauditorija ir aktīva ar lasītāju vēlmi piedalīties jaunu publikāciju radīšanas procesā. Tādējādi nereti tiek zaudēta objektivitāte, jo lasītājs rada nevis informatīvus rakstus, bet gan turas pie epistolārā žanra, tādas vēstules parasti pilnas ar subjektīvām izjūtām par noteiktu problēmjaūtājumu, pasākumu, kādas personības dzīves gājuma apcerējumu, atmiņām utt.

Stāvokli par labu latgaliskajam diskursam varētu mainīt, atkārtoti aktualizējot latgaliešu valodas jautājumu izglītības jomas pārstāvju vidū. Latgaliešu valodas attīstībai būtu nepieciešama plaša un darbīga auditorija, tāpat skaidras mērķa nostādnes.

Skolēni kā daudzveidīgu interešu auditorija ir aktīva jaunas informācijas uztverē, īpaši, ja tā tiek pasniegta interaktīvā veidā. Motivējot skolē-

nu runāt un rakstīt latgaliešu valodā, varētu, piemēram, latgaliski izdot skolas avīzi. Pamazām tas kļūtu par ierastu, interesantu un saturīgu nodarbošanos, kas veicinātu arvien plašāku latgaliešu valodas lietojumu.

Informācijas laikmets ir radījis iespaidu par visaptverošām un plašām informācijas plūsmas iespējām. Tādas uztveramas jebkurā vietā, jo fiziskā atrašanās vieta nav tik svarīga. Mūsdienās informācija pati atrod kanālu, jo to ir tik daudz, ka rodas šaubas, vai tos vispār var uzskaitīt, kur vēl visu to piedāvāto iepazīt. Bet varbūt tas ir lasīšanas paradumu problēmjautājums, jo šobrīd drukātajiem plašsaziņas līdzekļiem ir jākonkurē ar elektroniskajiem. Rēzeknes Augstskolas realizētā projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā“ (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071)“ anketēšanas rezultāti gan rāda ko citu — latgaliešu interneta portāls, kaut pastāv jau kopš 2007. gada, salīdzinājumā ar drukātajiem izdevumiem pagaidām nav guvis vispārēju atpazīstamību un popularitāti. Tas liecina, ka vietējie laikraksti šeit aizvien vēl ir būtisks informācijas avots un reģiona attīstību raksturojošs lielums.

Literatūra

- Ang 1991 — I. Ang. *Desperately Seeking the Audience*. Routledge, 1991.
- Brikše 2006 — I. Brikše. Informācijas vide: teorētiskās pieejas un skaidrojumi // *Informācijas vide Latvijā: 21. gadsimta sākums*. Rīga, 2006. — 7.–43. lpp.
- Eco 1984 — U. Eco. *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts (Advances in Semiotics)*. Indiana University Press, 1984.
- Fiske 1987 — J. Fiske. *Television Culture*. London: Methuen & Co. Ltd., 1987.
- Gavriļina, Vulāne 2008 — M. Gavriļina, A. Vulāne. *Valodā veldzējas tautas dvēsele...* Rīga, 2008.
- Hartley 1982 — J. Hartley. *Understanding News (Studies in Culture and Communication)*. Routledge, 1982.
- Lōcs 2009 — P. Lōcs. Jōpōrvar kolpa sindroms // *Rēzeknes Vēstis (Mōras Zeme)*, 2009, nr. 18.
- McQuail 1997 — D. McQuail. *Audience Analysis*. Sage, 1997.
- Mikula 2008 — M. Mikula. *Key concepts in cultural studies*. London and New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Nightingale 2003 — V. Nightingale, K. Ross, (eds). *Critical Readings: Media and Audiences*, Maidenhead, UK: Open University Press, 2003. — p. 1.–10. (Skatīta versija: <http://www.mcgraw-hill.co.uk/openup/chapters/0335206913.pdf>)
- Plōciņu Mase 2008 — Plōciņu Mase. *Myusu bryunes Europā gaisu maitoj* // *Rēzeknes Vēstis*, 2008, nr. 32.
- Rancāne 1996 — A. Rancāne. „Latgales Laikam“ — 700 // *Latgales Laiks*, 1996, nr. 66.
- Rayner, Wall 2008 — P. Rayner, P. Wall *Media Studies AS The Essential Introduction for AQA, 2008 Specification*.

- Soms 2003 — H. Soms. Albums „Terra Mariana“ (1888. g.) Latgales historiogrāfijas skatījumā // Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture. VI sējums, II daļa. Daugavpils, 2003. — 45.–49. lpp. (Skatīta versija <http://www.historia.lv/publikacijas/konf/daugp/012/2dala/soms.htm>)
- Tenča-Goldmane 2008 — V. Tenča-Goldmane. Turēsimies kai kulaks! // Mōras Zeme. Rēzeknes Vēstis, 2008, nr. 173.
- Treijs 1996 — R. Treijs. Latvijas Republikas prese. 1918–1940. Rīga, 1996.
- Tuan 1977 — Y. F. Tuan. Space and Place: The Perspective of Experience. Minneapolis, MN: Univ. of Minnesota Press, 1977.
- Левин 1998 — Ю. И. Левин. Лирика с коммуникативной точки зрения // Избранные труды: поэтика. Семиотика. Москва, 1998. — с. 464–482.

The Latgalian Language in the Regional Mass-Media Space

This article focuses on the identification of regional mass media in Latgale with regard to their potential readers and senders.

The research consists of two parts. Within the framework of the project „Linguo-culturological and socio-economic aspects of territorial identity in the development of the region of Latgale“, implemented by Rēzekne Higher Education Institution, a survey of the population in Latgale was carried out regarding events, developments, the history, stereotypes, people, places, traditions and other elements which were significant to Latgale and the Latgalian language. The questionnaire consisted of 466 concepts (associations and notions), from which the respondents had to choose the signs which for them were the most precise characteristics of Latgale. The survey was carried out in 19 districts of Latgale. A total of 1959 respondents was involved in the survey. The survey also included 14 terms or concepts relating to mass media. Of these, 12 were print media (“Drywa”, “Gaisma”, “Jaunais Vārds”, “Katōļu Dzeive”, “Latgales Laiks”, “Latgolas Škola”, “Latgolas Vārds”, “Mōras Zeme”, “Rēzeknes Vēstis”, “Sākla”, “Sauleite”, “Zīdūnis”) and two related to other media (the internet version of the “Latgalīšu Kultūrys gazeta” (*lakuga.lv*) and the radio station “Latgolys Radeja”).

The second part of the paper analyses the frequency of articles in the Latgalian language in the local press of Latgale in the period from 2005 to 2010 and the interaction of authors and readers of these articles. There is a visible tendency that the amount of articles in Latgalian has increased. The largest number of Latgalian articles could be identified in the religious journal “Katōļu Dzeive”. “Katōļu Dzeive” therefore has also been recognized as the most typical of all mass media as a concept relevant to Latgale.

SANDRA MURINSKA
sandra.murinska@inbox.lv

Rēzeknes Augstskola
Reģionālistikas institūts
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV-4600, Latvija

Arvīda Aizsila Latgales folkloras vākums

Par vienu no ievērojamākajiem 20. gs. pirmās puses Latgales folkloras un etnogrāfijas materiālu vācēju un pētnieku Aleksi Arvīdu Aizsila (1904–1940) mūsdienās zināms visai maz. 1940. gada otrajā pusē (grāmata gan iznāk 1941. g. pirmajā pusē), sagatavojot izdošanai A. Aizsila nepabeigto pētījumu „Senās kāzas Daugavpils apriņķī“, viņa dzīves gaitas vienā rindkopā atainojis O. Līdeks (Līdeks 1941: 5–6). A. Aizsila biogrāfija, balstoties uz O. Līdeka rakstīto, folklorista J. Rudzīša izklāstā sniegta arī, noslēdzot A. Aizsila grāmatas „Latviešu tautas sapņu iztulkošana“ atkārtoto izdevumu 1992. gadā (1. izd. — 1939). O. Līdeka un J. Rudzīša raksturojumos A. Aizsils ir bijis čakls un vērīgs tautas tradīciju kopējs un pētnieks, sevišķi uzsvērts, ka folklorista darbs bijusi viņa sirdslieta.

Gatavojot publikāciju, Latvijas Valsts vēstures arhīvā (5213. f., 3. apr., 28., 29. l.; 1632. f., 1. apr., 304. l.) ir izdevies precizēt un papildināt līdzšinējās skopās ziņas par Alekša Arvīda Aizsila biogrāfiju.

Arvīds Aizsils (rakstā izmantots tikai autora priekšvārds — Arvīds, jo tā ir parakstītas viņa publikācijas) dzimis 1904. gada 3. septembrī (pēc vecā stila — 21. augustā) Veckalsnavā Pētera un Madalas Aizsila ģimenē. Kristīts pēc evaņģēliski luteriskās baznīcas kārtības un reģistrēts Kalsnavas-Vietalvas draudzes dzimušo un kristīto sarakstā. Mācījies Biržu vidusskolā, no 1921. g. augusta līdz 1923. g. 15. jūnijam apmeklējis IV Rīgas pilsētas vidusskolu. No 1923. g. 12. jūnija līdz 5. septembrim Rīgā apmeklējis trīs mēnešu skolotāju sagatavošanas kursus, iegūstot skolotāja vietas izpildītāja-praktikanta tiesības strādāt Latvijas pilnās pamatskolās, I pakāpes pamatskolās, papildu skolās un pirmskolās. Vairākas reizes viņš lūdza sevi cenzt par pilntiesīgu skolotāju, bet tas atteikts līdz augstākās izglītības iegūšanai. A. Aizsils studijas uzsācis 1927. g. 14. septembrī Latvijas Universitātes Baltu filoloģijas nodaļas literatūrzinātnes nozarē (beidza — jau kā Filoloģijas un filosofijas fakultāti). Skolotāja darbs un veselības problēmas augstskolas diplomu un filoloģijas kandidāta grādu ļauj iegūt tikai 1936. gadā, tomēr vispārējais vērtējums par A. Aizsila sekmēm ir ļoti pozitīvs. Tas ļauj viņam arī kļūt par pilntiesīgu skolotāju, sākot ar 1936. g. 1. februāri.

Valsts dienestā (par skolotāju) A. Aizsils atrodas no 1923. g. 20. septembra (ar pārtraukumiem) līdz 1939. g. 31. jūlijam. Kopā gandrīz 14 gadus, kad veselības dēļ pensionējas (saskaņā ar ārstu komisijas lēmumu zaudējis 70 % darba spēju). A. Aizsils 1924. gadā oktobrī ārstējies Sarkanā Kusta slimnīcā Rīgā, kur viņam veikta kreisās kājas amputācija. Skolotāja darba sākums A. Aizsilam ir saraustīts. Preiļu skolā viņš strādā nepilnu mēnesi (1923.20.09. — 1923.15.10), kur norīkots uzreiz pēc skolotāju sagatavošanas kursu beigšanas. Darbu turpina Rušonas skolā (1923.15.10. — 1924.01.10.), kad skolotāja pienākumu veikšanu pārtrauc smaga slimība. Nākamajā darba vietā — Skaismuižas pamatskolā (1924.01.10. — 1925.01.09.) viņš veselības stāvokļa dēļ nemaz nestrādā. Vienu gadu — no 1925. g. 1. septembra līdz 1926. g. 10. septembrim — Arvīds Aizsils ir skolotājs Krustpils pamatskolā, kur uzsāk arī aktīvu folkloras vākšanas darbu. Skolotāja gaitas turpinās Valsts Zilupes pamatskolā (1926.10.09. — 1928.01.08.). Pēc Zilupes A. Aizsils ilgstošāk un veiksmīgāk strādā Lubānas ģimnāzijā (1928.01.08. — 1934.31.07.), vairākkārt aizvietodams (atvaļinājuma laikā) skolas direktoru. Lubānā 1930. g. 31. decembrī viņš apprecas ar Ernu Pureniņu (dzimusi Lubānas pagastā 1911. g. 16. janvārī).

No 1936. g. 15. augusta līdz 1939. g. 1. augustam A. Aizsils strādā par latviešu valodas skolotāju Daugavpils Valsts skolotāju institūtā. Daugavpilī viņš kopā ar sievu dzīvojis Rīgas ielā 2–4, kur 1940. g. 17. februārī arī mirst no vēdera plēves iekaisuma. A. Aizsila sieva pēc vīra nāves atgriežas dzimtajās mājās Lubānas pagasta „Grīslaiņos“. Par nopelniem folkloras materiālu vākšanā Kr. Barona biedrība A. Aizsilam 1932. g. 8. martā piešķirusi balvu, bet Kultūras Fonds 1933. g. 15. maijā — naudas prēmiju.

Vēl dažus raksturojumus par A. Aizsila kā skolotāja darba stilu un personību var atrast Daugavpils institūta skolnieku atmiņās. Tā E. Putniņa-Salmaņa uzsver A. Aizsilam raksturīgo „paķeršanu“:

„Latviešu valodu mācīja skolotājs Aizsils. Spēcīgs pedagogs, taču viņam piemita vēlēšanās „iznest cauri“. Latviešu valodas stundās bija bailes vispār runāt, jo „klibojot“ izrunai vai veidojot nepareizu teikuma uzbūvi, tūliņ varēja saņemt iznīcinošu piezīmi. Diktātus bieži viņš deva no E. Virzas „Straumēniem“, kas mums iedvesa dzīvas šausmas, jo dažam labam gadījās līdz 80 kļūdām diktātā. Sevišķas antipātijas izpelnījās sportisti — „Bumbu sist prot, latviešu valodu neprot!“ (Putniņa-Salmaņa 1991: 154)

Sevišķu ievērību skolotājs pievērsis latviešu valodas kultūras jautājumiem un skolēnu rokrakstam. Par to raksturojumi atrodami ne tikai bijušo skolnieku atmiņās, bet arī paša A. Aizsila publikācijās presē. Tā, rakstā

„Celsim godā veco labrītu!“ (Aizsils 1937a: 8), senie (tradicionālie) sveicieni *labrīt! labdien! labvakar!* tiek pretstatīti modīgajiem *sveiks, sveiki, sveika!* A. Aizsils uzsver seno vārdu labskanību, nozīmes bagātību un dziļumu, cieņu un kulturalitāti, ko pauž šādi senākas cilmes sveicieni. *Sveiks un tā atvasinājumiem* tiek atstāta tikai militārā joma, draugu un kolēģu saziņa kā vienkāršākiem komunikācijas veidiem. Tāpat skaists rokraksts ir viena no svarīgākajām prasībām un skolotājam būtu jāiemāca rakstīt glīti; neglītu rokrakstu skolotājs nedrīkstētu attaisnot ar teksta saturisko bagātību un domu dziļumu (Aizsils 1937b: 5).

Arvīdu Aizsila kā pētnieku raksturo rūpīgs un aizrautīgs folklorista darbs, pamatīgums un dziļa cieņa pret latviešu tautas tradīcijām. Starp nozīmīgākajiem A. Aizsila veikumiem jāmin grāmatas „Latviešu tautas sapņu iztulkošana“ (1939) un „Senās kāzas Daugavpils apriņķī“ (1941), skolu vajadzībām sakārtotā nelielā „Pasaku un teiku izlase I.“ (1926) un rokrakstā saglabātā nelielā apcere par ievērojamo mācītāju un Lubānas folkloras krājēju Mārtiņu Celmiņu (apceres publikāciju sk. raksta pielikumā 220.–231. lpp.). A. Aizsila veikums nav zaudējis savu aktualitāti: viņa pētījums par Daugavpils novada kāzu tradīcijām ne tikai iekļaujas citu Latgales kāzu aprakstu (E. Volteris, H. Tihovskis u. c.) kontekstā, bet arī plašākā — Latvijas kāzu paražu etnogrāfisko aprakstu kopumā (K. Barona, P. Šmita, K. Strauberga, J. Šperliņa, B. Senkēvičas apraksti un pētījumi), sniedzot datus par mazāk zināmu tradīcijas pastāvēšanas daļu un ļaujot iegūt plašāku pētniecisku izpratni par Latgales atsevišķu novadu (Lubānas, Daugavpils) lokālajām kāzu tradīcijas īpatnībām. Savukārt latviešu tautas sapņu tulkojumu materiāls ir nozīmīgs latviešu ticējumu segments, kas līdz šim lasītājiem nav nedz pieejams plašu publicējumu veidā (atskaitot minēto A. Aizsila darbu), nedz ieguvis pētnieku uzmanību sistemātisku teorētisku risinājumu ietvarā. Latviešu sapņu tulkojumu materiāli ļauj tos aplūkot arī starpdisciplinārā kontekstā — tas varētu būt saistošs pētniecisks avots psihologiem, kultūrantropologiem, psihoanāliātiķiem u. c. disciplīnu speciālistiem. Ar savu pasaku un teiku izlasi A. Aizsils ir vēlējis aizstāt dažādus sava laika bērnu grāmatiņu populārus laupītāju un slepenpolicistu stāstus, kas, viņaprāt, ir nevajadzīgas sēnālas. Viņš uzsver pasaku un teiku lielo nozīmi audzināšanas un izglītošanas procesā.

Joprojām nozīmīgas ir dažas A. Aizsila folkloristikas publikācijas presē. Uzmanību saista neliela etnogrāfiska skice „Susprēdas“ (Aizsils 1935: 5). *Susprēdas* ir sens vakarēšanas veids Lubānā un Meirānos. Tā ir gan vērpšanas talka, gan sadzīvīskām attiecībām veltīts laiks garajos rudens un ziemas vakaros. Susprēdu laikā sievietes vērpj linus, bet vīrieši vij

auklas, pin grožus, plēš skalus u. tml. Darbus organizē, vada un visus pacienā mājas saimnieki. Tomēr tas nav tikai vajadzīgu amatniecisku darbu posms. Dziļākā nozīmē tas ir laiks, kad tiek aktivizēts, atkārtots un pārcilāts tradicionālās kultūras tekstu mantojums: dzied tautasdziesmas, stāsta pasakas un teikas, uzdod un min mīklas, dejo tautas dančus un iet rotaļās.

Ievērojama A. Aizsila npublicēto materiālu daļa pētniekiem pieejama Latviešu Folkloras krātuvē (LFK 935, 1-38608). 935. kolekcija ir viena no plašākajām LFK. Strukturāli to veido divas daļas: I. A. Aizsila krājums, Lubānas valsts ģimnāzijā, Lubānā (1–1962) un II. A. Aizsila krājums, Daugavpils Skolotāju institūtā, Daugavpilī (11963–8608). Pirmais sūtījums Folkloras krātuvei datēts ar 1930. g. 29. janvāri, tam seko trīs sūtījumi 1931. (1931.02.02., 1931.30.04., 1931.28.08.) u. c. gados. A. Aizsila vākumi gan iesākušies agrāk. Tā viņa iesūtītās „Krustpils un Krustpils apkārtnes tautas dziesmas“ krātas 1925./1926. mācību gadā un agrāk. Kolekcija aizsākas ar A. Aizsila iesūtījumu „Lubānas pagastā uzrakstītās latviešu tautas dziesmas“. Autora komentārs ievadā rada skaidru priekšstatu par A. Aizsila folklorista uzskatiem un prasībām:

„Daudzas mūsu tautas dziesmas uzrakstītas jau pagājušā gadu simteņa otrā pusē. Daudzas dziesmas apgūlušās līdz ar dziesmu skandinātajiem smilšu kalniņā. Mūsu dienu kultūra izskauž tautas dziesmas un drīz vien tās dzirdēsīm tautu tikai nomaļākos apvidos.

Krišjāņa Barona Latvju dainu krājums ir gan ļoti vispusīgs un plašs, taču daudzu dziesmu tur trūkst vai arī tās uzrakstītas citos apvidos un variantu veidā. Lai zinātniskiem pētījumiem būtu pietiekamas, tad nododu atklātībai savas gan paša, gan manu skolnieku uzrakstītās tautas dziesmas. Visas šīs tautas dziesmas uzrakstītas Lubānas pagastā. Viņos gan nebūs oriģināli, lielum lielā daļā būs tikai varianti, taču dažu dziesmu neesmu varējis Kr. Barona krājumā ieraudzīt, kaut gan līdzīgu ir ļoti daudz.

Kārtodams un pārrakstīdams tautas dziesmas, es biju nodomājis turēties pie Kr. Barona krājuma, bet diemžēl tas man neizdevās, jo Lubānas pagastā uzrakstīto tautas dziesmu manā krājumā ir gandrīz viens tūkstotis un izpētīt un salikt tās visas Kr. Barona krājuma numerācijas kārtībā nebija iespējams.

Ceru, ka šie materiāli tomēr kaut cik noderēs.“ (LFK 935)

Iesūtītie materiāli lielākoties ir A. Aizsila paša pārrakstīti un, šķiet, ka arī rediģēti. Tajos precīzi minēti galvenie apraksta komponenti: pieraksta vieta, pierakstītājs (skolnieks, klase), teicējs, teicēja vecums, atsevišķos vākumos fiksēts mājas nosaukums. Bieži vien tas ir sistemātisks vākums, kam pamatā vairāku mājas ļaužu sniegts materiāls. Dažkārt minēta teicēja radniecības pakāpe materiāla pierakstītājam — māte, vecāmāte. Iesūtījumu

pamatā veido latviešu tautasdziesmas no ievērojamas Latgales pagastu daļas (minēta, piem., Baltinava, Auleja, Kalupe, Naujene, Aizkalne, Galēni, Preiļi, Līvāni, Malta, Nīcgale, Dagda, Daugavpils, Ludza, Kārsava, Indra). Tāpat plaši apzināta Sēlija (Silene, Demene, Rauda, Kaplava, Rubene, Subate, Aknīste, Nereta, Laši, Dviete, Pilskalne u. c.). Atsevišķi skolēnu vākumi ir no Vidzemes un Kurzemes pagastiem. Plašo ģeogrāfiju lielā mērā nosaka skolēnu un viņu radnieku dzīves vieta. Starp tautasdziesmām ir arī reti pasaku pierakstījumi un tautas tradīcijas, ar to pamatā saprotot ticējumus (māņus) un buramvārdus. Lielāko daļu materiālu A. Aizsils pats ir arī sakārtojis, tātad sagatavojis sūtīšanai uz LFK. Tomēr te slēpjas zināmas briesmas, kas netika viņa laikā novērtētas. Pirmkārt, maz ticams, ka skolēnu vasaras darbu teicēji lietoja literāro latviešu valodu, bet A. Aizsils tekstus pārraksta „latviski“, lai arī ir atsevišķas burtnīcas ar pierakstiem latgališu valodas izloksnēs. Otrkārt, viņš skolēnu iesūtītos darbus labo. Tas uzskatāmi redzams, sagatavojot grāmatu „Senās kāzas Daugavpils aprīņķī“, kad materiāli graizīti un montēti atbilstoši iedomātajam ideālajam „seno kāzu“ scenārijam. Tomēr atsevišķas sava laika noteiktas pētnieciskās prakses neatceļ galveno — plašo vērtīgo materiālu kopu, kas atstāta nākamajām pētnieku paaudzēm.

Starp citiem A. Aizsila atstātajiem materiāliem izceļas apjomā neliels, bet ļoti vērtīgs un ar dziļām simpātijām sarakstītais luterāņu mācītāja Mārtiņa Celmiņa (1863–1936) folkloristiskās darbības izvērtējums. Līdz šim npublicētais A. Aizsila darbs ir neliela apcere par viena Latgales kaimiņu novada — Lubānas — folkloras vākuma tradīcijas aizsākumu. A. Aizsils sniedz ne tikai M. Celmiņa dzīves datus, bet raksturo arī pašu personību un laikmeta konteksta noteiktās ietekmes. Apceri noslēdz precīzs M. Celmiņa tautasdziesmu vākuma apraksts, minot teicējus un dziesmu skaitu. Lubāna apkaimes un Latgales novadu folkloras vākums ne tuvu nebūtu tik ievērojams, ja tik veiksmīgi nebūtu darbojušies tādi folkloras darba entuziasti kā Mārtiņš Celmiņš un Arvīds Aizsils.

A. Aizsils apceri par M. Celmiņu sarakstījis 20. gs. 30. gadu vidū. Apcere noteikti tapusi pēc 1934. gada, iespējams, laikā līdz 1936. gadam, kad A. Aizsils ir pensijā. Vienīgo pieejamo rokraksta eksmplāru, ko LFK fondu glabātājai Mārai Vīksnei savulaik nodevusi M. Celmiņa meita Zigrīda Celmiņa, veido 25 lappuses, rokraksts vietām bojāts un izbalējis, tamdēļ ne viss šobrīd ir izlasāms. Tomēr atsevišķas vietas izdevās rekonstruēt, veicot to pašu darbu, ko savulaik A. Aizsils, — pārļapojot M. Celmiņa tautasdziesmu 191. kolekciju Latviešu folkloras krātuvē. Pilnībā tekstu, it sevišķi pēdējās lappuses, kas saistītas ar M. Celmiņa pasaku vākumu, re-

konstruēt neizdevās. Vietām veikti papildinājumi, balstoties uz 191. kolekcijas oriģināliem, atsevišķos gadījumos mūsdieniskota rakstība (piemēram, tagad ir *tā tad*, nevis *tā tad*, *lietoja*, nevis *lietāja*, *reģistrs*, nevis *reģistra*, *šifri*, nevis *šifras*, *tautasdziesmas*, nevis *t. dz.* u. tml.) un ieviestas vairākas precizējošas zemsvītras piezīmes.

Literatūra

- Aizsils 1926 — A. Aizsils. Pasaku un teiku izlase. I. Rīga, 1926.
Aizsils 1935 — A. Aizsils. Susprēdas // Rīts. 03.03.1935. 5. lpp.
Aizsils 1937a — A. Aizsils. Celsim godā veco labrītu! // Jaunākās Ziņas. 16.02.1937. 8. lpp.
Aizsils 1937b — A. Aizsils. Skolēnu domraksti // Jaunākās Ziņas. 16.03.1937. 5. lpp.
Aizsils 1941 — A. Aizsils. Senās kāzas Daugavpils apriņķī. Rīga, 1941.
Aizsils 1992 — A. Aizsils. Latviešu tautas sapņu iztulkošana. Rīga, 1992. LFK 935 — Latviešu Folkloras krātuves 935. kolekcija.
Līdeks 1941 — O. Līdeks. *** // A. Aizsils. Senās kāzas Daugavpils apriņķī. Rīga, 1941. — 5.–6. lpp.
Putniņa-Salmiņa 1991 — E. Putniņa-Salmiņa. Pēdējie daugavpilieši // Atmiņu grāmata 1934–1940. Veltīta Daugavpils Valsts skolotāju institūta 70 gadu jubilejai un Valērijas Seiles 100 gadu atcerei / Red. Ģ. Kudiņa. Daugavpils, 1991. — 153.–155. lpp.
Rudzītis 1992 — J. Rudzītis. Sapņi un to iztulkošana // A. Aizsils. Latviešu tautas sapņu iztulkošana. Rīga, 1992. 148.–150. lpp.

Pielikums⁸⁸

Mag. phil. A. Aizsils

Celmiņu Mārtiņš kā folklorists

Kad pagājušā gadu simteņa sešdesmitajos gados⁸⁹ paši latvieši sāka kārtot savas garīgās dzīves lietas, atsvabinādamies no cittautiešu aizgādības un aizbildniecības, tad vispirms tie meklēja attaisnojumu latviešu garīgajiem centieniem. Šo attaisnojumu varēja sniegt latviešu senatne. Tā bija jo bagāta tautas gara mantām. Ja nu senatne ir tik bagāta, tad ir vieglāk saprast un domāt, ka nākotne nevar būt ar mazāku garīgu potenci. Lūk, kāpēc bija nepieciešams attaisnojums un pamatojums sešdesmito gadu cen-

⁸⁸ Pārpublicējumā lietota mūsdienu pareizrakstība un interpunkcija; piezīmes parindēs un stūrainajās iekavās manas — G. O.

⁸⁹ Domāts 19. gadsimts.

tieniem. Šie centieni nerima arī turpmākajos gadu desmitos. Radās klāt arvienu jauni darbinieki. Jo rosīgāks šis darbs varēja kļūt, kad latviešu darbinieku vidū nostājās tādi darbinieki kā Kr. Valdemārs, Kronvaldu Atis, Fr. Brīvzemnieks, Kr. Barons u. c. Šie darbinieki jau bija augsti mācīti un vispusīgi izglītoti kultūras darbinieki. Taču darbs (teikuma beigās nav izlasāmas). Skolās nebija piemērotu grāmatu, jo latviešu garīgās bagātības bija tikai pašā tautā, tautas garamantās. Septiņdesmitajos gados latviešu tautas dziesmu krājumu autori vēl lielāko tiesu bija cittautieši. Kad Auseklis izdod savu „Paidagōģisko gada grāmatu 1876. gadam“, tad tur jau viņš raksta par latviešu tautas dziesmām tautas skolā. Tur Auseklis saka, citēdams Rīla vārdus: „Ja tauta grib paturēties jauna, tad tai vajaga kāpt un tālāk izglītot savas iemantotās ierašas“ (Ausekļa kop. r. 476. lpp.). Tālākajā darbā Auseklis apskata latviešu tautas dziesmu izlietāšanu skolās aistētiskos, tikumiskos, ideālos, vēsturiskos un formālos nolūkos. 1881. gada „Pagalma“ 20.–23. numuros raksta Fr. Brīvzemnieks par latviešu tautas gara mantām „... vecās tautas mantas jāglābj no aizmirstības — jākrāj un jāizdod grāmatās ... latviešu vecās tautas mantas pastrādās jaunu gaismas darbu“. Līdzīgi aicinājumi parādījās arī citos laikrakstos. Tautas gara mantas arī sāk plūst uz Maskavu, kur pie tām rūpīgi strādā mūsu čaklais Barona tēvs.

Aicinājums ir izskanējis. Ierosinājumu netrūkst. Darbs rit rosīgi uz priekšu. Jau deviņdesmito gadu vidū var parādīties iespiests I latviešu tautas dziesmu krājums ar nosaukumu „Latvju dainas“. Labu ierosinājumu dod arī Āronu Matīsa 352 lappušu biezais „Mūsu tautas dziesmu krājums“ ar 2067 latviešu tautas dziesmām. Šis krājums iznāk uz III latviešu dziesmu svētkiem 1888. gadā. Šos aicinājumus ir dzirdējuši ļoti daudzi. Daudzi arī iesākuši krāt latviešu tautas dziesmas, bet, lolodami paši savu nodomu izdot kādreiz tās savos patstāvīgos krājumos, Kr. Baronam tās nav nodevuši, šie krājumi laika straumē ir gājuši bojā un aiznesuši līdzī daudzās vērtības.

Šos aicinājumus ir dzirdējis arī jaunais ģimnāzists un vēlākais teoloģijas students un mācītājs Mārtiņš Celmiņš. Viņa nodoms nav bijis pašam sakrāt un izdot savu tautas dziesmu krājumu, bet viņš sekojis toreizējo latviešu garīgās dzīves vadoņu aicinājumiem un nosūtījis savus sakrātos materiālus Kr. Baronam, un tā Barona krājumā jau uzņemtas 2295 Brīvzemniekam un Baronam iesūtītas latviešu tautasdziesmas un 360 Rīgas Latviešu biedrības zinību komisijai iesūtītas latviešu tautas dziesmas. Tās tagad katrs var atrast Barona krājumā ar šifriem 91 c, 91 d, 91 e. Ja Kr. Baronam no katra Latvijas pagasta būtu iesūtīta 2600 tautas dziesmu, tad no 500 pa-

gastiem sanāktu 1.300.000 tautasdziesmu. Taču Kr. Barona krājumā ir 217.996 tautas dziesmas. Tātad citu apcirkņi palikuši neizsmelti un pār-
auguši ar zaļu velēnu.

Cits varētu teikt: Nu man diezgan, es jau savu tiesu esmu strādājis, bet tā nedara Celmiņu Mārtiņš. Viņš turpina tikpat rosīgi krāt latviešu tautas dziesmas (arī citus folkloras un leksikas materiālus) un Latviešu folkloras krātuvei nodod 11.698 tautas gara mantu variantus, no kuriem lielākā tiesa latviešu tautas dziesmu. No šiem 11.698 variantiem Latviešu folkloras krātuves izdotajos Latviešu tautasdziesmu papildinājumos uzņemtas kā patstāvīgas pamatdziesmas 859. Latviešu folkloras krātuves „papildinājumos“ M. Celmiņa šifrs ir 191. un katrs Celmiņa dziesmas var atrast. Cik liels ir M. Celmiņa uzrakstīto un sakrāto latviešu tautas pasaku un teiku skaits, to nevarēs tik precīzi pateikt, jo prof. P. Šmita krājumam nav reģistra par atsevišķu krājēju iesūtītām latviešu tautas pasakām un teikām. Celmiņa sakrātās vai iesūtītās latviešu tautas pasakas sniegšu šī apcerējuma beigās pievienotajā pielikumā.

Leksikas materiālus ar tautā sastopamajiem vārdiem etc. M. Celmiņš nodevis prof. J. Endzelīnam un K. Mīlenbaha vārdnīcas saīsinājumos mēs redzam paskaidrotu Celmiņa šifru — tas ir Celm(in) = M. Celmiņa (no Lubānas) vārdu krājums (eine Wörtersammlung von M. Celmiņ aus Lubahn).

Ka Celmiņu Mārtiņa sakrāto tautas tradīciju un leksikas materiālu skaits sniegsies pāri par 20.000, par to mums nebūs ko šaubīties. Maz būs to, kas šinī ziņā varēs sacensties ar Celmiņu Mārtiņu. Mans nolūks nav tomēr uzkavēties tikai pie folkloras materiālu lielā skaita, ko savā mūžā sakrājis M. Celmiņš, bet runāt arī par viņu kā tautas gara mantu krāšanas darba veicinātāju vispārīgi, ierosinātāju, uzmodinātāju un tautas gara mantās izteikto dziļo atziņu tālāk sniedzēju.

Celmiņu Mārtiņa folklorisko darbību mēs varam iedalīt trīs posmos: 1. ģimnāzista gados, 2. studiju laikā Tērbatā un 3. darbojoties par mācītāju gandrīz visu mūžu, jo beidzamie tautas gara mantu krājumi nodoti Latviešu folkloras krātuvei 1930. gada 11. jūnijā.

1. Ģimnāzista gadi

Mācīdamies Rīgas pilsētas ģimnāzijā, Mārtiņš Celmiņš kopā ar citiem ģimnāzistiem sapulcējās sestdienas vakaros Bankina⁹⁰ dzīvoklī, kur pulciņa dalībnieki lasīja savus gara ražojumus. Viens no aktīvākajiem vakarniekiem, vēlākais vakaru priekšnieks un goda biedrs bija Celmiņš. Šai laikā viņš sāk krāt pirmās tautas dziesmas, uzrakstījis tās no Meirānu pa-

⁹⁰ Jānis Bankins (1831–1883) — skolotājs, mūziķis un literāts.

gasta Lejas Bokstu Zirņu Jura. Uz Celmiņa ierosinājumu atsaukdames, šinī laikā sāk krāt latviešu tautas gara mantas arī Andr. Kregers un Kārlis Mežaks.

M. Celmiņa rosīgais tautas gara mantu vākšanas darbs tad nu arī iesācies ar 1880-tajiem gadiem. To mums apliecina arī Celmiņa Latviešu folkloras krātuvei 1930. gada 11. jūnijā iesniegto gara mantu oriģinālmanskripti, uz viena no tiem ir datums 1882. gada 15. maijā, uz otra M. Celmiņš pats uzrakstījis: NB. Šīs tautas dziesmas piesūtīju 1883. gada novembrī Fr. Brīvzemniekam Maskavā; tagad viņas atrodoties Kr. Barona kunga rokās Maskavā (1893. g. 10. martā).

Pirmajā krājumā ir 770 tautas dziesmu un 112 mīklu un otrā 525 tautas dziesmas. Ka šie krājumi patiesi rakstīti minētajā laikā, to pierāda arī tā laika ortogrāfija, kādu lietoja Rīgas Latviešu biedrība savos rakstu krājumos astoņdesmitajos gados. Latviešu folkloras krātuvē reģistrētais 9392. variants uzrakstīts šādi:

Aiz kalniņa dūmi kūp,
Kas tos dūmus kūpinaj?
Raudevite pirti kūra
Gaigalites dēliņam.

Garie vārdu celmu patskaņi te apzīmēti ar krītošās intonācijas zīmi (grāvi). Tātad M. Celmiņa tautas gara mantu krāšanas sākumi meklējami jau ģimnāzista laikos. Šinī laikā viņš arī jau paspējis uzrakstīt vismaz minētās 770+525 latviešu tautasdziesmas. Kad 1889. gadā Rīgas Latviešu biedrība izdod savu 5. rakstu krājumu, tad tur pašā sākumā⁹¹ ir minētas teoloģijas studenta Celmiņu Mārtiņa Lubānas draudzē sakrātās tautas dziesmas ar šifru 171, un arī pati pirmā tautas dziesma šinī krājumā ir M. Celmiņa iesūtīta. Taču šīs tautas dziesmas varbūt jau rakstītas studiju laikos un pie tām plašāk kavēšos vēlāk. Par Celmiņu Mārtiņu kā tautas dziesmu krājēju ģimnāzista laikos mums ir dibināts iemesls spriest, ka viņš

⁹¹ Rīgas Latviešu biedrības 5. Rakstu krājums „Latviešu tautas dziesmas“, kas izdots Jelgavā 1889. gadā, veidots īpatnēji. Principā tā ir tautasdziesmu izlase, kas kārtota pēc Ivana Sproģa 1868. gadā izdotā tautasdziesmu krājuma «Памятники латышского народного творчества» parauga. Krājumā četru folkloras vācēju — M. Celmiņa (Lubāna), J. Šteinberga (Krizburga, Unguri, Stukmaņi), J. Graudiņa (Jaunjelgava, Taurkalne) un J. Svilpes (Mežotne) — tautasdziesmu vākumi sakārtoti nevis pēc vācējiem, bet „izmētāti“ tematiskās nodaļās (piemēram, Jūra, Ezers, Upe, Daugava, Sniegs, Migla un rasa, Vējš, Kalns, Līgaviņa, ļaudaviņa, zeltainīte, brūte, meita, Dievers, Ietaļa utt.). Sakārtošanas darbu ir veicis Kārlis Graudiņš. Krājums iesākas ar tautasdziesmu no M. Celmiņa vākuma, nākamās četras tautasdziesmas ir no J. Šteinberga vākuma utt.

jau kā ģimnāzists godam minams starp pirmajiem paštautiešu folkloristiem: Fr. Brīvzemnieku, Āronu Matīsu u. c.

Ja Fr. Brīvzemnieks izdevis vairāk citu sakrātas latviešu tautasdziesmas, tad M. Celmiņš šinī pat laikā pats uzrakstījis lielāko tiesu no savām sakrātajām dziesmām. Mūsu spriedums var būt vēl labāks — Mārtiņš Celmiņš ir pirmais čaklākais latviešu tautas dziesmu uzrakstītājs. Par to viņam būtu ierādāma cienījamāka vieta latviešu literatūras vēsturē. Man nav iespējams pateikt, cik dziesmu ir J. Sproģa krājumā⁹², Fr. Brīvzemnieka 1873. g. izdotajā krājumā ir 1131 tautas dziesma un Āronu Matīsa 1888. g. izdotajā krājumā ir 2067. Celmiņu Mārtiņš būtu minams starp Brīvzemnieku un Āronu Matīss, kaut gan viņa vārds mūsu folkloristu vidū minēts samērā maz.

2. Studiju laiki

Studiju laikos Celmiņu Mārtiņš ļoti rosīgs tautas dziesmu krāšanā. Latviešu folkloras krātuvei nodoti kādi seši tautas dziesmu krājumi, kas datēti ar 1889. gadu. Šinī pat laikā viņš nodod arī savas 360 sakrātās tautas dziesmas Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai. Šinī laikā M. Celmiņš krāj arī savus leksikas materiālus.

Cik īsti tautas dziesmu M. Celmiņš uzrakstījis savos studiju laikos, to mums tagad nav iespējams noskaidrot un tas mums arī neko sevišķu nedos, bet mazais šis skaits nav. Katrā ziņā šinī laikā uzrakstītas 2295 latviešu tautas dziesmas, kas iesūtītas vai nu Fr. Brīvzemniekam, vai Kr. Baronam un kas uzdotas Kr. Barona „Latvju dainu“ reģistrā.

Ar M. Celmiņa 2655 tautas dziesmām jūtami izceļas Lubānas novads ar savām tautas dziesmām. No Lubānas pavisam savāktas 6039 tautas dziesmas, kas ievietotas Kr. Barona krājumā. Tikai Lielvārde devusi vairāk dziesmu un no turienes Barona krājumā uzrakstīti 6126 tautas dziesmu varianti. Šo goda pilno otro vietu Lubānai ieguvis Mārtiņš Celmiņš ar savu rosīgo darbu, krājot latviešu tautas dziesmas. Lielākoties šo dziesmu M. Celmiņš sakrājis savos studiju laikos. Lubānieši zina stāstīt, ka studiju laikos M. Celmiņš nekad nav bijis sastopams bez tautas dziesmu grāmatīņas kabatā.

Par šo laiku Lubānā arī zina stāstīt pāris anekdotes: Kādreiz Celmiņam aizejot uz kādu lauku sētu uzklausīt vecus ļaudis, pašu galveno teicēju, sirmo Siliņu māmuļu, pārējie mājiniēki baidījuši, ka, ja tā nemācēšot labi noskaitīt dziesmas, tā dabūšot pērienu, kamdēļ nabadzīte aizgājusi uz mežu un nebijusi vairs ne saredzama, ne sasaucama.

⁹² 1857 dziesmas, 52 mīklas un 3 sakāmvārdi.

Lubānas barons Celmiņu esot pabalstījis studiju laikos ar naudas līdzekļiem. Kādreiz M. Celmiņš gājis pa Lubānu, dziedādams tautas dziesmu — *es vācieti dancinātu uz karstiemi ķieģeļiem*. To dzirdējis nejauši vietējais barons un turpmāk savu atbalstu Celmiņam esot liedzis. Pats Celmiņš zināja man teikt, ka studiju gados viņš nekāda pabalsta no vietējā muižkunga nav saņēmis un šādu gadījumu neatceroties.

Ja ģimnāzista gados jau M. Celmiņš paspējis rosināt arī citus krāt latviešu tautas dziesmas, tad jo lielāko darbu viņš veicis savos studiju laikos. Savus brīvlaikus viņš pavadījis Lubānas jaukajos Aiviekstes ličos, kur skanējušas dziesmas visu cauru vakaru. Tās sakrājis, Celmiņš vairojis ar to seno latviešu gara mantu pūru, uz to mēs tagad esam tik lepni, jo tik liela dziesmu pūra nav nevienai citai tautai. Šo lielo skaitu sakrājuši tomēr atsevišķi uzrakstītāji un rosīgākais starp tiem bijis stud. theol. Mārtiņš Celmiņš. Ja nu par latviešu tautas dziesmām toreiz interesējušies tik augsti vīri, tad tautai tas nav palicis apslēpts. Arī daudzi citi latviešu tautieši sekojuši šim piemēram un audzinaudzis mūsu seno tautas dziesmu krājums.

3. Mācītāja laiki

Kad 1896. gadā Celmiņš uzsāk savas mācītāja gaitas, tad viņš tomēr savu dzimteni Lubānu nekad nav aizmirsis. Brīvajos laikos ierazdamies savā dzimtenes stūrītī, viņš ņem līdzī atkal savu tautas dziesmu burtnīciņu un uzraksta katru izdevīgā brīdī dzirdētu tautas dziesmu. Kā mācītājam Mārtiņam Celmiņam nākas būt dažādās godībās. Tur arī skan daudz dziesmu. Tādēļ arī viņš tūliņ pēc oficiālās ceremonijas uzmeklējis kādu klusāku istabu un tur no vecajiem tēviem un māmuliņām izprasījis tautas dziesmas. Kurā stūrītī Celmiņš nosēdies ar savu burtnīciņu un zīmuli, tur ap viņu salasījās ne tikai teicēji un teicējas, bet arī bars klausītāju. Visi apbrīvoja Celmiņa lielo atmiņu. Jau no pirmās rindas viņš zināja, vai dziesma jau uzrakstīta viņa krājumā, vai vēl nav. Mācītājs Augusts Šonebergs atceras Celmiņu kā tik labu tautas dziesmu pazinēju, ka tas teicis runas tikai ar latviešu tautas dziesmu vārdiem. Arī kā mācītājs Celmiņš daudzreiz savus sprediķus teicis ar tautas dziesmu vārdiem un stilu.

Mazāk sekmīga tautas dziesmu uzrakstīšana M. Celmiņam bijusi tos laikos, kad viņš bijis Vitebskā par mācītāju. Taču sakaru ar savu dzimteni M. Celmiņš pilnīgi nekad nav pārtraucis. Kā mācītājam M. Celmiņam bijusi vēl lielāka izdevība pamudināt vienu otru vecāku tautas gara mantu zinātāju uzrakstīt savas tautas gara mantas. Mācītāja aicinājumam arī sekotāju bija vairāk nekā citam, kam tos laikos nebūtu bijusi tik liela cienība.

Šādu palīgu Lubānā Mārtiņam Celmiņam izdevies atrast vairāk. Tā Juris Upītis no Lubānas „Sipiņiem“ uzrakstījis un nodevis Celmiņam sešas burtnīciņas ar latviešu tautas dziesmām un citām tautas tradīcijām. Šīs burtnīciņas tagad glabājas Latviešu folkloras krātovē ar reģistrētiem 5611.–7126. numuriem. Otrs tāds čakls tautas dziesmu uzrakstītājs bijis Juris Ozoliņš no Lubānas „Vecainiekiem“. Viņš uzrakstījis vairāk par tūkstoti tautas dziesmu un citu folkloras materiālu. Tie atrodami Latviešu folkloras krātovē ar 7127.–8338. numuriem.

Kāds Pranu Jānis nodevis arī krietnu dziesmu skaitu un raksta, ka neesot vēl visu savu krājumu pārrakstījis. Vairākus simtus tautas dziesmu uzrakstījuši un nodevuši mācītājam Celmiņam arī K. Krams no Lubānas „Lāču druvām“, Andrejs Ģēgeris no „Aizsilniekiem“ u. c.

Lielāko vērību Celmiņu Mārtiņš arvien piegriezis taisni tautas dziesmām. Ja arī viņš sakrājis un uzrakstījis arī citas tautas gara mantas, tad tomēr viss lielais vairums ir tautas dziesmu.

Mācītājam Celmiņam tautas gara mantu vākšanas laiks vilciet veselus piecdesmit gadus. Jau 1882. gada 15. maijā un 1883. gadā viņš nosūta Fr. Brīvzemniekam 1295 tautas dziesmas un 1930. gada 11. jūnijā viņš nodod Latviešu folkloras krātuvei šo sen uzrakstīto tautas dziesmu oriģinālmanuskriptu. Ja 1882. gadā M. Celmiņam jau bija sakrātas 770 tautas dziesmas, tad pirmie dziesmu krāšanas sākumi jāskaita no astoņdesmitajiem gadiem, un tā šis svētīgais darbs latviešu tautas gudrību krāšanas laukā ir ildzis veselus pussimts gadus. Domāju, ka tas mums atļaus pie šī darba vēl uzkavēties un sniegt kaut niecīga un nepilnīga reģistra veidā pārskatu par to, ko sakrājis un uzrakstījis M. Celmiņš. Mums ir dibināts iemesls to darīt arī tāpēc, ka M. Celmiņš kā latviešu tautas dziesmu krājējs godam minams blakus Fr. Brīvzemniekam un Āronu Matīsam.

Mārtiņa Celmiņa uzrakstīto vai sakrāto tautas tradīciju reģistrs

1. Fr. Brīvzemnieka un Kr. Barona krājumam iesūtīts 2295 tautasdziesmas.

2. Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas iesūtītas un ievietotas vēlāk Kr. Barona krājumā 190 tautasdziesmas.

3. 1889. gada sākumā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas 5. Rakstu krājumā iespiestas 170 tautasdziesmas.

Visas šīs dziesmas, domājams, uzrakstījis pats M. Celmiņš un tās sakrātas no Lubānas. Šifru jau sniedzu agrāk, ar kādām tās var atrast Kr. Barona krājumā.

4. Latviešu folkloras krātuvei nodotie materiāli. 1. sūtījuma šifrs ir 191. Nodots 1926. gada 6. oktobrī. Uzrakstījis J. Balsts Iecavā, Bauskas apr. F(folkloras) K(krātuve). 171. 71 tautasdziesma.

5. FK (Folkloras krātuvei). 2. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 72.–373. ar uzrakstu „Lubānas tautas dziesmu krājums“. Celmiņu Mārtaņa uzrakstītas. Teicējas Maija Gailīte un Baba Lapsa. Dziesmas sakopotas nodaļās. 72.–107. var. par sauli, 108.–119. var. par Dieviņu. Piemēram, 108. variants skan:

Dievam devu labu rītu,
Dievam labu vakariņu;
Dieva palīg'i gribēju
Kur iedama, tecēdama.

Ar 120. variantu sākas Maijas Sniķeres no Lubānas nespējnieku mājas teiktās tautas dziesmas.

⟨No 170.–206. varianta „Tautas dziesmas“, uzrakstītas no Celmiņu Mārtaņa Lubānas nespējnieku namā, teicēja Mada Mežsargs. No 207.–373. varianta „Tautas dziesmas“, uzrakstītas no Celmiņu Mārtaņa kāzu godā Lubānas „Nagliņos“. Pavisam šinī krājumā 302 tautas dziesmas.⟩

6. FK. 3. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 374.–1182. Atsevišķu kladi (916.–1182. variantus), ko veido 267 tautasdziesmas, uzrakstījis Ģēģeru Andrejs „Aizsilniekos“. 796. variants skan:

Līgo Dievs ar Pērkoni,
Es ar saviem bāleliņiem;
Pērkonam ir visa zeme,
Man deviņi bāleliņi.

⟨Pavisam 3. sūtījumā 808 tautasdziesmas.⟩

7. FK. 4. iesūtījums. (06.10.1926). Variantus 1183.–1498. uzrakstījis Gustavs Ķemsis Annas muižā, Nītaures draudzē. 1275. variantu sniedz tautas dziesma:

Kas no rudzu augumiņa,
Kad nav krietna briedumiņa?
Kas no smuidra tautu dēla,
Kad nav gudra padomiņ?

⟨Pavisam 4. sūtījumā 316 tautasdziesmu.⟩

8. FK. 5. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 1498a.–1663. Uzrakstījis Jānis Kovaļevskis Kurzemē. Sniedzu piemēram 1565. tautas dziesmu:

Vij rudzīti, rogainīti,
Sen tev bija noziedēt!

Jau dažami nabagam
Sen nerūca dzirnutiņas.

⟨Pavisam 5. sūtījumā 165 tautasdziesmas.⟩

9. FK. 6. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 1664.–2032. 368 Lubānas tautas dziesmas, uzrakstītas no Lapiņu Antonijas „Liedzemniekos“. Liekas, ka Mārtiņš Celmiņš šīs dziesmas pārrakstījis, uz manuskripta vērojams viņa rokraksts. ⟨Pavisam 6. sūtījumā 368 tautasdziesmas.⟩

10. FK iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 2033.–2460. Vākums datēts ar 1889. gada 2. jūliju. Krājumā 427 uzrakstītas tautas dziesmas. 2045. variants:

Kumeliņš kalnā raud
Vai es kalnu padarīj ?
Dieviņš kalnu padarīj,
Kundziņš smagu vezumiņ.

⟨Pavisam 7. sūtījumā, ko veido divas K. Krama burtnīcas, ir 427 tautasdziesmas.⟩

11. FK. 8. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 2461.–2538. ir Mežaka Kārļa salasītas tautas dziesmas 1880. gadā. K. Mežaks ir Mārtiņa Celmiņa bijušais skolas biedrs. ⟨Pavisam 8. sūtījumā 77 tautasdziesmas.⟩

12. FK. 9. iesūtījums. (06.10.1926). Variantus 2539.–2802. uzrakstījis Aleksandrs Pelniņš, Rēzeknes apriņķa Vidsmuižā 1890. gadā. Šīs tautas dziesmas uzrakstītas latviešu rakstu valodā. No Rēzeknes apriņķa varētu gaidīt dziesmas augšzemnieku dialektā. ⟨Pavisam 9. sūtījumā 263 tautasdziesmas.⟩

13. FK. 10. iesūtījums. (06.10.1926). Variantus 2803.–3227. uzrakstījis Pranu Jānis. No šī krājēja piemēram sniegšu 2906. variantu:

Labāk gāju rijas kultu,
Ne mālīša ritināt:
Pieci, seši riju kuļ,
Viens mālīti ritināj.

⟨Pavisam 10. sūtījumā 424 tautasdziesmas.⟩

14. FK. 11. iesūtījums. (06.10.1926). Variantu 3228.–4089. Dziesmas manuskriptā datētas ar 1889. gada 1. janvāri. Šinī krājumā 419 dziesmas uzrakstījis Mārtiņš Ussītis, 414 — Mārtiņš Rutmanis un 45 Joasu Ernests. ⟨Pavisam 11. sūtījumā 878 tautasdziesmas.⟩

15. FK. 12. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 4090.–4334. 122 tautas dziesmas 4090.–4212. uzrakstījis kāds K. E. no Vestienas pagasta, apgādājis Rudzīšu Alfreds. (Pavisam 12. sūtījumā 245 tautasdziesmas.)

16. FK. 13. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 4335.–5292. Lubānas tautas dziesmas M. Rutmaņa pierakstītas. Viena no burtnīcām datēta ar 1889. gada 18., otra ar 19. un trešā ar 30. janvāri. (Pavisam 13. sūtījumā 957 tautasdziesmas.)

17. FK. 14. iesūtījums. (06.10.1926). Varianti 5293.–5610. Lubānas tautas dziesmas. 169 uzrakstījis Saliņu Jānis „Aizpurviešos“, 150 Saliņu Maija „Rupsolā“. (Pavisam 14. sūtījumā 317 tautasdziesmu.)

18. FK. 15. sūtījums. Varianti 5611.–7126. Šo lielo krājumu nodevis Jānis Ussītis. (Pavisam 15. sūtījumā 1515 tautasdziesmu.)

19. FK. 16. iesūtījums. Varianti 7127.–8338. Šinī krājumā ir J. Ozoliņa tautas dziesmas un citi materiāli un Viška Jāņa 709 t. dz. (Pavisam 16. sūtījumā 1212 tautasdziesmu.)

20. FK. 17. un beidzamais iesūtījums 1930. gada 11. jūnijā. Varianti 8339.–11698. Šo krājumu minēju jau kā beidzamo, kaut tas satur jau agrāk Fr. Brīvzemniekam iesūtīto tautasdziesmu oriģinālmanuskriptu. (Pavisam 17. sūtījumā 3359 tautasdziesmas.)

Šinī krājumā mēs arī atrodam apstiprinājumu, ka Mārtiņa Celmiņa tautas dziesmu krāšana sākusies ap 1880. gadiem. Kādā grāmatiņā, kurā ir vārdu formas, tautas dziesmas un mīklas, ir datums 1882. gada 15. maijā. Pie cita manuskripta, kas satur 770 tautas dziesmas un 112 mīklas, ir Mārtiņa Celmiņa pieraksts un datums 1882. gada 25. martā. Šie datumi tad arī jāmin kā pirmie, mēģinot noteikt Mārtiņa Celmiņa folklorista darbības sākumu.

(Vairākas nesalasāmas rindkopas, tai skaitā par M. Celmiņa pasakām P. Šmita „Latviešu pasaku un teiku“ krājumā.)

Cik vērtīgi ir Celmiņu Mārtiņa nodotie materiāli Folkloras krātuvei, to apliecina jauno pamatdziesmu skaits, kas uzņemts „Latviešu tautas dziesmas“ papildinājumos. Celmiņš Mārtiņš ar savām sakrātām dziesmām Lubānai dāvājis nosaukumu — dziesmotais novads. Lubāna Kr. Barona „Latvju dainu“ krājumos stāv dziesmu skaita ziņā (..) redzamāku vietu Lubānai ieņemot tautas dziesmu krājumā, kas drīzumā noslēgsies ar ceturto sējuma iznākšanu. No Mārtiņa Celmiņa sakrātajām tautas dziesmām te uzņemtas 850 tautas dziesmas. Tik lielu skaitu gan nedos daudzi citi Latvijas novadi. Lubānas nomalē vēl ilgāku laiku ir dziedātas tautas dziesmas, kad

citur jau sen tautas dziesmu vietā stājušās „modernās ārijas“ kā (..) sace-
rētas ziņģes. Lai par to mēs varētu paši pārliecināties, tad sniedzu Lubānas
pagastā Mārtiņa Celmiņa tautas dziesmas, kas uzņemtas „Tautas dziesmu“
papildinājumos un (..) „Tautas dziesmu“ reģistrā.

	Lubānas pagasts	Teicējs	Skaitis	Uzrakstīšanas gads
1.	Uzrakstījis M. Celmiņš		40	1900.
2.	—”—	M. Gailīte	8	1900.
3.	—”—	A. Lapiņa	23	1900.
4.	—”—	M. Mežsardze	1	1900.
5.	—”—	M. Sņikere	4	1900.
6.	—”—	(..)	8	1900.
7.	—”—	A. Ģēģeris	129	1900.
8.	—”—	E. Joāss	3	1889.
9.	—”—	K. Krams	35	1889.
10.	—”—	J. Ozoliņš	153	1889.
11.	—”—	J. Prans	41	1889.
12.	—”—	M. Rutmanis	142	1889.
13.	—”—	J. Saliņš	12	1889.
14.	—”—	M. Saliņa	28	1889.
15.	—”—	J. Upītis	172	1889.
16.	—”—	M. Ussītis	34	1889.
17.	—”—	J. Viška	21	1889.
18.	—”—	J. Ozoliņš	4	1889.

Ceturtais tautas dziesmu papildinājumu sējums. (..) iznācis, lai varētu
salīdzināt M. Celmiņa nopelnus ar citu krājēju nopelniem, spriežot pēc ie-
sūtīto tautas dziesmu skaita, bet es daudz nemaldīšos, ja teikšu, ka Celmi-
ņu Martiņš bija jau pašā sākumā cienīgs nostāties latviešu tautas gara man-
tu krājēju priekšgalā blakus Fr. Brīvzemniekam, Āronu Matīsam un citiem
čaklākajiem krājējiem; Mārtiņš Celmiņš nav arī nupat izdodamajos papil-
dinājumos liekams beidzamajā vietā. Jau Lubānas pagasta tautas dziesmas
vien to varēs vienīgi liecināt.

Kas varējis veicināt šādu rosīgu Celmiņa Mārtiņa nodošanos, latviešu
tautas dziesmas krājojot? Tā ir bijusi liela un neizsīkstoša dzimtenes mīlestī-
ba, liela griba ziedot savu darbu savas tautas un tēvzemes labā. Tautas tra-
dīciju godāšana ir otrs svarīgs motīvs, kas varēja mācītājam likt intere-
sēties par cittautiešu peltām „pagānu dziesmām“. Kā Celmiņu dzimtajās
mājās Lubānas „Nagliņos“ ir augstā godā turētas tautas tradīcijas, to man
nācās vērot, nonākot tur 1934. gada agrā Jāņu rītā. Tad arī bišu stropi bišu
dārzā bija appuškoti ar ozolu zariem. Un mācītājs Celmiņš tad tur pavadīja

savus mūža beidzamos gadus. Vai daudz būs tādu mācītāju māju, kur līgo līdz ar ļaudīm latviskajos Jāņos?

Impulsus un ierosinājumus savai darbībai latviešu tautas gara mantu krāšanas laukā mācītājs Celmiņš (..) jau mantojis ģimnāzista laikos, ko norādīja jau pieminētie viņa tautas dziesmu krājumi. Vēlāk šos centienus atbalstījuši latviešu studentu pulcēšanās Latvijas korporācijās.

Nepretendēdams uz šī sava raksta beidzamā vārda teicēja autora tiesībām par Celmiņu Mārtiņa nopelniem latviešu tautas dziesmu krāšanā, ceru tomēr, ka būšu pievērsis literatūras vēsturnieku vērību uz to lielo darbu, ko veicis nelaiķis savā garajā un ražena darba un arī darba svētības pilnajā dzīvē.

Arvīds Aizsils' Collection of Latgalian Folklore

Arvīds Aizsils (1904/1905–1940) was one of the most significant collectors of folklore of the first half of the twentieth century. He worked as a teacher at several schools in Latgale. The final years of his teaching career Aizsils spent in the Daugavpils Teacher Training College where he was a teacher of Latvian. As a teacher he was particularly interested in issues relating to Latvian language culture and he paid great attention to the handwriting of his pupils and their proficiency in the standard written language.

As a researcher, Aizsils was characterized by his scrupulous and enthusiastic compilation of folklore and his deep respect for Latvian folk traditions. A significant part of Aizsils' unpublished materials is accessible for researchers in the Latvian Folklore Archives (LFK 935, 1–38608). Collection 935 is one of the most extensive in the whole archives. It consists of two parts: Aizsils' first collection from the Lubāna State Gymnasium (1–1962) and his second collection from the Daugavpils Teacher Training College (1963–8608). His research interests focused on Latvian wedding traditions, based on research in the regions of Lubāna and Daugavpils. Another focus of his research were Latvian folk beliefs, particularly materials of Latvian folk dreams. Aizsils' major publications are *Latviešu tautas sapņu iztulkošana* (1939) (The interpretation of Latvian folk dreams) and *Senās kāzas Daugavpils apriņķī* (1941) (Ancient wedding rituals in the region of Daugavpils), *Pasaku un teiku izlase I* (1926) (Selected fairy-tales and legends I, a compilation for schools) and the manuscript of his short essay on Mārtiņš Celmiņš, a famous priest and collector of folklore in Lubāna. Aizsils' contribution on the whole has not lost its significance up to the present day. His compilations remain important sources for the investigation of both wedding traditions and folk beliefs, and they are very often are even the only documents available.

This paper presents Aizsils' unpublished essay on Mārtiņš Celmiņš (1863–1936), the first and up to the present only major study of Celmiņš' activities in collecting folklore. In the first part of his article, Aizsils provides biographical information on Celmiņš, emphasizing the beginning of his activities, his stable interests

throughout his life as well as the compiled materials of Lubāna folklore. Further, Aizsils describes Collection 191 which Celmiņš had submitted to the Latvian Folklore Archives and identifies, wherever possible, the time of compilation, the narrators' names and the number of units in the collection.

GĀTIS OZOLIŅŠ
gatis.ozolins@du.lv

Daugavpils Universitāte
Humanitārā fakultāte
Vienības 13-318,
Daugavpils, LV5401, Latvija

Literārs darbs latgaliski autorības aspektā

Pirms analizēt, kāpēc, pēc kādas mācīšanās, par ko, kādā veidā un kādā valodā rakstnieks raksta savus literāros darbus (Said 1997: 6), svarīgi runāt par to, kurā no abām rakstu valodām viņš raksta Latvijā. Latgaliski rakstošs autors var uzskatīt sevi par piederīgu latgaliešiem, bet var arī neidentificēties ar latgaliešiem, ar šo sociālo identitāti saprotot autora (subjekta) apjēgsmi par atbilstību, tāpatību citam subjektam/objektam — gan tā daļai un veselumam, gan sevišķajam un vispārīgajam (Svešvārdu vārdnīca 2008: 336). Identitāte ir plūstošs konstruēšanas un rekonstruēšanas process; katra identitāte atšķiras no citas un ir mēģinājums definēt sevi vai savas grupas klātbūtni sevī attiecībā pret citiem, kam arī ir sava identitāte. Identitāte nekad nav pilnīgi autonoma — to var definēt ar to, kāda tā nav; tā vienmēr ir konstrukcija; to izvēlas pats vai to nosaka ģimene (Wolfreys 2004: 95). Identitātes kā analītiska jēdziena saturs tiek konkretizēts kā process, kurā indivīds uz sevi pārnes tuvās apkārtējās vides īpašības un īpatnības, tā ir cilvēka tieksme aktualizēt savā personībā tādas iezīmes, kurām esošajos apstākļos ir eksistenciāli nepieciešama nozīme tieši viņam, šim indivīdam. Latvijā gadsimtiem dominējošais kolektīvās identitātes modelis ir tautības jeb etniskās identitātes modelis, kam indivīda izvēles ziņā seko valstspiederības jeb nacionālās identitātes modelis, un pēdējā laikā atkal — Eiropas identitātes modelis. Literārs darbs latgaliski uzdod jautājumu par autora etniskās identitātes vietu darba autorībā. Parasti tieši etniskā identitāte visupirms ir pamatā rakstnieka valodas izvēlei, visi pārējie darbu valodas izvēles nosacījumi ir sekundāri, tie nāk pēc tam.

Etnisko identitāti iegūst viegli — ne kādu personisku pūļu ceļā, bet gan piedzimstot un/vai topot audzinātam noteiktā etniskā vidē, turklāt etniskās grupas un identitātes vērtība ikvienam cilvēkam ir ārkārtīgi augsta, jo atļauj personībai pašrealizēties plašāk nekā jebkura cita sociālā grupa un identitāte (Садохин 2006: 152). Šī identitāte izveidojas interaktīvi: tā nav vienkārši pašklasifikācijas psiholoģisks mehānisms, ko atspoguļo cilvēka uzvedība, bet drīzāk gan kaut kas, kas rodas caur sociālu darbošanos un it īpaši caur valodu (Bucholtz, Hall 2010: 20).

Etniskā identitāte var būt pilna vai dalīta (t. i., var apzināties sevi par vienas tautas daļu vai vienlaicīgi par divu vai vairāku etnosu/subetnosu da-

ļu). Mūsdienu rakstniekiem, kas raksta latgaliski, visbiežāk ir dalīta identitāte. Viņi apzinās sevi piederam gan latgaliešiem, gan latviešiem. Tomēr ir arī rakstnieki ar pilnu identitāti, kas sevi uztver tikai par latviešiem vai tikai par latgaliešiem un dažādu iemeslu dēļ savus literāros darbus raksta vienīgi latgaliski, vienīgi kopnacionālajā valodā vai latviski un latgaliski.

Etniskās identitātes pieņemšana var būt apzināta vai neapzināta. Rakstniekam, kurš raksta latgaliski, tā ir apzināta — uz to nepārprotami norāda autora darbu valodas izvēle situācijā, kad šī valoda ir viena no divām rakstu valodām un valsts valoda ir latviešu valoda citā rakstu valodas formā. Rakstnieks tāpat kā jebkurš no mums ietilpst dažādās sociālās grupās — gan lokālās (ģimene, draugi, kolēģi), gan globālās (dzimte, šķira, tautība, nacionalitāte jeb valstspiederība), piederību šīm grupām atspoguļojot savā valodā, kas ietver ne vien starpgrupu attiecības, bet arī attiecības starp indivīdiem, personisko dimensiju. Turklāt šīs attiecības valodā nav statiskas, tās ikvienā cilvēka dzīves posmā variē. Tā kā rakstnieks tāpat kā pārējie cilvēki — un pat izteiktāk — nav pasīvs valodas lietotājs, viņš aktīvi lieto valodisko izvēļu pieejamību savas un/vai savu darbu varoņu identitātes veidošanai un iezīmēšanai.

Kādā no valodām cilvēks runā jau no viena gada vecuma. Pastāv uzskats, ka cilvēka psihe izveidojas līdz 4–5 gadu vecumam, tajā laikā notiek arī viņa personības veidošanās un ieiešana kultūrā — inkulturācija/socializācija, tātad kultūras laiktelpas, funkcionālo objektu, darbības veidu, saskarsmes, normatīvo veidojumu apguve (Садохин 2006: 172). Personība izveidojas šajā laikā un šajā vidē, tajā arī pēc tam cilvēks jūtas vislabāk, viskomfortablāk, tajā vislabprātāk atgriežas. Tāpēc saprotams, ka valoda, kuru runā šajā laikā, arī ir vispatīkamākā, ērtākā — tā, ko autors dabiski lietu ne vien runā, bet arī savos rakstītajos darbos. Tomēr literāro darbu valodas izvēli var noteikt arī citi faktori, ne vien bērnības, bet arī pieaugšanas socializācija — valoda, kurā gūta izglītība vai kurā rakstījis autors, ko rakstnieks izvēlēties par savu garīgo mentoru, valsts valoda un publicēšanās iespējas, ieiešana dažādās sociālajās grupās. Tā, piemēram, ir jāņem vērā, ka dažos laika posmos bijušas iespējas iegūt pamatizglītību latgaliski vai attiecībā uz latgaliešu rakstu valodā tapušo literāro darbu izdošanu pastāvējuši dažāda līmeņa drukas un izplatīšanas aizliegumi:

1865.–1904. g. — latīņu burtu aizliegums Latgalē. Rokraksta literatūra un „muotis škola pi rateņa“. (..) 1934. g. — Latgaliešu valoda pakāpeniski tiek skaupta, no bibliotēkām pazūd latgaliešu grāmatas u. tml. (..) 1960. g. — Iznāk pēdējais „Kolchoznīku kalendars“, Latgalē praktiski sākas otrais drukas aizliegums. Latgaliešu grāmatu izdošana turpinās vairs tikai trimdā, kur arī darbs praktiski apstājas, kad 1984. gadā mūžībā aiziet Vladislavs

Lōcs. (.) 1989. g. atkal sāk iznākt „Katōļu Dzeive“. 1990. g. Rēzeknē tiek nodibināta Latgales Kultūras centra izdevniecība, kura turpina izdot latgaliešu grāmatas. 2000. g. 1. septembrī stājas spēkā LR Valsts valodas likums, kura 3. pantā teikts: „Valsts nodrošina latgaliešu rakstu valodas kā vēsturiska valodas paveida saglabāšanu, aizsardzību un attīstību (Kursīte, Stafecka 2003: 352, 353).

Jāapzinās arī iespāids, ko pēdējos divdesmit gados atstājusi minēto vēsturisko apstākļu un parādību savveida atkārtošānās, atmiņas par 1934. gadā uzsākto Latgales latviskošanas diskursīvo savienošanu ar latviešu nācijas identitātes saglabāšanu (Hanovs 2008: 181), padomju laika noklusējumu un pārrāvumu labojumi, trimdas izdevumu ieplūšana Latvijā, latgaliešu kultūras biedrību un centru dibināšana un darbība kopš 1988. gada u. c. faktori.

Vērtējot rakstnieka valodas izvēli, ārkārtīgi svarīgi precīzi balstīties gan reālajos vēsturiskajos apstākļos, gan ārējo iedarbību un autora personisko izvēļu situācijās, kurām viņš iziet cauri ceļā uz savu spēju un gribas apjēgsmi un izpausmi, kļūšanu par rakstnieku. Lai skaidrotu autora izvēli rakstīt vienā noteiktā valodā, izloksnē vai to kombinācijās, būtu jābalstās uz biogrāfisko pētniecības metodi un Pola Rikēra postulēto pašatzīšanas/atzīšanas teoriju (Рикер 2010), kas gan pamato jebkura cilvēka attiecības ar pasauli, taču īpaši uzskatāma attiecībā uz literāru darbu autoriem, jo autors ne vien apjēdz pasauli un izteic tajā sevi tāpat kā visi pārējie, bet šo apjēgsmi un izteikšanu fiksē arī rakstveidā, nemainīgā citiem cilvēkiem pieejamā formā un kādā valodā.

Juoņs Rjučāns, ikdienā — tulkotājs/tulks latviski un krieviski no vācu un angļu valodas, savu dzeju raksta tikai latgaliski. Valodas izvēli viņš skaidrojis šādi:

Maņ pošam gon tys lykuos tik dabiski — asu tok nu Latgolys, kur runoj drusku sovaaiduok nu laika gola, i cylvāki ir drusku cytaiduoki, t.i., „soviskuoki“ i „tyvuoki“, kai maņ tys ruodevuos bez kaidom nabejs priķšzynuošonom par Latgolys viesturi, ticeibu i volūdu. Juosoka, ka raksteit latgaliski „vyspuoreigi“ suoču seņuok — 1980. godā, kod suoču studēt Reigā i raksteju iz sātu viestulis muojinīkim (ar mani sasaraksteja puorsvorā mama). Tys ari beja naapzynuoti, bez priķšzynuošonom, bet maņ lykuos tik dabiski. Deļ tam suokšona raksteit dzeivuļus latgaliski deļ manis beja dabisks i lykumsakareigs „zamazpzinis“ process, par kura īmaslim es tai ari eisti tod naīsadzilīnovu. Nu niulenejuo redzīņa varu pasceit, ka dzeivuļu raksteišona latgaliski maņ beja i ir dabisks rezultats tai naizskaidruojamai „autentiskai“ gribiešonai i variešonai byut Reigā taidam, kaidis es asu (deļ kam juobāg nu sevis — es tok naasu nikaidis slapkaunīks voi natiklis) i atrast kaidus leidzeigus Reigā, ar kurim sevkurā laikā varātu

parunot latgaliski. (..) myusu viesturiskajā redzīnī (i nūteikti ari ikdīnys apziņā) ir kaidys napasaceyts lopys ar īprogramātim priķšstotim (stereotipim) par divu veidu latvīšim, lai gon par tū nikur oficiali nikas natyka saceits. (Ryučāns 2010)

Te attiecībā uz dzejnieku piesaucams P. Rikēra sengrieķu epikas un drāmas personāžu sakarā izmantotais jēdziens *lēmumu centrs*, ar ko viņš apzīmē jebkuru personu kā izcelsmes punktu, kurā tiek radīti nosaukumi visām apkārtējām lietām un parādībām un no kura tiek identificēts, nosaukts arī pats šo nosaukumu radītājs, kas uzņemas par tiem atbildību (Рикер 2010: 76). Turpinot P. Rikēra domu, gribu atzīmēt, ka rakstnieks ar savu darbu valodas izvēli neapšaubāmi ir vienlaicīgi šīs izvēles protagonistis un beneficiaries. Ar valodas izvēli viņš gan nosauc sevi, rāda sevi, identificējas ar kādu ļaužu grupu un atšķir sevi no citādajiem, gan nosauc šajā valodā apkārt redzamo, gan vērsas pie sev tuvajiem un līdzīgajiem, no kuriem sagaida atzīšanu. Ar to visu var raksturot darba autorību. Lēmums Latvijā rakstīt latgaliski šajā sakarā ir īpaši iezīmīgs, jo pētījuma „Latgales etnolingvistiskās situācijas izpēte“, kurā noskaidrota latgaliešu valodas mācīšanās motivācija (Lazdiņa 2008: 32–42), ko tāpat var izmantot runāšanas un rakstīšanas motivācijai, galvenā atziņa ir, ka „integratīvā motivācija mācīties latgaliešu valodu ir spēcīgāka nekā instrumentālā motivācija, proti, latgaliešu valodas zināšanas ir vairāk nozīmīgas, lai izjustu piederību noteiktai kopienai, grupai, lai būtu savējais, nevis lai varētu konkurēt darba tirgū vai izglītībā“ (Lazdiņa 2010: 51).

Tomēr par rakstnieku nevar spriest kā par jebkuru personu ikdienišķā valodas izvēles situācijā vai kā, teiksim, par politiķi, kuram valodas izvēli nereti noteic ne vien etniskā, bet arī kāda cita sociālā grupa, kurai viņš jūtas piederīgs vai kurai piederīgam viņam jājūtas karjeras dēļ. Rakstnieka veiktā valodas izvēle viņa identitātē ir liecinājums par cilvēku, kurš pārliecināti uzsver: „Es varu“, kā arī apzināti pats darbojas šajā valodā un stāsta par sevi, tā šī „stāstījuma par sevi“ refleksīvajā formā personisko identitāti parādot kā vēstošo identitāti (Рикер 2010: 97). J. Ryučāns, turpinot iepriekš citēto, atzinis:

Sasummejūt vysu itū vīnuvīt, varu pasceit, ka latgaliski suoču raksteit nu tuo, ka

— Atrodu veidu, ka varu na tikai runuot, kai maņ ruodevuos „dabiski“, resp., latgaliski ar cytim, kod grybu, bet ari „bolsā dūmuot“ ar sevi, resp., raksteit, kod grybu.

— Saprotu, ka mes tūmār naasam „tī“ latvīši, kai „jī“, naatkareigi voi ru-nojam latgaliski, voi nā, deļ tam gribieju atdareit „tīm“, ka dareišu, kai pats gribiešu;

— Gribieju sev daruodeit, ka varim latgaliski raksteit na tikai „nadzeivajā“ rokstu volūdys normā, kaida maņ lykuos 1929. gods ortografeja i gramatika (seviški maņ napatyka *-as*, *-es*, i *viņš*, *viņa* tuo laika normā), bet apvīnuot viesturiskū latgalīšu rokstu volūdys pamatu, kas īt nu „Dīva gruomotu“ raksteišonys perioda „cara laikūs“ caur „Ulmaņa laiku“ rokstu tradiceju, ar niulenejuos „dzeivuos“ runuotuos volūdys vuordim i gramatyskajom konstrukcejom nu „sociali aktivajom i naasimilātajom“ Latgolys vidīnis izlūksnem, kai Feimaņu-Sylajuoņu, Sylmolys, Pušys, Rogovkys, Aglyunis i cytom.

— Gribieju sev pasceit, ka latgaliski var i vajag raksteit na tikai par Latgali i viesturyskū paguojeibu, bet ari par puorejom ikdīnys „eksistencialuokom“ lītom. (Ryučāns 2010)

Par J. Ryučāna izvēli rakstīt tikai latgaliski droši var apgalvot, ka nelielā lasītāju skaita dēļ (tāpēc grāmatu mazo tirāžu dēļ) viņa dzejas grāmatas (arī mazāk lasītas nekā proza) patiešām ir varēšanas un spēšanas signāls, arī savas pašcieņas demonstrējums labvēlīgā laikā, kad grāmatas latgaliski tiek labprāt publicētas, vēršanās pie *s a v ē j i e m* valodas un dzejas sapratējiem. Taču Ryučāna izvēle ir arī atbilde paša piedzīvotai latgaliski runājošo atzīšanai par *c i t i e m*, *c i t ā d a j i e m*, latgaliski rakstošo autoru neminēšanai starp kopnacionālajā valodā rakstošajiem, viņu daiļrades nepazīšanai un neatzīšanai visas valsts mērogā, tāpēc arī viņa apzinātai sevis kā autora izkropļotai uztverei no šo otru *c i t o* puses. P. Rikērs konstatējis, ka saskaņā ar tēzi, ka mūsu identitāti daļēji formē atzīšana vai neatzīšana, mazākuma grupām piederīgie savu paštēlu veido kā niecināmu, pat nicināmu: patlaban, sociālo hierarhiju bojāejas laikā, kad, kā uzskatot J. Hābermass un A. Honets, no vērtību kopuma zūd goda un cieņas egalitāra atzīšana, bet cieņas universālajai versijai pievienojusies Ž. Ž. Ruso un J. G. Herdera proponētās individuālistiskās identitātes nostiprināšanās, varot sacīt, ka identitātes un atzinības apvienošana ieguvusi atklāti kolektīvu dimensiju, kad mēs kolektīvi pieprasām vienreizīgā/atsevišķā atzīšanu (Рикер 2010: 202, 203). To var manīt arī J. Ryučānam („mes tūmār naasam...“). Arī tas ir svarīgi autorības raksturojumam. Turklāt J. Ryučānam ir arī pilnībā apjēgta rakstnieka kā valodas uzturētāja un bagātinātāja vēlme un sava satura paušanas griba, un saskaņā ar to šis saturs nav saistīts ar etnisko, ar latgaliskumu, bet ar vispārcilvēcisko.

Valoda nosaka, kas un kāds ir autors, viņa *e s* un ko un kā *e s d o m ā*, — autors ir valodas subjekts. Valoda nav vienkārši vien līdzeklis: valoda nav vienkārši kaut kas, ko mēs lietojam.

Valoda ietekmē, ko mēs varam pateikt vai pasakām, tikpat daudz, kā mēs ietekmējam vai lietojam valodu. Valoda nav vienkārši rīks: mēs

nenovēršami esam valodas pārstāvji, aģenti. Vēl vairāk, — varbūt vēl precīzāk, — mēs esam valodas slepenie vai dubultaģenti: mēs nezinām noteikti, no / viena mirkļa uz otru, kā mūs lietos valoda vai kurp tā mūs aizvedīs. Turklāt, — kā nepārvaramākajā spiegu stāstā, — tā ir situācija, no kuras mēs nespējam izkļūt,

atzīmējuši E. Benets un N. Roils (Bennett, Royle 2009: 133/134). Juoņa Ryučāna motīvi valodas izvēlei — no vairākām lietotajām un apgūtām vispārēju filoloģijas zināšanu līmenī — dzimtās vietas valoda, jo viņš pats latgaliešu runas un rakstu valodu plaši lieto ikdienā un iekšēji augstu novērtē; iespaidi par citu cilvēku vērtējumiem par latgaliskumu un to atgrūšana; piedzīvotā sevis citādiskošana; paša izceltā iespēja biedroties ar latgaliski runājošiem un rakstošiem valodu speciālistiem un literāru darbu autoriem vispirms Rīgas latgaliešu biedrībā „Trešā zvaigzne“ (Paklone 2005: 16), pēc tam Daugavpilī, kur kopš 1990. gada oktobra viņš dzīvo, — tas viss kopumā padarījis viņu par autoru, kurš savus dzejoļus raksta latgaliski. Bez tam atšķirībā no t. s. reģionālajiem rakstniekiem, proti, t. s. vietējā kolorīta darbu autoriem, kas lieto reģionālu valodu vai izloksni, topogrāfiju, vēsturi, paražas, raksturus utt., piemēram, Ontona Slyšāna, kuru pamatā raksturo pievēršanās Latgalei un latgaliskumam, novada ļaudīm un vēsturei, Ryučāns ar apņemšanos latgaliski runāt par vispārējām tēmām savas dzejas satura dēļ nav reģionāls rakstnieks. Viņš ir latviešu rakstnieks, kurš raksta Latvijas otrajā literārajā valodā, un viņa autorības apzināšanā valodas izvēles jautājums ir primārais.

Ierobežotas latgaliski rakstīto literāro darbu izdošanas laikposmos latgaliskā identitāte darbos tika pausta latviski. Lai gan pirmais iemesls nerakstīt latgaliski neapšaubāmi ir publicēšanās neiespējamība, taču tam priekšnoteikums ir arī mācības skolā ar latviešu mācību valodu un iemācītā rakstu valoda, ar kuru var izteikt vissarežģītāko saturu, latviski lasītās grāmatas, ko autors vērtē kā paraugu savam darbam, studiju biedri, draugi un citi, kam raksta, — daudzu faktoru daudzās kombinācijas rakstniekam liek izvēlēties rakstīšanai nevis reģionālo valodu, kurā viņš izaudzis, bet gan v a d o š o , nereti valsts valodu. Jezups Laganovskis pirmos literāros darbus, arī tulkojumus veicis latgaliski, taču pēc tam, sākoties t. s. otrajam drukas aizliegumam, no krievu un poļu valodām tulkojis un savus darbus rakstījis latviski, lai gan daudzkārt iestājies par to, ka jāpublicē arī latgaliski rakstīti darbi. Gribēdams rakstīt latgaliski, bet apzinādamies izdošanas neiespējamību, J. Laganovskis radījis īpatnu tekstu: bērnības atmiņās „Pasaules atklāsme“ lietojis vienlaicīgi abas latviešu rakstu valodas, latgalisko identitāti neieslēpjot latviskajā, bet gan nostatot līdzās. Grāmatas ievadā viņš uzrakstījis pamatojumu:

Tā tad — „Pasaules atklāsme“. Tā kā šai posmā sarunājos, daļēji arī lasīju un mācījos latgaliešu dialektā, grāmatā iekļuvuši daudzi tā vārdi, runas un rakstu paraugi, kuru iespējamo neskaidrību novēršanai beigās ir pievienota vārdnīca. Vārdu izvēli sākumā domāju aprobežot tikai ar to īpatnīgumu, atšķirību no literārajā valodā pieņemtiem veidiem, bet rakstīšanas gaitā sāka iespraukties arī citi, tikai viena vai otra patskaņa rakstībā atšķirīgi vārdi un vārdu kopas — kā dzīva atbalss no tiem laikiem. Sevišķi tas sakāms par tādiem ikdienā bieži lietotiem apzīmējumiem kā tāvs, māte, mōsa, ustoba, pōtori, bazneica, kristāvs, krystamōte u. tml., kuri literārajā rakstībā manās ausīs sāka skanēt kā tulkojumi no citas valodas. Dialekta izrunā rakstīti visi apkārtējo sādžu, māju un to iemītnieku, kā arī upju, mežu, kalnu nosaukumi. Reizēm — arī pilsētu un citu lielāku apdzīvotu vietu, kad tie lietoti neoficiālā, sarunas līmenī. Pareizrakstībā esmu vadījies no tiem noteikumiem, pēc kuriem tiku mācījies skolā un kuri pēc tam raduši apstiprinājumu P. Stroda „Pareizraksteības vōrdneicā“ (..) Vienīgi lūgšanu grāmatu teksti atstāti bez izmaiņas. (Laganovskis 1987: 9, 10)

J. Laganovskis tādējādi uzrakstījis latviešu literatūrā vienīgo tik apjomīgu, vienotu darbu, kurā mistrojis kognacionālo un reģionālo valodu. Lūk, darba fragments:

Kā viss vairums vīriešu, arī muns tāvs nebija sevišķi reliģiozs (reiz izteicās, ka pat daži bazneickungi šauboties par dieva esamību, ar to ārkārtīgi pārsteidzot mani: kā tas var būt?). Krysta zeimi atveidoja tikai pēc ēšanas, kopīgos miša laika pōtorūs svētdienās piedalījās negribīgi, uz bazneicu brauca vienīgi lielākos svētkos, gavēņus ievēroja vairāk nepieciešamības nekā pārliecības dēļ, grākus syudzeja tikai reizi gadā, lielajā gavēnī, galvenokārt tāpēc, ka šī katra katoļticīgā pienākuma pildīšana tika uzraudzīta ar īpašu zīmīšu — značku palīdzību, un nevienam mieru un kārtību mīlošam cilvēkam negribējās piedzīvot negodu, ka nākamajā svētdienā pēc Leldīnom bazneickungs no ambonas nosauktu viņa vārdu starp tiem, kuri pat Kristus ciešanu piemiņas dienās nevīžoja atbrīvot savu sirdsapziņu no grāku nostas — tik ļoti attālinājušies no dīva un bazneicas. (Laganovskis 1987: 129)

Lai gan J. Laganovskis noteikti tika iecerējis šo savu darbu padarīt bagātāku, pilnīgāku, sevišķāku un tuvāku paša izjūtām, taču tas smagi lasāms gan latgalietim, gan nelatgalietim. Kopā salikto divu valodu neveiklā valoda nepārliecina, tā saposta literārā darba integritāti un rada lasītājā neomulības sajūtu, nedrošību par sevi, jo tāds teksts varētu būt uztverams arī kā pārmetums par kādu dzīves/valodas detaļu nezināšanu vai neievērošanu. Iespējams, ka autora pamatojums abu valodu sapludināšanai nav pietiekami pārliecinošs arī darba žanra dēļ. Literārs darbā, kas ir hronoloģiski secīgu, lineāru bērnības atmiņu stāsts, lasītājs nesagaida visaptverošu eksperimentu ar valodu: stāsts mistrotā divvalodā tomēr nav tik lineāri uztverams kā vienā valodā rakstīts.

Autora identitāte var izpausties valodas izvēlē arī pēc ilgāka laika. Etniskā identitāte var būt mainīga daudzu iemeslu dēļ: pašuztveres nepastāvības, attiecību formu un sociālā dinamiskuma grozījumu, kognitīvā un emocionālā nozīmīguma maiņas dēļ. Galu galā dažādos laika posmos un dažādās situācijās identitātei ir arī atšķirīga intensitāte. Tā 1928. gadā dzimušais Antons Stankevičs bērnībā dzīvoja Latgalē, no agras jaunības — Rīgā un savus darbus gadiem rakstīja tikai latviski, lai gan pats tāpat kā kritiķi nepārtraukti uzsvēra, ka šie darbi ir par Latgali un tās ļaudīm. Kopš 2001. gada šos latviski rakstītos darbus viņš tulkoja pats latgaliski vai lūdzta to darīt kādam citam, desmit gadu laikā nozīmīgākos no tiem apkopojot un izdodot piecās grāmatās latgaliski (Stankevičs 2001; 2003; 2004; 2007; 2009). Krājumā „A muzykanti spēlej“ (Stankevičs 2009) latviski publicētus rakstus, romānu un fantastisku stāstu kopā ar autoru latgaliski tulkojusi Ilona Salceviča. Viens no šiem darbiem latviski gan rakstīts, taču nav bijis publicēts. Rakstnieks, vēlēdamies latviski rakstītu darbu publicēt tikai latgaliski, lūdzis citam autoram — tulkotājam pārtulkot to latgaliski, tā atsakoties no savas autorības oriģināldarbā par labu savai un tulkotājas autorībai tulkotā darbā; tā kā lasītājam nav pieejams oriģināldarbs latviski, proti, latviski npublicēts darbs tiek publicēts tulkojumā latgaliski, tādējādi signalizējot par šī darba tieši latgaliskās versijas svarīgumu autoram. Kopumā A. Stankeviča daiļrades kvintesences izdošanu latgaliski var uzvert kā ilgi pastāvējušās un paša apzinātās paralēlās etniskās identitātes manifestēšanu, kaut gan A. Stankevičs par rīcības iemeslu tikai īsi atzīmējis, ka gribējis, lai viņa darbi ir latgaliski, jo „par Latgales cilvēkiem un Latgales cilvēkiem es visu dzīvi esmu rakstījis, tāpēc skaidrs, ka viņiem tas arī jālasa“ (Stankevičs 2010).

A. Stankeviča pieeja ir unikāla latviešu literatūras vēsturē, tā ir radikāla reakcija dubultas identitātes situācijas risināšanai, jo tomēr dalītas latviešu/latgaliešu identitātes gadījumā, — ja vien nepastāv aizliegums publicēšanai, — autora valodas izvēle parasti paliek par labu vienai vai otrai valodai vai tiek līdzsvarota, darbus rakstot abās valodās. Piemēram, Anna Rancāne savos krājumos, sākot ar pirmo (Rancāne 1982), publicē dzejoļus, kas rakstīti latviski, atsevišķus, — stipri mazākā skaitā, jo vismaz pirmos desmit publicēšanās gadus tomēr vēl arvien pastāv drukas aizliegums, — latgaliski, — kā arī plašākus dzejojumus, kuros kopā izmantota gan kopnacionālā, gan latgaliešu valoda. Viņa skaidrojusi: „Es sāku dzeju rakstīt latviski, tas bija ļoti sen, jau skolas laikā, tad jau parasti bērni sāk kaut ko rakstīt, zināmā mērā atdarinot lasīto, iemācīto, un, tā kā mana pirmā literārā pieredze bērnībā bija latviešu literārajā valodā, protams, arī dzejoļus

es rakstīju tajā. Man, tāpat kā lielākajai daļai tā laika latgaliešu bērnu, bija situācija, ka bērniībā runāju tikai latgaliski, latgaliešu valodā runāja visi cilvēki man apkārt, tai skaitā arī baznīcā, uz kurieni bieži gājām, bet latviešu literāro valodu pirmo reizi dzirdēju tikai radio un skolā. Savukārt, rakstītais vārds bija tikai latviski, izņemot lūgšanu grāmatas un kaut kur uz istabas augšas atrastajos žurnālos „Zīdūnis“ un „Katōļu Dzeive“. Lasīju ar interesi, grūtību nebija nekādu, tikai man tā likās cita dzīve un cita pasaule“ (Rancāne 2010).

Atšķirībā no J. Rjučāna, kurš studēja filoloģiju, A. Rancāne augstskolā mācījās toreizējās datorzinības — informācijas mehanizēto apstrādi un iesākumā strādāja dažādās ar ekonomiku saistītās darbavietās. Viņai valodas apzināšana vispirms bija neiemācīta, neapzināta, intuitīva; dzeja asociējās ar skolā mācīto, — un skolas programmā nebija dzejas latgaliski vai kādu ziņu par Latgales rakstību, literatūru; viņai nebija arī augstskolas zinību par valodu daudzveidīgajām iespējām kā J. Rjučānam. A. Rancāne veidojās par dzejnieci, kad vismaz atsevišķus dzejoļus bija iespējams publicēt reģionālajā valodā, viņas pirmais dzejolis latgaliski tapis, aptverot bērniības valodas daudz plašākas pielietojuma iespējas ne vien kognitīvi, bet arī emocionāli:

Pirmos dzejoļus latgaliski uzrakstīju astoņdesmitajos gados, tie tika publicēti pirmajā grāmatā (...). Kāpēc latgaliski? Laikam gan milzīgu iespaidu atstāja viesošāns pie latgaliešu grāmatu izdevēja un publicista, liela Latgales entuziasta, Jōņa Cibuļska Rīgā, Pildas ielā, vēlāk arī pie Valeriana Viļčuka. Tur es jau apjēdzu, ka tā pasaule nav tikai manos bēniņos, bet, ka tā ir reāla, ka var rakstīt arī tajā valodā, kādā mēs runājam ik dienas. Tajos gados arī pirmoreiz aizgāju uz Marijas Magdalēnas baznīcu Rīgā, kur dievkalpojumi notiek latgaliski, un tur jutos komfortabli kā mājās. Acīmredzot tieši valoda ir tā, kas nosaka māju sajūtu. (Rancāne 2010)

A. Rancāne turpina rakstīt abās rakstu valodās. Viņa atzinusi:

Es laikam esmu divvalodīgā rakstītāja. Tas nav ne labi, ne slikti, tas ir grūtāk. Jūtos piederīga abām rakstīšanas tradīcijām un īsti nepiederīga ne pie vienas. Varbūt tā ir vēlēšanās, lai tas dzejas lasītāju loks būtu plašāks, jo latviski jau lasa vairāk nekā latgaliski? Šāda iemesla dēļ Antonam Kūkojam nācās savu grāmatu „Kur ņemies, spēks?“ gandrīz vai visu pašam pārtulkot latviski, jo izdevniecība Rīgā nevēlējās to izdot latgaliski, baidoties, ka neizpirks. Tomēr dzejoļi daudz ko zaudēja, vismaz man tā šķita. Tad vēl arī kādreiz likās, ka latgaliski grūti, pat neiespējami, rakstīt par intīmām, personiskām lietām, mīlestību, attiecībām. Tagad šo mītu pati sev esmu apgāzusi, jo man ir daudzi dzejoļi par mīlestību tieši latgaliski. (Rancāne 2010)

Rakstot latgaliski, dzejniece ir izpratusi valodas un arī savas iespējas, paplašinājusi tās.

Kā uzsvēris angļu valodnieks Džons Džozefs, valodas izvēle ir ārkārtīgi personisks process:

Patiesībā mūsu pašu sajūta par to, kas mēs esam, pie kā mēs piederam un kāpēc, un kādās attiecībās esam ar tiem, kas ir ap mums, — tam visam centrā ir valoda. (...) ļaužu izvēlētās valodas un veids, kā viņi tās runā, ne vien vienkārši *a t s p o g u ļ o*, kas viņi ir, bet *v e i d o* viņus par tiem, kas viņi ir, — vai precīzāk — ļauj viņiem veidot sevi. (Joseph 2010: 9)

Šie vārdi pavisam noteikti un galvenokārt attiecas tieši uz rakstniekiem. Kas ir tas, ko valoda dara ar rakstnieku? Vai ir kaut kas, ko nevar rakstīt vienā valodā, bet var citā, kā sākotnēji spriedusi A. Rancāne? Vai valoda liek rakstīt citādi? Par ko citu, jo citam adresātam? Šis jautājums sevišķi svarīgs prozas autoram, teiksim, Juris Rozītis atzina, ka romānu „Kuņas dēls“ angļiski būtu rakstījis citādi: „...tas būtu propagandas darbs vai labākā gadījumā mēģinājums izskaidrot kaut ko svešu un eksotisku, un līdz ar to stāsts būtu didaktiskāks un vienkāršotāks. Rakstot latviski, es varēju vienkārši šo stāstu stāstīt“ (Rozītis 2010). Dzejniecei A. Rancānei valodas izvēle nav tik noteicoša, lai gan neapšaubāmi katra valoda liek izmantot atšķirīgus salīdzinājumus, metaforas, atskaņas:

Traki grūti to pateikt, kāpēc vienu brīdi gribas rakstīt vienā valodā, citu brīdi otrā. Iespējams, tad, kad gribas pateikt kādu noteiktu domu, rakstu latviski, kad gribas paust noskaņu, spēlēties ar vārdiem, valodu — latgaliski. Bet to nevar tā strikti pateikt. (Rancāne 2010)

Atkarībā no dažādu iemeslu un nosacījumu apvienojuma etniskās identitātes veidošanās procesā runā par identitātes pamattipiem, kam katram ir noturīgas iezīmes un pazīmes. Attiecinot tos ne uz sociālām grupām, bet individuālām personām, iepriekš minēto rakstnieku normālā vai etnocentriskā identitāte (Садохин 2006: 154) nozīmē savas grupas uztveri no vēlīgas līdz pat izteikti privileģētai, taču pat kosmopolītiskiem un etniski indiferentiem ļaudīm jāizvēlas valoda, kurā rakstīt, t. i., vismaz šādā veidā jāizsaka kāda sava attieksme pret kādu etnisko identitāti. Latgaliski rakstošiem autoriem īpašā, nesaraujamā saite ar saviem darbiem — autorība uz tiem — no malas var izskatīties tāda pati kā latviski rakstošajiem, kuri sevi pieskaita tikai latviešiem. Tomēr tā nav: ja, sākot ar autoru personiskās, intuitīvās uztveres līmeni, balstāties uz attieksmi pret latgaliešu valodu un tajā uzrakstītajiem darbiem, to vietu literatūras procesā, tad latgaliski rakstīto darbu autorībā tomēr iekodēta attieksme pret latgaliešu valodu kā minoritātes valodu, svarīgi par to runāt kā par mazākuma grupas valodu, kuras izvēle signalizē par rakstnieka paštēlā ieaudušos sajūtu par lielākas grupas noniecinājumu, kam atbilde ir spītīga tieši šīs valodas izvē-

le un darbos iekļautās identitātes manifestēšana, apzināti vai neapzināti piepludinot šos darbus plašplūsmas literatūrai latviski.

Tikpat būtisks identitātes jautājums var kļūt latgaliskās identitātes autoru darbos, kas rakstīti latviski. Tad autorības aprakstā būtu jāieņem situatīvais etniskums, kas izpaužas kā latgaliskums latviešu valodā, kā identitātes signāli darbu tēmās, aprakstītajā ģeogrāfiskajā vidē, raksturos u. tml. un varētu izmantot arī F. Kafkas formulēto *m a z ā s* literatūras jēdzienu, ko ar *m a z ā k ā s* literatūras jēdzienu aizstāja Ž. Delēzs un F. Gvatari, uzsverot, ka šī *m a z ā k ā* literatūra nebūtu atvasināma no *m a z ā k ā s* valodas, bet gan drīzāk no tā, ko minoritāte konstruē lielākajā valodā, kas viss esot politisks, iegūst kolektīvu vērtību, — viss, ko autors sakot individuāli, veido kopus akciju, un galu galā ir tā, ka „mazākās literatūras trīs iezīmes ir valodas deteritorializācija, individuālā un politiskā savienošana un savas izpausmes pielāgojums kolektīvajai“ (Deleuze, Guattari 2003: 18). *M a z s* un *m a z ā k s* šajos teorētiskajos pārspriedumos neiegūst noniecinošu nokrāsu, bet problēmas teorētiskais risinājums Ž. Delēza un F. Gvatari atzinumus ļauj attiecināt arī uz latviski rakstītajiem *l a t g a l i s k ā s* identitātes autoru darbiem vispār, jo latviski rakstītie Rīgas latgāliešu darbi deteritorializē latviešu valodu tāpat kā Delēza/Gvatari pašu paplašināti skaidrotajai mazākās literatūras definīcijai it kā atbilstošāki, piemēram, kādi neesoši krieviski vai vāciski rakstīti etnisku latgāliešu darbi.

Valodas izvēles un etniskās identitātes saistība un vieta darbu autorībā labi saskatāma, piemēram, Ulža Bērziņa lēmumā ievietot divus latgaliski rakstītus dzejoļus krājumā „Saruna ar Pastnieku“ (Bērziņš 2009). Viņš bieži savā dzejā izmantojis dažādu citvalodu vārdus vai teksta fragmentus, tomēr pirmoreiz atsevišķi darbi pilnībā ir latgaliski, jo, viņaprāt: „Vislielākā neveiksme un nelaime — novienādošanās, šis viltīgais, ļaundabīgais entropijas paveids, kas atņem mums jēgu *b ū t d a u d z i e m*, — priekškam, ja visi vienādi“ (Bērziņš 2010). Kāpēc dzejolis „Lyugšona zagļa“ ir latgaliski? Kāpēc stāstītājs — tēls, ar kura palīdzību tiek risināta fabula, kurš pārņem autora — vēstītāja funkcijas, ir latgalietis? U. Bērziņa atbilde:

Esmu latviešu valodas runātājs un tekstu autors. Bet latviešu valoda — tas ir viss izlokšņu dārzs, ne tikai tā „dārza mājiņa“ ar visu drukas spiedi un tirāžām — skolās mācītā literārā valoda. Draudzētos es vairāk ar ventiņiem, popiņiem — drošvien rakstītu, kā *soul noiet jūre*, bet man vairāk garšas uz austrumu izlokšnēm, manas mammas dzimta Rīgā atnākusi no Neretas novada, man ausīs arī mīļi iegul augšzemnieku kāpjošās intonācijas, kaut latgaļu laušanai man rīkle par prastu. Kad es kā latvietis meklēju saskarties ar čuvašiem, tatāriem vai, ja vēlies, jakutiem vai senjūdu Bībeli — kādā brīdī gribu tai Pasaulei sāniski vien uzbraukt ar visu koplātvisko stihi — gribu,

ka iztulko slovāku Milanu Rūfu vai jūdu Zālamanu izlokšnēs, citreiz graži-
gi pats ievedu konebūt savā izlokšņu dārziņā — cikreiz? Tak vienu pašu
reizi, mana vaina maza! (Bērziņš 2010)

U. Bērziņa attieksmē pret saviem darbiem latgaliski ir mazāk virsuz-
devumu nekā J. Ryučāna attieksmē pret saviem darbiem. Viens U. Bērziņa
skaidrojums ir dzejolī „Mienešu rūža“ arī ar latgaliešu stāstītāju, stipri lī-
dzīgu pašam autoram: „Kū jim vāga? As zynu: ēst volūdu! Nui, puiku īro-
dums: leist vysur, juodelēt puor statini“ (Bērziņš 2009: 48), otrs — viņa
izteikumā, apsverot savu rakstīšanu latgaliski:

Kopumā — kāpēc gan latgaliski ir viss teksts, jo citreiz vien dažī vārdi citā
valodā? — Nu tad laikam Tev taisnība: es identificējos tobrīd ar latgalie-
šiem, tie man vispār iet stipri pie dūšas. Izliksne — mana izliksne: tur izlie-
kos par nezko, tur "izliemos" tukšs, lai galvā vieglāk! Un tur jūtos Lelajai,
Lobajai latvīšu volūdai paticeigs. (Bērziņš 2010)

Pirmā atbilde valodas izvēlei U. Bērziņam tāvad ir valodas iespēju
maksimāls izmantojums, otra — iespēja, ka autors var likt stāstītājam pie-
ņemt jebkuru identitāti. U. Bērziņam viņa paša izpratnē darbi latgaliski va-
rēja būt citas minoritātes valodā rakstīti, viņam nav J. Ryučāna apakštoņa
par attieksmi pret latgalisko identitāti, viņam latviešu identitātē latgaliskais
nozīmē tāpatīgu ar latvisko, tikai citādu, ne tādu pašu — tāpēc tik intere-
santu dzejai. Bez tam, kā jau minēts, viņš kā vēstītājs izvēlas valodu sava
naratīva stāstītājam, ne sevis paša identitātes izpausmei. Autors sava vēstī-
juma paušanai kā darba kompozīcijas elementu izvēlēties stāstītāju, kura
latgaliešu valodā un raksturā atrod piemērotāko skatupunktu, ar ko rakstu-
rot sevi, U. Bērziņu, un izteikt savu vēstījumu un attieksmi pret pasauli ci-
tādi, ne identi tam, kā to izdara ar saviem latviski runājošiem stāstītājiem,
tā sev, nelatgaliskas identitātes autoram, darbu rakstīšanā latgaliski dodot
iespēju izteikt savu latvisko identitāti.

Literatūra

- Bennet, Royle 2009 — A. Bennet, N. Royle. An Introduction to Literature, Criticism
and Theory. Fourth edition. Harlow, 2009.
- Bērziņš 2009 — U. Bērziņš. Saruna ar Pastnieku. Rīga, 2009.
- Bērziņš 2010 — U. Bērziņa vēstule raksta autorei 13.10.2010.
- Bucholtz, Hall 2010 — M. Bucholtz, K. Hall. Locating Identity in Language //
Language and Identities. Edited by C. Llamas and D. Watt. Edinburgh, 2010. —
p. 18–28.
- Deleuze, Guattari 2003 — G. Deleuze, F. Guattari. Kafka: Toward a Minor Literatu-
re. Translated by Dana Polan. Foreword by Reda Bensmaia. Seventh printing.
Minneapolis, 2003.

- Hanovs 2008 — D. Hanovs. Cita zeme: Latgales reģions K. Ulmaņa autoritārā režīma diskursā par tautas vienotību // Latgale kā kultūras pierobeža. Daugavpils, 2008. — 181.–190. lpp.
- Joseph 2010 — J. E. Joseph. Identity // Language and Identities. Edited by C. Llamas and D. Watt. Edinburgh, 2010. — p. 9–17.
- Kursīte, Stafecka 2003 — J. Kursīte, A. Stafecka. Latgale: valoda, literatūra, folklorā. Rēzekne, 2003.
- Laganovskis 1987 — J. Laganovskis. Pasaules atklāsme. Rīga, 1987.
- Lazdiņa 2008 — S. Lazdiņa. Valodas Latgalē: funkcionalitāte, attieksme, nākotnes perspektīvas // Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi. Rēzekne, 2008. — 32.–42. lpp.
- Lazdiņa 2010 — S. Lazdiņa. Latgaliešu valoda: instrumenti erozijas pakāpes noteikšanai un novēršanai // Latgalistikys kongresu materiāli. II. Rēzekne, 2010. — 42.–55. lpp.
- Paklone 2005 — I. Paklone. Rīgas latgaliešu biedrības *Trešō zvaigzne* pirmie gadi // Nomales identitātei. Rakstu krājums par Latgales kultūru, literatūru, folkloru, veltīts drukas aizlieguma atcelšanas simtgadei Latvijā un Rīgas latgaliešu biedrības *Trešō zvaigzne* pastāvēšanas 15 gadiem / Sast. I. Paklone. Rīga, 2005. — 8.–16. lpp.
- Rancāne 1982 — A. Rancāne. Lūgšana mājai. Rīga, 1982.
- Rancāne 2010 — A. Rancānes vēstule raksta autorei 20.11.2010.
- Ryučāns 2010 — J. Ryučāna vēstule raksta autorei 13.10.2010.
- Rozītis 2010 — J. Rozīša vēstule raksta autorei 24.06.2010.
- Said 1997 — E. W. Said. Beginnings. Intention and Method. London, 1997.
- Stankevičs 2001; 2003; 2004; 2007; 2009 — A. Stankevičs. Mēs ticējam dzeivei... Rīga, 2001; A. Stankevičs. Stygys aizputynoj. Rīga, 2003; A. Stankevičs. Divpadsmit. Rīga, 2004; A. Stankevičs. Sirds napasadūd. Rīga, 2007; A. Stankevičs. A muzykanti spēlej. Rīga, 2009.
- Stankevičs 2010 — Raksta autores intervija ar A. Stankeviču 7.09.2010, npublicēts materiāls.
- Svešvārdu vārdnīca 2008 — Svešvārdu vārdnīca. Rīga, 2008.
- Wolfreys 2004 — J. Wolfreys. Critical Keywords in Literary and Cultural Theory. New York, 2004.
- Рикер 2010 — П. Рикер. Путь признания. Москва, 2010.
- Садохин 2006 — А. П. Садохин. Этнология. Москва, 2006.

Aspects of Authorship for Literary Works in Latgalian

Literary works in Latgalian often raise questions about the role of ethnic identity in authorship. Ethnic identity is usually at the core of a writer's choice of language. Other factors in selecting the language of writing not connected to the author's childhood but rather to processes of his or her up-bringing and socialization (education, becoming part of different social groups, opportunities for publication) tend to be secondary.

Contemporary writers who write in Latgalian most often have a divided identity; they have a sense of belonging to the ethnic groups of both Latgalians and Latvians. But there are also writers with a holistic identity, who perceive themselves as being either wholly Latgalian or wholly Latvian. These write literary works either exclusively in Latgalian, exclusively in Latvian or use both languages. Furthermore, the adoption of an ethnic identity is a conscious decision for authors writing in Latgalian, as evidenced by the choice of language when Latgalian is one of two written languages and Latvian is the national language in another written form.

For understanding a writer's decision to write in a particular language, dialect or a combination thereof, the paper begins with biographical research and Paul Ricœur's theory of recognition as set forth in *Parcours de la reconnaissance*. Ricœur's postulates are applicable to any person's relations with the world. Yet, they are especially relevant when applied to authors of literary works, since authors not only perceive the world and express themselves in it as everyone does, but also fix this perception and its expressions in an unchanging written form accessible to others in a particular language. With their choice of language, writers define their self, express themselves and reflect the world, identify with certain groups of people and separate themselves from others. At the same time, they address individuals who are close to them and from whom they desire recognition. In the case of the Latgalian language, it is also significant that Latgalian is a minority language; the decision to write in Latgalian indicates a feeling of belittlement by the majority encoded in the author's self-image, the response to which is the author's obstinate determination to add texts in Latgalian when addressing the Latvian mainstream.

The lengthy ban on publishing in Latgalian led many writers with a Latgalian identity to publish their works in Latvian. Authorship in this case can be viewed through the prism of Gilles Deleuze's and Félix Guattari's postulates about minor literatures. The renewed freedom to publish in Latgalian has not only offered linguistic freedom of choice. It also means that authors can change their choice to write either in Latvian or in Latgalian in different works and may translate a work written in Latvian into Latgalian, thereby addressing the author's ethnic group. On the other hand, non-Latgalian writers have other possibilities when writing in Latgalian, including the expression of a Latvian identity, a different world-view and a different narration.

INESE PAKLONE
inese.paklone@akka-laa.lv

AKKA/LAA (Autortiesību un komunikēšanās
konsultāciju aģentūra/Latvijas Autoru apvienība)

A. Čaka ielā 97,
Rīgā, LV-1011, Latvijā

Latgaliešu valodas perspektīvas Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā

1. Ievads

Valodas dzīvotspēja jeb vitalitāte ir atkarīga no vairākiem faktoriem valodas lietotāja, runas kolektīva, valodas kolektīva un valodas politikas līmenī. Katrā valstī ir savas valodas tradīcijas un valodu attīstības virzība, savs kultūras mantojums un vērtības, kas ir nozīmīgi faktori valodas ilgtspējas nodrošināšanā.

2002./2003. gadā pēc Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas (UNESCO) iniciatīvas lingvistu grupa ir izstrādājusi astoņus kritērijus valodas vitalitātes noteikšanai un raksturošanai; kā būtiskākie šī pētījuma sakarā minami: valodas statuss, valodas lietojuma daudzveidība, valodas kolektīvu attieksme pret valodu un valodas pārmantojamība (UNESCO 2010).

Valodu situācija pasaulē rāda, ka valodas var pastāvēt bez rakstu tradīcijas, tomēr tās esamība ir pozitīvs rādītājs valodas saglabāšanā, attīstīšanā un nodošanā nākamajām paaudzēm. Savukārt lingvistiskā attieksme kultūrvēsturisko, sociālekonomisko un personisko apstākļu (piem., pozitīvas/negatīvas pieredzes, aizspriedumu, nezināšanas) ietekmē veido priekšnosacījumus valodas lietojumam vai nelietojumam dažādās dzīves situācijās.

Tātad — valodas ilgtspējas pamatā ir reālu valodas lietotāju esamība, valodas mutvārdu un rakstveida forma un pozitīva lingvistiskā attieksme.

Latvijā vēsturiski ir izveidojušās divas rakstu tradīcijas: latviešu literārā valoda un latgaliešu literārā valoda, ko vairums Latgales iedzīvotāju dēvē par latgaliešu valodu. Dažādos avotos tā tikusi un tiek dēvēta dažādi — „augstlatviešu valoda, latgaļu valoda, latgaliešu valoda, latgaliešu literārā valoda, latgaliešu rakstu valoda, augšlatviešu dialekts, latgaliešu dialekts, latgaliešu izloksne u. c.“ (Cibuļš 2009: 7). Rakstā tiek lietots termins „latgaliešu valoda“, kas mutvārdu formā tiek izmantota galvenokārt Latgalē, savukārt rakstu formai (sevišķi tīmekļa vietnēs) teritoriālās robežas nav svarīgas. Tā kā latgaliešu valoda pamatā ir saistīta ar noteiktu teritoriju, valodas perspektīvas tiek skatītas Latgales reģiona kontekstā.

Lai apzinātu latgaliešu valodas izvēles/neizvēlēšanās motīvus un lietojumu lingvistiskajā ainavā, iedzīvotāju viedokli par latgaliešu valodas nepieciešamību publiskajā telpā un lingvistisko attieksmi, pētījumā izmantotas 2344 valodas zīmes un 174 daļēji strukturētas intervijas no dažādām Latgales vietām.

Skaitliski vairāk valodas zīmju ir no Rēzeknes (1188), jo šeit 2008. gadā ir aizsākusies lingvistiskās ainavas izpēte Latvijā, īstenojot RA projektu „Rēzeknes lingvistiskās ainavas izpēte un salīdzinājums ar citām Baltijas valstu pilsētām“ (Haiko F. Martens, Sanita Lazdiņa un filoloģijas maģistri, arī raksta autore). Vēlāk — 2010. gadā — datu bāze ir papildināta, realizējot vienu no trim RA ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā“ (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071) aktivitātēm.

Preiļos datus — 116 valodas zīmes — 2008. gadā ir ieguvuši Karīna un Rolands Nagļi, Riebiņu novadā (133) — Karīna Nagle, Preiļu novada Saunas pagastā (35) — Diāna Bravacka, Vārkavas novada Upmalas pagastā (35) — Silvija Stankeviča, Līvānos 375 valodas zīmes — Vārkavas vidusskolas 11. klases skolēni (2009). Valodas zīmes no Krustpils novada (Mežāres pagasta — 86, Vīpes pagasta — 59) un Preiļu novada (Vārkavas pagasta — 55) ir ieguvusi raksta autore, izstrādājot maģistra darbu „Sociolingvistiskā vide Jēkabpils un Preiļu rajonā“ (2009). Arī Daugavpilī (162), Kārsavā (52) un Aglonā (48) valodas zīmes ir ieguvusi raksta autore 2010. gadā.

Jāuzsver, ka no aplūkotās kvantitatīvo datu bāzes tikai 29 valodas zīmes (aptuveni 1%) ir izmantota latgaliešu valoda.

Intervijas iegūtas 2010. gadā Rēzeknē (68), Daugavpilī (36), Līvānos (16), Preiļos (13), Balvos (12), Krāslavā (11), Vārkavā (11) un Aglonā (7), tās ierakstot diktofonā un 61 gadījumā pēc sarunas būtiskāko informāciju pierakstot uz lapas — pēc respondentu nevēlēšanās, pat aizlieguma izmantot diktofonu.

Raksta mērķis ir raksturot latgaliešu valodas lomu, nozīmi un nākotnes perspektīvas Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā, uzmanību pievēršot valodas nepieciešamības un izvēles/neizvēlēšanās motīviem un potenciālā lietojuma nosacījumiem valodas zīmju izveidē.

Datu ieguvē izmantota lingvistiskās ainavas metode (Landry, Bourhis 1997; Gorter 2006, 2009; Backhaus 2007, 2009; Marten 2010; Kallen 2010; Pavlenko 2010), kas paredz arī valodas zīmju analīzi pēc atlasītiem kritērijiem, un intervēšana. Lai aprakstītu latgaliešu valodas funkcionēšanu lingvistiskajā ainavā citu valodu kontekstā un respondentu vērtējumu par

latgaliešu valodas lietojumu, nepieciešamību un lomu Latgalē, lietota deskriptīvā metode. Kontingenta vērtēšanas metode (Nunes, Onofri, Cenoz, Gorter, Claus 2008) izmantota, lai iegūtajos kvalitatīvajos datos — intervijās — noteiktu valodas zīmju lietojuma (tiešo, netiešo) un/vai nelietošanas (eksistences, mantojuma) vērtību (Cenoz, Gorter 2009: 62), kā arī attieksmi un ieteikumus latgaliešu valodas izmantošanai dažādās valodas zīmēs (veikalu nosaukumos, tūrisma informācijā, afišās).

Rakstam ir divas daļas: sākotnēji tiek dots neliels ieskats pētījuma teorētiskajā pamatojumā, otrajā daļā ir aplūkoti divi pamatjautājumi:

1. Kāda loma latgaliešu valodai ir Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā?
2. Kā respondenti vērtē latgaliešu valodas nepieciešamību, lomu un nozīmi Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā?

2. Valodu izvēles problemātika un valodas menedžments lingvistiskās ainavas kontekstā

Viens no publiskās informācijas telpu veidojošiem elementiem ir lingvistiskā ainava — vizuāli jebkurā diennakts laikā un ikvienam interesentam ērti uztverams rakstu valodas zīmju kopums. Lingvistiskā ainava tiek veidota teritorijas marķēšanas, publiskā tēla formēšanas, informācijas nodošanas un dialoga veidošanas (piem., dažādu sociālo grupu starpā; municipālā vara — vietējie iedzīvotāji; uzņēmēji — patērētāji), publicitātes un atpazīstamības (valodas zīme — netieša reklāma), kā arī kolektīvās identitātes radīšanas un uzturēšanas nolūkos. Tā kā liela daļa valodas zīmju (piem., iestādes, uzņēmuma nosaukums, lozungs un informācija par darba laiku) ir ilglaicīgas vai mazāk mainīgas, to izmaksas ir zemas un vienreizīgas salīdzinājumā ar citiem informācijas sniegšanas veidiem (TV, presi, tīmekļa vietnēm).

Lingvistiskā ainava nav norobežota struktūra, tā iekļaujas plašākā ainavu sistēmā: *s e m i o t i k a s* (valoda un vizuālais diskurss; ģeosemiotikā — vide un valodas zīme), *k u l t ū r a s* (folklorā, arhitektūra, vēstures pieminekļi) un *p i l s ē t a s* (dabas resursi, ielu strukturējums, cilvēki), veidojot pilsētas tēlu, prezentējot dzīves vides kvalitāti, sabiedrību un ekonomisko attīstību.

Interesants valodas zīmju uztveres un izmantošanas piemērs atrodams angļu rakstnieka Marka Hedona literārajā darbā „Savādais atgadījums ar suni naktī“, kurā pusaudzis ar Aspergera sindromu (autisma paveidu, kam raksturīga grūta iekļaušanās sabiedrībā) valodas zīmes pilsētās un Londonas metro izmanto kā orientēšanās līdzekli. Vēlāk valodas zīmju

daudzveidība rada lingvistisku sajukumu, kas izpaužas dažādu valodu kodu un simbolu apvienojumā (piem., *MANdzu! BUM*) un jaunu vārdu un vārdu savienojumu izveidē (piem., ✓ *Nite, Karsta stacija*), kā arī apjukumu, jo apziņa nespēj uztvert un filtrēt daudzveidīgo vizuāli uztveramo informāciju (Hedons 2002).

Piemēri rāda, ka valodas zīmes ir noderīgas pragmatiskiem mērķiem, lai orientētos telpā (pilsētā) un atrastu nepieciešamo galamērķi. Tātad lingvistiskā ainava psiholoģiski saistīta ar drošības sajūtu, ko sniedz uzraksti un starptautiski simboli svešā vidē, ar spēju mazināt stresu. Psiholoģisks diskomforts var rasties no pārlietu uzbāzīga krāsu spilgtuma vai kontrastiem, valodas zīmju skaita un daudzveidības, kā arī no lingvistiskās nekompetences — nespējas uztvert rakstīto tekstu.

Lingvistiski valodas zīmēm kopumā (lingvistiskajai ainavai) piemīt trīs pamatfunkcijas: *i n f o r m a t ī v ā*, *s i m b o l i s k ā* un *m i t o l o ģ i s k ā* (folkloras). Informatīvā funkcija ir saistīta ar valodas situācijas (valodu daudzveidības, valodu kontaktu) atainojumu publiskajā telpā, simboliskā — ar valodas un ziņojuma izvēli, ar valodas spēku (prestīžu, vērtību) un identitāti (etnolingvistisko vitalitāti). Jāatzīmē, ka šīs trīs funkcijas lingvistiskās ainavas izpētes aizsācēji Ričards Bourhis un Rodrige Lendrijs uztver kā svarīgus kritērijus valodu maiņai un valodu ilgspējai (Landry, Bourhis 1997: 46). Mitoloģiskā funkcija ir saistīta ar tradicionālās kultūras nodošanu ar valodas zīmju starpniecību, atklājot kultūrvēstures ainavu. Šāda informācija uztverama intuitīvi, to identificējot kā sev, savam kolektīvam un sabiedrībai piederošu. Kā papildu funkcija minama administratīvā funkcija, kas saistīta ar valodas politiku un noteikumiem (plašāk par lingvistiskās ainavas funkcijām sk. Kotze 2010: 26–31; Huebner 2006: 37–38; Shohamy 2006: 110; Scollon&Scollon 2003: 7; Hicks 2002: 2–5).

Valodu vides veidošana ir attiecināma uz lingvistiskās ainavas simbolisko funkciju, kas var variēt no nejauša un neapzināta darbību kopuma līdz pārdomātam *v a l o d a s m e n e d ž m e n t a m* — valodas plānošanai un organizēšanai publiskajā telpā. Valodas menedžmenta teorijās ar menedžmentu tiek saprasts „metalingvistisko aktivitāšu kopums vai izturēšanās pret valodu (diskursa veidošana un uztveršana) dažādās sociālās sistēmās — individuālos un valsts uzņēmumos vai iestādēs, plašsaziņas līdzekļos, ģimenē, kā arī atsevišķu runātāju valodas situācijā“ (Nekvapil 2006: 100). Valodas menedžmentu lingvistiskajā ainavā veido un raksturo katra uzņēmuma vai iestādes un pilsētas kopumā lingvistiskā tēla izveide, tā uztvere un interpretācija (sk. tālāk). Tas ir saistīts ar dažādiem kontekstiem (politiskiem, ekonomiskiem, emocionāliem) gan valodas zīmes adresanta,

izveidotāja un adresāta, gan arī sabiedrības līmenī, lai panāktu maksimālu valodas zīmes efektivitāti (komunikatīvo un ekonomisko).

Īru lingvists Džefrijs Kallens, lai labāk izprastu valodas zīmju izvietojanos telpā, piedāvā komunikatīvās izvēles matricu, kas sastāv no četriem faktoriem: *valodas izvēles*, kas attiecināma arī uz tulkojumu un valodas un ziņojuma saistību, *kodu izvēles* (grafiskais noformējums: fonts, krāsa, izcēlumi), *pragmatiskās izvēles* un *mērķauditorijas izvēle* (Kallen 2009: 277–278).

Savukārt valodnieks Bernards Spolskis izšķir trīs biežāk izmantotos valodas izvēles nosacījumus: valodas zīmes iniciatoram vai īpašniekam zināmā valoda; valodas zīmes lasītājam (mērķauditorijai) zināmā valoda un valoda ar simbolisku vērtību (Spolsky 2009: 33–34). Pirmais nosacījums attiecināms uz valodas zīmes veidotāja rakstpratību, otrais — valodas zīmes lietotāja lasītprasmi un lingvistisko kompetenci, trešais — uz valodas zīmes veidotāja vēlmi identificēties ar dzimto valodu vai valodu, ar kuru gribētu sevi asociēt.

Empīriskā pieredze rāda, ka valodas izvēli ietekmē arī emocionālie kritēriji — lingvistiskā attieksme, personiskā pieredze, tradīcijas (ģimenes, reģiona, valsts), kā arī valodas likums (arī noteikumi, kas, pēc valodas zīmes īpašnieku domām, ir jāievēro).

Ja valodas izvēle ir aplūkojama kā process, tad valodas lietojums lingvistiskajā ainavā ir rezultāts, kas veido valodas reklāmu, rada iedzīvotāju priekšstatus un asociācijas par kādas valodas lietošanas nosacījumiem, rāda valodas prestižu un kāda atsevišķa vārda nozīmi, kas saistīta ar uzņēmuma darbības pamatvirzieniem vai filozofiju. Piemēram, franču valodas izmantojums skaistumkopšanas salona izkārtņē visdrīzāk lasītāju rosinās domāt par uzņēmuma saistību ar izkoptu stilu, gaumi un grāciju. Taču LU itāļu valodas lektore Jeļena Gridina pētījumā par itāļu valodas izmantojumu Rīgā atklājusi, ka dažu nosaukumu tulkojums latviešu valodā neatbilst uzņēmuma nozarei. Piemēram, „Donna“ ‘sieviete’ santehnikas veikalam vai „Solomoda“ ‘tikai mode’ autoskolai un autovadītāju kursiem (Gridina 2006: 151). Piemēri rāda, ka abos gadījumos femīnajam diskursam ir liela nozīme mītu uzturēšanā un noteiktu klientu piesaistīšanā, ka itāļu valodai piemīt simboliska funkcija (eksotiskums, labskanība un prestižs) un ka pragmatiskā funkcija (vārda semantika un saistība ar uzņēmuma specifiku) ir mazāk būtiska.

Vienlīdz svarīga ir arī uzņēmuma vai iestādes nosaukuma izvēle. Uzņēmējs Rēzeknē, skaidrojot uzņēmuma nosaukuma izvēles nozīmību un kritērijus, atzina, ka „cilvēkam, kas uzsāk biznesu, tāpat kā ģimenē, kad

piezimis bērniņš, visgrūtākais, viens no sarežģītākajiem jautājumiem, ir iedot vārdu (...). Un pamatprincipi, pēc kuriem... teiksim tā — vārdam jābūt īsam, skanīgam, apveltītam ar labu enerģiju“ (Rēzekne: 1).

Kā rāda projekta „Kā runājam latviski“ (2000) rezultāti, ir iespējams nošķirt vairākas uzņēmumu nosaukumu grupas: „nosaukumi īpašnieku vai viņu ģimenes locekļu vārdā vai uzvārdā; nosaukumi — vārdu sākumburtu vai vārdu daļu savienojumi; nosaukumi — vēsturiski vietvārdi un citi vārdi, kas glabā pagātnes liecības; nosaukumi, kas netieši informē par preču klāstu“ (Koluža 2001: 27). Pievēršot uzmanību latgaliski veidotajām valodas zīmēm — uzņēmumu nosaukumiem Latgales reģionā, redzams, ka tās lielākoties saistītas ar preču vai pakalpojumu klāstu. Piemēram, uzņēmums „Sāta“ ‘mājas, ēka’ (Rēzeknē) sākotnēji nodarbojās ar nekustamo īpašumu pirkšanu un pārdošanu, pašreiz darbības sfēra saistīta ar apdrošināšanu (arī mājokļu). Veikalā un picērijā „CaPums“ ‘cepums’, arī ‘cepiens’ (Maltā, Rēzeknes nov.) var iegādāties un nobaudīt ceptus produktus: picas un dažādus konditorijas izstrādājumus.

Apkopojot iepriekš teikto, var secināt, ka valodas zīmei jābūt vizuāli piesaistošai ar saprotamu un viegli uztveramu informāciju, ērti lietojamai pragmatiskiem mērķiem noteiktā situatīvā kontekstā.

3. Latgaliešu valoda Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā

Latgalē dzīvo aptuveni 340 tūkstoši iedzīvotāju (Centrālās statistikas birojs 2010), un liela daļa latgaliešu valodai piešķir īpašu nozīmi sadzīvē, pašidentifikācijā un pašizpausmē.

Rēzeknes Augstskola ir īstenojusi sociolingvistikā nozīmīgu pētījumu „Valodas Austrumlatvijā“ (2009), aptaujājot 9076 respondentus Latgales reģionā, lai noskaidrotu „iedzīvotāju valodu prasmi, lietojuma sfēras, attieksmi pret dažādām valodām un to funkcionalitāti lokālā un valsts mērogā, kā arī reliģijas, tautības un valodas lomu identitātes paušanā“ (Šuplinska, Lazdiņa 2009: 8). Šī pētījuma kontekstā būtiski ir noskaidrot respondentu pašidentifikāciju, piederību latgaliešu valodai, latgaliešu valodas lietojumu dažādās dzīves sfērās, latgaliešu valodas pamatprasmju pašvērtējumu, kā arī latgaliešu nākotnes perspektīvas respondentu skatījumā.

Iegūtie dati rāda, ka uz jautājumu „Jūs sevi uzskatāt par...“ ar vienu iespējamo atbildi, 27% aptaujāto atzīmējuši doto variantu — *l a t g a l i e t i s* (Šuplinska, Lazdiņa 2009: 331). Tomēr personiskā pieredze anketēšanā liek domāt, ka šis procentuālais skaitlis varētu būt citāds (iespējams, lielāks), jo vairumā gadījumu respondentiem nebija viegli nošķirt jēdzienus

latvietis un *latgalietis*. Daļa respondentu uzskatīja, ka „latgalietis ir tas pats latvietis“, citi jēdzienu *latgalietis* uztvēra kā subetnosa apzīmējumu: „pirāmām kārtām esmu latvietis, tad latgalietis“ (Pošeiko 2009).

Piederību latgaliešu valodai kopumā izjūt 21% aptaujāto; atsevišķos pagastos šis procentuālais skaitlis ir ievērojami lielāks, citos — mazāks (piem., Nautrēnu pagastā — 78%, Mežvidu — 76% gadījumu, savukārt Demenes pagastā — 5%, Salienas — 2%), (Šuplinska, Lazdiņa 2009: 327 un 397). 2010. gadā ir veikta aptauja lingvoteritoriālās vārdnīcas šķirklju atlasei, un tās rezultāti rāda, ka latgaliešu valodu kā būtisku un Latgali raksturojošu elementu ir uztvēruši 1763 respondenti (90% no 1959)⁹³. Ir redzams augsts latgaliešu valodas novērtējums, salīdzinot ar citām latgaliešu kultūras, vēstures, ģeogrāfijas u. c. personībām, reālijām, simboliem un ģeogrāfiskiem lielumiem (piem., Ontons Kūkojs, sviļpaunīks, Gaisma, Daugova).

Dažādās dzīves situācijās — saziņā ar ģimenes locekļiem, kaimiņiem, darbabiedriem mājās, darba vietā un veikalos, kā arī jūtu un emociju atklāsmē — latgaliešu valodu lieto vidēji 39% aptaujāto. Ievērojami vairāk — 70% respondentu ir norādījuši, ka prot latgaliešu valodu. Pievēršot uzmanību detalizētākam lingvistiskās kompetences pašvērtējumam, redzams, ka 78% aptaujāto prot pilnībā, labi vai sadzīves līmenī lasīt; rakstīt prasmi kā pilnīgu raksturojuši 20% aptaujāto, labu vai sadzīves līmenī — 38%, kā vāju — 43% respondentu (Šuplinska, Lazdiņa 2009: 331–338).

Fakts, ka to respondentu skaits, kas atzinuši latgaliešu valodas kompetenci, ir mazāks par pārējo (latviešu, krievu) valodas prasmes pašvērtējumu, liecina, ka aptaujātie kritiski vērtē savas zināšanas un ka viena valodas prasme noteiktā līmenī nav valodas zināšana kopumā.

Pievēršot uzmanību latgaliešu valodas nākotnes perspektīvai, jāatzīst, ka tikai 14% aptaujāto izteikuši viedokli, ka latgaliešu valodas loma nākotnē uzlabosies. Lielākā daļa — 36% aptaujāto — tomēr ir pārliecināti, ka latgaliešu valodas loma un nozīme pagastā vai pilsētā paliks nemainīga. Aptuveni trešā daļa aptaujāto (30%) gribētu uzlabot savas latgaliešu valodas zināšanas: runāšanas, rakstīšanas vai lasīšanas prasmi (Šuplinska, Lazdiņa 2009: 336). Vēlmi iegūt vai uzlabot latgaliešu valodas zināšanas un prasmes pierāda arī intervijas. Jaunietis Mežāres pagastā uzskata, ka „latgaliešu valoda ir interesanta, to mācīties būtu ļoti interesanti“ (Pošeiko 2009: 22).

⁹³ Anketēšanu Latgales reģionā veica Rēzeknes Augstskolas ESF projekta „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā“ izpildītāji 2010. gada pavasarī un vasarā.

Lai gan 26% respondentu ir pārliecināti, ka latgaliešu valoda viņu pagastā vai pilsētā dominē (Šuplinska, Lazdiņa 2009: 333), valodas zīmju datu bāze rāda, ka latgaliešu valoda Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā tiek izmantota maz (29 valodas zīmes no 2344).

Iegūtie dati liecina, ka lingvistiskajā ainavā biežāk lietota tiek latviešu valoda, angļu un krievu valoda, mazāk — itāļu, franču un spāņu valoda. Latviešu valodas lietojumu lingvistiskajā ainavā valsts uzņēmuma darbinieks Rēzeknē skaidro: „Latviešu valodā nosaukums ir, jo te ir Latvija un latviešu valodai ir jābūt publiskajā informācijā, jo tā ir valsts valoda, ko jāzina visiem, ikvienam šīs valsts iedzīvotājam. Arī tūristam būtu nepieciešama pamatvārdu vai frāžu bagāža, lai spētu orientēties, saprast, ko viņš vēlas vai ko viņam vajag“ (Rēzekne: 6). Lai gan Valsts valodas likums neaizliedz valodas zīmēs izmantot svešvalodas, arī Daugavpilī, kur latviešu valodā runājošo iedzīvotāju īpatsvars nav liels, pilsētas lingvistiskajā ainavā dominē latviešu valoda. Izņēmums ir grafiiti (123 no iegūtajām valodas zīmēm), kuri 55% gadījumu ir krievu valodā, 43% — angļu, bet grafiiti latviešu valodā nav neviena. Tātad mutvārdu komunikācijā izmantotā krievu valoda, ko raksturo tiešā lietojuma vērtība (Cenoze, Gorter 2009: 60–65), lingvistiskajā ainavā redzama galvenokārt privātajās valodas zīmēs.

Latgalē, un Latvijā kopumā, nav izveidojies paradums uzrakstus krievu valodā rakstīt ar latīņu burtiem vai izmantot divas rakstības (kirilicu un latīņu) vienkopus. Iegūto datu bāzē kā vienīgais piemērs minams Daugavpilī konstatētais grafiiti „Malish“ ‘mazulis, mazais, maziņais’. Citādi tas ir Igaunijā, sevišķi Narvā (piem., „Чeburashka“ un „Metšta“).

Angļu valodas lietojums uzņēmumu lingvistiskajā tēlā visbiežāk tiek pamatots ar piederību internacionālam uzņēmumu tīklam, plašākām tirgus iespējām, tūristu piesaisti, valodas prestižu un labskanību, kā arī ar tās relatīvo brīvību no nacionālās identitātes (Daugavpils: 2, 3; Kārsava; Rēzekne: 6, 8 u. c.). Tas norāda, no vienas puses, psiholoģisko robežu paplašināšanos un atvērtību starptautiskai komunikācijai (vismaz vizuālai), no otras puses, norobežošanos no reģionālā vai nacionālā, vietējās unikalitātes neapzināšanos. Savukārt retāk izmantoto valodu — franču, spāņu un itāļu — lietojums, pēc valodas zīmju īpašnieku un iestādes/uzņēmumu darbinieku domām, rada modernu un kosmopolītisku vizuālo tēlu (Balvi: 2; Daugavpils: 3, 4 u. c.).

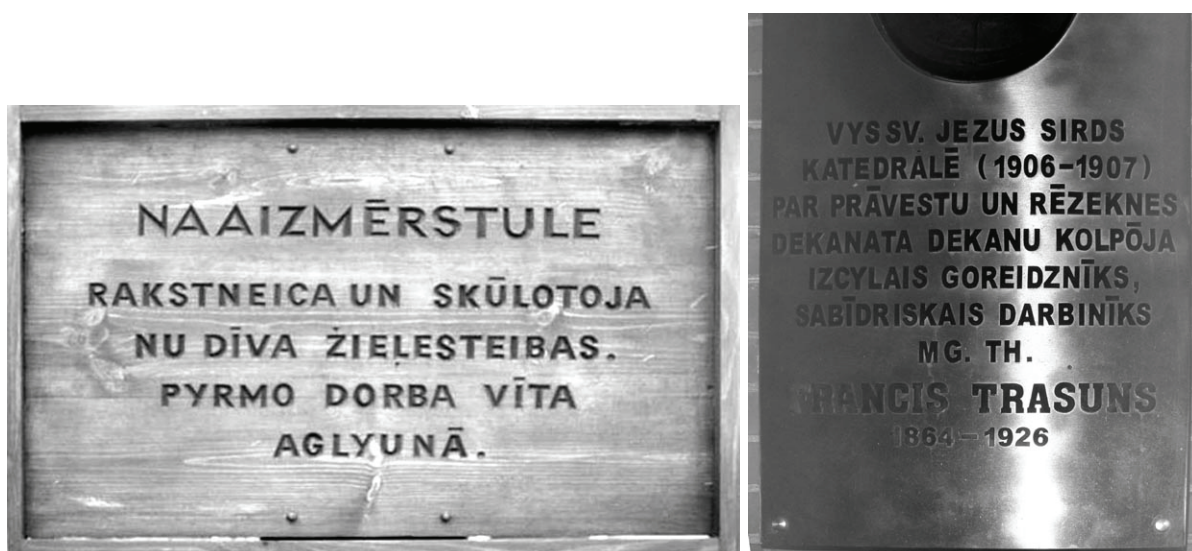
Kopumā var secināt, ka valodas, kas tiek izmantotas lingvistiskajā ainavā, bet mutvārdu saziņā tiek izmantotas minimāli vai netiek izmantotas vispār, norāda uz to netiešo lietojuma vērtību (Cenoze, Gorter 2009: 60–

65), ko raksturo moderna un kosmopolīta imidža un multilingvālas vides iespaida mākslīga radīšana.

Atgriežoties pie latgaliešu valodas lingvistiskajā ainavā, jāteic, ka tā vairāk (kopumā 20 valodas zīmēs jeb 69%) tiek izmantota nominatīvā funkcijā — uzņēmumu nosaukumos un atsevišķu vārdu aktualizēšanā (sk. 1. att.). Jāatzīmē, ka 12 valodas zīmes veidotas ar telpu izsakošām leksemām (piem., „Latgola“, „Sāta“), kas ataino vairāk vai mazāk apzinātu vēlmi norādīt telpiskas robežas, vēlmi izjust un atklāt piederību noteiktam teritoriālam lielumam. 5 valodas zīmēs jeb 17% konstatēta latgaliešu valodas informatīvā funkcija, sniedzot uzziņas materiālu par pasākumu un ievērojamu personību (sk. 2. att.). Tā kā afišām ir ierobežots pastāvēšanas laiks, to ietekme uz valodu vides izveidi ir neliela. 2 valodas zīmēs — piemiņas plāksnēs — parādās latgaliešu valodas estētiskā funkcija (sk. 3. att.), raisot lasītājā noteiktas emocijas.

1. att.

2. att.

3. att.

Valodas zīmju skaits ar izmantotu latgaliešu valodu nenorāda uz 29 cilvēku valodas izvēli, bet gan atsevišķu uzņēmumu tendenci veidot publisko tēlu, izmantojot latgaliešu valodu kā piesaistes līdzekli un atšķirības zīmi. Piemēram, viesnīcai „Latgola“ (Daugavpils) ir vairākas valodas zīmes latgaliešu valodā (nosaukuma izkārtne, valodas zīme ar darba laiku, vides reklāmas), tās logo kā liecība par kāda pasākuma atbalstīšanu periodiski parādās afišās.

Pievēršoties kvalitatīvajiem datiem, jāteic, ka pētījumā iegūtās intervijas ir strukturētas pēc attieksmes pret latgaliešu valodu. Izveidoti četri tematiskie bloki: latgaliešu valodas pašreizējās situācijas izvērtējums (valodas statuss, lietojuma sfēras, lingvistiskā attieksme, valodas loma identitātes veidošanā, izjušanā un saglabāšanā, pašapziņas celšana, valodas apguve); latgaliešu valodas salīdzinājums ar dialektiem, valodām (visbiežāk krievu, angļu, lībiešu valodu), latgaliešu valodas nepieciešamība un potenciālais lietojums lingvistiskajā ainavā un latgaliešu valodas ilgtspējas plānošana un prognozes (veicamie/nepieciešamie pasākumi valodas saglabāšanā un attīstīšanā). Interesanti, ka intervijās netiek runāts par latgaliešu valodu diahroniski — vēsturiskā šķērsgrīzumā; tā netiek raksturota un salīdzināta ar valodu situāciju pagātnē. Par iemeslu šādam faktam, iespējams, ir kultūrvēsturisko notiku-

mu nepārzināšana, nevēlēšanās iedziļināties lingvistiskos jautājumos, arī apzināta ar valodas procesiem saistītu tematu (rusifikācijas, drukas aizlieguma) neaktualizēšana.

Kopumā 81 respondents ir izteicis pozitīvu attieksmi pret latgaliešu valodas izmantojumu un nepieciešamību Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā (visās vai atsevišķās valodas zīmēs — afixās, sludinājumos, reklāmās). Kategoriski pret latgaliešu valodas lietojumu ir 63 respondenti, 18 respondentus apmierina pašreizējā valodu situācija publiskajā telpā, nepārliecināti vai vienaldzīgi ir 12 respondenti. Vairākums aptaujāto (93) nevēlas savas apkārtnes (pagasta, pilsētas) un Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā redzēt latgaliešu valodu, veidot un/vai lasīt informāciju latgaliski. Šādam vispārējam viedoklim pamatā ir attieksmes jautājums — noraidošā un norobežojošā attieksme pret latgaliešu valodu kā mazāk vērtīgu (valodas statusa nenoteiktības dēļ) un nelietderīgu utilitāriem mērķiem. Pastāv arī uzskats, ka latgalisko valodas zīmju pieaugums lingvistiskajā ainavā nestu līdzīgu straujas pārmaiņas valodu situācijā, radot diskomfortu, papildu finansiālos izdevumus (piem., valodas kursiem), laika un darba ieguldījumus. Kā nevēlams process vairākkārt tiek minēts obligāta dokumentu sagatavošana latgaliešu valodā municipālajās iestādēs. Var secināt, ka respondentus mazāk uztrauc valodas lietojuma sfēru paplašināšana un iespējamā lingvistiskā nekompetence kā psiholoģiskais spiediens un sociālās pārmaiņas.

No intervijām par latgaliešu valodas pašreizējās situācijas vērtējumu lingvistiskajā ainavā izriet divas tendences. Vieni respondenti atzīst latgaliešu valodas trūkumu lingvistiskajā ainavā, un šāda situācija viņus apmierina. Piemēram, Līvānos izteikts komentārs: „Jā, latgaliski varbūt nav tik daudz Jūsu minētie uzraksti, bet es nedomāju, ka tas ir arī nepieciešams“ (Līvāni). Vienaldzīga attieksme parādās apgalvojumos: „Man netraucē, ka latgaliešu valodas nav, man netraucētu, ja arī būtu“ (Rēzekne: 9) un „Es pat nezinu, vai es gribu vai negribu latgaliski ko. Neesmu domājis par to“ (Daugavpils: 1).

Otrā gadījumā latgaliešu valodas nepietiekamība tiek uztverta kā negatīva valodas attīstības un saglabāšanas iezīme. Kā piemēru var minēt viedokli: „Latgaliešu valodas izmantojums publiskajā telpā ir traģisks. Ja mēs gribam, tie, kas jūt sevī latgalisko (..), kas runā latgaliešu valodā un grib, lai latgaliešu valoda būtu arī skolās kā izvēles priekšmets, tad, jā, kāpēc lai latgaliešu valoda neizietu ielās? Un valodas likumā ir teikts, ka latgaliešu valoda ir latviešu valodas paveids, tad kāpēc latviešu valodu nevar lietot?“ (Rēzekne: 3). Piemērā redzams, ka atbalsts latgaliešu

valodas lietojuma daudzveidības paplašināšanai vispirms sagaidāms no Latgales iedzīvotājiem, kas apzinās un izjūt subetnisko identitāti un saziņā izmanto latgaliešu valodu. Šo latgaliešu lingvistiskā darbība un pozitīvā attieksme, iespējams, rosinātu arī pārējos Latgales un Latvijas iedzīvotājus apgūt un izmantot latgaliešu valodu lingvistiskajā ainavā.

Par latgaliešu valodas nepieciešamību un potenciālo lietojumu lingvistiskajā ainavā vērojami pretēji viedokļi. Uzņēmēji lielākoties (39 gadījumos) uzskata, ka ar latgaliešu valodu nav iespējams paplašināt uzņēmējdarbības areālu, iziet ārpus reģiona tās lokālisma dēļ. Viņuprāt, latgaliešu valodas lietojumu uzņēmuma lingvistiskajā tēlā ar valodām un valodniecību nesaistīti cilvēki nesaprātīs un nenovērtēs. Šāds viedoklis apliecina uzņēmēju valodas izvēles motivāciju — peļņas veicināšana un nodrošināšana. Latgaliešu valodas lietojums tiek saistīts ar ekonomisko neefektivitāti un risku ierobežot uzņēmējdarbību. Jādomā, ka pozitīvie piemēri („veiksmes stāsti“ par iespēju nopelnīt) mainītu uzņēmēju uzskatus.

Kā otrs biežāk minētais iemesls, kādēļ valodas zīmju iniciatori vai īpašnieki neizvēlas uzrakstus veidot latgaliešu valodā, ir vāja rakstītprasme. Šis arguments vērtējams vien kā ērts un stabils aizbildinājums, jo mūsdienās nepieciešamais materiāls — pareizrakstības nosacījumi un vārdnīcas, kas pieejamas arī tīmekļa vietnēs, periodiskie un zinātniskie izdevumi, mācību materiāli un daiļliteratūra — ļauj atlasīt un izvēlēties uzņēmuma specifikai atbilstošus vārdus vai kolokācijas lingvistiskā tēla izveidei.

Savukārt garāmgājēji, aptaujātie kultūras un izglītības darbinieki ir vairāk atvērti latgaliešu valodas potenciālajam izmantojumam lingvistiskajā ainavā; 57 respondenti labprāt vēlētos lasīt valodas zīmes latgaliski un uzskata par nepieciešamu palielināt latgaliešu valodas izmantojumu Latgales reģionā. Daļa respondentu ir pārliecināti, ka tieši latgaliešu valoda ir lokālais kolorīts, ko atzīst ne tikai latvieši — pārnovadnieki, bet arī ārvalstu tūristi. Viens no piemēriem: „Ar latgaliešu valodu uzņēmējs varētu citiem rādīt savu savdabību, un tas ļoti labi nostrādātu mārketingā, tūristu piesaistē. Viņš (tūrists — S. P.) meklē kaut ko interesantu; bet tam visam jābūt profesionālā līmenī“ (Rēzekne: 4). Tieši latgaliešu valoda kā Latgali raksturojošs elements un Latgales reģiona kultūras vērtība un šīs valodas izmantojums mutvārdu saziņā ir visbiežāk izteiktie iemesli latgaliešu valodas nepieciešamībai lingvistiskajā ainavā.

Kā būtiskākie potenciālā latgaliešu valodas lietojuma nosacījumi, respondentu skatījumā, ir valodas apguve skolās, pieejamas konsultācijas, atbalsts un plašāka informācija par latgaliešu valodu un tās lietojumu, vārdnīcām, mācību līdzekļiem. Kā atzīst respondenti Rēzeknē: „Vajadzētu

popularizēt, piemēram, medijos latgaliešu valodas pareizrakstību, iespējas saņemt valodnieku konsultācijas“ (Rēzekne: 5) un „Būtu nepieciešami dažādu nozaru speciālistu (uzņēmēji, valodnieki, ekonomisti) semināri, kopīgas tikšanās, lai kopīgi pārrunātu vairākus ar valodas zīmju izveidi saistītus jautājumus, viens otru atbalstītu, dalītos ar pieredzi un ieteikumiem“ (Rēzekne: 2).

Kā latgalisko valodas zīmju veidotāji un izvietotāji lingvistiskajā ainavā visbiežāk tiek minēti Latgales reģiona vietējie uzņēmumi, neattiecinot to uz uzņēmumiem, kas vēlas „no ārpusēs“ iekļauties Latgales reģiona sociālekonomiskajā vidē. Tāpat tiek uzsvērts, ka valodas lietojumam ir jābūt uzņēmumu vai iestāžu īpašnieku vai vadītāju brīvai izvēlei, ne uzspiestai prasībai. Šis nosacījums teorētiski darbojas, jo Valsts valodas likums pieļauj ne tikai latviešu valodas izmantojumu, bet arī citu valodu izvēli un lietojumu lingvistiskajā ainavā. Prakse rāda, ka iespēju veidot valodas zīmes latgaliešu valodā izmanto tikai nedaudzi.

Pievēršoties latgaliešu valodas potenciālā lietojuma sfērām lingvistiskajā ainavā, jāteic, ka, pēc respondentu domām, latgaliešu valodas lietojums attīstāms tūristiem paredzētās un viegli pieejamās vietās (tūrisma informācijas centros, tūrisma stendos, pilsētas kartēs). Tas piesaistītu uzmanību un, iespējams, rosinātu tūristus apmeklēt kultūrvēsturiskus objektus un vietējos uzņēmumus, kuros ir izmantota latgaliešu valoda, radītu vēlmi iegūt papildu informāciju par valodu (vēsturi, statistiku, leksiku u. tml.). Daļa respondentu norāda, ka latgaliešu valoda izmantojama atsevišķu valodas zīmju, biežāk privāto — afišu un sludinājumu — izveidē. Kāds respondents Rēzeknē ir pārliecināts, ka „sludinājumi un reklāma ir viens no iespaidīgākajiem paņēmieniem, kā piesaistīt valodai, pievērst uzmanību“ (Rēzekne: 10). Savukārt respondents Balvos uzskata, ka „visai informācijai jābūt katram latvietim pieejamā un saprotamā veidā — latviski. Varbūt vienīgi sludinājumi, kāda afiša ar izrādi vai latgaliešu mūzikas grupas koncertu varētu būt latgaliski. Par daudz jau angļu valodas visur; tas valodu raibums, citu valstu brendi un simboli nomāc latviskumu“ (Balvi: 1). Šajā piemērā redzama maldīga izpratne par nacionālo identitāti, tās izveidi un izjušanu; latgaliešu valoda nevar nomākt latviskumu, tieši pretēji, var tikai to bagātināt. To atzīst arī respondents Aglonā: „Latgaļu valoda veido latvisko identitāti, tāpēc tā ir svarīga jebkurā lietojumā“ (Aglona).

Dominējošs ir viedoklis, ka latgaliešu valodai valodas zīmēs jābūt kā vienam no informācijas sniegšanas variantiem; tiek norādīta bilingvālu vai multilingvālu valodas zīmju nepieciešamība. Jādomā, ka latviešu valodas

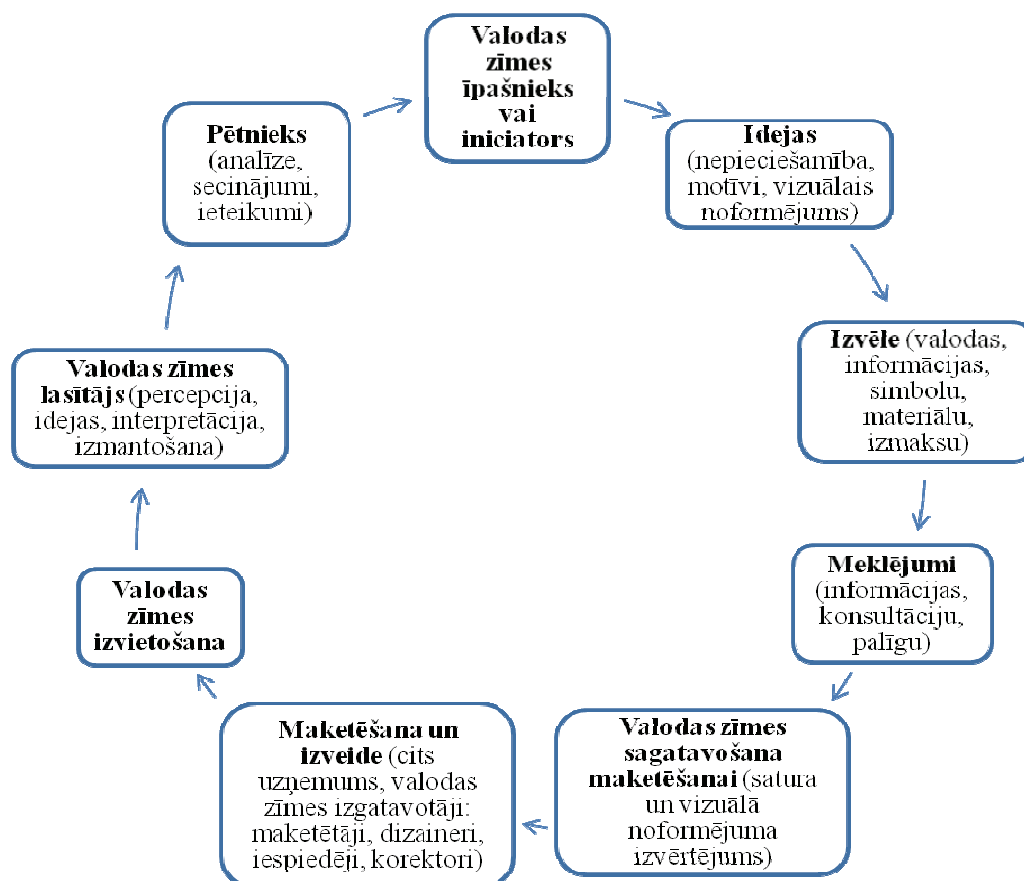
paralēls lietojums līdzās tekstam latgaliešu valodā saistāms ar potenciālo lasītāju vēlmi saglabāt izvēles iespēju, literārās valodas pozīcijas saglabāšanu un drošības garantu, ka sniegtā informācija tiks uztverta pareizi. Ir arī izņēmumi, piemēram, respondents Preiļos uzskata, ka „nav vajadzīgi tulkojumi t. s. latviešu literārajā valodā, jo atšķirības nav būtiski traucējošas sapratnei“ (Preiļi). Tāpat tiek atzīmēts, ka tekstam nevajadzētu būt plašam, jo cilvēki (sevišķi tūristi) nevēlas daudz lasīt un lieki tērēt laiku. Saprotams, valodas zīmju izveidē ierobežotā formāta, izvietojuma vietas un labas saskatāmības dēļ nav pieļaujams pieblīvēts informācijas daudzums.

Viennozīmīgi netiek vērtēta arī izmantojamās leksikas izvēle latgaliskajās valodas zīmēs. Daļa respondentu uzskata, ka valodas zīmēm jāveicina senvārdu aktualizēšana retāk lietotās leksikas un to vēsturisko nozīmju saglabāšanai, daļa respondentu norāda, ka nedrīkst izcelt kādu noteiktu leksikas daļu. Piemēram, uzņēmējs Rēzeknē ir pārliecināts, ka „latgaliešu valoda ir sena valoda un tai jābūt saistītai ar kaut ko senu, etnogrāfisku, ne ar mūsdienīgu. Nē, varbūt arī var izmantot, bet, iedomājaties ultramodernu interjeru vai ultramodernu piedāvājumu un kaut kādu senu latgaliešu vārdu, kas pilnīgi nesaskan. Jaunajiem vārdiem neuzticos, jo tie brīžiem izdomāti izdomāšanas pēc. Labāk vajag tos vecos atcerēties“ (Rēzekne: 7). Cits piemērs: „Vai tad angļu valodā, vācu valodā vai kādā citā valodā tiek atzīmēts, kurus vārdus ir jālieto?“ (Elektroniski iegūts viedoklis) ataino respondenta pārliecību, ka valodas zīmēs izmantojami dažādi leksikas slāņi.

Nobeigumā jāakcentē intervijās minētie pozitīvie ieguvumi no latgaliešu valodas lietojuma publiskajā telpā: etniskās un lingvistiskās identitātes izjušanas veicināšana, vietējo iedzīvotāju pašapziņas celšana. Latgaliešu valodas arvien biežāka parādīšanās lingvistiskajā ainavā nostiprinātu uzskatu, ka latgaliešu valoda ir mūsdienīga un konkurētspējīga valoda un unikāla Latgales reģiona kultūrvērtība. Piemēram, respondents Vārkavā uzskata: „Ja publiskajā telpā parādītos latgaliešu valoda, tad būtu daudz patīkamāk mums — latgaliešiem — un, ja mums tas šķistu forši, tad varbūt arī citi cilvēki, tūristi, par to sāktu interesēties vairāk“ (Vārkava). Arī valodas lietojuma sfēras paplašināšana, valodas rakstveida formas attīstīšana (lingvistiskā perspektīva), valodas prestiža veidošana (sociālā perspektīva) un valodas apguves veicināšana (izglītības perspektīva) tiek minēti kā pozitīvs ieguvums no valodas izmantojuma lingvistiskajā ainavā. Tātad uz latgaliešu valodu respondenti attiecina: valodas tiešo lietojuma vērtību (saziņā izmantotā valoda), netiešo lietojuma vērtību (valoda kā tūristu piesaistes līdzeklis), mantojuma vērtību (valoda kā līdzeklis etno-

grāfiskās kultūras saglabāšanai un nodošanai tālāk) un eksistenciālo vērtību (valoda — pašidentifikāciju veidojošs elements); tās pārklājas, neizceļot kādu atsevišķi.

Apkopojot iepriekš teikto, secināms: valodas zīmes izveidē un uztverē iesaistītie cilvēki, psiholoģiskas un praktiskas darbības un aktivitātes veido valodas menedžmenta modeli (sk. 4. att.).

4. att. Valodas menedžmenta modelis lingvistiskajā ainavā.

To aplūkojot korelācijā ar pētījumā iegūtajiem kvalitatīvajiem datiem par valodas zīmju izveides procesu Latgales reģionā, jāsecina, ka visbiežāk tiek ekonomēts laiks un nauda uz papildu informācijas meklēšanu un konsultācijām. Tikai atsevišķos gadījumos īpaša vērība tiek piešķirta valodas zīmes satūra atlasei un uzņēmumam piemērotākā varianta izstrādei. Tāpat nenotiek un netiek veicināta atgriezeniskā saikne, proti, aptaujātie uzņēmuma vadītāji un/vai darbinieki ir pārliecināti, ka valodas zīmes izvietošana ir uztverama par rezultātu. Netiek apsvērta iespēja uzklaut vai aptaujāt klientus vai potenciālos klientus, lai uzzinātu viņu domas, uztveri un interpretāciju un lai, nepieciešamības gadījumā, kaut ko mainītu. Tas nešķiet primāri uzņēmējdarbībā. Un valodas zīmes lietotājs ir bezspēcīgs valodu

vides izveidē, jo ir tikai pasīvs vērotājs un ziņojuma uztvērējs, kura domas netiek ņemtas vērā.

Būtiskākais secinājums: lai palielinātos latgaliešu valodas lietojums Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā, paplašinot valodas lietojuma sfēru, veicinot lingvistiskās identitātes izjušanu un pozitīvas lingvistiskās attieksmes izveidi, nepieciešams radīt pozitīvus priekšnosacījumus latgaliešu valodas izvēlei:

- 1) dažādus latgaliskus pasākumus un aktivitātes;
- 2) informatīvus materiālus par latgaliešu valodu;
- 3) latgaliešu valodas apguves iespējas (mācību materiāli, kursi, izvēles mācību priekšmets skolās);
- 4) dialogu starp uzņēmēju/iestādes vadītāju un valodas zīmes lietotāju;
- 5) seminārus uzņēmumu un iestāžu darbiniekiem par valodas izmantojuma ieguvumiem uzņēmuma, iestādes, pilsētas un reģiona līmenī;
- 6) lingvistiskas konsultācijas valodas zīmju sagatavošanā.

Savukārt plašākam latgaliešu valodas perspektīvu raksturojumam publiskajā telpā būtu nepieciešams lingvistisko ainavu skatīt plašākā kontekstā — tīmekļa vietnēs, radio, presē, zinātniskajā literatūrā un daiļliteratūrā.

Izmantotie avoti

- Aglona — S. Pošeiko. Intervija. Aglona, 2010. g. 8. oktobris.
Balvi: 1 — S. Pošeiko. Intervija. Balvi, 2010. g. 2. septembris.
Balvi: 2 — S. Pošeiko. Intervija. Balvi, 2010. g. 2. septembris.
Daugavpils: 1 — S. Pošeiko. Intervija. Daugavpils, 2010. g. 8. septembris.
Daugavpils: 2 — S. Pošeiko. Intervija. Daugavpils, 2010. g. 8. septembris.
Daugavpils: 3 — S. Pošeiko. Intervija. Daugavpils, 2010. g. 8. septembris.
Daugavpils 4 — S. Pošeiko. Intervija. Daugavpils, 2010. g. 8. septembris.
Kārsava — S. Pošeiko. Intervija. Kārsava, 2010. g. 9. septembris.
Līvāni — S. Pošeiko. Intervija. Līvāni, 2010. g. 12. septembris.
Preiļi — S. Pošeiko. Intervija. Preiļi, 2010. g. 14. septembris.
Rēzekne: 1 — S. Pošeiko, S. Murinska. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 10. februāris.
Rēzekne: 2 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 7. septembris.
Rēzekne: 3 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 9. septembris.
Rēzekne: 4 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 9. septembris.
Rēzekne: 5 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 9. septembris.
Rēzekne: 6 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 13. septembris.
Rēzekne: 7 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 13. septembris.
Rēzekne: 8 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 16. septembris.

Rēzekne: 9 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 16. septembris.
Rēzekne: 10 — S. Pošeiko. Intervija. Rēzekne, 2010. g. 17. septembris.
Vārkava — S. Pošeiko. Intervija. Vārkava, 2010. g. 3. septembris.
Elektroniski iegūts viedoklis — S. Pošeiko. Elektroniski iegūts viedoklis. 2010. g.
7. septembris.

Literatūra

- Backhaus 2007 — P. Backhaus. Linguistic Landscapes: A Comparative Study of Urban Multilingualism in Tokyo. Clevedon, 2007.
- Backhaus 2007 — P. Backhaus. Rules and regulations in linguistic landscaping: A comparative perspective // E. Shohamy, D. Gorter (eds.). Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. New York/London, 2009. — p. 157–172.
- Cenoz, Gorter 2009 — J. Cenoz, D. Gorter. Language Economy and Linguistic Landscape // E. Shohamy, D. Gorter (eds.). Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. New York/London, 2009. — p. 55–69.
- Centrālās statistikas birojs 2010 — Centrālās statistikas birojs. Pastāvīgo iedzīvotāju skaits statistiskajos reģionos, republikas pilsētās un novados gada sākumā. 2010. (Skatīta versija: <http://data.csb.gov.lv>. (15.10.2010.)).
- Cibuļš 2009 — J. Cibuļš. Latgaliešu ābece. Rīga, 2009. — 7.–9. lpp.
- Gorter 2006a — D. Gorter. Introduction: The study of linguistic landscape as a new approach to multilingualism // D. Gorter (eds.) Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. Clevedon, 2006. — p. 1–6.
- Gorter 2006b — D. Gorter. Further possibilities for linguistic landscape research // D. Gorter (eds.) Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. Clevedon, 2006. — p. 81–89.
- Gridina 2006 — J. Gridina. Itāļu valoda Rīgas ielās // Letonika. Pirmais kongress. Valodniecības raksti. Rīga, 2006. — 146.–152. lpp.
- Hedons 2005 — M. Hedons. Savādais atgadījums ar suni naktī. Rīga, 2005.
- Hicks 2002 — D. Hicks. Scotland's linguistic landscape: The lack of policy and planning with Scotland's place-names and signage. 2002. (Skatīta versija — <http://www.arts.ed.ac.uk/celtic/poileasaidh/hicksseminar.html> (10.10.2010.)).
- Huebner 2006 — T. Huebner. Bangkok's linguistic landscapes: Environmental print, codemixing and language change // D. Gorter (eds.). Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. Clevedon, 2006. — p. 31–51.
- Kallen 2009 — J. Kallen. Tourism and Representation in the Irish Linguistic Landscape // E. Shohamy, D. Gorter (eds.). Linguistic Landscape: Expanding the Scenery. New York/London, 2009. — p. 270–283.
- Kallen 2010 — J. Kallen. Changing Landscapes: Language, Space and Policy in Dublin Linguistic Landscape // A. Jaworski, C. Thurlow (eds.). Semiotic Landscapes. Language, Image, Space. New York, 2010. — p. 41–58.
- Koluža 2001 — R. Koluža. Ķikuraina valodiņa. Kā runājam latviski 2000. gadā. Rīga, 2001. — 27.–31. lpp.
- Kotze 2010 — C. R. Kotze. The Linguistic Landscape of Rural South Africa after 1994: A Case Study of Philippolis. 2010 // <http://etd.uovs.ac.za/ETD->

db//theses/available/etd-11162010-104432/unrestricted/KotzeCR.pdf
(10.10.2010.).

- Landry, Bourhis 1997 — R. Landry, R. Bourhis. Linguistic Landscape and Ethno-linguistic Vitality: An Empirical Study // *Journal of Language and Social Psychology*, 16, № 1. 1997. — p. 23–49.
- Marten 2010 — H. F. Marten. Linguistic Landscape under Strict State Language Policy: Reversing the Soviet Legacy in a Regional Centre in Latvia // *Linguistic Landscape in City*. Bristol, 2010. — p. 115–132.
- Nekvapil 2006 — J. Nekvapil. From Language Planning to Language Management // *Sociolinguistica*, 20, 2006. — p. 92–100.
- Nunes, Onofri, Cenoz, Gorter (2008) — P. Nunes, L. Onofri, J. Cenoz, D. Gorter. Language diversity in urban landscapes: An econometric study // http://www.ceep-europe.org/workshop_files/workshop48_143.pdf
(07.08.2010.).
- Pavlenko 2010 — A. Pavlenko. Linguistic landscape of Kyiv, Ukraine: A diachronic study // E. Shohamy, Eliezer Ben-Rafael, and Monica Barni (eds.) *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, 2010. — p. 133–150.
- Pošeiko 2009 — S. Pošeiko. Sociolingvistiskā vide Jēkabpils un Preiļu rajonā // *Maģistra darbs. 2. 5. pielikums. Baltu filoloģijas pētniecības centrs*. 2009.
- Scollon&Scollon 2003 — R. Scollon, S. W. Scollon. *Discourses in Place: Language in Material World*. London/New York, 2003.— p. 1–25.
- Shohamy 2006 — E. Shohamy. *Language Policy. Hidden agendas and new approaches*. New York/London, 2006. — p. 110–135.
- Spolsky 2009 — B. Spolsky. Prolegomena to a sociolinguistic theory of public signage // E. Shohamy, D. Gorter (eds.). *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. New York/London, 2009. — p. 25–39.
- Šuplinska, Lazdiņa 2009 — I. Šuplinska, S. Lazdiņa (red). *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti („Via Latgalica“ pielikums 1)*. Rēzekne, 2009.
- UNESCO — A methodology for assessing language vitality and endangerment // <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00142> (11.10.2010.).

Perspectives of Latgalian in the Linguistic Landscape of the Region of Latgale

The Latgalian language is a unique value of the region of Latgale that should be cherished and refined. The linguistic landscape plays an important role in its preservation and the improvement of its vitality (i.e. its appreciation and the realization of its potential) since it is closely related to the development of a positive attitude to the language and to language prestige among different speech communities, to an improvement of the self-confidence of language users, to language acquisition, and to strengthening the writing tradition.

However, information gathered about the Latgalian language in the linguistic landscape shows that the use of Latgalian in Latgale is insignificant (29 language signs), despite the fact that people want to see more information in Latgalian and that the predominant linguistic attitude is positive. The potential of Latgalian has not been realized due to poor writing skills, an unawareness of possible functions of the

language, local companies' focus on a wider (national, international) market, and the lack of funding.

Some of the measures to encourage the use of Latgalian in the linguistic landscape are the following: the planning and development of bilingual language signs (Latgalian next to Latvian), the availability of linguistic consultation for the preparation of signs in Latgalian, seminars for entrepreneurs and employees of various institutions dealing with the benefits of using Latgalian for each company, institution, city or regional administration.

SOLVITA POŠEIKO
savlux20@inbox.lv

Rēzeknes Augstskola
Reģionālistikas institūts
Atbrīvošanas aleja 115,
Rēzekne, LV-4601, Latvija

Latviskuma koncepts Latgales lingvoteritoriālajā vārdnīcā

Informācijas pārpilnības gadsimtā ir īpaši svarīgi prast atlasīt, sistematizēt un nepazaudēt būtisko informācijas slāni. Protams, postmodernās sabiedrības situācijā var būt (un ir) visai atšķirīgi priekšstati par to, kas ir būtiskas informācijas slānis. Lielākajai sabiedrības daļai tas noteikti saistās ar *šeit* un *tagad* nozīmju piepildījumu, proti, tam ir utilitārs un kvantitatīvs raksturs, sākot no tik ikdienišķiem, plašsaziņas līdzekļu kultivētiem nojēgumiem, kā zemākās cenas, augstākie reitingi, atalgojumi, un beidzot ar kvantitatīvi pārbaudāmiem rezultātiem rādītājiem, pievienotās vērtības un kapacitātes mērījumiem, globalizācijas un kosmopolītisma mērogiem. Tai pašā laikā humanitāro zinātņu speciālistiem arī šādā situācijā jāmēģina rast saistošus risinājumus, kā nepazaudēt un indivīdam (sabiedrībai) padarīt pamanāmu vērtību, attieksmju, kultūras telpas kognitīvo bāzi (Кранных 2003; Wierzbicka 1997). Mūsdienu zinātņu antropocentriskā ievirze ļauj ne tikai veikt starpnozaru pētījumus, bet apturēt sabiedriskās domas slīkšanu utilitārajā un kvantitatīvajā vērtību sistēmā.

Rēzeknes Augstskolā kopš 2009. gada decembra tiek realizēts ESF projekts „Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā“ (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071, saīsināti — TILRA), tā viens no darbības rezultātiem ir „Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas“ izstrāde. Savukārt vārdnīcas pamatfunkcijas ir šādas:

- 1) atklāt Latgales latvieša (latgalieša) savdabību, viņam raksturīgo kultūras lauku;
- 2) izcelt tos Latgales konceptus, kas ir aizmirsti vai mazāk zināmi, bet svarīgi reģiona valodas, kultūras, katra indivīda attīstībai, savstarpējai komunikācijai un sadarbībai (inkulturācijas veicināšana);
- 3) sekmēt cittautiešu akulturācijas procesu Latgalē.

Tas nozīmē, ka viens no vārdnīcas pamatuzdevumiem — izgaismot kultūras konceptus, zīmes un simbolus: „Mūsdienu sabiedrības pastiprinātā interese par konceptiem nav izskaidrojama tikai ar lingvistiskiem faktoriem. Krietni svarīgāka loma šeit ir vēlmei saglabāt nacionālo kultūru. Tādējādi to stimulē etniskā pašapziņa, kas ir reizināta ar vispārēju inteliģences uztraukumu par kultūras eroziju“ (Хазарев 2008: 13).

Raksta mērķis — raksturot lingvoteritoriālās vārdnīcas veidojuma koncepciju (vārdnīcas tipa izvēle, tās struktūra, šķirklju atlasē principi, šķirklja apraksta struktūra). Vārdnīcas koncepcijas izstrādes gaitā ir analizēta Latvijas leksikogrāfiskā prakse, bet par pamatu ņemta krievu leksikogrāfu pieredze lingvokulturoloģisko, lingvoģeogrāfisko u. c. tipa vārdnīcu veidošanā (Фелицына, Прохоров 1988; Мальцева 1998; Прохоров и др. 2007 u. c.). Skatīta virkne teorētisku darbu, kas apkopo lingvokulturoloģijas, lingvokonceptoloģijas un kognitīvās lingvistikas uzskatus par tādu jēdzienu kā *concepts* (Lakoff, Johnson 1980; Караулов 1987; Wierzbicka 1997; Воркачев 2005) un *mentefacts* (Красных 2003; Крючкова 2009) izpratni.

Domājot par vārdnīcas tipu, vērā tika ņemta kā projekta specifika (starpnozaru pētījums, kurā līdzdarbojas humanitāro un sociālo zinātņu pētnieki), tā arī adresāts — pēc iespējas plašāka sabiedrības daļa. Tāpat respektētas iepriekš definētās vārdnīcas funkcijas un vienību atlasē princips. No vienas puses, nevar noliegt, ka veidojamai vārdnīcai ir enciklopēdisks raksturs, jo autori pievēršas izvēlētās pamatvienības aprakstīšanai un skaidrošanai. No otras — vienību atlasē pamatā ir teritoriālais (Latgales reģionam raksturīgais) un valodas (kultūras) iekšējās grupas princips (Roze 1987: 20). Protams, izvēlētā pamatvienība — *concepts*, *mentefacts* — nav tik viennozīmīga kā sinonīms vai antonīms, bet arī frazeoloģisms mūsdienās ir mainīgs un attīstībā esošs jēdziens, kas nozīmē, ka „valodas iekšējā grupa“ arī nav statisks dotumu kopums.

Krievu leksikogrāfijas pieredze, meklējot risinājumus inkulturācijas un akulturācijas procesiem, piedāvā divu tipu vārdnīcas:

- 1) lingvokulturoloģiskās, asociatīvās, mentefaktu (pamatā — filoloģisks raksturojums),
- 2) lingvoģeogrāfiskās, reģionālās ģeogrāfijas (*страноведческий*, enciklopēdijai raksturīgs risinājums).

Šajā gadījumā — izvēloties pirmā tipa vārdnīcu, tiktu sašaurināts adresāts, otra tipa vārdnīcās par ierobežojošiem vienību atlasē principiem pamatā kļūst vairāki faktori:

- 1) atlasītā vienība labi zināma visai pēc nacionāli lingvokulturoloģiskā faktora apvienotai kopībai,
- 2) tai piemīt nacionāli marķēta papildsemantiska vai asociatīva konotācija,
- 3) tā joprojām tiek izmantota dzīvajā runā (Красных 2003: 170; Прохоров и др. 2007: IV).

Kā jau minēts iepriekš, vārdnīca paredzēta inkulturācijas procesa veicināšanai, bet Latgales vēsturiskie apstākļi veidojušies tā, ka vairākkārt (faktiski kopš 1934. gada (ar nelielu pārtraukumu nacistiskās okupācijas gados — 1943–1944), padomju laika iekšējā trimdā, arī esot aiz Latvijas robežām) ir bijusi pārtraukta vietējo latviešu valodas brīva lietošana. Šajos gados jau paguvis nostabilizēties vairākuma uzskats, ka latgaliešu valoda ir mājas un baznīcas valoda, tāpēc, veidojot vārdnīcu, biežāk minētais lingvoģeogrāfisko vārdnīcu vienību atlases princips (*labi zināms visiem valodas lietotājiem*) atsevišķos gadījumos netiek ievērots, aktualizējot gandrīz aizmirstus, bet Latgalei tomēr raksturīgus konceptus (plašāk par tiem Šuplinska 2010).

Tātad Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca ir daudzvalodu (šķirkļi tiek veidoti 4 valodās — latgaliešu, latviešu, angļu un krievu) vidēja lieluma (~ 113 autorlokšnes) enciklopēdiska rakstura vārdnīca, kurā pamatā tiek izvērts izvēlēta koncepta skaidrojums, tai pat laikā sniedzot arī filoloģiska rakstura informāciju. Skatot līdz šim izdotās lingvoģeogrāfiskās vārdnīcas, viens no ierobežojošiem faktoriem ir bijusi administratīvā valsts robeža, tāpēc, lai nerastos pārpratumi, vārdnīcas nosaukumā ietverts neitrālāks apzīmējums *teritoriāla*, paredzot Latgales plānošanas reģiona teritoriju un atsevišķu vēsturiski Latgales etniskajās robežās ietilpstošu konceptu raksturojumu (piemēram, Varakļāni un Teiču purvs).

Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas šķirkļu pamatā (pēc Прохорова 2007: 5–7) ietverti:

1. Vārdi un vārdsavienojumi, kas nosauc Latgales vēstures, kultūras vai dabas faktus un parādības: *vaidi, dāds, burlaks, batviņš, Dvēseļu dīna, avīkša, bazneickungs, pūrs*.
2. Īpašvārdi: toponīmi, antroponīmi: *Rēzekne, Daugavpiļš, Pīters* (Pēterburga — I. Š.), *Muorys zeme, Ontons, Juoņš Streičs, Lelais Līpu kolns, Rāzna, Konstantins Raudive, bruoli Skryndys*.
3. Mākslas un daiļdarbu, periodikas, grupu nosaukumi: „Bez PVN“, „Dāds ar buobu“, „Tauta grib dzeivuo“, „Dziga“, „Katōļu Dzeive“, „LaKuGa“, „Susātivs“.
4. Bezekvivalentā leksika (tāda, kas internacionalizējas vai ir raksturīga (kā reālijas apzīmējums) noteiktam areālam: *šmakovka, pagrauda, cymuss, sipisnīks, šaļteņa*.

Atlasot leksiskās vienības un vārdsavienojumus aptaujas anketai un anketēšanas gaitā noskaidrojot Latgales iedzīvotājiem vairāk atpazīstamas Latgali raksturojošas zīmes (plašāk par to Šuplinska 2010), pētnieki mēģināja izvēlēties konceptus. Atsevišķos gadījumos Latgales kultūrainavas

raksturojumam īpaši svarīgs likās kāds reālijas apzīmējums, kaut koncepta būtība tajā nerealizējas pilnībā. Tāpēc, raksturojot vārdnīcai atlasītās vienības, var izmantot neitrālāku apzīmējumu *kultūras zīmes*, kaut teorētiski skaidrāks ir *koncepta un mentefakta apzīmējuma* lietojums.

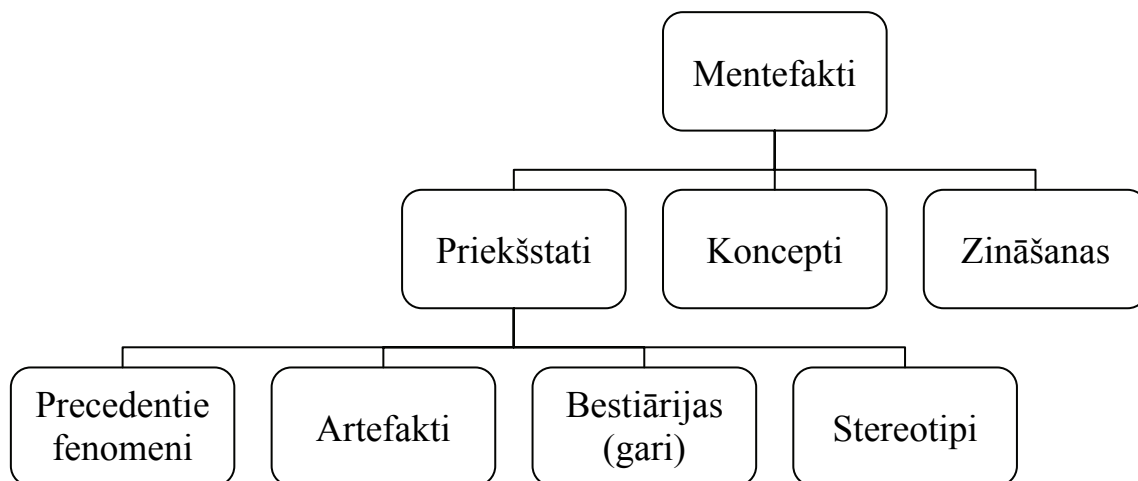
Attieksmē pret koncepta jēdzienu teorētiskajā literatūrā pastāv divi visai atšķirīgi viedokļi:

- 1) tas lielā mērā ir modes vārds, ko daudzi lieto, lai „piešķirtu novitāti pētījumam, ar to vienkārši aizvietojo jēdziena, priekšstata apzīmējumu, ignorējot tā psiholingvistisko raksturu“ (Залевская 2000);
- 2) „Koncepts — sintezējošs lingvomentāls veidojums, kas metodoloģiski aizvieto tādus jēdzienus kā priekšstats (tēls), jēdziens un nozīme un ietver sevī visus šos nojēgumus reducētā veidā, kļūstot par sava veida hiperonīmu nosauktajiem nojēgumiem. (...) to raksturo heterogēnums, daudzpažīmju struktūra, pārņemot no diskursa priekšstatu par jēgu, no tēla — metaforiskumu un emotivitāti, no nozīmes — tā leksiskās nozīmes esamību valodas sistēmā“ (Воркачев 2005: 78).

Pie konceptam raksturīgām pazīmēm min šādas:

- 1) „pārdzīvojamība“, tā aksioloģiskais raksturs, spēja ietekmēt cilvēka gara dzīvi, mainīt tās ritmu;
- 2) semiotiskais blīvums, piepildījums (Крючкова 2009: 56), kas parādās virknē valodas sinonīmu (vārdu un vārdsavienojumu), tematiskajās rindās, folkloras un literatūras sižetos un sinonimizētos simbolos (mākslas darbos, rituālos, ikdienas stereotipos, materiālās kultūras priekšmetos un izpausmēs), raksturojot šī koncepta svarīgumu pēc nacionāli lingvokulturoloģiska faktora apvienotai kopībai;
- 3) dažādi izteiksmes veidi — koncepta klātesamība leksikas asociatīvās paradigmātiskās un sintagmātiskās attiecībās, noteikts metaforisko valodas līdzekļu kopums, „praviētiskas, viedīgas“ konotācijas (Красных 2003; Воркачев 2005).

Pēc vairāku teorētiķu atzinuma, tieši semiotiskais blīvums, piepildījums, spēja būt par tēmu (Крючкова 2009: 53) aizvien jaunos diskursos ir svarīgākā koncepta atšķirība no vienkārši tēla, simbola vai jēdziena. Tieši šā iemesla dēļ topošajā lingvoteritoriālajā vārdnīcā nevar viennozīmīgi apgalvot, ka izvēlēti 300 koncepti, jo vairākas izvēlētās vienības ir teritoriāli svarīgas, ietver papildsemantisku vai emocionālu marķējumu, dažādus valodas izteiksmes veidus, bet ir ar samērā viennozīmīgu nozīmes skaidrojumu (piemēram, *Rāzna* vai *spīdvejs*). Šai sakarā tiek izmantota lingvokonceptoloģijas teorētiķes V. Krasnihas (Красных 2003: 157) piedāvātā kultūras kognitīvā lauka shēma:

1. shēma

Kā norāda zinātniece: „Komunikācijas nacionālo specifiku nosaka tas nacionālās kultūras komponents, kas ir komunikantu kultūras kompetences sastāvdaļa. (..) tās ir īpatnības, kas formējas indivīda socializācijas procesā, kas pastāv runājošā cilvēka apziņā un parādās komunikācijā. Šīs īpatnības parādās mentefaktu kopumā, nacionālo precedento fenomenu sistēmā, nacionālo stereotipu masīvā, apziņas freima struktūrās un ārējo asociāciju slānī, kas rodas pēc nacionāli lingvokulturoloģiskā faktora apvienotā kopības pārstāvju komunikācijā“ (Красных 2003: 154).

Savukārt, kā norāda pētniece A. Vežbicka: „Atšķirība vārdos (*svoboda, liberty*) nav tikai lingvistisks jautājums, atšķirība ir meklējama vēstures, kultūras izpratnē, konceptu kopīgajā saknē, pamatresursos, t. i., valodas arhetipiskumā“ (Wierzbicka 1997: 7). Arī krievu valodnieki uzsver koncepta, mentefakta raksturojumā svarīgu kultūrsakarību, nozīmju atklāsmi: „Etnospecifika, pirmām kārtām, ir saskatāma kultūrai nozīmīgos pasaules-uztveres un uzvedības stereotipizācijas modeļos“ (Воркачев 2005: 79). Tāpēc arī, izvēloties lingvoteritoriālajā vārdnīcā iekļaujamās vienības, tika veikta Latgales iedzīvotāju anketēšana, un līdzās Latgales latvietim tik svarīgiem konceptiem kā *buoba, Muorys zeme, Marija, Aglyuna*, parādās virkne apzīmējumu, kas saistīti ar šo kultūrvidi (*azars, muols, mežs, pūrs* u. c.) un ir raksturīgi baltu, slāvu kultūrām kopumā. Šajā gadījumā etnospecifiskas īpatnības visspilgtāk var parādīties tieši folkloras un valodas asociatīvajā slānī.

Pētnieku izmantotā šķirkļa apraksta struktūra ir šāda:

1. Šķirkļa nosaukums, pamatvārds un tā varianti (pamatvārda ekvivalenti, sinonīmi, retāk — sinonimizēti simboli, vārdsavienojumi).
2. Šķirkļa pamatnozīmes skaidrojums (leksisks vai enciklopēdisks; etimoloģiskas norādes; leksisko vai koncepta nozīmju īss raksturojums).

3. Īsa enciklopēdiska uzziņa par konkrētās reālijas nozīmi vēsturē, kultūrā.
4. Folkloriskais, mītiskais koncepta skaidrojums.
5. Tā transformācija mākslā, kultūrā (kā noteikta veseluma vai atsevišķu tā elementu izmantojums).
6. Funkcionalitāte sabiedrībā: stereotipi, pamatasociācijas, emocionālā vai stilistiski ekspresīvā attieksme (konotācija) ikdienas runā, izpausmes uzvedības un domāšanas modeļos.
7. Lingvistiska informācija par spilgtiem un noturīgiem izteicieniem, kas saistīti ar apskatāmo vienību:
 - pastāvīgie epitēti (*naboga buorineite, skaidrais olūts, zyli lyni*),
 - šķirkļa vārds frazeoloģisma, sakāmvārda vai pastāvīga izteiciena, salīdzinājuma sastāvā (*Troks voi nu Rogovkys (Rogovka), it kai čorts (valns), lapnys kai nu Preiļu (Preili)*),
 - šķirkļa vārda izmantojums ikdienas preču, objektu, priekšmetu nosaukumos (*maize „Daugova“, stadions „Daugava“* utt.),
 - šķirkļa nosaukuma kā simbola (vai eifēmisma) izmantojums (*Muorys pīmineklis kai Latgolys simbols; Audrini! — taidā nūzeimē, ka nūtikš koč kas nalobs, bīži par pīsadzārušu cylvāku*).

Ņemot vērā to, ka izvēlētie pamatkoncepti ir visai atšķirīgi: gadskārtu ieražas, raksturīgākie antroponīmi, hidronīmi, spilgtākās personības, literārie, mākslas darbi, organizācijas, latgaliskā dzīvesveida reālijas, tipiski kultūrainavas objekti un sadzīves priekšmeti u. c., arī šķirkļa apraksts nav trafarets. Katrai konceptu tematiskajai grupai ir sava specifika un izpausmes, taču koncepta (mentefakta) semiotiskā blīvuma, piepildītības atklāsmē ir vienojošais faktors visiem lingvoteritoriālās vārdnīcas šķirkļiem.

Koncepta (kultūras zīmes) attīstībai var izsekot divos veidos:

- 1) attīstās, mainās pats objekts, vēsturiski determinēts koncepta attīstības ceļš (*stuņdinīks, sādža* u. c. toreiz un tagad perspektīvā),
- 2) mainās semiotiskās attiecības objekta uztverē un izpratnē, notiek dziļuma dimensijas zināmas izmaiņas (*zyrgs, zemnīks, burlaks, bazneikungs* u. c., kam mainījies svarīguma, popularitātes, funkcionalitātes aspekts).

Protams, ir ideāli, ja, aprakstot konceptu, vērojamas abas šīs attīstības perspektīvas (horizontālais un vertikālais skatījums), šķiet, tieši šādā gadījumā koncepta semiotiskais blīvums, tā daudznozīmīgums izvirzās priekšplānā (piemēram, *buobys, Daugovys, susātiva, olūta* u. c. konceptu raksturojumā).

Atceroties raksta sākumā definētās lingvoteritoriālās vārdnīcas pamatfunkcijas, ir svarīgi atklāt latgaliskā latviskuma koncepciju, kas ir inkulturācijas un akulturācijas smaguma punkts veidojamajā izdevumā. Uzreiz arī jāpiebilst, ka latgaliskais latviskums, latgaliskums nekad nav bijis viennozīmīgi uztverams jēdziens un ka vēsturiskā determinācija, nošķirtība no pārējās Latvijas teritorijas ir radījusi virkni stereotipu, kas nav bijuši labvēlīgi latgaliskuma identitātes nostiprināšanai Latgalē un tās interpretācijai pārējā Latvijas teritorijā. Tātad nacionālā, etniskā identitāte mūsdienās „nav salīdzināma ar homogenitāti, ne arī ir pārmantojama aizsardzība, konservatīva vai tradicionāla robeža. To veido daudzveidīgi sociāli un politiski ieguldījumi, ko caurauž plašs politisku, etnisku un sociālu faktoru spektrs“ (Edensor 2002: 29). Latgales īpatnība ir tā, ka šie daudzveidīgie ietekmes faktori, etniskais neviendabīgums ir ne tikai mūsdienu latgaliskuma raksturotājs, bet tāds ir bijis arī tā vēsturiskajā attīstībā. Tāpēc līdzās *latgalīša* konceptam vārdnīcā parādās *krīva*, *čyguona*, *žyda (žeida)*, *igauna*, *lītaunīka*, *pūļa (poļaka)* koncepti. Latgales kultūras lauka izpratnei svarīgs ir arī poļu muižnieku, dažādu tautību mācītāju, ebreju un krievu izcelsmes mākslinieku, zinātnieku ieguldījums Latgales kultūrvēsturiskā mantojuma tapšanā un šā novada atpazīstamības veicināšanā pasaulē.

Gan koncepta teorētiskajā raksturojumā, gan vārdnīcas vienību atlasē uzsvērta tāda pazīme kā kultūras zīmes, koncepta atpazīstamība pēc iespējas lielākā pēc nacionāli lingvokulturoloģiskā principa apvienotā indivīdu kopā. Tas nozīmē, ka liels akcents ir likts tieši uz ikdienas sadzīvē, pasaulsskatījumā un tipiskā kultūrainavā pastāvošām reālijām:

Normas, ticējumi, uzvedības, runas modeļi, darba un atpūtas ritmi ir pamats kā individuālai, tā sabiedriskai cilvēka dzīvei. (..) Mūsdienu situāciju raksturo mazāks tradicionālās kultūras represivitātes spiediens, un tā sastāv no daudzveidīgu kultūru atzīšanas, subkultūru līdzāspastāvēšanas. Ar krietni lielāku cieņu cilvēki izturas pret individuālo stilu dzīvē un uzvedībā. (..) Par būtiskiem kultūras kritērijiem kļūst ne tik daudz idejas kā reāli mērķi, vajadzības, normas, noteikumi, lomas, komunikatīvie un semantiskie komunikācijas kodī (Марков 2008: 42).

Ikdienas kultūras teorētiķa V. Markova atziņa atklāj vēl vienu vārdnīcas funkciju, proti, mazināt represivitāti, ko latgalieši ir izjutuši vēsturiskās attīstības gaitā. Apziņa, ka pārnovada latvieši izšķirīgos posmos nav atbalstījuši, kavējuši vai vienkārši vairījušies iesaistīties (kā tas notiek arī mūsdienās) Latgalei svarīgu jautājumu risināšanā, joprojām nostiprina *svešā*, *citādā*, bieži vien arī *atsvešinātā* latgalieša pozīciju:

Tirgus ievieš korekcijas savs-svešs koncepta izpratnē. (..) ienaidnieks, izrādās, ir pašu vidū. (..) Taču cilvēki ne tagad, ne arī agrāk nav atzinuši, ka ienaidnieks ir nevis ārpus, bet mūsos pašos. Tāpēc nav jābrīnās, ka eiropeiskā sabiedrība, pašsaglabāšanās instinkta vadīta, visu laiku sev izdomāja ienaidnieku. Sākotnēji tie bija nekristītie, kurus kristīja, tad pagāni, kurus kolonizēja, pēc tam ārzemnieki un ebreji, beidzot, sāka ierobežot paši „savējos“ — slimos, vājprātīgos, citādi domājošos, jokupēterus, sievietes un mazus bērnus. (Марков 2008: 92)

Latgalietim *savējā-svešā* apziņa ir ikdiena, ko mazināt var tāpat kā 20. gs. sākumā, ceļot viņa pašapziņu, rādot, cik latgaliska un tajā pašā laikā vispārcilvēciskas vērtības atzīstoša ir viņa pasaules uztvere, dabas un dzīves ritma izjūta. Protams, tālākais ir institūalizācijas (Edensor 2002: 19) process: 1) kopīgas institūcijas; 2) kopīgu ikdienas zināšanu un vērtību lietojums.

Noslēgumā gribētos izteikt cerību, ka arī Latvijā pakāpeniski notiks pārorientācija no valodas sistēmu sastatāmās analīzes uz nacionālu, etnisku kultūras izpausmju specifikas izpēti reālā valodas funkcionēšanas sfērā un ar to saistītās vērtībās, valodas apziņā, valodas/lingvokulturoloģijas kompetencē. Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca ir veids, kā, realizējot starpnozaru pētījumu, zinātniskās atziņas padarīt pieejamas un saprotamas sabiedrībai, veicināt komunikatīvo un semantisko kodu atpazīstamību etnosa iekšienē. Aktualizējot konceptu *savs-svešs*, Latgales lingvoteritoriālā vārdnīca:

- palīdz definēt, KAS un KĀDS ir latgaliskais latviskums un prognozēt, kāds tas var veidoties nākotnē,
- parāda, ka gadsimtiem ilgā dažādu kultūru saskare nav iznīcinājusi latgaliešiem raksturīgās vērtības,
- iezīmē skaidrākas un dziļākas aprises Latgales latvieša (latgalieša) kultūras telpai.

Literatūra

- Edensor 2002 — T. Edensor. National Identity, Popular Culture and Everyday Life. Oxford, New York, 2002.
- Lakoff, Johnson 1980 — G. Lakoff, M. Johnson Metaphors We Live By. Chicago, 1980.
- Roze 1982 — L. Roze. Pasaule vārdnīcu skatījumā. Rīga, 1982.
- Šuplinska 2010 — I. Šuplinska. Latgales lingvoteritoriālās vārdnīcas koncepti // Via Latgalica. 2010, nr. 3. — 124.–133. lpp.
- Wierzbicka 1997 — A. Wierzbicka. Understanding Cultures Through Their Key Words. English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York, 1997.

- Воркачев 2005 — С. Г. Воркачев. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели // Филологические науки. 2005, № 4. — С. 76–83. // lincon.narod.ru/umbrella.htm (10.10.2010).
- Залевская 2000 — А. А. Залевская Национально-культурная специфика картины мира и различные подходы к её исследованию // Языковое сознание и образ мира. Москва, 2000 // http://www.ilingran.ru/library/psylingva/sborniki/Book2000/html_204/0-1.html (10.01.2011).
- Караулов 1987 — Ю. Н. Караулов. Русский язык и языковая личность. Москва, 1987.
- Красных 2003. — В. В. Красных. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва, 2003.
- Крючкова 2009 — Н. В. Крючкова. Языковая концептуализация натурфактов: элементы природного ландшафта // Известия Саратовского университета. 2009. Т. 9. — 53–57. // www.sgu.ru/files/nodes/49690/15.pdf (10.10.2010).
- Марков 2008 — Б. В. Марков. Культура повседневности. Санкт-Петербург, 2008.
- Прохоров 2007 — Ю. Е. Прохоров и др. Россия. Большой лингвострановедческий словарь. Москва, 2007.
- Хазагеров 2008 — Г. Хазагеров. Топос vs. концепт к изучению топосферы культуры // Известия ЮФУ. Филологические науки. 2008. № 3. — 6–27. // http://www.phv.sfedu.ru/doc/2008_3.pdf (12.10.2010).

The Concept of Latvianness in the Linguo-territorial Dictionary of Latgale

Since December 2009, the Rezekne Institution of Higher Education has been carrying out the ESF project "Linguo-culturological and socio-economic aspects of territorial identity in the development of Latgale region of Latvia" (1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/071). One of the results of the project is to develop a "Linguo-territorial dictionary of Latgale".

This paper aims to describe the concept of the linguo-territorial dictionary, i.e. the selection of the type of dictionary, its structure, principles in the selection of the entries, and the structure of the entries. In the course of the development of the concept of the dictionary, lexicographic traditions in Latvia are analyzed on the basis of the experience of Russian lexicographers when producing linguo-culturological, linguo-geographical and similar types of dictionaries (Фелицына, Прохоров 1988, Мальцева 1998, Прохорова и др. 2007, etc.). This is related to a number of theoretical linguo-culturological, linguo-conceptological and cognitive linguistic works regarding the understanding of a term as a concept (Lakoff, Johnson 1980, Караулов 1987, Wierzbicka 1997, Воркачев 2005) and a mentefact (Красных 2003, Крючкова 2009).

The Linguo-territorial Dictionary of Latgale is a multilingual dictionary (entries are in Latgalian, Latvian, English and Russian) of medium size (approx. 113 author's sheets). It is of encyclopaedic character and provides detailed explanations of the concepts but also includes information of philological character. The dictionary contains 300 concepts and mentefacts which have been selected on the basis of

questionnaire data and of each particular concept's semiotic density and importance for the formation of a perception of the world in the everyday life of Latgale.

The basic functions of the dictionary are as follows:

- to detect unique features of Latvians from Latgale (i. e. Latgalians) in a cultural area typical for them;
- to highlight those concepts of Latgale which have been forgotten or are lesser known today, but which are nonetheless important for the development of the language and the culture of the region or for mutual communication and cooperation between individuals (in the sense of a promotion of enculturation);
- to contribute to the acculturation of non-Latvians in Latgale.

ILGA ŠUPLINSKA
ilga.suplinska@ru.lv

Rēzeknes Augstskola
Reģionālistikas institūts
Atbrīvošanas aleja 115,
Rēzekne, LV-4601, Latvija

2. latgalistikys konferēncis kruojumā (2010) pamaneitūs drukys klaidu lobuojums¹

	Nūdrukuots	Vajag
92 ¹³	C. 39–238	39. –238. lpp.
92 ¹⁴	128–132. lpp.	128.–132. lpp.
93 ¹⁸	Dorbs un Zineiba	Dorbs un Zineiba,
102 ¹⁰	uz vienu usi	uz vienu pusi
108 ⁷	ietvērti	ietverti
108 ¹⁷	1861. g. Bīskaps	1861. g. bīskaps

¹ Kruojumu var skaiteit ite: <http://www.lu.lv/filol/latgalistica>.

Satura ruodeituojs

Prīškvuordi	3
<i>Irina Bakhmutova (St. Petersburg)</i> . Das Plautdietsche der russlanddeutschen Aussiedler in Deutschland: die symbolische Rolle der Sprache im Kontext des Sprechergemeinschaftswandels.....	5
<i>Juris Cibulš (Rīga)</i> . Franča Kempa ābeču nozīme latgaliešu rakstības un lasītmācīšanas attīstībā	13
<i>Rainer Eckert (Berlin)</i> . Zur Eigenart der Phrasembestände von Regionalsprachen (Lettgallisch und Niederdeutsch).....	24
<i>Jean-Luc Fauconnier (Bruxelles)</i> . Poems in Walloon language written in Greifswald: Émile Lempereur, “Greifswald, powèmes di prijonî”	32
<i>Ingars Gusāns (Rēzekne)</i> . Latgaliešu mūzikas nozīme latgaliskās pašapziņas celšanā.....	41
<i>Maikls Hornsbijš (Michael Hornsby), Tomašs Viherkevičs (Tomasz Wicherkiewicz) (Poznań)</i> . Būt vai nebūt (minoritātei)? Kašubu valodas situācija Polijā.....	53
<i>Gabriele Iannàccaro (Milan), Vittorio Dell’Aquila (Vaasa)</i> . Sociolinguistic distances: a geostatistical approach to Survey Latgale	71
<i>Gabriele Iannàccaro (Milan), Vittorio Dell’Aquila (Vaasa)</i> . From quantitative data to qualitative analysis: on language change in Latgale	92
<i>Angelika Juško-Štekele (Rēzekne)</i> . Valodas un runas semantiskās modifikācijas latgaliešu pasakās.....	114
<i>Ieva Kalniņa (Rīga)</i> . Latgales tēls Rimanta Ziedoņa ceļojuma aprakstu grāmatā „Austrumu robeža“	131
<i>Vladislavs Malahovskis (Rēzekne)</i> . Sādžas koncepts Latgalē.....	142
<i>Dorota Melerska (Poznań)</i> . Is it possible for a small dialect to become a minority language in times of globalization? — Övdalian’s struggle for survival	154
<i>Sandra Meškova (Daugavpils)</i> . “Valerian’s Life and Views”: the Round-About Ways of Language	165
<i>Aldis Miņins (Rīga)</i> . Latgale un latgalieši: mīts un vēsturiskā realitāte	175
<i>Sandra Murinska (Rēzekne)</i> . Latgaliešu valoda reģionālo mediju telpā.....	198
<i>Gatis Ozoliņš (Daugavpils)</i> . Arvīda Aizsila Latgales folkloras vākums.....	215
<i>Inese Paklone (Rīga)</i> . Literārs darbs latgaliski autorības aspektā	233
<i>Solvita Pošeiko (Rēzekne)</i> . Latgaliešu valodas perspektīvas Latgales reģiona lingvistiskajā ainavā.....	247
<i>Ilga Šuplinska (Rēzekne)</i> . Latviskuma koncepts Latgales lingvoteritoriālajā vārdnīcā.....	266

LATGALISTIKYS KONGRESU MATERIALI, III

VIA LATGALICA

Humanitāro zinātņu žurnāls
2011

Iespiests SIA „Latgales druka“

Metiens 300 eks.

Reģionālistikas institūts
Rēzeknes Augstskola
Atbrīvošanas aleja 115
Rēzekne, LV 4600, Latvia
rali@ru.lv